

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 1, 2018

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ШЕВЧЕНКО А.Є., ЛОЩИХІН О.М., ПАШКО П.В. ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ	5
МОСКАЛЮК О.В. ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ: ЗА І ПРОТИ	15
ВЕКЛИЧ В. ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ	19
ВОЛОШИН М.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЛІ ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	25
КОГУТ Є.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	30

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЛИЧЕНКО І.О. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ.....	34
ПОНОМАРЬОВ С.П. УКРАЇНСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ У СИСТЕМІ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ	39
ЛЕГКА О.В. ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	45
ПОЧАНСЬКА О.С. ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ, ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	50
ПІЛЯЙ І.В. ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ ПРО СИСТЕМУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	58
УТКІНА М.С. МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	65
ЛИСЕНКО Ю.О. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ.....	70

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАСАЙ В.Д. ПРАВОВИЙ СТАТУС З'ЇЗДУ ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ ЯК СУБ'ЄКТА ФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ	77
КАНЦІР В.С., СЛОТВІНСЬКА Н.Д. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ	84
ЖАРОВСЬКА І.М., БОРТНИК Н.П. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ПРАВОНАВСТВА	93
ВОЛИНЕЦЬ Р.А. ЗЛОЧИНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ФОНДОВОГО РИНКУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ	98
МОЗОЛЬ С.А. ІНТЕГРАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ	105
ЛАЗАРЕВ А.П. ІНСТИТУТ СЛІДЧОЇ РОЗШУКОВОЇ ДІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	113
ЕЙБАТОВ ЗАУР МАРДАН <i>огли</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	118
ЧЕРЕНКОВ А.М. ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ ТА АВТОМАТИЗОВАНИХ БАЗ ДАНИХ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ	123
ЛЬОЗНИЙ О.А. ЩОДО СУТНОСТІ КОРУПЦІЇ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	129
БЕРИЛО О.Г. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСНОВНОГО БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 139 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	136
НІКІТІН А.А. СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ	143
ОПАНАСЕНКО В.І. ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ ДОКАЗІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ	151

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

КОСТЮЧЕНКО О.Є. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ	160
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О.

УЧАСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ
В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ 169

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

СЛЮСАРЧУК Х.Т.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА РОЗВИТОК
ТА ВЗАЄМОВПЛИВ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ 175

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ГАСЫМЗАДЕ РАМИЗ АЙДЫН оглу

НАЛОГ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ СТРАН СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ 184

ГЕДЗЮК О.В.

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ 191

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

БІЛАС І.Г., БІЛАС А.І.

СУЧАСНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ 196

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

КАПТАН О.І.

ЗАКОНОДАВЧЕ ГАРАНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ 197

ОЛІЙНИК Я.С.

РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО
ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД
ТА ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 201

ШЕВЧЕНКО А.В.

ПРИНЦИПИ КАДРОВОЇ РОБОТИ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ 208

КІРІНДЯСОВ М.Г.

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ЗЛОЧИННЕ НЕЗДІЙСНЕННЯ ГРОШОВОГО УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ 213

МАЛАХОВСЬКА І.Б.

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
СЕРЕД СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ 223

КРИВКО О.О.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ВІДДІЛІВ 229

ТАТАРИН Н.М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПЕРІОД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА
ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 235

ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

ШЕВЧЕНКО *Анатолій Євгенович* - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, дійсний член Академії ВШ України

ЛОЩИХІН *Олександр Миколайович* - доктор юридичних наук, професор, Заслужений економіст України, дійсний член Академії ВШ України

ПАШКО *Павло Володимирович* - доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Ректор Університету ДФС України

УДК: 344.3

Ключові слова: військові суди, військові злочини, Європейський Союз, суди загальної юрисдикції.

Постановка проблеми

Непроста внутрішньополітична ситуація в сучасній Україні складає реальність нашого життя. Крайню напруженість викликають «кримські» події 2014 р., діяльність незаконних збройних формувань у складі т.зв. «ДНР» та «ЛНР», втручання у внутрішні справи незалежної України спецслужб РФ, проведення протягом 2014 – 2018 р. на Сході України Антитерористичної операції та ін. Усі ці явища закономірно впливають на різке зростання в Україні протягом останніх чотирьох років кількості військових злочинів, як наслідок – відбулось внесення відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України, запровадження інститутів військової прокуратури та військово-цивільної адміністрації у тощо.

За офіційними даними військової прокуратури, за останні три роки нею було затримано 1821 особу, проведено 6420 обшуків, проведено допитів 109531 свідка, направле-

но в суди 11164 обвинувальні акти (в тому числі 689 у корупційних справах) [1].

Логічним у даній важкій ситуації є і необхідність відновлення діяльності військових судів, які діяли в Україні до моменту їх ліквідації у 2010 р.; нагальною стає проблема створення системи таких судів, адже стан справ у сфері військової злочинності стає загрозливим. Проте, існує чимало проблем організаційного, матеріального і функціонального характеру; важливим є не лише відновлення ланки військових судів, але й врахування як позитивного, так і негативного досвіду їх діяльності в інших державах, зокрема, в країнах Європейського Союзу.

Проблема даної статті полягає у необхідності проаналізувати проблеми відновлення діяльності військових судів в Україні в контексті європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням, пов'язаним із діяльністю військових судів в Україні та у країнах Європейського Союзу, присвячені праці Л.І. Фесенко, В.І. Шишкіна, С.В. Оверчука, О.С. Тка-

чука, Я.Я. Романовського, В.В. Молдована, О.В. Тюріної, А.Я. Петроченкова, Г.Г. Кваши, Р. Куйбіди, М.М. Михеєнка, М.М. Сенька, В.П. Шевченка, В.В. Сердюка, Л.Н. Гусєва, Д.Ф. Огнева та деяких інших учених. Проте, об'єктивні причини, що впливають на відновлення діяльності військових судів в Україні, потреба у зверненні до європейського досвіду потребують звернення прискіпливої уваги до даної проблеми.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблем та визначенні шляхів відновлення діяльності військових судів в Україні в контексті європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що на проголошення незалежності України названа система військових судів будувалась на основі положення, затвердженого Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Відповідно до нього діяли військові трибунали, які були повністю підпорядковані Верховному Суду СРСР. Проте, постановою Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 р. № 2979-ХІІ діючі з радянських часів військові трибунали було перейменовано у військові суди [2].

У 1994 р. були внесені доповнення до Закону України «Про судоустрій України» (у ньому з'явилась глава 3-1 «Військові суди»). Зокрема, на території України мали діяти військові суди гарнізонів, регіонів та Військово-Морських Сил [3]. Постановою Верховної Ради України «Про утворення в складі Верховного Суду України військової колегії» від 24 лютого 1994 р. № 4007-ХІІ у Верховному Суді України створено військову колегію в складі голови колегії, його заступника та восьми суддів [4].

Отже, на початку 90-х років ХХ ст. відбувся демонтаж радянської системи військових трибуналів, натомість створювалась система військових судів як окрема ланка судової системи України. Цей процес було закріплено на конституційно-правовому рівні: у ст. 124 та 125 Конституції України військові суди віднесено до системи судів загальної

юрисдикції, яка будувалася за принципами спеціалізації і територіальності [5]. Законом України «Про судоустрій України» (редакція від 21 червня 2001 р.) встановлено, що військові суди гарнізонів діють як місцеві суди, а військові суди регіонів і Військово-Морських Сил мають діяти як апеляційні суди [6]. 30 серпня 2001 р. Указом Президента України «Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів та затвердження їх мережі» № 769/2001 було створено 15 військових судів: 13 – військових місцевих судів різних гарнізонів, військовий апеляційний суд Центрального регіону та військовий апеляційний суд Військово-Морських Сил [7].

Новим Законом України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. було визначено, що в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій, а військові суди належать до загальних судів. Військові суди гарнізонів мали діяти як місцеві загальні суди, передбачалось існування військових апеляційних судів регіонів та апеляційного суду Військово-Морських Сил України [8]. Однак реформування системи військових судів було припинено. Так, 7 липня 2010 р. Законом України «Про судоустрій та статус суддів» цю систему було ліквідовано. Було визначено, що справи, які раніше розглядалися військовими судами гарнізонів, мали розглядатись судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що були віднесені до компетенції апеляційних військових судів, за новим Законом мали розглядатись в апеляційних судах загальної юрисдикції [9].

Важливим є питання: що спонукало ліквідацію потужної системи військових судів в Україні? Як зазначає ряд авторів, починаючи з 2010 р. йшла цілеспрямована робота, направлена на знищення української державності. Для реалізації цієї цілі необхідно було позбавити армію можливості до самоочищення та самовідновлення. Саме тому було ліквідовано військові прокуратури та військові суди і підірвано саму основу обороноздатності нашої держави [10].- З іншого боку, як відзначає С.В. Оверчук, деградація армії в Україні, нівелювання її значення в суспільстві, поєднані з держав-

ною політикою демілітаризації, призвели в останні десятиліття до знищення військової інфраструктури, освіти та низки супутніх інституцій [11].

Які ж причини викликають необхідність відновлення діяльності військових судів в Україні? Так, анексія Криму, поява значної кількості незаконних збройних формувань на території України, збройний конфлікт на Сході України, проведення Антитерористичної операції, спроби російських спецслужб підірвати обороноздатність нашої держави, корупція в ЗС України, відверте зрадництво стали тими факторами, які викликали істотне збільшення у 2014 – 2018 рр. кількості військових злочинів.

Вище говорилося про проведену військовою прокуратурою роботу щодо викриття військових злочинів. Із представленої інформації видно, що з розслідуваних військовою прокуратурою кримінальних проваджень значну частку складають ті, які пов'язані з ухиленням від проходження військової служби, нею ж викрито низку корупційних схем відчуження за різний період оборонним відомством озброєння, військової техніки та боєприпасів, факти викрадення та неналежного зберігання військового майна, порушення при використанні бюджетних коштів, призначених для закупівлі та модернізації озброєння, військової та спеціальної техніки. Усього ж слідчі органів військової прокуратури за три роки відшкодували коштів до держбюджету на суму понад 341,7 млн. гривень, подали в суд 2 156 позовів. Зокрема, 1 482 позови стосувалися повернення і запобігання незаконному вилученню 68 тис. гектарів земель Міністерства оборони загальною вартістю 378,8 млн. грн. Крім того, 290 позовів стосувалися вилучення нерухомого майна вартістю 710 млн. грн. [1].

Проте фахівці відзначають зростаючу тенденцію неспроможності судів загальної юрисдикції ефективно розглядати справи стосовно військовослужбовців та вчинення військових злочинів. Вони пояснюють це кількома причинами:

1. Більшість суддів цих судів ніколи не мала жодного стосунку до армії та ніколи не брала участь у бойових діях. Цивільні судді

не в змозі ефективно та швидко розглянути справу, оскільки не знайомі зі специфікою всіх обставин, які мають значення для її розгляду, – а значить, розгляд справи затягується.

2. Окрім норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексу, при розгляді справ щодо військових, судді повинні керуватись і нормами дисциплінарних статутів, з якими могли раніше ніколи і не стикатись.

3. Справжньою проблемою стає допит свідків у справах. Суддя суду загальної юрисдикції не може проводити судовий розгляд поза приміщенням суду – цього не дозволяє ані кількість справ, що перебувають у його провадженні, ані рівень матеріально-технічного забезпечення. Військові також не можуть прибути на розгляд, оскільки в бойовій обстановці залишення позицій становить серйозний ризик. Але судді військових судів здебільшого розглядали справи у розташуваннях військових частин у присутності військовослужбовців. Це гарантувало швидкий та більш ґрунтовний розгляд справи.

4. Військові злочини – це у значній мірі справи, пов'язані з військовою таємницею. Документи із грифами секретності не можна просто так принести до суду та знайомитись із ними у своєму кабінеті, для цього потрібне спеціальне приміщення, якими не обладнано суди першої інстанції [10].

З іншого боку, наголошується на перевагах діяльності військових судів, до яких відносять: оперативність та якість розгляду справ військовими судами; єдність та стабільність судової практики військових судів; наближеність військових судів до військ; незалежність військових судів від місцевих впливів та від командування [12].

Отже, наразі йдеться про відновлення системи військових судів. Так, 27 жовтня 2014 р. Президент України створив Раду з питань судової реформи, яка підготувала проект Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», який було прийнято Верховною Радою України 12 лютого 2015 р. Цей Закон має на меті підвищити національні стандарти судоустрою, якість

судочинства, сприяти поверненню у громадян України довіри до правосуддя.

Крім цього, Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. визначено 62 реформи та державні програми, серед яких є і судова реформа. Її метою проголошено реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини [13].

На розвиток зазначеної Стратегії народними депутатами внесено кілька законопроектів до Верховної Ради України щодо функціонування військових судів. Зокрема, С.Г. Міщенко вніс 30 січня 2015 р. законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів). Цим проектом передбачається відновлення діяльності військових судів (гарнізонів, апеляційних судів регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України). Військові суди мають діяти у системі судів загальної юрисдикції та спеціалізуватись виключно на розгляді справ у ЗСУ та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону [14].

Аналогічний законопроект («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) внесено також С.В. Пашинським та І.Ю. Вінник 6 квітня 2015 р. Ним передбачається відновлення військових судів гарнізонів та військових апеляційних судів. Вони, як зазначено у ч. 1 ст. 6 проекту, «здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону, і спеціалізуються на розгляді кримінальних справ, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, віднесених до їх підсудності». Підкреслимо, що зміст запропонованого за-

конопроекту повністю відповідає європейським стандартам (меморандуму Постійного комітету з прав людини Ради Європи «Судочинство у військових судах» від 16 червня 2003 р., практиці Європейського Суду з прав людини) [15].

Варто, очевидно, наголосити і на думці української громадськості. Зокрема, триває збір підписів під текстом електронної петиції Є.В. Сидорова до Президента України щодо відновлення діяльності в Україні військових судів за європейськими стандартами (№22/016243-еп; збір підписів розпочався 26.10.2015 р.) [16].

Слід зазначити, що протягом 2017 р. значно поживалась робота над створенням військових судів. Так, 28 березня 2017 р. Президент України П. Порошенко запропонував відновити діяльність спеціальних військових судів в Україні, зазначивши, що «оцінювати дії командирів у бойовій обстановці повинні військові спеціалісти, військові експерти і військові судді, а не цивільні. Принаймні зараз, поки триває ця жахлива підступна гібридна війна» [17]. Це стало реакцією на вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, яким було засуджено до 7 років ув'язнення генерала В. Назарова. Останнього звинувачували у службовій недбалості у справі про збитий сепаратистами літак і загибель 49 українських військових під Луганськом у червні 2014 р.

У Генштабі ЗС України ж оголосили, що у січні 2018 р. законопроект про військовий суд буде внесено Президентом України до Верховної Ради України як невідкладний. Законопроектом буде передбачено запровадження гарнізонної ланки військових судів – від 12 до 14 таких місцевих судів загальної юрисдикції буде створено на території України; утворення апеляційного військового суду та військової палати Верховного суду України; віднесення до підсудності військових судів як кримінальні, так і адміністративні правопорушення за участю військовослужбовців; віднесення до компетенції військових судів вирішення спірних питань щодо проходження військової служби. Військові суди розглядатимуть і питання щодо притягнення до відповідальності учасників

незаконних збройних формувань та застосування амністії щодо них [18].

На підтримку ініціативи глави держави виступили науковці у правовій сфері, юристи-практики, учасники АТО, військовослужбовці. Зокрема, 6 червня 2017 р. в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького було проведено круглий стіл на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення». У рекомендаціях круглого столу наголошувалось на тому, що специфіка військового правосуддя повинна враховуватися при реалізації організаційних основ судоустрою – принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності та при визначенні статусу військових суддів, які мають перебувати на військовій службі. При цьому військовий суддя є незалежним від військового командування і не може залучатися до виконання інших обов'язків військової служби, крім здійснення правосуддя. Учасники круглого столу загалом погодилися з концепцією законопроекту, згідно з якою організація системи військового правосуддя передбачає, що: місцевими судами першої інстанції є військові суди гарнізонів; судом другої інстанції є апеляційний військовий суд у м. Києві; касаційною інстанцією військового правосуддя є військова палата у Касаційному кримінальному суді, до юрисдикції якої слід віднести кримінальні справи та справи про адміністративні правопорушення військовослужбовців, а також деякі інші категорії справ; військовий суддя повинен перебувати на військовій службі і мати офіцерське звання; військові суди належать до категорії загальних судів, які здійснюють правосуддя у Збройних Силах України [19].

Такий історично-правовий огляд існування військових судів в Україні, запропонованих Президентом України, народними депутатами, науковцями, військовослужбовцями, представниками громадськості, подальші шляхи їх відновлення і функціонування є важливими з точки зору об'єктивності діяльності системи військової юстиції у майбутньому, з урахуванням, безперечно, європейського досвіду її діяльності. Як справедливо зазначають О.М. Лоцихін та А.Є. Шевченко, «основні два момен-

ти, на які слід звернути увагу, є визначення місця військових судів у системі правосуддя України та компетенція цих судів» [20, с. 9].

На даний час військові суди діють майже у 40 розвинених країнах світу, у тому числі, і Європи, які мають власні Збройні Сили [21]. Фактично, кожна п'ята держава світу має військові суди. В Європі нараховується тринадцять країн, що мають військові суди (Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Туреччина, Угорщина) [22; 23, с. 271].

Тому слід звернути увагу на інформацію, що була надана Керівним Комітетом з прав людини Ради Європи у м. Страсбург (така інформація міститься у додатку до звіту 55-ї зустрічі цього Комітету, що додавався до Меморандуму Ради Європи про судочинство у військових судах 17-20 червня 2003 р.). Відповідно до цієї інформації військові суди діють (або можуть діяти) у таких країнах Європи: Великобританія, Швейцарія, Іспанія, Італія, Ірландія, Туреччина, Словаччина, Франція, Нідерланди, Хорватія, Норвегія, Фінляндія, Угорщина, Болгарія, Бельгія, Австрія, Німеччина, Португалія, Чехія, Данія [24]. Окрім того, військові суди функціонують також у Греції, Кіпрі, Люксембурзі, Польщі, Румунії. Отже, з 25 європейських країн, де діють військові суди, 22 держави – це члени Європейського Союзу.

Слід зазначити, що діяльність військових судів у країнах Європи була предметом аналізу, дискусії та розгляду Постійним комітетом Ради Європи з прав людини у м. Страсбурзі у червні 2003 р. За результатами роботи Постійний комітет прийняв Меморандум «Судочинство у військових справах» (16 червня 2003 р.). У ньому у ст. 2 та 6 була висловлена думка, що наявність військових судів не суперечить Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод та зобов'язанням держав, що підписали вказану Конвенцію. У ст. 6 зазначається, що «...в багатьох Державах-членах глибоко вкоренилась практика функціонування судів, які повністю або частково укомплектовані військовими, що беруть участь у проведенні судових розглядів по відношенню до членів збройних сил, и Суд

установив, що такий військовий суд може, в принципі, бути «незалежним і неупередженим судом» в цілях пункту 1 статті 6 Конвенції» [25].

Безумовно, не варто ідеалізувати діяльність військових судів у країнах Європи. Адже існує низка позовів до Нідерландів, Румунії, Туреччини, Великобританії; такі справи розглядалися у Європейському Суді з прав людини. Наприклад, можна назвати справи: Енгель та інші проти Нідерландів, 08/06/76, § 57; Де Йонг, Бальже і Ван Ден Бринк проти Нідерландів, 22/05/84, § 49; Морріс проти Об'єднаного королівства, 26/02/2002, § 59; Фіндлі проти Об'єднаного королівства, 25/02/97, §§ 75-78; Брумареску проти Румунії, 12/10/99, §§ 61-62; Інгалл проти Туреччини, 09/06/98, § 68; Саїнер проти Туреччини, 25/09/01, § 41; Чираклар проти Туреччини, 28/10/98, § 38.

Як відомо, претензії Європейського суду з прав людини стосувались поєднання функцій обвинувачення і судових функцій у військових судах Нідерландів, існування у військових судах Великобританії офіцера, який скликав трибунал, а потім затверджував його рішення, процедури призначення органами військового управління військових суддів у Туреччині, а також підзвітності таких суддів військовому командуванню [21; 25]. Інша справа, що законодавцю в Україні потрібно врахувати цей досвід, не допустити помилок при створенні законодавства про військові суди.

Таким чином, можна констатувати, що у кількісному відношенні серед країн Європейського Союзу існує абсолютний пріоритет в усвідомленні необхідності існування військових судів; легітимізація їх діяльності підтверджена як Європейським Судом з прав людини, так і Постійним комітетом Ради Європи. Проте, слід констатувати, що наявні військові суди у країнах Європейського Союзу функціонують на різних принципових засадах, мають різні характеристики за складом, повноваженнями тощо. Отже, їх можна класифікувати на підставі певних критеріїв, виокремити базисні модельні риси, спрогнозувати можливість адаптації тих чи інших моделей (або їх еле-

ментів) в Україні з урахуванням як мирного часу, так і за умов оголошення воєнного стану чи особливого періоду.

У згаданому вище додатку до звіту 55-ї зустрічі Керівного Комітету з прав людини Ради Європи виокремлюються три типи держав, у яких діють військові суди. *Перший* тип – держави, в яких військові суди функціонують на постійній основі (як самостійні органи судової влади в мирний і воєнний час для розгляду кримінальних, адміністративних та дисциплінарних справ військовослужбовців). Це такі країни, як Великобританія, Іспанія, Італія, Ірландія, Словаччина та деякі інші.

Другий тип – держави зі змішаною юрисдикцією військових судів (функціонують при загальних цивільних судах; існують спеціалізовані військові структури (палати, відділи тощо), а склад таких структур, як правило, формується з військових та цивільних суддів). До таких держав відносяться Франція, Нідерланди, Фінляндія, Угорщина, Болгарія, Бельгія, Хорватія та ін.

Нарешті, до *третього* типу відносяться держави, в яких військові суди діють лише у воєнний час та за кордоном на території військових баз (у мирний час справи військовослужбовців розглядаються цивільними судами, але в деяких країнах до складу суду можуть вводитись і військові судді; в окремих країнах діє військово-кримінальне законодавство). Такими країнами є Австрія, Німеччина, Португалія, Данія, Чехія та інші [24].

Приблизно такого поділу дотримуються і вітчизняні науковці (О.С. Ткачук, О.В. Оверчук) [11, 26, 27]. Вчені небезпідставно висловлюють думку, що країн, у яких військові суди діють як у мирний, так і воєнний час, переважна більшість. Причому, багато з цих держав мають розвинені демократичні інститути (Великобританія, США, Канада), за вказаним принципом військові суди функціонують у країнах Південної Америки, практично у всіх пострадянських республіках, Китаї.

Такий самий погляд щодо критеріїв поділу військових судів на певні групи міститься і у праці «Військові суди у сучасному світі». Автори акцентують увагу, що держав першого типу більше у кілька разів, ніж дру-

гого та третього типу разом узятих. Також наголошено, що у державах першого типу військові суди розглядаються як важлива ланка державної судової системи, незалежно від того, функціонують вони на постійній основі або створюються на випадок необхідності [28, с. 13-14].

Розглянемо найбільш показові приклади систем військових судів, що діють у державах усіх трьох типів. Наприклад, до першого типу (військові суди діють як у мирний, так і в воєнний час) можна віднести системи військових судів Великобританії та Польщі. У Великобританії військово-кримінальне законодавство має комплексний характер, тобто складається з низки взаємодоповнюючих нормативно-правових актів. Такими є Закон про армію, Закон про Воєнно-повітряні сили, Закон про дисципліну на Воєнно-морському флоті (прийняті у 50-х роках ХХ ст.), Закон про дисципліну у Збройних силах 2000 р., Закон про Збройні сили 2001 р., низка інших актів статутного права.

У цілому, у кожному виді збройних сил Великобританії існують власні судові органи, причому, вони повністю є незалежними від військового керівництва. Характерною особливістю військових судів у цій країні є те, що вони відносяться до спеціалізованих судів. Відтак, існують військові суди сухопутних сил, повітряних сил та військово-морський суд. Якщо перші два створюються військовим начальником, то військово-морський суд – за рішенням Адміралтейства [29, с. 13].

Ця система військових судів є доволі строкатою, адже суди сухопутних сил та повітряних сил поділяються ще й на три рівні: загальні, окружні та польові; окрім того, за потреби, можуть бути сформовані і військово-польові суди. Названі суди є нижчими судами (судами першої інстанції), вони розглядають справи щодо вчинення військовослужбовцями порушень у сфері військового права. Апеляції на рішення цих судів подаються до Військового апеляційного суду, який складається із суддів Високого суду, суддів Шотландії та Північної Ірландії, яких призначає лорд-канцлер. Нарешті, апеляції на рішення цього суду подаються до Суду Палати лордів.

Іншим характерним прикладом держави першого типу є Польща. У даній країні склад військових судів, їх статус, функції, повноваження регулюються низкою нормативно-правових актів. Серед них слід виділити Конституцію Польщі, Кримінально-процесуальний кодекс, Закон «Право про устрій військових судів» (21 серпня 1997 р.), Закон «Право про устрій загальних судів» (27 липня 2001 р.) та ін. Як і у Великобританії, військові суди Польщі складають ланку спеціалізованих судів, але, з іншого боку, вони не створюються за видами військ. Таким чином, до системи військових судів Польщі належать як суди першої інстанції військові гарнізонні суди та військові окружні суди (їх два, діють у Варшаві та Познані). Крім того, військові окружні суди можуть виступати як суди другої інстанції для вироків, що винесені військовими гарнізонними судами.

Особливе місце у цій системі займає Військова Палата Верховного суду Польщі. Вона є апеляційною та касаційною інстанцією в справах, що підсудні військовим судам. Її компетенція – розгляд апеляцій на рішення, винесені військовими окружними судами як судами першої інстанції, розгляд касацій на рішення усіх військових судів, а також справи про дисциплінарні правопорушення військових суддів, військових прокурорів, юрисконсультів, які проходять дійсну військову службу або є працівниками Збройних Сил. Військова Палата складається з 12 суддів. Голова Військової Палати є заступником Першого Голови Верховного Суду і призначається з числа суддів Верховного Суду, а також звільняється за його поданням Президентом Польщі [30].

Слід зазначити, що діяльність військових судів у Польщі контролюється цивільною владою. Так, нижчі військові суди утворюються та ліквідуються міністром оборони Польщі лише за погодженням із міністром юстиції, а останній має право призначати голів та заступників голів цих судів (правда, за погодженням із міністром оборони). Судді військових судів утворюють своєрідну професійну групу: суддею може бути лише професійний військовослужбовець.

Військові суди в Польщі мають значну компетенцію. Вони розглядають справи вій-

ськовослужбовців щодо вчинення ними військових злочинів, низки інших кримінальних правопорушень, про злочини, вчинені військовослужбовцями під час або у зв'язку з проходженням військової служби, на території військової частини, організації чи установи. Військові суди можуть розглядати і справи військовослужбовців Збройних Сил інших держав, що перебувають на території Польщі, а також їх цивільних працівників про злочини, пов'язані з виконанням своїх обов'язків.

Франція належить до групи держав другого типу (змішана юрисдикція військових судів). Основним джерелом військово-кримінального законодавства Франції є Кодекс військової юстиції 1965 р., до якого неодноразово вносились зміни (останні – у кінці 90-х років ХХ ст.). Загалом, законодавство цієї держави передбачає, що класичні військові суди можуть існувати лише за кордоном у мирний час. Справа у тому, що у 1982 р. військові трибунали на території, власне, Франції були ліквідовані (але для мирного часу; на період воєнного часу військові суди Збройних сил мали б відновити свою діяльність (у воєнний час, під час облогового або надзвичайного положення мають діяти територіальні трибунали збройних сил і вищий трибунал збройних сил), залишилися лише військові суди за межами Республіки. У 1999 р. було створено трибунал Збройних сил у Парижі: він був вищою інстанцією для військових судів за кордоном. Але головним є те, що військові злочини, вчинені на території Республіки, розглядаються цивільними виправними судами та судами присяжних. Проте, в рамках виправних судів обов'язково має створюватись військова колегія, а якщо справою військовослужбовця опікується суд присяжних, то тоді цю справу мають розглядати професійні судді.

Федеративна республіка Німеччина являє собою приклад третього типу держави (військові суди діють лише у воєнний час та за кордоном на території військових баз). Відповідно до Конституції ФРН (п. 2 ст. 96) у Німеччині можуть бути створені військові кримінальні суди у воєнний час; окрім того, у мирний час вони можуть існувати для військовослужбовців, що знаходяться

за кордоном або на борту військового човна (проте, ця норма на практиці у Німеччині не реалізована). Основою ж діючої системи військових судів у сучасній Німеччині є військово-дисциплінарні суди (вони є спеціалізованими судами), що покликані, в основному, забезпечувати захист законних прав військовослужбовців.

Ці суди діють на підставі Закону про військово-дисциплінарне провадження, Закону про військово-оскарження. Вказані суди вправі застосовувати до військовослужбовців дисциплінарні стягнення (наприклад, скорочення, заборону підвищення по службі, пониження в службовому званні, звільнення зі служби, дисциплінарний арешт, штраф, догану тощо). Характерною особливістю цих судів є те, що вони складаються не з військовослужбовців, а з призначуваних Президентом Німеччини за поданням міністра юстиції цивільних осіб (професійні судді); і лише судді на громадських засадах можуть бути військовослужбовцями.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, із сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Складна внутрішня ситуація в Україні, стрімке збільшення кількості військових злочинів різноманітного характеру та ступеню тяжкості, неспроможність судів загальної юрисдикції з об'єктивних причин ефективно розглядати справи стосовно військових зумовлює необхідність відновлення діяльності в Україні військових судів. Відродження військових судів сприятиме як більш швидкому та професійному розгляду справ стосовно військових, так і реалізації низки принципів правосуддя для військовослужбовців. Відновлення їх діяльності є одним з важливих напрямів реформування судової влади в Україні. При цьому законодавцю слід врахувати не тільки специфіку цієї ситуації в Україні, але й використати досвід функціонування подібних судів у країнах Європейського Союзу.

2. Діяльність військових судів у країнах Європейського Союзу базується виключно на національному законодавстві; разом з тим вона легітимізується рішеннями як Єв-

ропейського Суду з прав людини, так і Постійним комітетом Ради Європи.

3. Порівняльно-правовий аналіз військового судоустрою у різних країнах Європейського Союзу свідчить про наявність трьох основних моделей систем військових судів:

- військові суди функціонують на постійній основі як у мирний, так і воєнний час; - існує змішана юрисдикція військових судів, вони складаються як з військових, так і з цивільних суддів, створюються спеціалізовані військові структури; - військові суди діють лише у воєнний час та за кордоном на території військових баз. Дані моделі містять варіації щодо складу та повноважень військових судів.

Попри різницю, ці моделі об'єднують те, що військові суди, які їх репрезентують, відносяться до ланки спеціалізованих судів; вони розглядають справи щодо вчинення військовослужбовцями (однаковий суб'єктний склад) військових злочинів (аналогічна предметна компетенція) (правда, за рідким виключенням можуть розглядатись і інші справи).

4. При відновленні діяльності військових судів в Україні варто використовувати європейський досвід, особливо, що стосується місця військових судів у системі правосуддя та їх компетенції. Актуальними мають стати питання щодо: віднесення військових до судів загальної юрисдикції або спеціалізованих судів; надання військовим судам чітко визначених законом повноважень (широких або вузькоспеціалізованих); рівня компетенції військових судів у мирний та воєнний час, а також в особливий період.

Література

1. Військова прокуратура відзвітувала за три роки роботи: затримано 1 821 особу, направлено до суду понад 11 тис обвинувальних актів: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.censor.net.ua/p454151>

2. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 р. № 2979-XII : [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2979-12>

3. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 р. № 4017-XII : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4017-12>

4. Постанова Верховної Ради України «Про утворення в складі Верховного Суду України військової колегії» від 24 лютого 1994 р. № 4007-XII : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4007-12>

5. Конституція України від 28 червня 1996 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254>

6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 р. № 2531-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2531-14>

7. Указ Президента України «Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів та затвердження їх мережі» від 30 серпня 2001 р. № 769/2001: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/769/2001>

8. Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. № 3018-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>

9. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

10. Сидоров Є. Військові суди: назад до строю // Українська правда. – 19 травня 2015 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/19>

11. Оверчук С.В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. - № 1 (11) : [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. : <http://lj.oa.edu.ua/archives/n1-2015>

12. Маркевич А. Військові суди були потрібні ще вчора. – 6 вересня. – 2016 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://resonance.ua/vijskovyi-sudi-buli-potribni-shhe-vchora>

13. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

14. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів) : от 30 січня 2015, № 1896 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JN1GO00A.html

15. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

16. Сидоров Є.В. Щодо створення Європейських стандартів військового правосуддя : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://PETITION.PRESIDENT.GOV.UA/PETITION/16243>

17. Порошенко пропонує створити військові суди в Україні : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://1news.com.ua/ukraine/poroshenko-proponuye-stvoriti-viiskovi-sydi-v-ukrayini.html>

18. У Генштабі очікують, що військові суди буду поновлені у 2018 році : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2309739-ugenshtabi-ochikuyut-scho-viyskovi-sudi-budut-ponovleni-u-2018-rotsi.html>

19. Відновлення військових судів – пріоритетний крок у реформуванні військової юстиції : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrainepravo.com/scientific-thought>

20. Лоцихін О.М., Шевченко А.Є. Роль військових судів в реформуванні судової системи сучасної України / О.М. Лоцихін А.Є. Шевченко // Право.ua. – 2015. - № 3. – С. 5 – 11.

21. Військові суди: скасувати не можна залишити? : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://yurincom.com/ru/yuridichniy-visnyk-ukrainy/overview/?id=676>

22. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / Шишкін В. // Право України. – 2004. - № 4 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=391>

23. Куйбіда Р. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи / Роман Куйбіда. – К.: Атіка, 2004. – 288 с.

24. Военные суды в современном мире (схема на основе Меморандума Совета Европы о судопроизводстве в военных судах – приложения к отчету 55-й встречи Руководящего Комитета по правам человека Совета Европы. Страсбург, 17-20 июня 2003 г.) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.voenprav.ru/docs/20-2029.doc

25. Судопроизводство в военных делах : [Електронний ресурс] – Меморандум Совета Европы CDDH, Постоянный комитет по правам человека (CDDH). Страсбург, 16 июня 2003 г (2003)015. – Режим доступу: <http://voen-sud.ru/about/sudoproizvodstvo.php>.

26. Ткачук О. Міжнародний досвід реалізації судової влади у збройних силах / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 10 – С. 108-109.

27. Ткачук О. Військові суди України як складова частина судів загальної юрисдикції / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 4. – С.117-119.

28. Военные суды в современном мире / [Под ред. А.Я. Петроченкова]. – М.: Норма, 2006. – 272 с.

29. Фесенко Л.І. Європейський досвід функціонування спеціалізованих судів / Л.І. Фесенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. - № 3. – С. 11 – 21.

30. Сенько М.М. Організація військового судочинства в Республіці Польща / М.М. Сенько : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://criminallaw-offspring.blogspot.com/2009/03/blog-post.html>

ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ: ЗА І ПРОТИ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статье рассматриваются статическое и динамическое толкование права. Автор считает, что применение динамического толкования обусловлено объективной необходимостью, которая связана с несовершенством текста нормы права. В условиях квалифицированного судебного корпуса динамическое толкование позволяет преодолевать дефекты законодательства, а также компенсировать отсталость норм права от развития общественных отношений. Если же судебная система «больна», тогда динамическое толкование еще больше разбалансирует правовую систему.

Ключевые слова: толкование права, статическое толкование, динамическое толкование

Тема тлумачення норм права приваблює юристів у всі часи. Адже з тлумаченням щоденно стикається кожний юрист, прагнучи зрозуміти текст норм права та переконати інших у правильності саме свого розуміння. Останнім часом тема тлумачення актуалізувалася ще і появою нових тенденцій. Якщо раніше, за радянських часів, домінував статичний підхід до тлумачення, то нині все більше і більше уваги приділяється так званому динамічному тлумаченню.

Відтак, метою статті є аналіз співвідношення між статичним і динамічним тлумаченням.

Нагадаємо, що традиційно під статичним розуміється тлумачення, за якого завжди існує незмінність смислу положень

законодавства [1, С. 30], у той час як при динамічному підході вважається, що положення писаного права слід застосовувати у конкретних історичних умовах [2]. Тобто норму права слід розуміти як таку, зміст якої змінюється в історичному часі, у зв'язку зі змінами, що відбуваються в суспільних відносинах [3, С. 145]. Прибічники обох теорій виходять з соціальної корисності динамічного та статичного тлумачення. Щоправда, сама ця користь сприймається по-різному. Для прихильників статичного тлумачення його користь проявляється в підтриманні усталеного та стабільного правопорядку, що насамперед знаходить своє вираження в прогнозованості судових рішень. Ті, хто обстоює динамічні теорії тлумачення, вказують на те, що право не може залишатися постійним і незмінним, оскільки тоді починає відставати від суспільної дійсності та потреб, а значить, писане право повинне пристосовуватися до реальних потреб життя.

Різницю між динамічним і статичним тлумаченням можна проілюструвати наступним прикладом. Конституція України встановлює, що Президентом України може бути особа, яка проживає на території України протягом останніх десяти років перед днем виборів. Менший ценз осілості передбачений щодо кандидата в народні депутати, який повинен проживати на території України останні п'ять років перед днем виборів. При статичному тлумаченні, у першу чергу, необхідно використовувати системний спосіб тлумачення, який передбачає

встановлення зв'язків між нормами. Згідно з частиною другою статті 9 Закону України «Про вибори народних депутатів України» проживання в Україні означає: 1) проживання на території в межах державного кордону України; 2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України; 3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України в закордонних дипломатичних установах України, міжнародних організаціях та їх органах; 4) перебування на полярній станції України; 5) перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України.

Згідно з частинами другою, третьою статті 9 Закону про вибори Президента проживання в Україні за вказаним Законом означає: 1) проживання на території в межах державного кордону України; 2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України; 3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України, служба в дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України, міжнародних організаціях та їх органах; 4) перебування на полярних станціях України; 5) перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України; 6) перебування громадян України за її межами відповідно до чинних міжнародних договорів України. Проживання в Україні за вказаним Законом включає також проживання разом з особами, зазначеними у пункті 3 частини другої вказаної статті, членів їх сімей.

Отже, Законами встановлено вичерпний перелік ознак проживання в Україні для осіб, які балотуються у народні депутати України або на пост Президента України.

Відповідно до п. 2 Прикінцевих положень Закону про вибори Президента для цілей цього закону місце проживання визначається відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

За змістом статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003

року № 1382- ІУ місце проживання - це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік¹.

Проте, як бути у ситуації, коли особа протягом останніх п'яти років не проживала на території України в силу вимушених обставин? Наприклад, внаслідок необхідності лікування за кордоном? Очевидно, що при першому підході, незважаючи на причини непроживання протягом п'яти років, особа не має право бути обраною. Такий висновок пов'язаний з тим, що закони вичерпно вказують ознаки поняття «проживання на території України», а отже, і підстав для розширеного тлумачення цих підстав немає.

Втім, застосування динамічного тлумачення в цій ситуації дозволяє розглянути цю ситуацію в іншому розрізі. Цілком ймовірно, що законодавець, приймаючи відповідну норму, елементарно не передбачив форс-мажорні обставини, які впливають на перебування особи на території України. Відтак таку ситуацію варто кваліфікувати як прогалину, яка розв'язується шляхом застосування динамічного тлумачення, зокрема цільового способу. Інакше кажучи, необхідно встановити, чого хотів досягнути законодавець, встановлюючи необхідність проживання на території України. Мету встановлення цього обмеження, зважаючи на світову практику закріплення цензу осілості в конституціях зарубіжних країн, можна визначити доволі точно. Ценз осілості (вимога «проживання в Україні») ґрунтується на припущенні, що особа, яка проживає в Україні, є більш поінформованою про повсякденні проблеми в суспільстві, а значить, швидше зможе знайти шляхи їх вирішення.

Проте динамічне тлумачення дозволяє визначити мету цієї норми також і іншим чином. Вимога про проживання на території України пов'язана з визначенням центру

¹ Таким чином постає питання, чи повинен громадянин України проживати в Україні більшість днів відповідно до частини другої статті 76 та частини другої статті 103 Конституції України? У кожному з п'яти останніх річних періодів, що передують проведеному виборів народних депутатів України та десятирічних періодів перед днем виборів Президента України.

життєвих інтересів особи. Якщо особа тривалий час в силу вимушених обставин перебуває за межами України, але при цьому вона має нерухомість на території України та її сім'я проживає в Україні, то центр її життєвих інтересів розташований в Україні. Це означає, що у випадку її обрання вона дбатиме про інтереси України. Інакше кажучи, виникнення вимушених обставин, через які особа проживає на території іншої держави, не призводить до зміни центру її життєвих інтересів, який все рівно продовжує зберігатися в Україні. В такому разі можна припустити, що якщо особа в силу, наприклад хвороби, тривалий час перебуває за межами території України, то навряд чи це може розглядатися як свідчення втрати нею зацікавленості в розвитку України та лобіюванні інтересів держави місця її вимушеного проживання.

У цьому контексті доречно згадати ситуацію, яка мала місце в 1998 році. Тоді Верховний Суд України відмовив у скарзі особі, яка вимагала позбавити Ю. Звягільського повноважень народного депутата, зважаючи на те, що протягом 800 днів в 1994-1997 році він не проживав на території України. При цьому суд обґрунтував рішення тим, що Звягільський тимчасово перебував за туристичною візою в Ізраїлі, де проходив лікування.

До речі, такою логікою послуговувався і Європейський Суд з прав людини у справі «Мельниченко проти України». Зокрема, Суд встановив, що вимога проживання в Україні не була абсолютною і що національна влада, надаючи дозвіл або відмовляючи у реєстрації певному кандидату, була зобов'язана враховувати його конкретну ситуацію.

Заявник може спиратися як на об'єктивний, наявний аргумент – на своє побоювання бути підданим переслідуванню через свою роботу, підозрілі події навколо зникнення і вбивства журналіста Георгія Гонгадзе та «касетний скандал». Крім того, заявник був швидко визнаний особою, що легітимно шукає політичного притулку в Сполучених Штатах Америки. Тому зрозумілим є те, що заявник швидко і на невизначений час залишав

країну. Суд визначає, що заявник був у складній ситуації: якби він залишився в Україні, його особиста безпека чи фізична недоторканість були б під загрозою, реалізація будь-яких політичних прав неможлива, при тому, що, залишивши країну, він так само був би позбавлений реалізації цих прав².

Не складно помітити, що в обох випадках суди виходили з того, що виникнення вимушених обставин, через які особа проживає на території іншої держави, не призводить до зміни центру її життєвих інтересів, який все одно лишається в Україні. Втім, попри те, що встановлення вимушених обставин в цій ситуації наче б то виглядає логічним, воно створює і певні загрози, пов'язані з розмиттям змісту «проживання протягом останніх п'яти років на території України». Скажімо, якщо особа виїжджає на навчання за кордон, після завершення якого хоче стати народним депутатом, чи можна констатувати, що вимога про проживання на території України дотримана? Якщо ми надаємо право такій особі балотуватися, то тим самим повинні тлумачити вимогу про останні п'ять років проживання швидше як вимогу перебувати в громадянстві України незалежно від фактичного місця проживання протягом вказаного періоду (п'ять чи десять років). Втім, якщо все ж вважати, що метою цензу осілості є поінформованість про справи всередині держави, то вимушені обставини не дозволяють особі бути обраним народним депутатом.

Таким чином, нам видається за можливе зробити кілька висновків. По-перше, застосування динамічного тлумачення викликане об'єктивною необхідністю, пов'язаною з недосконалістю тексту норми права. Разом з тим основною проблемою динамічного тлумачення є відсутність формально визначених правил. З цієї причини ускладню-

---

² Примітно, що в окремій думці судді Лукайдеса фактично було застосоване статичне тлумачення. Зокрема, в своїй окремій думці він вказує на те, що заявник залишив Україну 26 листопада 2000 р. та оселився як біженець у США згідно рішення державних органів Сполучених Штатів Америки від 27 квітня 2001 р. В Україну заявник не повернувся. Тому, фактично - він не проживав в Україні «протягом п'яти останніх років» до часу подачі заяви.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються статичне та динамічне тлумачення права. На думку автора, застосування динамічного тлумачення викликане об'єктивною необхідністю, пов'язаною з недосконалістю тексту норми права. В умовах кваліфікованого суддівського корпусу, саме за рахунок динамічного тлумачення можна долати вади законодавства, а також компенсувати відсталість норм права від розвитку суспільних відносин. Однак, якщо судова система «хвора», то динамічне тлумачення ще більше розбалансиує правову систему.

Ключові слова: тлумачення права, статичне тлумачення, динамічне тлумачення

SUMMARY

The article is devoted to static and dynamic interpretation of law. According to the author, the application of a dynamic interpretation is an objective need, due to the imperfection of law provisions. Therefore, in a qualified judiciary, the shortcomings of legislation can be overcome, precisely because of a dynamic interpretation. As well as offsetting the backwardness of the law from the development of social relations. However, if the judicial system is «sick», then the dynamic interpretation could even more distort the legal system.

Key words: interpretation of law; static interpretation, dynamic interpretation, clarity of law, abstract nature of law.

ється можливість перевірки правильності тлумачення і збільшується можливість зловживань суб'єктом тлумачення. Інакше кажучи, в динамічному тлумаченні роль суб'єкта тлумачення значно вища порівняно зі статичним. Тому на визначення співвідношення між статичним і динамічним тлумаченням впливають персональні якості суб'єктів тлумачення. В умовах кваліфікованого суддівського корпусу, саме за посередництва динамічного тлумачення можна долати недосконалість законодавства, а також компенсувати відсталість норм права від розвитку суспільних відносин. Однак, якщо судова система «хвора», то динамічне тлумачення ще більше розбалансиує всю правову систему.

Література

1. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – 252 с.
2. Мірошниченко А. М. Статичне та динамічне тлумачення права / А. М. Мірошниченко // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – С. 59–66.
3. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України : теоретичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Волвенко. – К., 2006. – 227 с.

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

ВЕКЛИЧ Владислав - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 343.35:35.08 (477)

В статті акцентовано увагу на проблемі юридичних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування по боротьбі з корупцією в Україні. Прийнято до уваги практичні особливості її вираження, а також неотложний характер потреби в її урегулюванні. Очерчена теоретична концепція правового вираження ідеалізованої моделі урегулювання розглянутої проблеми.

Ключові слова: антикорупційна діяльність, боротьба з корупцією, подолання корупції, Україна, юридичні гарантії.

Хто ворожить на кавовій гущі,
П'є гіркий і пахучий цей трунок,
Відкриває слова неминуці,
Та для себе кує обладунок,
Наче клітку залізу фатальну,
Наче стіни довкола мурує, –
Надто квапиться в Долю приймальню,
Надто гучно кричить «Алілуя!»
Який сенс вище себе стрибати,
Заглядати за живопліт терну?
Я не знаю, чи вірю у фатум,
Тож для чого метатись даремно?

Софія Костицька («А я зорію в бразолії»)
[1, с. 46-47]

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток дієвої системи подолання корупції у підсумку можливий лише за умови

формування й імплементації у законодавство цілісної концепції гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією. Разом з тим на цей час слід згадати передусім про чітко окреслені «гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення» відповідно до ст. 74 Закону України «Про державну службу»[2], а також загальні соціальні гарантії, які надаються представникам відповідних органів державної влади як державним службовцям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Юридичні гарантії діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні на час здійснення цього дослідження фактично не були предметом спеціального наукового опрацювання, що викликає стурбованість через значні проблеми практичного характеру. Разом з тим не втрачають актуальності загальні напрацювання, які стосуються проблематики юридичних гарантій таких вчених, як В. М. Андріїв, Ж. Л. Бергель, С. М. Братусь, М. С. Малєїн, О. В. Міцкевич, П. М. Рабінович, І. Є. Руколайніна, О. Ю. Синявська, В. М. Чхіквадзе, а також слід особливо відзначити розробку суміжної проблематики у контексті протидії корупції, яку здійснив В.І. Литвиненко.

Метою статті є розгляд теоретичного базису щодо доктринального вираження юридичних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні у контексті адміністративного права і з урахуванням існуючих напрацювань.

Виклад основного матеріалу

Передусім, візьмемо до уваги загальне визначення гарантій, що його подано у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», де зазначено: «Порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. // Передбачене законом чи певною угодою зобов'язання, за яким юридична чи фізична особа відповідає перед кредитором у разі невиконання боржником своїх зобов'язань. // чого. Умови, що забезпечують успіх чого-небудь. ** Юридичні гарантії – законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави» [3, с. 173]. Також доречно розглянути визначення юридичних гарантій правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції, що його було напрацьовано В.І. Литвиненком, під якими розуміється наступне: «системна сукупність відображених у нормативно-правових актах, які приймаються уповноваженими на те державними органами, засобів, способів та умов, які регламентують та іншим чином забезпечують діяльність правоохоронних органів у сфер профілактики, боротьби та мінімізації та (або) ліквідації наслідків корупційних правопорушень (протидії корупції)» [4, с. 298]. Недоліком цієї дефініції є прагнення автора інкорпорувати до поняття «протидія корупції» (що передбачає відповідну діяльність) обсяг поняття «антикорупційна діяльність» (у цілому). Таким чином, тут об'єктивно є необхідним вичленувати ті ознаки, що мають безпосереднє відношення до такого напрямку антикорупційної діяльності, як боротьба з корупцією, доповнивши їх додатковими спеціальними ознаками з урахуванням практики. Тож, у нашому випадку, під юридичними гарантіями діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Укра-

їні ми розуміємо сукупність закріплених на нормативно-правовому рівні засобів, способів та умов, які спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, правових інтересів суспільства й держави, а також їх реалізації у сфері ліквідації корупційної практики як елементу суспільних відносин, що реалізується шляхом припинення корупційних діянь і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності з поновленням правового режиму законності.

У своїй праці В.І. Литвиненко виділяє наступні юридичні гарантії правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції з урахуванням такого критерію, як їх характер:

1. Юридичні гарантії соціального та матеріально-побутового спрямування.
2. Юридичні гарантії фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції.
3. Юридичні гарантії забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів, їх близьких родичів, майна.
4. Юридичні гарантії забезпечення професійної діяльності правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції [4, с. 299-309].

З системної точки зору наведений перелік значною мірою є актуальним не лише щодо діяльності, яка спрямована на протидію корупції, але й такого різновиду антикорупційної діяльності, як боротьба. Разом з тим його має бути доповнено таким спеціальним блоком, як юридичні інституційні гарантії, що повинні набути спеціального правового закріплення з урахуванням особливостей конкретних органів державної влади, які покликані реалізовувати діяльність щодо боротьби з корупцією. Під ними слід розуміти підвищені вимоги до фахового рівня осіб, долучених до правової діяльності щодо боротьби з корупцією (з чіткими стандартами добору), обов'язковим проходженням різних видів тестування (фахове, щодо рівня інтелекту, стресостійкості, індивідуальних психологічних морально-вольових якостей тощо) з систематичним проходженням тренінгів за відповідними напрямками за умови подальшого працевлаштування; юридично забезпечене блокування непра-

вового доступу до внутрішньої інформації органів боротьби з корупцією; забезпечення спеціального режиму секретності щодо джерел бюджетного фінансування; спеціальна процедура притягнення до юридичної відповідальності представників таких органів.

Беручи до уваги поточний стан правового регулювання антикорупційної діяльності в Україні у цілому, а також боротьби з корупцією зокрема, слід виділити такі нормативно-правові акти, як Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [5] від 14.10.2014 № 1698-VII і Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [6] від 14.10.2014 р. № 1699-VII.

Непрямою вказівкою на відсутність фахового підходу при підготовці Проекту Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» є окреслення гарантій функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) при ігноруванні у цьому документі стратегічного рівня відповідних потреб Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) ч. 5 ст. 3 розділу 2: «посилити інституційну спроможність НАЗК, гарантувавши на законодавчому рівні його організаційну, фінансову і кадрову незалежність» [7, с. 6]. Здійснення боротьби з корупцією, у якості безпосереднього завдання, як засвідчує герменевтичний аналіз вітчизняного законодавства, передусім покладено на НАБУ, хоча подібні напрямки діяльності реалізуються й окремими підрозділами Служби безпеки України, Національної поліції та деяких інших відомств [4, с. 299-308]. У перспективі також лишається належне забезпечення діяльності Спеціальної антикорупційної прокуратури (далі – САП) і створення спеціальних судових органів, що засвідчено у згаданому проекті: «Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) рекомендувала запровадити моніторинг системи електронного декларування, забезпечити роботу САП, створити спеціалізований антикорупційний суд та здійснити реформу державної служби» [7, с. 4]

Важливо підкреслити, що використання гарантій для діяльності у такій сфері, як

боротьба з корупцією, має практичний сенс лише за умови належної фахової підготовки державних службовців, які покликані реалізувати таку діяльність. Так, неоднозначним прикладом є повідомлення у засобах масової інформації, яке на час здійснення цього дослідження було спростованим у «Роз'ясненні щодо зриву спецоперації з викриття корупції в Державній міграційній службі України»[8] на офіційному сайті НАБУ: «Протягом декількох місяців агент НАБУ, син колишнього народного депутата від Партії регіонів Юрій Боярський, виконував незаконні вказівки окремих керівників НАБУ, неодноразово намагався спровокувати Діну Пімахову, пропонуючи великі суми хабарів за прийняття нею незаконних рішень з питань легалізації в Україні громадян В'єтнаму та Ірану, яких навіть не було в реальності» [9]. При цьому слід наголосити на правовій потребі у притягненні до належного виду юридичної відповідальності осіб, дії котрих після розслідування заходів представників правоохоронних органів має бути визнано протиправними, щодо чого повідомлень такі органи не поширювали.

Зважаючи на проблеми щодо дієвості розглянутих тут гарантій, слід взяти до уваги заяву директора Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) Крістін Лагард, у якій зазначено: «Ми глибоко стурбовані недавніми подіями в Україні, які можуть звести на нуль весь прогрес, досягнутий у створенні незалежних установ для боротьби з корупцією на високому рівні. Партнери, які підтримують Україну, особливо стурбовані недавніми діями прокурорів, які, як вони кажуть, загрожують незалежності НАБУ, яке було створено після подій на Майдані і було в досить натягнутих відносинах з іншими правоохоронними органами країни» [10]. З урахуванням наведеного дещо одіозними є зауваження американського аналітика Джоша Коена: «МВФ повинен вимагати виконання своїх вимог щодо створення незалежного Антикорупційного суду в Україні. Нещодавно Венеційська комісія Ради Європи надала чіткі рекомендації щодо структури цього суду, і тепер немає жодних підстав для подальшого гальмування процесу. США та ЄС також повинні пояснити Києву,

що поки не припиниться тиск на НАБУ та активістів, то будь-яка допомога, за винятком гуманітарної допомоги, буде призупинена» [11].

Концептуальне оформлення юридичних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні сутнісно об'єктивується передусім за умови їх чіткого окреслення з урахуванням загальної мети щодо боротьби з корупцією як пріоритетного напрямку діяльності (у загальних рисах окреслено при розробці наведеного тут базового визначення юридичних гарантій) й суб-мети стосовно діяльності антикорупційної (остання виражається у подоланні корупції). Це, у свою чергу, зумовлює потребу в пріоритетному закріпленні у законодавстві норм права, які б спрощували діяльність антикорупційних органів у межах їх компетенції, унеможливаючи спеціальні контрзаходи, які можуть вживатися третьою стороною (передусім органами державної влади) з метою блокування.

Що ж до юридичних гарантій у сфері інформаційної складової органів боротьби з корупцією в Україні, то тут актуальним лишається застосування концептуальних підходів, що їх розроблено у країнах Європейського Союзу. За результатами дослідження, яке здійснив С.В. Болдир, визначено наступне: «Принциповим підходом до можливості надання доступу особам до секретної інформації, закріпленням стандартами НАТО та ЄС, є визначення необхідності доведення до особи секретних відомостей у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків (принцип "need-to-know" – «необхідного знання», як правило, встановлюється керівником суб'єкта режимно-секретної діяльності), наявність свідоцтва про проходження необхідних процедур з питань безпеки, спрямованих на встановлення лояльності та надійності особи ("Personnel Security Clearance" – найближчим еквівалентом в українському законодавстві є «допуск»), а також проведення навчання та інструктажу з питань безпеки, що проводяться щодо особи, якій надається доступ до секретної інформації» [12, с. 40]. У разі ж відсутності відповідної практичної складової у розгля-

дуваних гарантіях, виникає об'єктивна неспроможність згаданих тут органів державної влади належно здійснювати свої функції.

Під інституційними гарантіями можна розуміти й відповідні аспекти юридичного характеру щодо функціонування спеціальних органів у сфері боротьби з корупцією загалом, наприклад: «на основі даних рейтингу Трансперенсі Інтернешнл можна констатувати очевидний прогрес Литовської Республіки в боротьбі з корупцією, який зумовлюється, зокрема, ефективним функціонуванням системи інституційних гарантій забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання й протидії корупції» [13, с. 176]. При цьому інституційні гарантії можуть розглядатися у якості похідних гарантій забезпечення прав та свобод людини і громадянина, оскільки без них реалізацію останніх може бути унеможливлено.

При розробці спеціальних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні інституційного характеру актуальним є закріплення у законодавстві норм, які сутнісно є подібними до напрацьованих стосовно державної служби загалом, але з урахуванням специфіки таких спеціальних органів державної влади, наприклад: «Нацдержслужбою розроблено нову редакцію Закону України «Про державну службу», яка схвально оцінена громадськістю та експертами програми SIGMA і в якій принциповими новачками є розмежування політичних та адміністративних посад та врегулювання статусу державного службовця, виключно конкурсні процедури добору та гарантування рівного доступу на всі посади державної служби, поєднання системи винагород з оцінкою роботи та об'єктивні підстави просування по службі, посилення персональної відповідальності за виконання обов'язків та створення умов прозорої діяльності державних органів» [14, с. 198].

У контексті останнього слід виділити потребу в чіткому закріпленні у законодавстві юридичних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні. При цьому слід підкреслити потребу в чіт-

кому характері відповідних формулювань (саме як гарантій) на основі законодавчо закріплених дефініцій антикорупційної діяльності загалом і боротьби з корупцією зокрема (при окресленні їх мети), а також специфікації органів боротьби з корупцією, їх завдань і функцій при розмежуванні з інституціями, які базово здійснюють запобігання і протидію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі

Практика засвідчила, що відсутність чітких дефініцій стосовно антикорупційної діяльності, а також боротьби з корупцією у підсумку має своїм наслідком відсутність розуміння законодавцем характеру діяльності відповідних органів державної влади, які покликані реалізувати спеціальні функції у цій сфері. Це також мало практичні наслідки у вигляді розмитих формулювань щодо юридичних гарантій, які не дозволили пріоритетизувати боротьбу з корупцією на практиці. Так, досі є нагальною потреба у ширших дослідженнях щодо розглядуваної проблематики з урахуванням динаміки суспільних відносин, а також розробки спеціальних юридичних гарантій, які набувають інституційного вираження щодо конкретних правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні.

Література

1. Костицька С. Лабіринти метаморфоз: поезії / Софія Костицька. – Обране і нове. – Дрогобич: Коло, 2016. – 256 с.
2. Про державну службу [Електронний ресурс]: Закон України 10 грудня 2015 року № 889-VIII / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19/print> (дата звернення: 17.12.2017).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 сл. / Уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1427 с.
4. Литвиненко В. І. Протидія корупції в Україні: адміністративно-правові засади:

монографія / В. І. Литвиненко. – К.: «МП Леся», 2015. – 491 с.

5. Про Національне антикорупційне бюро України [Електронний ресурс]: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print1452937429905054> (дата звернення: 17.12.2017).

6. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [Електронний ресурс]: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення: 17.12.2017 р.).

7. Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки: Проект Закону України [Електронний ресурс] / Національне агентство з питань запобігання корупції. – Режим доступу: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20(1).pdf) (дата звернення: 17.12.2017 р.).

8. Роз'яснення щодо зриву спецоперації з викриття корупції в Державній міграційній службі України [Електронний ресурс] // Національне антикорупційне бюро України. – 2017. – 30 листопада. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/novyny/rozyasnennya-shchodo-zryvu-specoperaciyi-z-vykryttya-korupciyi-v-derzhavniy-migraciyi> (дата звернення: 17.12.2017 р.).

9. Преснаков А. Дело Дины Пимаховой. Кто подставил детективов НАБУ [Электронный ресурс] / Алексей Преснаков // «Компрогат»: интернет-портал. – 2017. – 1 декабря. – Режим доступа: https://kompromat1.info/articles/76763-delo_diny_pimahovoj_ kto_

АНОТАЦІЯ

У статті зацентровано увагу на проблемі юридичних гарантій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів правозастосування щодо боротьби з корупцією в Україні. Взято до уваги практичні особливості її вираження, а також нагальний характер потреби щодо її врегулювання. Окреслено теоретичну концепцію правового вираження ідеалізованої моделі врегулювання розглядуваної проблеми.

Ключові слова: антикорупційна діяльність, боротьба з корупцією, подолання корупції, Україна, юридичні гарантії.

SUMMARY

Current research is focused on the issue of legal guarantees of the special law enforcement bodies' activities as subjects of law enforcement regarding corruption combating within Ukraine. Outlined research was preceded taking into account the practical features of the outlined problem's expression, as well as the urgent need for its settlement. Yet general observation of the recent events that took place in the view of National Anti-Corruption Bureau of Ukraine activities` was provided considering practical aspects of the outlined legal guarantees. The theoretical concept of legal expression of an idealized model of the settlement of the considered problem is outlined. Still, there were observed recommendations that should be applied in practice in the view of legal problems and the rule of law in Ukraine.

Keywords: anti-corruption activity, corruption combating, corruption oppression, fight against corruption, legal guarantees, Ukraine.

podstavil_detektivov_nabu (дата обращения: 17.12.2017 г.).

10. МВФ і Світовий банк закликають забезпечити незалежність НАБУ [Електронний ресурс] / Reuters: інтернет-видання // ONLINE.UA. – 2017. – 8 грудня. – Режим доступу: <https://novyny.online.ua/793480/mvf-i-svitoviy-bank-zaklikayut-zabezpechiti-nezalezhnist-nabu/> (дата звернення: 17.12.2017 р.).

11. Коен Д. Україна не має загубити свою душу через корупцію [Електронний ресурс] / Джош Коен // ONLINE.UA. – 2017. – 18 грудня. – Режим доступу: <https://novyny.online.ua/793711/ukrayina-ne-mae-zagubiti-svoyu-dushu-cherez-koruptsiyu/> (дата звернення: 17.12.2017 р.).

12. Болдир С.В. Перегляд підходів до забезпечення функціонування допускної системи у сфері охорони державної таємниці / С.В. Болдир // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 8-9

грудня 2017 року). У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 2. – 39-42.

13. Пилип Я. Ю. Інституційні гарантії забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції за законодавством Литовської Республіки / Я. Ю. Пилип // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Випуск 35. – Частина II. – Том 2. – С. 173-177.

14. Мороз О.Б. Стратегія розвитку державної служби / О.Б. Мороз // Наукові виклики № 8. – Спеціальне видання «Економіко-правові виклики 2017 року». У 2-ох томах. – Львів: НАНП, 2017. – Т. 2 – С. 196-199.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЛІ ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ВОЛОШИН Микола Володимирович - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. –м. Київ

УДК 340.12

У статті проаналізовано різні теорії щодо визначення землі як об'єкта права власності Українського народу. Охарактеризовані наукові підходи до визначення ознак землі як об'єкта земельного права

Ключові слова: земля, земельне право, право власності, реалізація права.

Вступ

Конституційний принцип визначення землі як об'єкта права власності Українського народу, визначений у положеннях статті 13 Основного Закону [1], а також продубльовано ст. 324 Цивільного кодексу України [2], на даний час викликає ряд протиріч у поглядах науковців на об'єктивність зазначеного юридичного формулювання. При цьому, ні в Конституції України, ні в Цивільному кодексі України, ні в Земельному кодексі та інших законодавчих актах України не дається визначення поняття «земля як об'єкт права власності Українського народу». Задля отримання найбільш повного розуміння сутності цієї проблеми, звернемось до основних поглядів науковців на зміст категорії «земля» для визначення її сутнісних ознак.

Доктринальні підходи до визначення поняття «земля» ґрунтуються на юридичному визначенні цієї категорії шляхом окреслення її складових у нормах земельного законодавства. Враховуючи відсутність дефініції поняття «земля» в основному кодифікованому законі даної галузі – Земельному кодексі, звернемось до норм інших джерел

земельного права. Зокрема, стаття 1 Закону України «Про охорону земель» визначає землю як «поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею» [3]. Державний стандарт ДОСТ 26640-85 «Землі. Термины и определения» [4, с. 2] містить інше визначення землі як найважливішої частини навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, надрами, водами, є основним засобом виробництва у сільському господарстві, а також – просторовою базою для розміщення галузей народного господарства.

Аналіз останніх досліджень

У доктрині земельного права сформувався різні погляди на визначення категорії «земля». Так, І.І. Каракаш та В.О. Чуйков підтримують законодавчий підхід до формулювання поняття «земля», зазначаючи, що такою є частина земної поверхні, розташована над надрами і називається ґрунтовим шаром у межах території держави» [5, с. 7]. Натомість, В.І. Андрейцев висуває іншу думку, висловлюючи свій погляд щодо того, що землею є «головна територіально – просторова частина довкілля (навколишнього природного середовища) у межах території України, національне багатство Українського народу, матеріальна основа територіальної цілісності, суверенітету і національної безпеки держави» [6, с. 14].

Дещо протилежної думки щодо даного питання притримується Н.І. Титова, яка взагалі не визначає землю як об'єкт земельного права і в цьому контексті розмежовує поняття «земля» і «землі» [7, с. 69]. Відповідно до цього розмежування, вона характеризує землю лише як «певну відокремлену від природного середовища працею людини частину (масу) речовини», тобто – як специфічний об'єкт цивільного права. Натомість, надаючи категорії «землі» характеристику об'єкта земельного та екологічного права, автор визначає їх як «органічний компонент екосистеми, не вилучений з довкілля, який тісно взаємодіє з іншими природними об'єктами». Проте, така точка зору не стала загальноприйнятою та не знайшла свого подальшого відображення ні в правовій доктрині, ні в нормах чинного земельного законодавства.

А.М. Мірошніченко та Р.І. Марусенко вважають, що поняття землі може бути істотно конкретизоване й уточнене на підставі законодавчого визначення земельної ділянки та формулюють власне визначення землі як «земної поверхні та простору над та під нею на висоту та глибину, необхідні для використання земельної ділянки за цільовим призначенням (у тому числі – її забудови), включаючи ґрунтовий покрив у межах цього простору» [8, с. 17].

На нашу думку, дане визначення є найбільш доцільним з вищенаведених, адже земельне право оперує не з абстрактною категорією «земля», а з конкретною її частиною у вигляді земельної ділянки, що має відповідні межі та використовується за цільовим призначенням.

Водночас, Носік В.В. пропонує власне багатоаспектне визначення поняття «земля», яку він характеризує у двох значеннях:

- земля як об'єкт права власності українського народу, розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту і просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно – заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства,

належить народу на праві абсолютної власності і складає частину національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [9, с. 34];

- земля як основне національне багатство – розташована над надрами в межах державних кордонів частина земної поверхні з родючим шаром ґрунту, який використовується для виробництва у сільському господарстві абсолютної і додаткової вартості, що має розподілятися між сільським господарством, промисловістю і державою через приватну і суспільну форму власності за об'єктивним природним законом прогресивного економічного розвитку суспільства, що забезпечує збереження і підвищення родючості ґрунту, відновлення людської праці і розширене відтворення капіталу з метою забезпечення потреб та інтересів кожного громадянина і всього Українського народу [10, с. 27].

Мета

Охарактеризувавши наукові підходи до визначення ознак землі як об'єкта земельного права, звернемось до конкретизації проблеми визначення Українського народу як суб'єкта права власності на даний об'єкт.

Виклад основного матеріалу

Слід зауважити, що у вітчизняному земельному законодавстві право власності на землю Українського народу як окрема форма права власності на землю не закріплена. Конституція України у частині 1 статті 13 лише декларує, що «земля... та інші природні ресурси... є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування». У той же час стаття 14 Основного закону містить більш конкретизовану норму про те, що набуття права власності на землю здійснюється громадянами, юридичними особами та державою. Територіальні громади як суб'єкти права власності на землю визначені у положеннях частини 1 статті 142 Конституції України, де зазначено про те, що «... земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти

їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» є «матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування» [1].

Враховуючи вищевикладене, слід констатувати факт того, що з юридичної точки зору норми статей 13 і 14 та 142 співвідносяться як загальна і спеціальні. Абстрактна категорія «власність Українського народу» знаходить свою конкретизацію у категоріях «власність громадян», «власність юридичних осіб», «власність держави» та «власність територіальних громад». Враховуючи загальноприйнятий підхід теорії права до того, що спеціальна норма конкретизує та розширює зміст загальної норми, у галузевому земельному законодавстві категорія «власність Українського народу» як окрема форма права власності на землю відсутня. Враховуючи зазначену постановку проблеми, у доктрині земельного права сформувалось кілька поглядів на об'єктивно – суб'єктивний взаємозв'язок землі з категорією «Український народ».

Перший підхід запропонований І.І. Каракашем, відповідно до якого народ України є самостійним суб'єктом права власності на землю [11, С. 385]. Інша позиція сформульована В.І. Андрейцевим та В.В. Костицьким, які вважають, що власність на землю може бути виражена у формах державної, комунальної та народної. Відповідно до даної концепції, Український народ може бути лише одним із власників землі, що призводить до зникнення абсолютизації правомочностей Українського народу у володінні, користуванні і розпорядженні всіма землями на території України [12, с. 96; 13, с. 49]. Як уже було нами згадано, В.І. Андрейцев визначає землю як національне багатство Українського народу, тим самим підтримуючи законодавчий підхід до регламентації даних відносин.

Схожих поглядів притримується О.А. Вівчаренко, який прагне виділити право власності Українського народу як окрему форму власності, посилаючись при цьому на положення статей 2 та 318 Цивільного кодексу України, де серед суб'єктів права власності на землю згадані як народ, так і держава [14, с. 20]. Деякі науковці дотримуються більш

категоричних поглядів, вважаючи Український народ не лише окремим, а і єдиним суб'єктом права власності на землю.

У той же час окрема група науковців висуває ідею щодо того, що власність Українського народу на землю не слід абсолютизувати. Так, на думку М.В. Шульги, народ не може повсякденно здійснювати правомочності власника. За своєю економічною природою власність Українського народу на землю є фактично державною, а народ і держава як суб'єкти права власності не можуть протиставлятися [15, с. 69].

Розширюючи зміст зазначеного положення, у своїх наукових працях Л.П. Заставська вважає, що право власності Українського народу на землю слід «розглядати як проголошення суверенного права Українського народу шляхом здійснення органами публічної влади в Україні законодавчої та правотворчої функції визначати правовий режим земель України, встановлювати компетенцію органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у галузі регулювання земельних відносин, а також розпоряджатися землями державної і комунальної власності» [16, с. 146, 162].

Вчений А.М. Мірошніченко визначає право власності на землю Українського народу як загальне поняття по відношенню до права власності держави і територіальних громад як публічно – правових різновидів права власності [17, с. 148]. Таким чином, науковець доходить висновку про те, що право власності Українського народу може виступати або у формі державної, або у формі комунальної власності, що також не виключає можливості існування права власності громадян та юридичних осіб.

Вирішення проблеми визначення землі як об'єкта права власності Українського народу призвело навіть до виникнення окремих теорій щодо даного питання. Одну з таких теорій – вчення про «поділену власність» пропонує І.І. Каракаш. На думку науковця, власність народу України «повинна ґрунтуватись не на поділі цілісної природи за об'єктами або повноважень володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, а на розподілі функцій, пов'язаних з реалізацією відповідних по-

вноважень власності, між органами державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів». Науковець також приєднується до думки, за якою існує фактична неможливість «здійснення народом своїх прав як суб'єктом права власності на природні об'єкти», і «у цьому зв'язку більш придатним є юридичне закріплення не права власності народу на природні об'єкта права народно-надбання природних багатств. Народне надбання – це те, що облагороджувалось, натуралізовувалось і на цій підставі дісталося від минулих поколінь народу теперішнім поколінням і підлягає передачі майбутнім поколінням народу» [11, с. 382].

Підтримуючи вищенаведену думку вчений Кулинич П.Ф. вважає, що статті 13 та 14 Конституції України виключають одна одну. При встановленні співвідношення цих норм слід, на його думку, виходити із загальної спрямованості політики держави. Зміст статті 13 Конституції України слід «витлумачити як проголошення земельного фонду країни не власністю, а основним національним надбанням Українського народу». На його думку, саме таке тлумачення співвідношення між зазначеними статтями було дане Верховною Радою України при прийнятті Земельного кодексу. Проголошення землі національним надбанням, на його думку, означає, що «правові рамки володіння, користування та розпорядження» національним надбанням «з боку власників мають бути закріплені в законах України» [18, с. 224-225], поряд із цим, юридична коректність статті 13 Конституції України викликає у дослідника сумнів.

Такі ж думки висловлює і В. Карабань, який, даючи оцінку положення ст. 324 ЦК України, де передбачено право власності Українського народу на землю та інші природи ресурси, вважає, що «право власності Українського народу на зазначені об'єкти має лише публічно-правовий зміст, що виключає участь Українського народу в цивільно-правових відносинах та обумовлює можливість суміщення цього права з цивільними правами інших осіб на зазначені об'єкти (їх ділянки, частини тощо)» [19, с. 51].

Іншу теорію, за якою надається оцінка проблеми, що нами розглядається, сформулював Носік В.В. Його погляд на це питання виражений у юридичній конструкції «дворівневої власності на землю», вираженої у наступному постулаті: «право власності держави, юридичних осіб та громадян (право нижчого рівня) є похідним та залежним від права власності Українського народу (права вищого рівня)». При цьому, науковець висуває тезу щодо того, що «суб'єктами права власності на землю виступають на вищому рівні – Український народ як громадяни України всіх національностей. На нижчому рівні суб'єктами виступають фізичні і юридичні особи приватного права». Він також зауважує, що «Конституція України не передбачає можливості використання землі іноземними державами, міжнародними організаціями, фізичними і юридичними особами на титулі права власності» [20, с. 48-59].

Висновки

Загальний огляд доктринальних підходів до визначення землі як об'єкта права власності Українського народу, дає змогу дійти висновку про те, що більшість дослідників не схильні до буквального тлумачення положень статті 13 Конституції України. На нашу думку, право Українського народу бути власником земель на території України здійснюється шляхом дії у вітчизняній правовій системі принципу виборності органів державної влади та місцевого самоврядування, які і покликані здійснювати право Українського народу як власника земель України шляхом виконання функцій народного представництва у земельних відносинах. Застосування принципу делегування Українським народом відповідним органам публічної влади своїх повноважень власника, на наш погляд, не позбавляє кожного громадянина залишатись контролером дій цих органів щодо раціонального використання і охорони земель відповідно до їх цільового призначення шляхом оскарження неправомірних дій цих органів у встановленому законом порядку.

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовані різні теорії щодо визначення землі як об'єкта права власності Українського народу. Охарактеризовані наукові підходи до визначення ознак землі як об'єкта земельного права.

Ключові слова: земля, земельне право, право власності, реалізація права.

SUMMARY

The article analyzes various theories concerning the definition of land as an object of property rights of the Ukrainian people. The scientific approaches to the definition of land attributes as an object of land law are characterized.

Key words: land, land law, property rights, implementation of the law.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141 (у редакції від 30.09.2016).
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 (у редакції від 19.07.2017).
3. Закон України «Про охорону земель» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.349 (у редакції від 27.06.2015).
4. Государственный стандарт стандарт Союза ССР. Земли. Термины и определение. ГОСТ 26640-85 // Издание официальное. – Москва, Издательство стандартов. – 1989. – С. 2.
5. Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.: за ред. М.В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 7.
6. Андрейцев В.І. Об'єкти земельних правовідносин за новим Земельним кодексом України // Науково – практичні коментарі. – 2002. - №2. – С. 14.
7. Титова Н.І. До концепції нового основного земельного закону України // Право України. – 2000. - №4. – С. 69.
8. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково – практичний коментар до Земельного кодексу України, 3-тє видання, змінене і доповнене. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 516 с.
9. Носік В.В. Земля як об'єкт права власності // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. 2000. Вип. 38. – С. 34.
10. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 497.
11. Каракаш І.І. Актуальні питання реформування конституційних засад права власності на природні об'єкти та їх ресурси // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Міжнар.наук.–практ. конф.(Київ, 28–29 квітня 2004 р.). Зб. Наук.праць.- В 2 ч. / Редкол.: С.А. Єрохін, В.Ф. Погорілко,- Я.М. Шевченко та ін. – К.: Нац.акад.упр., 2004. Ч. 2. С. 385.
12. Андрейцев В.І. Конституційно – правові імперативи використання права власності на землю // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – Вип. 58. – С. 96.
13. Костицький В.В. Конституційне регулювання охорони довкілля: український та світовий досвід //Право України . –2003. – № 10. –С. 49-55.
14. Вівчаренко О.А. Гарантії права власності на землю в Україні. – Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 20 с.
15. Конституція України: Наук. – практич. коментар. – Харків: Право, К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 69.
16. Заставська Л.П. Право власності на землю в Україні (розвиток та основні риси). – Дис. ... к.ю.н. ... 12.00.06. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 146, 162.
17. Мірошніченко А.М. Земельне право України: Підручник . – 2-ге видання, допов. і перероб. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 678 с.
18. Кулинич П.Ф. Правові проблеми земельної реформи в Україні // Правова держава. – К., 1998. – Вип. 9. – С. 224-225.
19. Карабань В. Правозастосовчі аспекти системи права // Право України. – 2006. - №5. – С. 51.
20. Носік В.В. Право власності на землю за Конституцією України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. - №11 (37). – С. 48-59.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

КОГУТ Єлизавета Олегівна - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – м. Київ

УДК 340.12

В статті розглядаються правові основи, які виступають в якості своєї образної надстройки, на якій базується і реалізується вся правова система. Обґрунтовується, що норми права закріплюються або в законодавчих актах, або відображаються в змісті правових норм, вони є основним вектором всієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів.

Ключові слова: норми права, принципи, правові основи, реалізація права, кодифікація, правова система, законодавчі акти, державні органи.

Вступ

Процес правового регулювання суспільних відносин позначився саме в умовах розбудови правової держави. Правові основи притаманні будь-якій правовій системі, вони виступають в якості своєрідної надбудови, на якій базуються і реалізуються не лише окремі норми права, інститути та галузі права, а й уся правова система. Норми права закріплюються або в законодавчих актах, або ж відображаються у змісті правових норм, вони є основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів.

Видатний вчений Алексєєв С.С. відзначив, що правове регулювання відображає в значенні як принцип права. Отже, на його думку, принципи права є як керівні ідеї для законодавця, що визначає шляхи вдосконалення правових норм [2, с. 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання принципів права у правовій науці розглядають у наукових працях вчені: С. Алексєєв, М. Байтін, С. Бобровник, О. Зайчук, Р. Іванов, А. Колодій, Є. Лукашова, В. Котюк, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, С. Погребняк, П. Рабінович тощо.

Виходячи із значення правових ідей, можна сказати, що якість законів та ефективність правового регулювання багато в чому залежать від того, наскільки досконало в них сформульовано й розкрито принципи. Метою статті є дослідження принципів, що визначають у своїй сукупності ідеальну модель держави, яка має назву – права. Їх формування обумовлено об'єктивними й суб'єктивними факторами: рівнем розвитку культури, науки, освіти та інших елементів; морально-духовним потенціалом суспільства; наявністю або відсутністю стабільного механізму реалізації правових засад у діяльності державних органів; ступенем освоєння конкретною людиною права як власної свободи [6].

Виклад основного матеріалу

Принципи права як керівні ідеї та засади відіграють важливу роль у процесі кодифікації законодавства. Під кодифікацією розуміють вид систематизації, який передбачає перероблення норм права за змістом та його систематизоване, науково обґрунтоване викладення у новому законі [6].

Так, вчений А. Піголкін до основних принципів організації обліку законодавства відносить: 1) повноту інформації, яка забезпечує фіксацію та надання всього обсягу довідкової інформації, відсутність прогалин у законодавстві; 2) достовірність інформації, яка заснована на використанні офіційних джерел оприлюднення нормативних актів, а також на своєчасній фіксації внесених змін; 3) зручність користування, що є необхідним для оперативного та якісного пошуку певних відомостей про право [7].

Узагальнюючи ідеї законодавчого виразу норм права слід зазначити прикладний принцип – це принцип кодифікації; це є норми планування, прогнозування, використання різних прийомів законодавчої техніки, експертизи законопроектів. Головним значенням для кодифікації права відіграє принцип конституційності та законності, що означає: по-перше, всі дії уповноважених органів з підготовки та прийняття кодифікаційних актів; по-друге, ці акти мають ґрунтуватися на підставі статей чинної Конституції; по-третє, принцип законності вимагає відповідності змісту кодифікованих актів норм, що регулюють важливі сфери суспільних відносин.

При регулюванні важливої сфери суспільних відносин слід згадати принцип об'єктивності при здійсненні кодифікації права. Підставою для здійснення кодифікації є об'єктивні дані, що характеризують суспільні процеси, а також практика нормативно-правового регулювання суспільних відносин у тій чи іншій сфері законодавства. Саме об'єктивні обставини викликають необхідність створення акта кодифікації, а не суб'єктивний розсуд певної посадової особи. При кодифікації слід використовувати всі наявні можливості для виявлення різних обставин, які слід врахувати в процесі кодифікації, щоб найбільш повно й чітко врегулювати всі сторони того чи іншого процесу або явища в акті кодифікації. Лише глибоке вивчення об'єктивних законів розвитку суспільства, активне та продуктивне їх використання в правовому регулюванні дає позитивні результати. Недотримання цього правила або спроба регламентувати суспільні відносини всупереч дії об'єктивних

закономірностей неминуче призводять до невдач і прорахунків у нормативно-правовому регулюванні. Принципи кодифікації можуть мати й суто науковий характер. У них узагальнюються основні закономірності законодавчого конструювання правових норм. До останніх, зокрема, відноситься реалізація принципу системності на всіх рівнях кодифікації законодавства.

Принципового значення в сучасних умовах у зв'язку з масштабною кодифікаційною діяльністю набуває узгодження на всіх її етапах наукового підходу. Науковий підхід до підготовки та прийняття кодифікаційних актів покликаний забезпечити їх відповідність потребам поступового розвитку ринкової економіки і культури, досягнень науки і техніки, обліку техніко-економічних та статистичних даних, можливих соціальних наслідків їх застосування. Реалізація даного принципу є необхідною умовою належної ефективності всього права, його високого організуючого і виховного значення.

Слід виділити ще декілька основних принципів: принцип планування (створення актів кодифікації); принципи кодифікації (це обов'язкові вимоги реалізації);

Вчений Є.А. Гетьман виокремлює загальні й спеціальні принципи кодифікаційної діяльності. Він вказує: «До загальних принципів належать верховенство права, законність, демократизм, гуманізм, науковість, професіоналізм, ефективність здійснення кодифікації, об'єктивність, гармонізація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу, гласність, справедливість. Серед спеціальних принципів необхідно виділити техніко-юридичну досконалість кодифікаційних актів, повноту, цільове спрямування, системну погодженість» [3, с. 15].

До загальних принципів кодифікаційної діяльності слід віднести такі: верховенства права, гуманізму, законності, демократизму.

Принцип верховенства права. Зокрема, закріплений у міжнародно-правових документах, що набули чинності для України та є частиною її національного законодавства, принцип верховенства права на сьогодні залишається не до кінця визначеним у теорії права. Професор М.І. Козюбра стверджує,

що принцип верховенства права може бути розкритим лише за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права й закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний із такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися в нерозривному зв'язку з правами людини [4, с. 24].

Наприклад, принцип гуманізму безпосередньо постає з принципу верховенства права та належить до загальноправових принципів; принцип законності належить до діяльності органів держави; принцип демократизму за Конституцією України проголошено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, отже, народ як носій суверенітету також є суб'єктом правотворчості.[1, ст. 5; ст. 69; ст. 75].

Вчені В.С. Ковальський та І.П. Козінцев вказують: «Правотворчість можуть здійснювати український народ (шляхом референдуму), місцеві громади (на зборах, сходах або через обрані ними органи). За допомогою такої діяльності правова система підтримується в активному стані, запроваджуються, змінюються чи скасовуються правові норми» [5, с. 13].

Принцип демократизму проявляється в публічному встановленні та здійсненні відкритого порядку підготовки й затвердження нормативно-правових актів.

До спеціальних принципів кодифікаційної діяльності слід віднести принципи доцільності та досконалості. Принцип доцільності вказує на відповідність прийняття кодифікаційного акта меті, завданням і функціям правового регулювання. Він дозволяє визначити ефективність використання саме цієї форми правотворчої діяльності. Принцип досконалості. Розвиток законодавства, що супроводжує державно-правові реформи в Україні, порівняно з його ефективністю, зумовлює потребу в розгляді питання вдосконалення юридичної техніки, зокрема, й у сфері правотворчості.

Висновки

Таким чином, основи правового регулювання суспільних відносин в умовах розбудови правової держави слід розглядати:- а) крізь призму кодифікації законодавства як різновиду правотворчості, має відповідати принципам таким як, верховенства права, гуманізму, законності, демократизму, та спеціальні принципи - доцільності та досконалості; б) аналіз наукових джерел різного часу дозволяє дійти висновку про те, що питання принципів кодифікації законодавства на даний час є недостатньо відпрацьованим, незважаючи на те, що ряд авторів у своїх працях приділяли цьому чимало уваги;- в) згідно з принципом системності при здійсненні кодифікації кожна правова норма повинна бути співвіднесена з іншими нормами права, з нормами іншої галузевої приналежності, а також і міжнародними нормами;- г) в процесі кодифікаційної діяльності здійснювати перегляд чинного законодавства; д) кодифікація законодавства є реальним засобом вирішення поставлених завдань, щодо впорядкування правової системи, різкого скорочення кількості відомчих інструкцій, роз'яснень, методик тощо, що не завжди відповідають чинному законодавству; є) принципи права виконують вагомую роль у регулятивному впливі права на суспільні відносини.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Алексеев С. С. Теория государства и права / С.С. Алексеев, С.И. Архипов. – М.: Норма, 1998. – С. 456.
3. Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Є.А. Гетьман ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – С. 20.
4. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М.І. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. - № 4. – С. 24 – 33.
5. Ковальський В.С. Правотворчість : теоретичні та логічні засади / В.С. Коваль-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються правові основи, що виступають в якості своєрідної надбудови, на якій базується і реалізується вся правова система. Доводиться, що норми права закріплюються або в законодавчих актах, або ж відображаються у змісті правових норм, вони є основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів.

Ключові слова: норми права, принципи, правові основи, реалізація права, кодифікація, правова система, законодавчі акти, державні органи.

SUMMARY

The article deals with the legal foundations, which appear as a kind of superstructure on which the entire legal system is based and implemented. It is substantiated that the norms of law are fixed either in legislative acts or reflected in the content of legal norms, they are the main vector of all law-making, law enforcement and law-protected activities of state bodies.

Key words: norms of law, principles, legal framework, implementation of law, codification, legal system, legislative acts, state bodies.

ський, І.П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 192.

6. Перевалов В. Д. Теория государства и права: [учебник] / В. Д. Перевалов. – М.: Норма, 2008. – С. 379.

7. Пиголкин А. С. Теория государства и права: [учебник] / А. С. Пиголкин. – М.: Городец, 2003. – С. 544.

8. Теремцова Н. Матер. круглого столу «Держава як політична форма організації суспільства для спільного існування і діяльності людства в умовах розбудови правової держави». /Вип. 6: «Теорія права та держави; юр.відпов.; іст. Пр. і політ.уч.» // За заг. ред. Теремцової Н.В. – Київ. Надрук. –Вид.

ТОВ «Інтер Логістік України»/ – К., 2016. – 203 с.

9. Теремцова Н. Актуальне питання соціального регулювання в додержавному суспільстві: теоретико-правовий аспект. Актуальні питання реформування правової системи: зб.матеріалів ХІУ Міжнар.наук.-практ.конфер.(Луцьк, 16-17 червня 2017р.)/ уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 252 с. –С.76- 77.

10. Теремцова Н. Проблеми кодифікації законодавства під час соціальних реформ. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. Наук.ст.за матер. У Міжнар.наук.-практ.конфер. (Житомир, 18 травня 2017 р.)/ Мін-во освіти і науки України; Жит.нац.агр.ун-т. Житомир. Видавець О.О.Євенок, 2017. –456 с. –С.52-55.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

ЛИЧЕНКО Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.92: 342.7

В статті встановлено, що правовий статус лица характеризується сукупністю прав, свобод та законних інтересів, тесно зв'язаних між собою. Встановлено, що через поняття правового статусу личности отражаются основные стороны юридического бытия индивидов, раскрываются особенности правосубъектности людей, разнообразные проявления их прав, свобод, законных интересов. В статье представлен научный анализ содержательных характеристик прав, свобод и законных интересов личности и определено их соотношение в рамках правового статуса личности.

Ключевые слова: права, свободы, законные интересы, правовой статус, защита, охрана, правосубъектность.

Вступ

Сьогодні залишається актуальним удосконалення правового статусу особи. Якісне реформування вітчизняного законодавства у цій сфері повинно стати відповіддю на існуюче загострення економічних та соціальних проблем громадян, має гарантувати недоторканість прав, свобод та законних інтересів людини у державі. Кожна людина повинна стати рівноправним учасником відносин з державою, володіти системою способів та засобів захисту своїх прав, свобод та законних інтересів.

Постановка проблеми

Сьогодні залишається актуальним удосконалення правового статусу особи. Чинна

Конституція України визнала громадянина найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини – головним обов'язком держави. Однак, тривалий час дані положення Основного закону залишаються декларативними, а сучасний етап розвитку нашої держави характеризується суперечливим станом правових змін, спрямованих на створення повноцінного демократичного суспільства, здійснення якісних перетворень в основних сферах суспільного життя, утвердження пріоритету прав, свобод та законних інтересів людини в державі, а також відсутністю позитивних змін щодо правового статусу особи загалом. Якісне реформування вітчизняного законодавства у цій сфері повинно стати відповіддю на існуюче загострення економічних та соціальних проблем громадян, має гарантувати недоторканість прав, свобод та законних інтересів людини у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові дослідження прав, свобод та законних інтересів як елементів правового статусу особи знайшли висвітлення в працях М. А. Бояринцева, О. В. Юриста, М. Г. Єрмілова, В. А. Іванова, В. М. Горшенєва, А. В. Малька, В. В. Субочева, А. М. Шерієва та інших представників юридичної науки. Попри наявність окремих наукових розробок у цій сфері, вкрай важливо й надалі проводити наукові дослідження у цій сфері з урахуванням сучасних викликів та

загроз, знаходити нові грані досліджуваної проблеми.

У зв'язку з цим **метою статті** є комплексний науковий аналіз прав, свобод та законних інтересів як елементів правового статусу особи.

Виклад основного матеріалу

Наша держава законодавчо задекларувала першорядність принципів, що визнані у цивілізованому світі, – захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [1, с. 5].

Особливості правосуб'єктності, різноманітні прояви прав, свобод та законних інтересів громадян найбільшою мірою здатні розкритися через поняття правового статусу, яке віддзеркалює основні сторони юридичного буття індивідів.

Правовий статус відображає за допомогою правових норм юридично закріплене положення особистостей в суспільстві, дає можливість визначити місце та роль громадян у суспільних відносинах.

Він представлений наступними елементами: громадянством, правосуб'єктністю, правами, свободами та законними інтересами громадян, їхніми обов'язками, а також гарантіями їх забезпечення.

Важливе значення серед елементів правового статусу особи в державі мають права, свободи та законні інтереси.

Права особи за своїм змістом становлять соціальні можливості, детерміновані економічними і культурними умовами життя суспільства та законодавчо закріплені державою [2, с. 5].

Ця категорія є складним правовим утворенням. Складність проявляється у тому, що права особи слід розуміти не стільки як правове утворення з певною кількістю складових, скільки як законодавчо закріплену суму правових можливостей, кожна з яких оформлює окрему правову дію управненої особи.

А. В. Власова наполягає на тому, що суб'єктивні права особи охоплюють дві правові можливості: можливість вчинення певних дій управненої особи та можливість вимагати вчинення певної діяльності від інших осіб [3, с. 8].

Більш вдало, на наш погляд, визначив складові суб'єктивного права С. С. Алексєєв. До них він відніс право на позитивні дії (можливість уповноваженої особи самостійно здійснювати юридично значущі активні дії); право вимоги (можливість вимагати виконання або дотримання юридичного обов'язку); право захисту [4, с. 120].

Останнє стосується правової можливості вимагати ефективного здійснення органами влади своїх повноважень; усунення незаконних перешкод щодо реалізації правомірної активності; запобігання вчинення правопорушень; недопущення настання негативних наслідків, утворення певної протиправної ситуації; переривання протиправної поведінки, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння; покарання осіб, які вчинили правопорушення; відшкодування заподіяної шкоди.

Законодавством передбачено випадки, коли громадяни можуть бути обмежені у своєму праві. Такі обмеження спричинені тим, що дієздатність не однакова для окремих груп і категорій громадян. Її зумовлює низка чинників: вік, стан здоров'я, належність до певних соціальних груп та інші [5, с. 406].

Наприклад, відповідно до ст. 41 Конституції України допускається як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, обмеження права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Такі обмеження також можуть стосуватися неповнолітніх. Зокрема, за наявності достатніх підстав за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування відповідно до ч. 5 ст. 32 ЦКУ суд може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права, тобто застосувати обмеження дієздатності фізичної особи.

Окремі обмеження прав стосуються засуджених. Засуджений не втрачає права власності на майно, що належало йому до засудження, але обмежується в праві володіння, користування та розпорядження майном. Він не може користуватися своїм майном, яке залишилося за місцем його проживання

до арешту чи засудження. Відповідно до ч. 7 ст. 102 КВКУ засуджені обмежуються в праві користування майном, яке надійшло разом з ними до колонії. Це обмеження, зокрема, стосується грошей, цінних паперів і речей, а також предметів, які заборонено використовувати у колоніях, засуджені не мають права продавати, дарувати чи відчужувати іншим особам або на користь інших засуджених предмети, речі і речовини, які знаходяться в їхньому особистому користуванні.

Правовий статус особи характеризується наявністю правових дозволів – свобод.

Свободи – це категорія близька до поняття суб'єктивних прав. Свободи відображають те ж коло правових можливостей, яке деталізоване в правах. Однак, свободи громадян є менш регламентованими нормами права у порівнянні з їх правами. Вони означають один із основних видів дозволів, який полягає у фізичній та духовно-моральній недоторканості особи і наданні суб'єкту в цій сфері всієї повноти можливостей щодо розпорядження собою та своїми діями, гарантуванні заборони безпідставного втручання в них, зокрема, зі сторони держави в особі її органів та посадових осіб [6, с. 129].

Доповнюють коло суб'єктивних прав та свобод особи її законні інтереси. Їх існування поряд з правами та свободами розширює правові можливості особи [7, с. 23].

В основі процесу перетворення законного інтересу в суб'єктивне право, визначене законом, лежить гносеологічний принцип розвитку, механізм самореалізації особистості. Як зазначав А. Козловський, «буття нав'язує свої закони і правила існування, неприйняття яких загрожує знищенням і перетворенням у небуття. Перед людиною стоїть завдання виявити ці закони і перетворити їх на правила своєї діяльності, в норми поведінки» [8, с. 35].

Для того, щоб будь-який інтерес перетворився у право, він повинен пройти процес закріплення у нормах права та формування механізму правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією цього інтересу.

Як зазначав О. Малько, суб'єктивні права є особливим дозволом, забезпеченим конкретною юридичною необхідністю ін-

ших осіб. Якщо ж правовий дозвіл не потребує юридично необхідної поведінки інших осіб як засобу свого забезпечення, то він і не зводиться законодавцем до «рангу» суб'єктивного права [9, с. 52–53].

Цілком слушно, що «законні інтереси – «провідник», «місток» між правом та індивідом як елементом соціуму у регулятивному впливі державно-владних установок на свідомість. Без законних інтересів неможливою є сама діяльність людини з приводу виконання правових приписів» [10, с. 20].

Законні інтереси особи в рівній мірі перебувають у залежності від змісту чинних у державі нормативно-правових актів та особистих потреб самих індивідів. Тому вони за своєю природою значно відрізняються від прав та обов'язків як елементів правового статусу. З цього приводу вважаємо слушною думку В.В. Субочьова, що «навіть чи можна розмірковувати про спільні для всіх суб'єктів законні інтереси, які існують поряд з загальними правами і обов'язками. Права і обов'язки можуть бути загальними в силу позиції держави, яка закріплює їх за конкретними суб'єктами. Закріпити ж за ким-небудь конкретний законний інтерес не можна» [11, с. 209].

Законні інтереси перебувають у тісному зв'язку з іншими елементами правового статусу громадян.

Вони є основою виникнення суб'єктивних прав, доповнюють їх у тих сферах, де норми права не здатні чітко регламентувати втілення потреб. Власне суб'єктивні права є однією з форм втілення в життя законних інтересів.

Зокрема, праву власності кореспондує законний інтерес щодо фінансової спроможності власника підтримувати об'єкт права власності у придатному для використання стані; законний інтерес щодо сприятливої екологічної обстановки у регіоні, де особа володіє майном; кваліфікованого обслуговування об'єктів права власності з метою підтримання їх належного для експлуатації стану; відсутності з боку інших осіб діяльності, яка погіршує якість та функціональну придатність об'єктів права власності; укладення договору купівлі-продажу чи ренти з урахуванням потреб, які мають суттєве зна-

чення для власника; законний інтерес щодо наявності інформації про належні умови експлуатації об'єкта права власності тощо.

Також законні інтереси здатні переходити до їх правонаступників (у зв'язку з набуттям прав на успадковане майно) чи інших осіб, які набули на законних підставах прав на це майно (за договорами купівлі-продажу, оренди, майнового найму).

Сьогодні склалася низка передумов, що дають змогу визнати законні інтереси в якості самостійного елемента адміністративно-правового статусу особи.

Законні інтереси відіграють особливу мотиваційну роль для учасників суспільних відносин і, визначаючи спрямованість поведінки цих суб'єктів, свідчать про те, що в конкретний період часу є найбільш актуальним для них [12, с. 24]. Вони розширюють правомірну діяльність щодо реалізації потреб за рахунок правових можливостей, які право не опосередкувало в суб'єктивних правах через їх новизну, індивідуальність, малозначність, не часті факти виникнення тощо. Врахування таких законних інтересів громадян України дає змогу цілісно охарактеризувати їх правовий статус, з'ясувати фактичне становище в суспільстві, мотивацію вступу в суспільні відносини та особливості поведінки таких осіб.

Додатковим аргументом для визначення законних інтересів як елемента адміністративно-правового статусу громадян України є те, що законодавець за змістом розмежує ці категорії у тексті нормативно-правових актів, які стосуються характеристики правового статусу громадян. Він однаковою мірою гарантує адміністративно-правовий статус громадян, не роблячи суттєвої відмінності між правами та законними інтересами в аспекті їх можливої правової охорони чи захисту.

Висновки

Створення якісно нового суспільства повинно відбуватися на основі загальнолюдських цінностей, зміни традиційного для радянського періоду нашої держави уявлення про відносини між громадянами та органами державної влади, відмови від концепції пріоритету державних інтересів

над інтересами громадян. Вирішення проблем, пов'язаних з правовим статусом особи в державі, є пріоритетним завданням реформування вітчизняного законодавства. Лише системний підхід до демократичних перетворень надасть змогу повною мірою реалізувати людський потенціал, відновить довіру громадян до державних інституцій.

Література

1. Долгополов А. М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Долгополов Анатолій Миколайович. – К., 2008. – 268 с.
2. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : [навч. посіб.] / Гончаренко О. М. – К. : Знання, 2008. – 207 с.
3. Власова А. В. Структура суб'єктивного гражданского права / Власова А. В. – Ярославль : Ярославский государственный университет, 1998. – 116 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т.2. – 1982. – 360 с.
5. Остапенко О. І. Адміністративне право : [навч. пос.] / Остапенко О. І., Кісіль З. Р., Ковалів М. В., Кісіль Р. В. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 536 с.
6. Игнатенкова К. Е. Дозволение как способ правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Игнатенкова Ксения Евгеньевна. – Саратов, 2006. – 229 с.
7. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів / М. Бояринцева // Право України. – 2002. – № 8. – С. 21–25.
8. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – № 1–2, Т. III. – 2005. – С. 32–44.
9. Малько А. В. Суб'єктивное право и законный интерес / А. В. Малько // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 58–70.
10. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. (теоретические проблемы субъективного права) / Матузов Н. И. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1972. – 294 с.

АНОТАЦІЯ

У статті встановлено, що правовий статус особи характеризується сукупністю прав, свобод та законних інтересів, що тісно пов'язані між собою. З'ясовано, що через поняття правового статусу особи віддзеркалюються основні сторони юридичного буття індивідів, розкриваються особливості правосуб'єктності людей, різноманітні прояви їх прав, свобод, законних інтересів. У статті представлено науковий аналіз змістовних характеристик прав, свобод та законних інтересів особи та визначено їхнє співвідношення в рамках правового статусу особи.

Ключові слова: права, свободи, законні інтереси, правовий статус, захист, охорона, правосуб'єктність.

SUMMARY

The article clarifies that the administrative-legal guarantees of protection of the property rights of Ukrainian citizens in the areas of anti-terrorist operation are complex polystyrene formations, which are characterized by institutional separation in the form of normative, organizational and administrative-procedural guarantees. It has been established that organizational-legal guarantees are crucial for the practical realization of protection of legal possibilities to own, use and dispose of property. The article grouped the basic organizational-legal guarantees of protection of the property rights of Ukrainian citizens in the areas of anti-terrorist operation in several blocks and conducted its thorough scientific analysis.

Key words: ownership, area of anti-terrorist operations, protection of property rights, administrative-legal guarantees of protection of the property rights.

11. Субочев В. В. Законные интересы / Субочев В.В. – М.: Норма, 2011. – 496 с.

12. Малько А. В. Права, свободы и законные интересы: проблемы юридического обеспечения / А.В. Малько, В.В. Субочев,

А.М. Шериев. – М.: Норма : ИНФРА-М, 2010. – 192 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ У СИСТЕМІ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ

**ПОНОМАРЬОВ Сергій Павлович - кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ**

Верховную Раду Украины признано основным субъектом обеспечения деятельности сектора безопасности и обороны государства. Рассмотрены полномочия Украинского парламента в сфере обеспечения безопасности и обороны государства. Охарактеризованы функции и методы деятельности парламента – Верховного Совета Украины в сфере обеспечения национальной безопасности и обороны. Исследованы полномочия Комитета Верховного Совета Украины по вопросам национальной безопасности и обороны, показана структура и перечень вопросов, отнесенных к его компетенции, отмечается необходимость завершения реформирования сектора безопасности и обороны. Сектор безопасности и обороны определен как совокупность государственных органов и организаций, которые призваны обеспечить безопасность личности, общества и государства.

Ключевые слова: Украинский парламент, сектор безопасности, безопасность, оборона, комитет, национальная безопасность, безопасность государства, законодательство.

Вступ

Усі сфери суспільної діяльності існують у певних системах правового регулювання. Головним органом такого законодавчого регулювання, безумовно, є Верховна Рада України, до повноважень якої входить і законодавче регулювання й контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки й

оборони. Сектор безпеки України необхідно розуміти як сукупність державних органів та організацій, які покликані гарантувати безпеку особи, суспільства та держави, У зв'язку з цим Український парламент слід визначати основним суб'єктом сектора безпеки та оборони України, що обумовлює необхідність додаткового вивчення повноважень Верховної Ради України у цій сфері.

Стан дослідження проблеми

Дослідженням сектору безпеки та оборони держави або окремих її елементів у діяльності вищого законодавчого органу України займалися такі вчені, як В.А.Ліпкан, О.І. Кузьмук, О.М. Бандурка, О.С. Бодрук, М.Ф. Єжєєв, В.П. Горбулін, В.В. Сокурєнко, О.В. Литвиненко, В.К. Горєвєнко та інші.

Враховуючи тривале і всебічне висвітлення проблем національної безпеки і оборони України, слід зважити на те, що дана проблематика в сучасних умовах набуває особливої актуальності. З огляду на це **метою статті** є характеристика повноважень Верховної Ради України у сфері захисту на оборони держави.

Виклад основного матеріалу

Події на Сході України і в Криму, викликані агресією Російської Федерації проти України, обумовлюють необхідність глибоких реформ у секторі безпеки держави, метою яких має бути посилення якості управління сектором безпеки, координації і взаємодії між її складовими, введення демо-

кратичного нагляду і контролю. Виходячи з того, що сектор безпеки – це широке поняття, яке використовується для характеристики різних структур, установ і персоналу, відповідальних за управління, забезпечення і контроль за внутрішньою і зовнішньою безпекою країни, необхідно забезпечити, щоб реформування, яке започатковане Президентом України, було завершено найближчим часом щодо всіх складових сектора безпеки: Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України і відомств, які входять до системи МВС (Національна поліція, Національна гвардія, Державна прикордонна служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Державна міграційна служба), Служби безпеки України, органів прокуратури, Державної фіскальної служби України, Державної митної служби України та інших. Сектор безпеки зіштовхується з різними викликами: організованою злочинністю, тероризмом, зовнішньою агресією, корупцією, стихійними лихами, контрабандою, економічними диверсіями тощо, у зв'язку з чим він має бути здатним адекватно реагувати на такі виклики, посягаючи на безпеку й оборону держави, бути готовим надати підтримку місцевому самоврядуванню і місцевим органам виконавчої влади у випадках надзвичайних ситуацій чи стихійного лиха.

Ефективність функціонування сектора безпеки, перш за все, обумовлюється законодавчим забезпеченням.

Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів з питань забезпечення національної безпеки та оборони, зокрема, закони «Про національну гвардію», «Про національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру» та інші, в яких передбачено реформування системи правоохоронної діяльності.

Ситуація, викликана агресією Росії на Сході України і тимчасовою окупацією Криму і міста Севастополя, обумовлює необхідність постійного удосконалення діяльності сектора безпеки і оборони, насамперед, законодавчого забезпечення.

Відповідно до статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої вла-

ди в Україні є парламент - Верховна Рада України [1].

Верховна Рада України є загальнонаціональним представницьким органом державної влади, оскільки вона має право представляти весь Український народ – громадян України всіх національностей і виступати від імені всього народу. Це впливає як із преамбули Конституції та її змісту, так і з назви парламенту – “Верховна Рада України” [2, с. 264].

Форми діяльності Верховної Ради України обумовлені колегіальним характером цього органу та універсальністю його компетенції. За юридичними наслідками форми діяльності парламенту поділяються на правові та неправові, а останні, у свою чергу, – на організаційні та матеріально-технічні. До правових форм роботи українського парламенту належать нормотворча (або законодавча), установча, правозастосовча та контрольна діяльність. Серед методів роботи Верховної Ради України слід виділити планування, метод вироблення і прийняття рішень, контроль за виконанням прийнятих рішень, координацію, роботу з кадрами тощо [3, с. 23].

Верховна Рада України виконує наступні функції: а) розглядає і вирішує питання державного і суспільного життя, що потребують врегулювання законами України; б) приймає закони України; в) здійснює установчі, контрольні, координаційні і міжнародні функції, передбачені Конституцією України. Деякі автори виділяють ще й освітню та ідеологічну функції парламенту [3, с. 23].

Згідно зі статтею 85 Конституції України до основних повноважень Верховної Ради України у сфері забезпечення безпеки та оборони можна віднести:

- внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- прийняття законів у сфері національної безпеки;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього з питань національної безпеки, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики національної безпеки;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;
- призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;
- призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;
- затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів

України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

- схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

- надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;

- затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

- надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

- затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності [1], виконання інших повноважень, визначених законами України.

Враховуючи, що Верховна Рада України є основним суб'єктом сектора безпеки України, кожне повноваження та функція, які виконує цей орган, так чи інакше впливають на рівень безпеки Української держави.

Деталізація повноважень Верховної Ради України відображена у статті 9 Закону України «Про основи національної безпеки України», в якій вказано, що Верховна Рада України в межах повноважень, встановлених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України [4].

Верховна Рада України може створювати також тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань з безпеки та оборони держави. Крім того, для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, Верховна Рада України може створювати тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувало не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України. Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду, вони носять консультативний і оціночний характер та можуть враховуватись законодавцями як допоміжні матеріали. Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом [2, с. 266].

Діяльність комітетів координує Голова Верховної Ради України згідно з Конституцією України та в порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України.

Відповідно до розділу 2 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», до відання комітетів віднесені наступні функції:

1) *законопроектна* (полягає у розробці проектів законів, інших актів Верховної Ради України; попередньому розгляді та підготовці висновків і пропозицій щодо законопроектів, внесених суб'єктами законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України; доопрацюванні за дорученням Верховної Ради України окремих законопроектів за наслідками розгляду їх у першому та наступних читаннях (за винятком прийнятих Верховною Радою України актів у цілому); попередньому розгляді та підготовці висновків і пропозицій щодо проектів загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, а також наданні згоди на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів України; узагальненні зауважень і пропозицій, що надійшли до законопроектів; внесенні пропозицій щодо перспективного планування законопроектної роботи);

2) *організаційна* (планування своєї роботи; проведення збору та аналізу інформації

з питань, що належать до повноважень комітетів, організації слухань із цих питань, у тому числі на засіданнях Верховної Ради України; попередньому обговоренні відповідно до предметів їх відання кандидатур посадових осіб, яких згідно з Конституцією України обирає, призначає, затверджує Верховна Рада України або надає згоду на їхнє призначення, підготовці до розгляду Верховною Радою України відповідних висновків щодо цих кандидатур; підготовці питань на розгляд Верховної Ради України відповідно до предметів їх відання; участі у формуванні порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України; прийнятті рішень, наданні висновків, рекомендацій, роз'яснень; розгляді звернень, що надійшли до комітету в установленому порядку; участі відповідно до предметів їх відання в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями; підготовці письмових звітів про підсумки своєї діяльності; забезпеченні висвітлення своєї діяльності в засобах масової інформації);

3) *контрольна* (аналізі практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до предметів відання комітетів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; участі за дорученням Верховної Ради України у проведенні «Дня Уряду України»; контролі за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом; організації та підготовці за дорученням Верховної Ради України парламентських слухань; організації та підготовці слухань у комітетах; підготовці та поданні на розгляд Верховної Ради України запитів до Президента України від комітету відповідно до положень пункту 34 частини першої статті 85 Конституції України; взаємодії з Рахунковою палатою; взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направленні матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради

України, державним органам, їх посадовим особам; погодженні питань, проведенні консультацій щодо призначення на посади та звільнення з посад керівників відповідних державних органів, створенні і ліквідації спеціальних державних органів, що віднесені до предметів відання комітетів, та здійсненні інших погоджень і консультацій у випадках, передбачених законом) [5].

Для підготовки законопроектів з питань національної оборони і безпеки та виконання іншої роботи у сфері сектора безпеки та оборони України у Верховній Раді України створений Комітет з питань національної безпеки і охорони.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України №22-VIII від 4 грудня 2014 року, до повноважень Комітету з питань національної безпеки й оборони віднесені: національна безпека України; законодавче забезпечення діяльності органів служби безпеки, розвідки і контррозвідки, органів прикордонної служби, захист державної таємниці; правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану; оборонно-промисловий комплекс, державна система страхового фонду документації, військово та військово-технічне співробітництво України з іншими державами, а також участь України в міжнародних миротворчих операціях; державна політика у сфері оборони; боротьба з тероризмом; здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над Воєнною організацією держави; військова служба, Збройні Сили України та їх реформування; військові формування, утворені відповідно до законів України; альтернативна (невійськова) служба; соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей; військова наука та освіта; державна система спеціального зв'язку [6].

У Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки й оборони створено низку підкомітетів, які займаються окремими питаннями у сфері національної безпеки, а саме:

1) підкомітет з питань державної безпеки (державна політика у сфері державної безпеки, підготовка до ратифікації міжнародних договорів у сфері державної безпе-

ки, розвиток науки та підготовка кадрів у сфері державної безпеки та інше);

2) підкомітет з питань безпеки державних інформаційних систем (інформаційна, кібернетична безпека держави, захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах та інше);

3) підкомітет з питань оборонно-промислового комплексу та військово-технічного співробітництва (державне оборонне замовлення, розробка, виробництво озброєння і військової техніки, законодавство щодо експорту та імпорту військової техніки і озброєння та інше);

4) підкомітет з питань воєнної безпеки та оборони (мобілізаційна підготовка і мобілізація, участь України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, виконання міжнародних договорів України у воєнній сфері та інше);

5) підкомітет з питань соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей (питання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, питання пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей та інше);

6) підкомітет з питань ефективності використання бюджетних коштів розпорядниками, що входять до предметів відання Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони (здійснення аналізу ефективності фінансування Збройних Сил України, оборонно-промислового комплексу, інформаційної безпеки, соціального захисту військовослужбовців та інше) [7].

Верховна Рада України створює правову базу діяльності інших суб'єктів сектора безпеки і оборони держави: глави держави – Президента, Кабінету Міністрів України, міністерств і державних служб, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, громадських організацій.

Висновок

Таким чином, Верховна Рада України має широке коло повноважень, щодо забезпечення безпеки та оборони України, головним із яких є, насамперед, прийняття законів та парламентський контроль за їх виконанням. Слід підкреслити, що сектор

АНОТАЦІЯ

Верховну Раду України визнано основним суб'єктом забезпечення діяльності сектора безпеки і оборони держави. Розглянуті повноваження Українського парламенту у сфері забезпечення безпеки і оборони держави. Охарактеризовані функції та методи діяльності парламенту – Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки і оборони. Досліджені повноваження Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, показана його структура та перелік питань, віднесених до його компетенції, наголошено на необхідності завершення реформування сектора безпеки і оборони. Сектор безпеки і оборони визначено як сукупність державних органів та організацій, які покликані гарантувати безпеку особи, суспільства і держави.

Ключові слова. Український парламент, сектор безпеки, безпека, оборона, комітет, національна безпека, безпека держави, законодавство.

SUMMARY

The Verkhovna Rada of Ukraine was recognized as the main subject of securing the security and defense sector of the state, and considered the powers of the Ukrainian Parliament in the field of security and defense of the state. Characterized functions and methods of activity of Parliament - the Verkhovna Rada of Ukraine in the sphere of providing national security and defense. The authority of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on national security and defense is described, its structure and the list of issues within its competence are shown, the necessity to complete the reform of the security and defense sector is emphasized. The security and defense sector is defined as a set of government agencies and organizations that are called upon to guarantee the security of individuals, societies and states.

Key words: Ukrainian parliament, security sector, security, defense, committee, national security, state security, legislation.

безпеки України включає цілу низку державних органів, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток та ефективну роботу цього сектору, всі вони мають діяти в межах правового регулювання, визначеного законодавством.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. Державне управління : підручник: - у 2 т./Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К.О.Ващенко (заст.голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. – 564 с
3. Ворона П.В., Мучник А.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні. Навчально-методичний посібник /

П.В. Ворона, А.М. Мучник. - Полтава, ПП Шевченко, 2010. – 98 с.

4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 30.11.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

5. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. – № 19. – ст.134.

6. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної ради України від 04.02.2015 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.10.

7. Питання віднесені до відання підкомітетів Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://komnbo.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/72932.html

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ЛЕГКА Оксана Володимирівна - докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 342.5

В статті проаналізовані особливості мер воздействия, которые применяются к несовершеннолетним лицам в рамках административного законодательства, а также основания и особенности их применения. Исследованы основополагающие принципы осуществления правосудия касательно несовершеннолетних лиц и цели ювенальной юстиции.

Ключевые слова: административная ответственность, международный стандарт, ювенальная юстиция, несовершеннолетнее лицо.

Постановка проблеми

Складні зв'язки, що виникають між державою та індивідом, фіксуються державою в юридичній формі – формі правовідносин та закріплення в нормах права прав, свобод і обов'язків, що створюють правовий статус людини.

Важливим суб'єктом правовідносин у державі виступають діти, адже найважливішою тенденцією реформування правової системи сучасного суспільства є зрушення пріоритетів у правовому регулюванні з інтересів держави до інтересів людини, до такої вразливої категорії населення, як діти, спеціальна правосуб'єктність яких обумовлена як особливими психофізіологічними (віковими) та соціальними якостями особистості дитини, так і специфікою прав і обов'язків, носієм яких є неповнолітні. Тому закономірно, що важливою гарантією гармонійного розвитку суспільства у правовій державі є забезпечен-

ня та дотримання прав неповнолітніх осіб. У зв'язку з цим потребують правової регламентації адміністративні правовідносини відносини, учасниками яких є діти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальні аспекти проблеми захисту прав дітей та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні висвітлюються в роботах таких науковців і практиків, як: Т. Варфоломєєва, І. Галаган, Є. Додін, Л. Коваль, В. Колпаков, Є. Павлов Д. Ягунов та ін. Однак, поза увагою вчених залишилися питання міжнародних стандартів адміністративної відповідальності, які повинні бути неухильно дотриманні під час притягнення неповнолітніх осіб до адміністративної відповідальності та здійснення судочинства за їх участі, які й досі є актуальними.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [1], адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, у порядку ст. 24-1 КУпАП, можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Найменш суворим заходом є *зобов'язання публічно або в іншій формі вибачитись перед потерпілим*. Цей захід застосовується органом адміністративної юрисдикції тоді, коли він дійшов висновку, що неповнолітній визнав неправомірність своєї поведінки, суспільну шкоду скоєного діяння і покався в ньому. Публічність вибачення при цьому полягає у здійсненні його в присутності інших осіб. Питання про форму публічного вибачення вирішує орган адміністративної юрисдикції з урахуванням усіх обставин справи і побажань потерпілого. Більш суворим заходом виховного впливу є *попередження*, що полягає в усному оголошенні органом адміністративної юрисдикції офіційного від імені держави осудження неповнолітнього правопорушника і його поведінки, яка виявилась у скоєнні адміністративного проступку, що не становить значної суспільної небезпеки. Жорстокішими заходами стягнення, ніж попередження неповнолітнього, є *догана або сувора догана*, які є заходами морально-психологічного впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників у разі систематичного невиконання ними встановлених правил поведінки і скоєння правопорушень, що свідчать про формування антисуспільної установки. *Передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, що їх замінюють*, складається з накладення на вказаних осіб органом адміністративної юрисдикції зобов'язання з посилення виховного впливу на неповнолітнього правопорушника: здійснення культурно-виховних заходів; роз'яснювальної роботи; систематичного контролю поведінки неповнолітнього та ін. Передавати неповнолітнього правопорушника під нагляд батькам або особам, що їх замінюють, доцільно лише в разі їх згоди і здатності забезпечувати нагляд і відповідний виховний вплив на неповнолітнього. Бажання і згода останнього при цьому не враховуються.

Як правило, найчастіше неповнолітні скоюють такі адміністративні правопору-

шення: паління в громадському місці; поява у громадському місці у п'яному вигляді, розпивання алкогольних напоїв у громадському місці; дрібне хуліганство; дрібне викрадення чужого майна; незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах).

За такі правопорушення передбачено відповідальність у вигляді попередження, громадських робіт або штрафу.

Відповідно до положень Пекінських правил [2], держави-члени повинні прагнути до створення умов, які дозволять забезпечити змістовне життя підлітка в суспільстві, яке в той період життя, коли вона або він найбільш схильні до неправильного поводження, буде сприяти процесу розвитку особистості і здобуття освіти, в максимальному ступені вільному від можливості вчинення злочинів і правопорушень.

Отже, існують основні норми і стандарти, які є дієвими інструментами захисту прав неповнолітніх правопорушників і які ратифіковані у більшості країн світу та служать підґрунтям для створення національної законодавчої бази. Зокрема, п.17.1. Зазначених Правил закріплює, що під час вибору заходів впливу компетентний орган повинен керуватися наступними принципами: а) заходи впливу завжди повинні бути у порівнянні не тільки з обставинами і тяжкістю правопорушення, а й з положенням і потребами неповнолітнього, а також з потребами суспільства; б) рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинні прийматися тільки після ретельного розгляду питання і обмеження повинно бути по можливості зведено до мінімуму; в) неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки він не визнаний винним у скоєнні серйозного діяння із застосуванням насильства проти іншої особи або в неодноразовому здійсненні інших серйозних правопорушень, а також за відсутності іншої відповідної заходи впливу; г) при розгляді справи неповнолітнього питання про його або її благополуччя повинно служити визначальним фактором. У той же час неповнолітні не піддавалося тілесним покаранням (п.17.3).

Зазначені Мінімальні стандартні правила застосовуються до неповнолітніх правопорушників неупереджено, без яких би то не було розходжень у відношенні, наприклад, раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища (п.2.1.).

З цією метою в Україні діє ювенальна юстиція (від лат. «juvenālis» – юнацький та «jūstitia» правосуддя) система державних, зокрема судових, правоохоронних і правоохоронних органів, муніципальних установ та організацій, які на основі законодавства і за допомогою медико-соціальних та психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо неповнолітніх, попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист їх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації. Переважна більшість дослідників вказує, що ювенальна юстиція включає в себе профілактику підліткової злочинності та соціально-психологічну реабілітацію неповнолітніх, які вчинили злочин, так і неповнолітніх жертв злочинів [3].

Так, система правосуддя щодо неповнолітніх направлена, у першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і обставинами правопорушення.

У цьому міжнародному імперативі відображені дві найважливіші цілі відправлення здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. По-перше, сприяння благополуччю неповнолітнього. Це – головна мета тих правових систем, у яких справами неповнолітніх правопорушників займаються суди по сімейних справах, або адміністративні органи, але в той же час благополуччю неповнолітнього повинна приділятися особлива увага й у тих правових системах, які дотримуються моделі кримінального переслідування, що допоможе уникнути чисто каральних санкцій.

По-друге, є дотримання «принципу пропорційності». Цей принцип широко відомий як засіб обмеження використання каральних

санкцій, що виражаються в основному у використанні принципу «воздаяння» по заслугах відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників повинна ґрунтуватися на врахуванні не тільки тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище в сім'ї, збиток, нанесений правопорушником, і інші фактори, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні надавати вплив на відповідність дій (наприклад, прийняття до уваги бажання правопорушника компенсувати збиток, нанесений жертві, або її чи його бажання вести повноцінне і корисне життя).

Так, основні складнощі в розробці керівних принципів для винесення судового рішення щодо молодих людей виникають з нерозв'язаних суперечностей філософського характеру між:

- a) перевихованням і отриманням по заслугах;
- b) допомогою і припиненням та покаранням;
- c) заходом впливу з урахуванням виняткових обставин конкретної справи і заходом впливу в інтересах захисту суспільства в цілому;
- d) загальним попередженням і індивідуальним покаранням.

Протиріччя між цими підходами чіткіше проявляється у справах щодо неповнолітніх, ніж по відношенню до справ дорослих. У силу різноманітності причин і наслідків, які є відмінною рисою справ неповнолітніх, між цими альтернативами виникає складна взаємозалежність.

Мінімальні стандартні правила здійснення правосуддя щодо неповнолітніх не регламентують застосування будь-якого підходу, а швидше вказують на підхід, який найбільше відповідає міжнародно-визнаним принципам. Тому основні положення, викладені в правилі 17.1 Пекінських правил, зокрема в підпунктах a) і c), слід сприймати головним чином як практичні керівні принципи, які повинні служити загальною відправною точкою; при обліку їх відповідними органами вони могли б у значній мірі сприяти забезпеченню захисту основних прав неповнолітніх

правопорушників, особливо основних прав на розвиток особистості й освіти.

У підпункті b) правила 17.1 вказується, що підхід, що має чисто караючий характер, є неприйнятним, якщо в справах дорослих і також, можливо, в разі серйозних правопорушень неповнолітніх заслужене покарання і карають санкції можуть розглядатися як певною мірою обґрунтовані, то в справах неповнолітніх над такими міркуваннями повинні завжди переважати інтереси забезпечення благополуччя і майбутнього молодих людей.

Положення про заборону тілесних покарань відповідає ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [4] і Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання [5], а також Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання [6] і конвенції про права дитини [7].

Рекомендація СМ/РЕС (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів [8] встановлює, метою цих правил є дотримання прав та безпеки неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів, а також підтримувати їхній фізичний, розумовий та соціальний статус під час застосування громадських санкцій чи заходів, або інших способів позбавлення свободи. Жодне з цих правил не повинно трактуватися як перешкода застосуванню інших відповідних міжнародних інструментів із захисту прав людини та стандартів, які є більш провідними для забезпечення прав, захисту та піклування про неповнолітніх.

Так, частина перша зазначеної Рекомендації визначає базові міжнародні принципи, суть яких для інституту адміністративної відповідальності в Україні полягає в наступному:

По-перше, до неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів, необхідно ставитися з повагою до їхніх прав людини. Санкції чи заходи

щодо неповнолітніх правопорушників, а також спосіб їх застосування, повинні визначатися законом і базуватися на принципах соціальної інтеграції та освіти і профілактики рецидиву скоєння правопорушень.

По-друге, санкції та заходи повинні призначатися судом, а у випадках призначення іншим офіційним органом повинні підлягати судовому переглядові. Вони повинні бути вирішальними і призначатися на мінімально необхідний термін часу та лише для законних цілей. Для адаптування запровадження санкцій чи заходів до окремих обставин кожної справи, органи, відповідальні за їх запровадження, повинні мати чітко визначені дискретні рівні, які запобігали б серйозним порушенням у неоднаковому ставленні до правопорушників.

По-третє, санкції чи заходи не повинні принижувати чи ображати неповнолітніх правопорушників, які їм підлягають. Повинні призначатися і застосовуватися без проявів будь-якої дискримінації щодо статі, расової приналежності, кольору шкіри, мови, віросповідання, статевої орієнтації, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до національних меншин, приватної власності, місця народження чи іншого статусу (принцип недискримінації).

По-четверте, санкції чи заходи не повинні застосовуватися у спосіб, що підсилював би їхній тяжкий характер чи призводив би до надмірного ризику завдати фізичну чи психічну шкоду. Вони повинні застосовуватися без будь-яких необґрунтованих затримок і лише у спосіб та на період, які є дійсно необхідними (принцип мінімального втручання).

По-п'яте, будь-який правовий орган, що займається питаннями неповнолітніх, повинен забезпечувати ефективно залучення до процедур визначення та виконання санкцій чи заходів. Будь-який правовий орган, що займається питаннями неповнолітніх, повинен враховувати права та обов'язки батьків та законних опікунів, і, по можливості, залучати їх до правових процедур та застосування санкцій чи заходів, за винятком того, коли це суперечить кращим інтересам неповнолітнього. Крім того, зазначений орган має дотримуватися мультидисциплінарного і

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості заходів впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб у межах адміністративного законодавства, а також підстави та особливості їх застосування. Досліджено керівні принципи здійснення правосуддя щодо неповнолітніх осіб та цілі ювенальної юстиції.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, міжнародний стандарт, ювенальна юстиція, неповнолітня особа.

SUMMARY

The article analyzes the peculiarities of the measures of influence applied to minors within the framework of administrative legislation, as well as the grounds and peculiarities of their application. The guidelines for administering juvenile justice have been explored and the goals of juvenile justice have been revealed.

Key words: administrative responsibility, international standard, juvenile justice, minor.

мультиорганізаційного підходу, а також має інтегруватись з різноманітними соціальними ініціативами для неповнолітніх з метою забезпечення цілісного підходу та безперервного піклування про цих неповнолітніх (принципи залучення громади та безперервного піклування).

По-шосте, право неповнолітніх на приватне життя повинно дотримуватись на всіх стадіях розгляду справи. Інформація про особу неповнолітнього і конфіденційна інформація про нього та членів родини не може розголошуватись іншим особам, які не уповноважені законом для її отримання (принцип прайвеси).

Отже, процедура поводження з неповнолітніми правопорушниками повинна в будь-якому випадку відповідати мінімальним стандартам, які застосовуються майже повсюдно, згідно з процедурою, відомою як «належа законна процедура». Відповідно до належної процедури можна трактувати поняття «справедливий і неупереджений суд».

Література

1. Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>.

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_211.

3. Ювенальна юстиція: український та зарубіжний досвід /Методичні рекомендації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjAovMjdLXAhUIXhoKHRB3AXQFgggUAE&url=https%3A%2F%2Fwww.ztbljust.gov.ua%2Fimages%2Fyuvn%2520just.doc&usg=AOvVaw01rhFwmje06MnyiWn2mTEf>

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_043.

5. Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_084.

6. Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_085.

7. Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_021.

8. Рекомендація СМ/РЕС (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів від 05.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiI8ZakreLXAhWJthQKHdyrAXIQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fsc.gov.ua%2Fuploads%2Ftiny%2Ffiles%2F1%2520\(2008\)%252011.docx&usg=AOvVaw2VMI1_c2lj192xcklWPeyf](https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiI8ZakreLXAhWJthQKHdyrAXIQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fsc.gov.ua%2Fuploads%2Ftiny%2Ffiles%2F1%2520(2008)%252011.docx&usg=AOvVaw2VMI1_c2lj192xcklWPeyf)

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ, ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПОЧАНСЬКА Олена Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

Рассмотрены основные подходы к определению содержания, специфики и классификации политических прав человека. Выделены основные политические права и свободы граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине, охарактеризованы их содержание и особенности реализации. Дан анализ современного состояния административно-правового обеспечения политических прав граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине.

Ключевые слова: права и свободы, политические права, участие в управлении государственными делами, осуждённый к лишению свободы, административно-правовое обеспечение.

Постановка проблеми

Розбудова в Україні демократичної правової держави передбачає визнання, закріплення та забезпечення цілої низки прав і свобод людини і громадянина, серед яких одне з найважливіших місць належить політичним правам і свободам. Основний Закон України встановлює, що народ України, який є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування [1, ч.2 ст.5]. Це означає як закріплення участі народу (громадян України) в управлінні державою, так і виключне право народу своїми рішеннями визначати і змінювати конституційний лад в країні. Відповідно до Конституції, громадяни здійснюють свою владу різними шляхами – через референдуми, вибори, народну

законодавчу ініціативу, інші форми безпосередньої демократії. Але принципово важливе значення має не тільки проголошення, формальне закріплення зазначених політичних прав і свобод, а й можливість та ступінь їх реалізації громадянами країни, що повинно забезпечуватися державою та її інститутами шляхом встановлення і реалізації відповідних принципів, правил та процедур здійснення цих прав і свобод, закріплення державних гарантій їх дотримання та належного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальнотеоретичні питання змісту та захисту прав людини розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, Л. Глухарьова, О. Зайчук, О. Лукашева, М. Матузов, Ю. Старілов, Ю. Тодика та ін. Окремі аспекти реалізації політичних прав і свобод громадян аналізували Ф. Апшай, О. Бакумов, О. Кушніренко, О. Марцеляк, В. Погорілко, Т. Слінько, П. Шорський. Права і свободи засуджених, їх дотримання при виконанні кримінального покарання були предметом наукових досліджень Є. Бараша, І. Богатирьова, О. Джужи, В. Льовочкіна, Б. Малишева, О. Лисодіда, Н. Рябих, А. Степанюка, Ю. Томіліної, І. Яковець.

Не вирішені раніше проблеми

Незважаючи на велику увагу до даної проблематики, особливості реалізації й ад-

міністративно-правового забезпечення політичних прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, вивчені недостатньо, що й зумовлює актуальність дослідження даного питання.

Метою статті є дослідження змісту і особливостей адміністративно-правового забезпечення політичних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що передбачає загальну характеристику політичних прав, визначення їх специфіки щодо правового статусу засудженого, аналіз змісту, особливостей реалізації і стану адміністративно-правового забезпечення політичних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення реалізації політичних прав і свобод усіх категорій громадян є обов'язком державної влади, що здійснюється, зокрема, за допомогою відповідних адміністративно-правових норм та засобів адміністративно-правового регулювання. У загальному виді адміністративно-правовий механізм забезпечення політичних прав і свобод визначається як система взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів та гарантій, що реалізуються спеціально уповноваженими органами держави, діяльність яких спрямована на регулювання суспільних відносин управлінського характеру у політичній сфері та створення належних умов для реалізації, охорони та захисту політичних прав і свобод громадян від протиправних дій [2, с.73].

При аналізі змісту, можливостей реалізації та засобів забезпечення політичних прав громадян, засуджених до позбавлення волі, перш за все, необхідно виходити з того, що засуджені залишаються громадянами держави, які користуються всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1, ч.3 ст.63]. Довідкова юридична література визначає такі основні ознаки політичних прав як законодавчо закріплених норм можливої поведінки громадян у сфері управління державними справами:

1) політичні права і свободи надаються та забезпечуються державою;

2) політичні права і свободи виникають з моменту набуття особою громадянства та відповідного віку;

3) політичні права і свободи пов'язані з дієздатністю особи та, на відміну від природних прав людини, можуть бути обмежені у певних випадках [3, с.431].

Дійсно, на відміну від природних прав, що належать людині з народження, політичні права безпосередньо пов'язані з наявністю громадянства, тобто усталеного політико-правового зв'язку особи з державою. Саме політичні права відбивають положення громадянина у державі як повноправного суб'єкта влади, який бере участь в управлінні державними справами. Але якщо природні права є невідчужуваними, то політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону, в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також щодо окремих категорій громадян України, у тому числі й засуджених до позбавлення волі. Політичні права і свободи, що забезпечують громадянам реальні можливості в управлінні державними та суспільними справами, в умовах позбавлення волі можуть значно видозмінюватися й обмежуватися, причому найбільш суттєва зміна обсягу та форм реалізації цих прав відбувається при відбуванні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, адже саме режим позбавлення волі за своїм змістом та характером виключає можливість надання більшості політичних прав і свобод у повному обсязі.

Сучасна юридична наука по-різному підходить до виокремлення основних видів політичних прав і свобод людини. Так, виділяють: право на свободу об'єднань, право участі в управлінні державними справами, право на участь у зборах та мітингах [4, с.215]; свободу висловлювання думок; свободу об'єднань; право на збори, мітинги, демонстрації, пікетування; право петицій; право на доступ до державної служби [5, с.73-77]. Найбільш поширена класифікація політичних прав громадян містить у собі такі права і свободи:

1) пасивне (право бути обраним до органів державної влади і самоврядування) та

активне (право обирати своїх представників до органів державної влади і самоврядування) виборче право;

- 2) право на участь у референдумі;
- 3) право на об'єднання;
- 4) право на збори;
- 5) право на звернення [3, с.431-432].

Використовуючи як основний критерій для класифікації політичних прав і свобод участь у діяльності держави, можна виділити групу прав, яку складають виборчі права, право на референдум і право петицій, та групу, що являє собою права громадян, метою реалізації яких є активна участь індивіда в житті суспільства, – свободу друку, свободу спілок, свободу зборів [6, с.41]. Підставою для класифікації політичних прав і свобод може бути кількість суб'єктів їх реалізації. За цим критерієм виділяють політичні права, які можуть бути реалізовані індивідуально (право на рівний доступ до державної служби, право на звернення) та колективно (право на об'єднання, право на проведення зборів, мітингів) [7, с.346]. Т. Заворотченко пропонує також виділяти основні та додаткові (похідні від основних) політичні права і свободи громадян. Так, наприклад, право брати участь в управлінні справами держави є основним правом, тоді як виборчі права, право на рівний доступ до державної служби, на здійснення правосуддя є похідними від нього. Крім того, в залежності від ступеня універсальності політичних прав, їх можна поділити на: виключно політичні права (право обирати і бути обраними, право брати участь у референдумі, право на рівний доступ до державної служби) та політичні права, що мають змішаний характер, а віднесення деяких із них до політичних взагалі уявляється спірним, адже вони сприяють реалізації не тільки досліджуваної групи прав, але й інших прав і свобод людини та громадянина (право на звернення, право на вільний доступ до інформації, свобода друку та засобів масової інформації, право на страйк та ін.) [7, с.347-348].

Підсумовуючи існуючі підходи до виділення політичних прав і свобод, до основних політичних прав, які забезпечують реальну можливість громадян держави безпосередньо впливати на суспільне і політичне життя

країни, маємо віднести: право брати участь в управлінні державними справами, право обирати і бути обраними, право участі у референдумах, право на свободу об'єднання у політичні партії й громадські організації, право на звернення та право на збори.

Відповідно до Конституції України, до основних політичних прав, які забезпечують можливість громадян безпосередньо впливати на суспільне і політичне життя, відносяться: право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст.36), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, право доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст.38), право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст.39), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст.40) [1]. Закріплення політичних прав і свобод на конституційному рівні забезпечує необхідні правові гарантії здійснення даних прав і свобод в Україні.

Право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, передбачене ст.20 Загальної декларації прав людини [8] та ст.22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо свободи асоціацій [9], закріплене у ст.36 Конституції України і розвинуте у Законі України «Про об'єднання громадян», передбачає право громадян об'єднуватися у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних й інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1, ч.1 ст.36].

Права громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському референдумі, а також обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, закріплені у ст.38

Конституції України [1], реалізує вимоги ст.21 Загальної декларації прав людини [8], яка проголошує право кожного громадянина брати участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Безпосередня участь громадян в управлінні державними справами здійснюється шляхом таких форм діяльності, як: а) громадські слухання; б) громадські консультації; в) громадська експертиза діяльності органів державної влади; г) діяльність громадських рад при державних органах виконавчої влади; г) участь представників громадянського суспільства в конкурсних та атестаційних комісіях в органах державної влади і місцевого самоврядування [10, с.81]. Відносини з приводу реалізації та захисту цих прав регулюються цілою низкою законів та підзаконних нормативно-правових актів, серед яких: Закони України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори», «Про всеукраїнський референдум», «Про Центральну виборчу комісію», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та ін.

Право громадян збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплене у ст.39 Конституції України [1], відтворює положення ст.20 Загальної декларації прав людини про право кожного на свободу мирних зборів та асоціацій [8] та ст.11 Конвенції про захист прав і основних свобод людини [11]. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням громадянам та їх організаціям приміщень, вулиць, майданів, можливості розповсюджувати інформацію, використовувати для цього засоби масової інформації. Обмеження щодо реалізації даного права може встановлюватися лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, задля охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Такі обмеження відповідають нормі ст.21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, за якою «користування цим правом не підлягає обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які необхідні в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» [9].

Право направляти індивідуальні або колективні звернення чи особисто звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів, що є важливим засобом забезпечення здійснення й захисту прав і свобод громадян, участі громадян в управлінні державними справами, встановлює ст.40 Конституції України [1]. Даному праву відповідає обов'язок органів та посадових осіб органів держави або місцевого самоврядування, яким вони направлені, уважно, в установленому порядку розглянути ці звернення, відповісти на них у встановлений законом строк та прийняти щодо них законні й обґрунтовані рішення. Конституційні положення конкретизуються у Законі України «Про звернення громадян», що регулює питання практичної реалізації даного права, виділяючи такі види звернень, як пропозиції (зауваження), заяви (клопотання), скарги та петиції. Відповідно до Закону, звернення може бути подано окремою особою (індивідуальне) або групою осіб (колективне) органам державної влади і місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань [12, ст.5].

Детальний аналіз норм чинного законодавства України, що стосується регулювання суспільно-політичних відносин, дозволяє зазначити, що значна кількість закріплених у Конституції України політичних прав і свобод на рівні правового статусу громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Перш за все, це стосується обмеження права на участь в управлінні дер-

жавними справами, зокрема, – втрати та обмеження частини виборчих прав, а також суттєвого обмеження і видозмінення права на збори та права брати участь у роботі політичних партій і громадських організацій.

Так, внаслідок факту ізоляції, зумовленої змістом і характером вимог кримінального покарання, громадяни, засуджені до позбавлення волі в Україні, позбавлені такого політичного права, як право збиратися і проводити збори, мітинги та ін. [1, ст.39]. Під час відбування покарання, засудженим до позбавлення волі заборонено самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції; залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення, визначене місце роботи [13, ч.4 ст.107].

Відсутнє у великої частини громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, й право рівного доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування [1, ст.38]. Згідно зі встановленими законодавством обмеженнями, пов'язаними з прийняттям на службу в органи державної влади і місцевого самоврядування, на державну службу, а також на службу в органи місцевого самоврядування не можуть бути прийняті особи, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку [14, ч.2 ст.20; 15, ч.2 ст.12].

Суттєво обмеженим виявляється й право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації [1, ст.36]. Частково реалізуючи дане право, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають можливість у порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України та відповідними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості [13, ч.1 ст.107, ч.1 ст.127; 16]. Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення. У колоніях можуть створюватися й інші організації засу-

джених, якщо їх діяльність не суперечить порядку й умовам відбування покарання [13, ч.2,3 ст.127].

Дія ст.38 Конституції України, що закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами [1], обмежується у правовому статусі громадян, засуджених до позбавлення волі, нормами цілої низки законодавчих актів. Так, право брати участь у всеукраїнському референдумі забезпечується державою шляхом надання всім дієздатним громадянам права голосу на спеціальних дільницях, що утворюються в установах кримінально-виконавчої системи таким чином, аби громадяни могли проголосувати, не порушуючи режиму перебування в закладі (установі) [17, ч.1 ст.6, ст.40]. Згідно зі встановленим порядком утворення дільничних комісій референдуму, до їх складу не можуть входити громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку [17, ч.4 ст.46]. Також закріплюється положення щодо обмеження агітації референдуму в установах кримінально-виконавчої системи та заборони відвідання цих установ окремими уповноваженими особами суб'єктів процесу референдуму [17, ч.2 ст.76]. Держава має забезпечити відкритий доступ до приміщення для голосування для членів комісії референдуму, уповноважених осіб суб'єктів референдуму, офіційних і міжнародних спостерігачів та представників ЗМІ [17, ч.4 ст.80].

Права громадян, засуджених до позбавлення волі, обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування також суттєво відрізняються від загальних виборчих прав громадян України. До найбільш гострих загальних проблем у сфері реалізації виборчого права слід віднести:

- неузгодженість у чинному виборчому законодавстві питань обмеження активного і пасивного виборчого права для засуджених осіб, яке б кореспондувалося з конституційними обмеженнями виборчого права в Україні;
- неможливість забезпечення повного доступу до інформації про кандидатів, які

беруть участь у виборах, що обмежує як свободу вибору, так і рівноправність політичних сил у впливі на громадську думку;

- складність попередження або усунення можливостей зловживань (зокрема, впливу адміністрації на виборчий процес, фальсифікацій), що перешкоджають забезпеченню вільного волевиявлення на спеціальних виборчих дільницях, створених в установах кримінально-виконавчої системи [18, с.133; 19, с.166].

Найбільш повно реалізувати своє виборче право громадяни, засуджені до позбавлення волі, можуть на виборах Президента України. Певні обмеження встановлюються законодавством лише стосовно питань утворення виборчих комісій, до складу яких не можуть входити громадяни, які утримуються в установах виконання покарань або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку [20, ч.7 ст.23, ч.10 ст.24], а також стосовно обмеження ведення передвиборної агітації в установах виконання покарань та заборони їх відвідання окремими кандидатами на пост Президента України чи їх довіреними особами [20, ч.2 ст.64]. Подібні обмеження для входження до складу членів виборчої комісії та ведення передвиборної агітації встановлені й щодо виборів народних депутатів України [21, ч.3,4 ст.26, ч.2 ст.74]. Проте чинне законодавство містить також низку додаткових обмежень щодо реалізації як пасивного, так і активного виборчого права для громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Зокрема, Закон України «Про вибори народних депутатів України» надає право голосу громадянам, засудженим до позбавлення волі, на виборах депутатів лише у загальнодержавному виборчому окрузі [21, ч.10 ст.2]. Крім того, не може бути обраний народним депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку [21, ч.4 ст.9]. Найбільш жорстко обмежуються виборчі права громадян, засуджених до позбавлення волі, на місцевих виборах. Так, громадяни, які за виро-

ком суду перебувають у місцях позбавлення волі, вважаються такими, що не належать до жодної територіальної громади та не мають права голосу на місцевих виборах [22, ч.7 ст.3]. Позбавляються пасивного виборчого права громадяни, які мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, – такі громадяни не можуть бути обрані депутатами, сільськими, селищними, міськими головами та старостами [22, ч.2 ст.9].

Вкрай важливим для громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення реалізації права на звернення [1, ст.40]. Засуджені мають право в порядку, встановленому законодавством, подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені [13, ч.1 ст.107]. Вони мають право звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших органів міжнародних організацій, суду, прокуратури, інших органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань [13, ч.1 ст.8]. Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право подавати клопотання до суду для вирішення питань, які вирішуються судом під час виконання вироків [23, ст.539,537]. Засуджені мають право викладати пропозиції, заяви та скарги в усній або письмовій формі від свого імені. Письмові пропозиції, заяви та скарги направляються за належністю через адміністрацію установ виконання покарань. Адміністрація установ виконання покарань повинна забезпечити виконання вимог Закону України «Про звернення громадян». Особистий прийом засуджених здійснюється керівництвом установ виконання покарань, а також начальниками підрозділів за встановленими графіками [16].

Висновки

Отже, детальний аналіз норм чинного законодавства України щодо регулювання суспільно-політичних відносин дозволяє зазначити, що значна кількість закріплених у Конституції України політичних прав і свобод на рівні правового статусу громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Перш за все, це стосується обмеження права на участь в управлінні державними справами, зокрема, – втрати та обмеження частини виборчих прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також суттєвого обмеження і видозмінення права на збори та права брати участь у роботі політичних партій і громадських організацій. При цьому слід підкреслити, що виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі не тільки певним чином змінює зміст політичних прав та свобод засудженої особи, у тій чи іншій мірі обмежуючи вільний вибір її поведінки, але й водночас покладає на державу, її органи, службові та посадові особи відповідні зобов'язання щодо правового забезпечення прав кожного засудженого, який утримується у кримінально-виконавчій установі.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Шорський П. О. Виборчі права громадян як об'єкт адміністративно-правового забезпечення / П. О. Шорський // Наук. Вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 6 (Т.2). – С.72-77.
3. Большая юридическая энциклопедия / [В. В. Аванесян, С. В. Андреева, Е. В. Белякова и др.] ; оформл. А. Мусина. – М. : Изд-во Эксмо, 2007. – 688 с.
4. Конституційне право України / За ред. докт. юрид. наук, проф. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 734 с.
5. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1997. – 568 с.
6. Дмитриев, Ю. А. Гражданин и власть / Ю. А. Дмитриев, А. А. Златопольский ; рец.

О. Е. Кутафин ; Ин-т пробл. укрепл. законн. и правопорядка. – М.: Манускрипт, 1994. – 160 с.

7. Заворотченко Т. Зміст, система та види політичних прав і свобод людини й громадянина / Т. Заворотченко // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С.342-349.

8. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН : від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН : від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

10. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика / В. Федоренко // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1. – С. 80-87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_17.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Рада Європи : від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

12. Про звернення громадян : Закон України : від 02.10.1996 р., № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст.256.

13. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України : від 11.07.2003 р., № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.

14. Про державну службу : Закон України : від 10.12.2015 р., № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст.43.

15. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України : від 07.06.2001 р., № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст.175.

16. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Мін'юсту України : від 29.12.2014 р., № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 88.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні наукові підходи до визначення змісту, особливостей та класифікації політичних прав людини. Визначено основні політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, розглянуто їх зміст та особливості реалізації. Проаналізовано сучасний стан адміністративно-правового забезпечення політичних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Ключові слова: права та свободи, політичні права, участь в управлінні державними справами, засуджений до позбавлення волі, адміністративно-правове забезпечення.

SUMMARY

The main scientific approaches to understanding and classification of the political human rights and freedoms are considered. The main political human rights and freedoms of the citizens condemned to imprisonment in Ukraine are defined, and their content and specificity of realization are described. Analyzes of the contemporary situation of administrative-legal ensuring of political human rights and freedoms of citizens condemned to imprisonment in Ukraine were prepared.

Key words: rights and freedoms, political human rights, participate in state management, condemned to imprisonment, administrative-legal ensuring.

17. Про всеукраїнський референдум : Закон України : від 06.11.2012 р., № 5475-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 44-45. – Ст.634.

18. Томіліна Ю. Є. До питання про обмеження виборчих прав засуджених / Ю. Є. Томіліна // Human right: theory and practice. – 2017. – January 23-28. – С. 131-134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2595>.

19. Степанюк А. Х. Виборчі права засуджених: теоретичні підходи до реалізації та практика / А. Х. Степанюк // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. семінару [20 листопада 2015 р., м. Харків] / Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН

України ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2015. – 200 с. – С. 165-168.

20. Про вибори Президента України : Закон України : від 05.03.1999 р., № 474-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст.81.

21. Про вибори народних депутатів України : Закон України : від 17.11.2011 р., № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11. – Ст.73.

22. Про місцеві вибори : Закон України : від 14.07.2015 р., № 595-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 37-38. – Ст.366.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України : від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст.88.

ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ ПРО СИСТЕМУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

ПЛЯЙ Іван Володимирович - аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом

В статті автором досліджено осведомленість о системі і функціонуванні органів прокуратури в Україні. Автор проаналізував основні засоби забезпечення осведомленості, а саме правові норми і комунікативні рішення. Серед прочого, автором пропонується удосконалити принцип транспарентності в органах прокуратури через модифікацію змісту пам'ятки о роз'ясненні прав і обов'язків учасників кримінального процесу.

Ключевые слова: осведомленість, комунікативні рішення, органи прокуратури, пам'ятка о правах і обов'язках, верховенство права, кримінальна юстиція, демократичное общество.

З розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, увага до процесів виробництва, поширення та сприйняття інформації значно підсилася. Як прояв глобалізації, сьогодні інформаційне суспільство зорієнтоване на якість, доступність та легкість у сприйнятті відомостей, даних з метою їх усвідомлення та, можливо, подальшого використання у професійній діяльності або в інших особистих цілях. Зазначені вимоги цілком поширюються і на інформаційну політику органів державної влади та місцевого самоврядування, серед яких система прокуратури не становить виняток.

Слід погодитися із тим, що від початку надання доступу до інформації та її фактичним засвоєнням проходить пев-

ний процес. У результаті утворюється інформаційний результат для зацікавленого суб'єкта. У більшості випадків цей результат зводиться до факту задоволеності, зрозумілості даних, відомостей. Якщо процес доступу, отримання, сприйняття інформації з усіма чинниками налагоджений, він претендує на ознаку системності. Шляхом застосування інструментів оцінки механізму доступу-сприйняття видається можливим сформулювати уявлення про так звану інформаційну обізнаність.

Найперше міркування, з яким асоціюється обізнаність, походить від освіченості, знань, що безпосередньо пов'язано із освітою. У тлумачному словнику української мови «обізнаність» означає стан ознайомленості з чимось [8]. Здебільшого обізнаність – це постфактум, результат інформаційної дії на особу. Обізнаність зумовлена кількісними та якісними показниками. Наприклад, такі ознаки інформації, як доступність, зрозумілість, сприйнятність, системність, за тих чи інших обставин можуть абсолютно по-різному впливати на людину, виходячи з її інтелектуального рівня, вікових показників тощо. Тому забезпечення високого рівня обізнаності – це клієнтно орієнтовна інформаційно-комунікативна діяльність.

Якщо міркувати в сегменті правового поля, то слід відмітити відсутність категорії «обізнаність» у чинному законодавстві. Незважаючи на те, що загалом відсутність тих чи інших дефініцій у законодавстві є

негативним явищем, що призводить до появи колізій, невизначеності та зарегульованості – доцільність визначення змісту такого терміна в спеціальному законодавстві, в тому числі у сфері прокурорської діяльності, не несе змістовного навантаження на функціональний та організаційний контекст системи публічного обвинувачення.

Дійсно, якщо погодитись із тією позицією, що правова обізнаність у суспільстві прямо впливає на формування правової держави з усіма витікаючими наслідками, то обізнаність про функціонування системи прокуратури проявляється переважно, у здатності реалізувати свої права, гарантії та інтереси у кримінальному процесі та поза його межами.

Обізнаність про державницьку систему та систему органів прокуратури – це не тільки інформаційно-комунікаційний феномен, але й демократична цінність. Необхідно зазначити, що так як право на доступ до публічної інформації є конституційним правом людини та громадянина, що передбачене ст. 34 Конституції України, то гарантування цього права передбачає застосування певного механізму, який дає можливість отримати інформацію, зрозуміти її на достатньому рівні та, у разі необхідності, за відсутності певних обмежень, здійснити її подальшу обробку або поширення.

У ключовій більшості випадків законодавець не звертає увагу на результативність поширення публічних відомостей, що стосується законодавства про прокуратуру. Як правило, нормативне формулювання сконцентроване визначенням обов'язку із вчиненням дій, рішень щодо поширення певного типу інформації чи, наприклад, наданням відповіді на запит. Із цього впливає першочерговий фактор, який є прямим співвідношенням індексу обізнаності про діяльність органів прокуратури – законодавче регулювання.

Правові норми – один із найголовніших засобів подолання низького рівня поінформованості за рахунок встановлення так званих правил поведінки як для органів прокуратури, так і для зацікавлених

осіб, громадського суспільства, зокрема, що проявляється у визначенні певних процедур та можливостей отримання відповідної інформації. Не вдаючись до широкого аналізу нормативно-правового регулювання принципу транспарентності в органах прокуратури, слід звернути увагу на особливе значення матеріального та процесуального змісту правових норм, їх визначеність, універсальність та коректність з позиції відсутності колізій, прогалин. Системність та структурованість правових норм у Законі України «Про прокуратуру» та підзаконному правовому регулюванні створить передумови для ефективного виконання своїх зобов'язань прокурорами перед законом.

Якщо правові норми обрамлюють відносини із забезпечення обізнаності, таким чином розкриваючи їх сутнісний зміст та процес, то комунікація органів прокуратури, їх посадових осіб із зацікавленими суб'єктами є рушійною силою принципу транспарентності. Відсутність взаємодії унеможливує не тільки втілення інформаційної політики, а й фактичну реалізацію повноважень у сфері кримінального процесу та поза його межами.

Ситуація в Україні, яка спостерігається протягом останніх років, обумовлює нарощення комунікативного потенціалу органів публічної влади. Це пояснюється низкою чинників: по-перше, необхідністю підвищення рівня довіри до органів влади та підвищення іміджу державницько-управлінської системи за рахунок прозорості, відкритості та сервісного підходу; по-друге, потребою подолання високого рівня корупції, яка властива як владній системі загалом, так на дріб'язковому рівні шляхом дебіюкратизації та інформатизації; по-третє, розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, Інтернет соціальних мереж, що зумовлює розширення громадської аудиторії, збільшення її вікового порогу; по-четверте, підвищенням ролі та впливу засобів масової інформації на свідомість, мислення населення; по-п'яте, необхідністю виконання зобов'язань України перед Європейським

Союзом у зв'язку із наближенням до статусу члена ЄС.

В. Яблонський влучно зауважує, що комунікативна діяльність органів державної влади на сьогодні є вимогою часу. Її реалізація багато в чому залежить від рутинної щоденної роботи уповноважених осіб та відповідних структурних підрозділів. В органах державної влади України створено інформаційно-аналітичні підрозділи, інформаційні управління, відділи комунікацій, прес-служби, прес-центри, управління і центри громадських зв'язків тощо [2, с. 55].

В органах прокуратури комунікативна функція виконується: при Генеральній прокуратурі; при регіональній прокуратурі; при місцевій прокуратурі; при військовій прокуратурі; при Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі.

Особливу роль при цьому слід віднести Управлінню зв'язків із громадськістю та засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, оскільки, відповідно до Наказу Генеральної прокуратури України від 18 вересня 2015 року «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України», саме на нього покладається функція забезпечення проведення єдиної інформаційної політики органів прокуратури, координація роботи прес-секретарів та інших визначених працівників регіональних прокуратур, надання їм методичної і практичної допомоги в реалізації принципу гласності в діяльності органів прокуратури [7].

Тому наступним середовищем ефективного втілення принципу транспарентності є комунікація у формі індивідуальних та публічних комунікативних рішень, що виступають засобами забезпечення обізнаності про діяльність органів прокуратури.

При цьому, досить важливим є питання відмежування суміжних інформаційно-правових явищ, наприклад, комунікативних рішень від процесів партисипативної демократії, діалогової взаємодії, е-демократії. Незважаючи на те, що спільна особливість проявляється в інформаційному співробітництві владних та невід-

них суб'єктів, вивчення механізму комунікативних рішень в органах прокуратури, як засобів забезпечення обізнаності, спрямовано, в першу чергу, на результат, який очікують зацікавлені суб'єкти. До зацікавлених осіб належать: фізичні особи-учасники – безпосередні учасники кримінального процесу; фізичні особи, діяльність прокуратури яких та її функції, безпосередньо чи опосередковано торкаються або можуть справляти вплив на цих осіб у майбутньому (громадяни, що звертаються до органів прокуратури в порядку Закону України «Про звернення громадян», громадяни, що звертаються в якості учасників кримінального процесу тощо); засоби масової інформації, юридичні особи, громадські об'єднання політичні партії, іноземні неурядові організації та іноземці, а також інші суб'єкти; цільові аудиторії, комунікативні групи.

Отже, публічна комунікація як засіб забезпечення загальної обізнаності представляє собою форму реалізації принципу транспарентності органів прокуратури, змістом якої є діяльність із створення, обробки та поширення інформаційного продукту (у тому числі, шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій), який призначений для формування достовірної, об'єктивної, іміджмейкерської поінформованості громадськості про сутнісну (ідеологічну), матеріальну та процесуальну діяльність, систему, а також призначення (місію) органів прокуратури в суспільстві.

Якщо взяти до уваги деякі думки вчених щодо класифікації публічної комунікації, то можливо виокремити й інших зацікавлених суб'єктів, комунікація з якими необхідна для забезпечення високого рівня обізнаності про функції, процедури та діяльність органів прокуратури в системі національних органів влади або зацікавлених органів іноземних держав. У цьому випадку, мова йде про виокремлення вертикальної та горизонтальної комунікації, перша з яких характерна для взаємодії із невідними особами, а друга - із суб'єктами, які виконують суміжні функції або співпрацюють в одній площині.

Основний документ, який забезпечує внутрішній документообіг в органах прокуратури – Інструкція з діловодства в органах прокуратури України, відносить таку ознаку «своєчасність доведення документів до виконавців» до елементу контролю за виконанням документів. У п. 5.6. зазначеної Інструкції також встановлюється, що у разі визначення в резолюції кількох виконавців документа, доведення її змісту, своєчасне та якісне виконання, продовження строків виконання, підготовка та підписання відповіді у керівництва покладається на першого виконавця [6]. Таким чином стверджується про відсутність ознак, які можна було б віднести до атрибутів забезпечення обізнаності про конкретне рішення. Але, з іншого боку, хоча проблема внутрішньої комунікації існує в органах прокуратури, потрібно погодитись, що її вирішення досягається не інструментами загальної обізнаності, а рівнем фаховості прокурорів як щодо видання таких рішень, так щодо розуміння їх змісту та технологій виконання.

Отже, якщо розглядати зміст категорії «обізнаність» як мету принципу транспарентності з позиції внутрішньої поінформованості працівників прокуратури про управлінські рішення та завдання, які доводяться їм до виконання, то необхідно мати на увазі не атрибут зрозумілості, сприйнятності (оскільки це апіорі повинно бути характерно для всіх прокурорів, в протилежному випадку можливо констатувати фахову непридатність), а похідні характеристики – термін, спосіб, доведення, тощо.

Індивідуальні комунікативні рішення – це виключно рішення, що характерні конкретним умовам і адресовані визначеній особі або колу осіб. Специфіка функцій прокуратури передбачає індивідуалізацію, що стосується комунікації в тому числі.

Не секрет, що правовий механізм діяльності прокуратури, який орієнтований та підлаштований під «циклізм» кримінального, адміністративного, цивільного тощо процесу передбачає прийняття рішень у певній черговості, поетапності, з дотриманням процесуальних строків. З

цього приводу, індивідуальні комунікативні рішення теж являються складовим елементом циклічної публічно-владної діяльності прокурорів.

Загалом, виокремлення комунікативних рішень індивідуальної дії в системі забезпечення обізнаності про діяльність органів прокуратури з методологічної точки зору відповідає на питання класифікації управлінських рішень у публічному адмініструванні. Слід погодитись із деякими вченими, що індивідуальним управлінським рішенням властивий ряд ознак: одна із форм управлінського впливу [4, с. 21]; суб'єкт прийняття – особа, яка наділена владними, управлінськими, адміністративними або процесуальними повноваженнями; є елементом технологій цільового менеджменту [1, с. 49-50]; дає можливість широкої експертної оцінки якості рішення [9, с. 64-65], що становлять суттєву перевагу над публічною комунікацією, оскільки володіють більшим індексом зрозумілості та сприйнятності. Слід додати, що беззаперечною відмінністю індивідуальної комунікації від публічної, є статус продуктів комунікації, а також наявність факультативних ознак як: необхідність дотримання строків та форми прийняття такого рішення. З цього приводу в доктрині адміністративно-правової науки існує гіпотеза, що рішення індивідуальної дії породжують процесуально-правові наслідки для невіддільних суб'єктів запитуючої сторони.

Висвітлюючи ідею комунікативних індивідуальних рішень, одразу слід відмітити ту особливість, що вони поширюються як на внутрішнє коло суб'єктів, так і на суб'єктів-звернення чи «клієнтів» органів прокуратури: учасників кримінального процесу, осіб, яким надано законом право звернення до органів прокуратури, чий права порушені, обмежені тощо.

Отже, в загальному, індивідуальне комунікативне рішення в органах прокуратури – це засіб забезпечення індивідуальної обізнаності у формі інформаційного продукту, який містить певний набір необхідних або можливих правил поведінки, консультацій, правових пояснень, реко-

мендацій чи іншого виду інформаційного реагування на адресу суб'єкта звернення або зацікавленої особи з метою задоволення їх інформаційно-правових потреб, інтересів та виконання вимог Конституції і законів України.

Як і будь-які інші управлінські рішення, індивідуальні комунікативні рішення можна піддати класифікації:

За характером:

1) оперативні – рішення, що виникають раптово, без попереднього узгодження. Наприклад, Вказівкою Генеральної прокуратури України «Про порядок направлення спеціальних повідомлень про кримінальні правопорушення та події, які набули суспільного резонансу» від 15 серпня 2014 року передбачено особливий вид інформаційного реагування як спеціальне повідомлення - первинний довідково-інформаційний документ оперативного інформування керівників органів прокуратури вищого рівня про кримінальні правопорушення та надзвичайні події, які набули суспільного резонансу, а також їх розкриття та реагування на вказані події. Такі рішення приймаються одразу після виникнення події, тому потребують негайного інформаційного поширення;

2) стратегічні – рішення із довгостроковим виконанням, що орієнтовані на майбутнє, проте не мають чітко встановленого плану, а лише певний проміжок або кінцевий термін виконання. Як правило, завданням стратегічної комунікації слугує розширення аудиторії взаємодії. Прикладом таких рішень може бути видання наказу про організацію проведення певних брифінгів, прес-конференцій, спільних круглих столів, інших обговорень з певних питань із встановленням їх кількості, обсягів тощо;

3) планові – рішення, виконання яких заплановано на точну дату: рішення про встановлення годин прийому громадян у керівництва, рішення про проведення планового звіту на виконання вимог законодавства про прокуратуру тощо.

За змістом публічно-владної діяльності:

1) процесуальні – управлінські рішення, що впливають із компетенційної процесуальної діяльності прокурора в ході підтримання державного обвинувачення та процесуального керівництва щодо учас-

ників кримінального процесу та містять елементи обізнаності як невід'ємної складової основоположних правових гарантій учасників кримінального процесу. Специфікою регулювання прийняття зазначених рішень є сукупність нормативних актів, які як безпосередньо, так і опосередковано справляють регламентаційний вплив. Основним з них є Кримінальний процесуальний кодекс України.

Наприклад, слід погодитись із тим, що яскравим процесуальним прикладом забезпечення обізнаності підозрюваного, обвинуваченого згідно з п.1 та п.2 ч.3 ст.42 Кримінального процесуального кодексу, є право на знання того, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, а також бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення [3]. Із цього прослідковуються такі наступні атрибути, які властиві саме феномену обізнаності: факт поінформування, чіткість та своєчасність у повідомленні (обов'язковий елемент процесуальності);

2) непроцесуальні – інформаційно-комунікаційні рішення, які не стосуються процесуальної діяльності органів прокуратури, а більшим чином вимагають інформаційного реагування або взаємодії в порядку законодавства про звернення громадян, доступу до публічної інформації, діяльності засобів масової інформації тощо.

До інших критеріїв класифікації індивідуально-комунікативних рішень можливо віднести: за часом дії (тимчасові, постійні), за підставою виникнення (ініціативні, на підставі звернення, на підставі вимоги закону), за формою (усні, письмові).

Практика прокурорсько-слідчої діяльності сформувалась таким шляхом, що однією із найбільш обґрунтованих форм засвідчення факту поінформування є вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), тобто офіційного документу, який входить до структури повідомлення про підозру та містить витяжки з Конституції України та Кримінального процесуального кодексу щодо прав підозрюваного.

Слід зазначити, що невручення пам'ятки є грубим порушенням прав підозрюваних [5, с. 239].

Щодо змісту пам'ятки, то як серед практиків-прокурорів, так і науковців точаться дискусії, в яких наголошують на розширенні інформативної складової пам'ятки, зміну її форми тощо.

Важливість вирішення цього питання з огляду на ефективність забезпечення обізнаності не викликає сумнівів, оскільки в певній мірі пам'ятка є важливим інструментом забезпечення індивідуальної обізнаності учасників кримінального процесу про свої права. Яким чином можливо розширити інформаційний зміст та призначення пам'ятки? Однією із гіпотез, що цілком має «право на життя», є модифікація змісту пам'ятки із розширенням інформаційної складової не тільки у площині прав самих підозрюваних, а й щодо прав, повноважень та обов'язків прокурорів та слідчих. Зазначене, на наш погляд, обґрунтовується наступним: розширенням змістовної інформативної складової учасників кримінального процесу щодо законної діяльності прокурорів (слідчих), меж реалізації їх повноважень та завдань; дає можливість більш широко усвідомити модель та процесуальну поведінку прокурорів (слідчих), спрогнозувавши їх подальші дії у тих чи інших ситуаціях та можливі наслідки для процесуально-правового становища адресата пам'ятки; розширенням нормативної та інституційної обізнаності сфери кримінального процесу у найбільш доцільних випадках, а саме з урахуванням несприятливої обстановки для підозрюваних, обвинувачених, підсудних; необхідністю не тільки забезпечення прав учасників, але й створення рівних умов здійснення кримінального процесу за рахунок підвищення рівня поінформованості про сторону обвинувачення; всебічністю забезпечення інформаційних прав учасників кримінального процесу як елементу принципу транспарентності, верховенства права та з метою попередження випадків незаконних та необґрунтованих дій сторони обвинувачення; слугує певною правовою гарантією дій прокуратури, виходячи із прямого

усвідомлення адресанта пам'ятки щодо можливих наслідків, які матимуть місце у разі невиконання ним своїх обов'язків.

Отже, пропонується наступна модель змісту пам'яток учасникам кримінального процесу (підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, затриманим, а також свідкам): перелік усіх прав та обов'язків адресанту пам'ятки із вказуванням на акт джерела змісту права, їх коротке тлумачення; перелік прав та обов'язків прокурора (слідчого), суду, застосування яких може мати місце щодо відповідного учасника кримінального процесу, їх коротке тлумачення; відомості про форми реалізації прав адресантів пам'ятки, що надається за їх вимогою; дата, реквізити прокурора (слідчого), який вручив пам'ятку, реквізити та підпис адресанта про факт отримання та роз'яснення прав у порядку Кримінального процесуального кодексу України.

Література

1. Бакуменко В. Д. Державно-управлінські рішення: Навчальний посібник / - В. Д. Бакуменко // - К. : ВПЦ АМУ, 2012. – 344 с.
2. Запровадження комунікації органів державної влади : зб. мат-лів наук.-практ. конф. / упоряд. А.В. Баровська. – К. : -Фенікс, 2016. – 192 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
4. Мала Н.Т. Управлінські рішення: класифікація та процес прийняття / - Н.Т. Мала // - Інститут підприємництва та перспективних технологій при Національному університеті «Львівська політехніка». – 2007. – С.20-24
5. Постанова координаційної наради керівників правоохоронних органів міста Києва від 18 листопада 2013 року // Збірник нормативних, організаційно-розпорядчих та інформаційно-методичних документів з питань нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні. – 274 с.

АНОТАЦІЯ

У статті автором досліджено обізнаність про систему та функціонування органів прокуратури в Україні. Автор проаналізував основні засоби забезпечення обізнаності, а саме правові норми та комунікативні рішення. З-поміж іншого, автором запропоновано удосконалити принцип транспарентності в органах прокуратури через модифікацію змісту пам'ятки про роз'яснення прав та обов'язків учасників кримінального процесу.

Ключові слова: обізнаність, комунікативні рішення, органи прокуратури, пам'ятка про права та обов'язки, верховенство права, кримінальна юстиція, демократичне суспільство.

SUMMARY

In the article the author studies the awareness of the system and functioning of the prosecutor's office in Ukraine. The author analyzes the main means of informational awareness of prosecution, such as legal norms and communicative solutions. Among other, the author proposes to improvement the principle of transparency in the prosecution through the modification of the contents of the monument about rights and obligations of participants in the criminal process.

Key words: an awareness, communicative decisions, prosecutor's offices, a monument on rights and obligations, the rule of law, a criminal justice, a democratic society.

6. Про затвердження Інструкції з діловодства в органах прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України 24.02.2016 № 103. – [URL]: <http://www.vobu.com.ua/ukr/news/view/17451>

7. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України : Наказ Генеральної прокуратури України від 18 вересня 2015 року. – [URL] : <https://www.gp.gov.ua/>

8. Словник української мови: в 11 томах. – Том 5, 1974. – Стор. 504.. – [URL]: <http://sum.in.ua/s/obiznanyj>

9. Черниш О.І. Розвиток механізмів прийняття та реалізації управлінських рішень в системі державного управління. Diss. Донецький державний університет управління, 2015. – 219 с.

ратури України від 18 вересня 2015 року. – [URL] : <https://www.gp.gov.ua/>

МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

УТКІНА Марина Сергіївна - аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки ННІ права, Сумський державний університет

УДК 347. 73

В статье автором рассмотрены теоретические основы познания категории «метод» и «метод правового регулирования». Было проанализировано систему методов, которые обеспечивают функционирование финансовой системы Украины. Также была приведена классификация вышеупомянутых методов.

Ключевые слова: административно-правовой метод; метод правового регулирования; правовое регулирование; финансовая деятельность; финансово-правовой метод; финансовая система; гражданско-правовой метод.

Постановка проблеми

Євроінтеграційні процеси, які на даний час мають місце в Україні, зумовлюють необхідність імплементації європейських стандартів та методів у забезпеченні всіх сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема, це стосується і фінансової системи, зважаючи на процес її реформування. Від оптимально функціонуючої та діючої фінансової системи залежить якісне забезпечення всіх сфер життєдіяльності. Це можливо досягти шляхом виконання тих управлінських функцій, які покладені на уповноважені суб'єкти влади, що виражені безпосередньо у різних методах здійснення фінансової діяльності та забезпечення функціонування фінансової системи.

Таким чином, саме вищевикладені положення й актуалізують проведення подальшого наукового дослідження щодо визначення методів забезпечення функціонування фінансової системи України.

Огляд останніх досліджень і публікацій

Методи правового регулювання в цілому були предметом дослідження таких науковців, як: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, К. В. Андрієвський, Ю. П. Битяк, А. Г. Братко, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, В. Д. Сорочкін, Л. С. Явіч та ін. Проте, у наукових працях лише окремих науковців фрагментарно висвітлено питання щодо змісту та сутності методів забезпечення функціонування фінансової системи. Зокрема, серед них необхідно виділити : Л. К. Воронову, М. П. Кучерявенка, Т. А. Латковську, А. С. Нестеренко, О. П. Орлюк, Є. Д. Соколову та ін. Проте, незважаючи на проведені дослідження в контексті визначення методів забезпечення функціонування фінансової системи України, на даному етапі розвитку наукової думки, їх чіткого визначення немає. Саме тому існує нагальна необхідність у визначенні сутності вищезазначених методів.

Формулювання завдання дослідження

Враховуючи актуальність дослідження, метою статті є комплексний аналіз методів забезпечення функціонування фінансової системи України. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: визначити категорію «метод»; проаналізувати та охарактеризувати методи забезпечення функціонування фінансової системи, а також – провести їх класифікацію залежно від визначених критеріїв.

Виклад основного матеріалу

При дослідженні фінансової системи Л. В. Черненко наголосила на тому, що саме вона є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці і відповідною до моделі економіки та значною мірою визначається нею. Саме тому держава при використанні фінансових методів регулює темпи й пропорції розвитку окремих галузей економіки [1]. Зважаючи на складність категорії «метод», необхідно зазначити, що вона вказує на ті способи (прийоми, заходи, засоби), за допомогою яких досягається мета відповідної діяльності. Так, необхідно визначити безпосередньо ті прийоми, заходи та засоби, за допомогою яких буде відбуватися забезпечення ефективного функціонування та діяльності фінансової системи України. За К. В. Андрієвським, правовим методом у цілому є способи, юридичні засоби, за допомогою яких держава здійснює необхідний вплив на суспільні відносини, поведінку суб'єктів з метою надання їм бажаної форми, напрямку і тенденцій розвитку [2, с. 26].

У свою чергу, І. В. Рукавишнікова пропонує розуміти метод правового регулювання як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на учасників правових відносин [3, с. 78]. Л. С. Явіч надав наступне трактування методу правового регулювання: це спосіб впливу держави за допомогою правових норм на суспільні відносини, спосіб впливу на поведінку людей як учасників суспільних відносин з тим, щоб вони діяли у відповідності до норм права в інтересах суспільства [4, с. 47].

Г. В. Комарова, досліджуючи питання щодо правових засобів стабілізації фінансової системи, наголосила на тому, що в науці фінансового права під методами правового регулювання слід розуміти сукупність прийомів впливу держави в особі уповноважених органів та установ на функціонування фінансових інститутів, що виражається у формуванні в нормах права заборон, позитивних зобов'язань і дозволів для учасників фінансової діяльності держави [5, с. 27].

Таким чином, проаналізувавши вищезазначені визначення категорії «метод», ми пропонуємо під нею розуміти сукупність способів, засобів та прийомів за допомогою яких здійснюється безпосередній вплив на відповідну сферу суспільного життя, тобто на відповідні суспільні відносини.

Загалом, для забезпечення функціонування фінансової системи держави владні суб'єкти здійснюють управлінські функції, що знаходять свій прояв у певних методах здійснення фінансової діяльності. Отже, аналізуючи методи забезпечення функціонування фінансової системи, ми звертаємо увагу, в першу чергу, на методи здійснення фінансової діяльності. А. С. Нестеренко класифікувала методи здійснення фінансової діяльності на дві основні групи: загальні та спеціальні. Щодо загальних методів науковець відзначає їх обумовленість природою фінансової діяльності, її загально-суспільним характером та значенням. Спеціальні методи підтверджують свою реальність у відповідних функціях фінансовою діяльністю та залежать від конкретної ситуації у фінансовій сфері [6, с. 86]. За С. В. Запольським, фінансова діяльність держави співвідноситься із фінансовою системою як процесуальна сторона правового явища співвідноситься із матеріальною. А отже, фінансову систему можна розглядати як фінансову діяльність держави, що перебуває у статичному стані [7, с. 28.].

У науці фінансового права методи правового регулювання розглядають як щодо фінансової діяльності в цілому, так і фінансової системи зокрема. Якщо ми розглядаємо діяльність, пов'язану із управлінням фінансовою системою, то при здійсненні неї використовується значна кількість як фінансово-правових, адміністративно-правових, так і цивільно-правових методів правового регулювання. Існує низка класифікацій вищезазначених методів залежно від різних критеріїв. Саме тому необхідно розглянути основні із методів правового регулювання, які забезпечують функціонування фінансової системи України.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що у науці фінансового права превалює використання імперативного методу регу-

лювання. Для нього, в першу чергу, характерними є наявність приписів і заборон, що безпосередньо пов'язано із публічною природою фінансових відносин. Імперативний метод передбачає, що норми, які містять приписи та заборони будуть виконуватися точно і безумовно. У свою чергу, Т. А. Латковська наголошує на тому, що так зване «проникнення» диспозитивного методу у сферу фінансового права можливе. Це свідчить про допустимість законодавцем поєднання приватних і публічних інтересів. Науковець взяла за приклад ст. 107 Бюджетного кодексу України, у якій закріплені договірні відносини і відповідно до якої «субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються з одного місцевого бюджету іншому на підставі договору між надавачем субвенції та її отримувачем». На її думку, незважаючи на диспозитивність правовідносин, суб'єкти фінансового права не мають права самостійно встановлювати фінансові права та обов'язки, визначати їх зміст [8, с. 136]. Необхідно наголосити на тому, що диспозитивний метод, який був проаналізований вище, не є тотожним диспозитивному методу приватноправового регулювання. Саме тому головним фінансово-правовим методом є імперативний, що передбачає волевиявлення владної сторони фінансових правовідносин.

Видатний науковець у сфері фінансового права Л. К. Воронова класифікувала та виділила серед методів фінансової діяльності загальні та спеціальні. До першої групи методів вона запропонувала відносити наступні:

- імперативний метод (який проявляється в тому, що держава й органи місцевого самоврядування виражають вольові бажання, які є обов'язковими як для всіх юридичних, так і фізичних осіб безпосередньо у процесі здійснення фінансової діяльності);

- метод рекомендацій (який тісно переплітається із імперативним методом. У даному випадку вищезазначені органи не наказують, а надають пропозиції, рекомендації щодо виконання тих чи інших дій).

До другої групи науковець віднесла :

- методи під час формування фондів (до них авторка віднесла обов'язкові платежі – збори, податки і т.д., а також – добровільні платежі у формі випуску цінних паперів та благодійні внески);

- методи під час розподілу (безповоротне та зворотне фінансування);

- методи під час бюджетного регулювання (процентні відрахування, трансферти, дотації і т.д.) [9, с. 19].

У свою чергу, О. П. Орлюк розглядає методи правового регулювання в контексті стадій фінансової діяльності – акумулювання, розподілу та використання коштів. Наголошується на тому, що на кожній із цих стадій використовуються конкретні різні методи. Так, до першої групи методів, що застосовуються безпосередньо на стадії акумуляції коштів О. П. Орлюк відносить методи добровільних і обов'язкових платежів. До другої групи методів відносяться: фінансування і кредитування. Щодо третьої стадії, то тут виділяють наступні методи : розрахункових операцій; плановості; цільового характеру використання коштів; ефективності й економії та використання коштів у межах встановлених лімітів [10, с. 12].

Таким чином, аналізуючи першу групу методів, ми робимо висновок, що основним фінансово-правовим методом регулювання є імперативний, а деякі представники наукової спільноти виділяють методи, які використовуються на певних стадіях здійснення фінансової діяльності.

Вивчення адміністративно-правових методів забезпечення функціонування фінансової системи держави набувають актуальності у зв'язку із фінансовою кризою, яка викликає нагальну необхідність втручання органів державної влади в економічні процеси. Аналізуючи методи адміністративно-правового регулювання, вважаємо за доцільне зазначити, що виокремлення певних методів адміністративно-правового регулювання пов'язують із адміністративно-правовим регулюванням – його сутністю та змістом. На сьогоднішній день на теоретичному рівні категорію «адміністративно-правове регулювання» слід ототожнювати із «управлінням». За С. М. Альфоровим,

адміністративно-правовий метод являє собою сукупність правових засобів і способів, прийомів, що застосовуються органами управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини [11, с. 9].

Загалом, у науці адміністративного права виділяють низку адміністративно-правових методів. Аналізуючи процес забезпечення функціонування фінансової системи, ми виділяємо два найпростіших, так би мовити, первинних методи правового регулювання: диспозитивний та імперативний методи. Вони можуть бути реалізовані шляхом використання приписів, встановлення заборон, надання дозволів. Імперативний метод являє собою метод владних приписів. При використанні вищезазначеного методу найчастіше застосовуються у практичній площині способи заборони та примусу. У свою чергу, диспозитивний – передбачає юридичну рівність усіх учасників правовідносин.

У процесі здійснення забезпечення функціонування фінансової системи України із адміністративно-правових методів застосовується саме імперативний метод, у той час як диспозитивний застосовується лише фрагментарно, як уже було зазначено вище.

Висновки

Проаналізувавши та узагальнивши позиції представників наукової спільноти щодо методів правового регулювання для забезпечення механізму функціонування фінансової системи держави, А. С. Нестеренко класифікує їх за трьома основними критеріями. По-перше, це критерій як публічне та приватне право, де вона виділила імперативний та диспозитивний методи. По-друге, критерій реалізації загальної або спеціальних функцій – загальні та спеціальні методи. По-третє, це критерій відносно стадій фінансової діяльності держави, відповідно до якого виділяють такі методи, як: акумулювання; розподілу й використання [12, с. 157]. Отже, незалежно від того, за яким критерієм буде відбуватися розподіл методів на загальні та спеціальні, основні та додаткові, важливо вживати комп-

лекс методів, які будуть диктуватись часом та умовами сьогодення.

На нашу думку, необхідно, в першу чергу, відмежовувати три основні групи методів – фінансово-правові; адміністративно-правові та цивільно-правові методи правового регулювання. Критеріїв виділення підгруп цих методів є значна кількість, саме тому необхідно чітко виокремлювати основоположні ємки групи.

Література

1. Черненко Л. В. Проблеми фінансової системи сучасної України в сучасних умовах / Л. В. Черненко. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_105/51.pdf.
2. Андрієвський К. В. Деякі особливості методу правового регулювання у податковому праві України / К. В. Андрієвський // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2013. - № 1(8). – С. 25-30.
3. Рукавишникова И. В. Метод фінансового права / И. В. Рукавишникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2006.
4. Явич Л. С. К вопросу о предмете и методе правового регулирования / Л. С. Явич // Вопросы общей теории советского права. – М., 1960.
5. Комарова Г. В. Финансовая система Российской Федерации как объект судебной защиты: монография / Г. В. Комарова. – М.: Проспект, 2013. – 161 с.
6. Нестеренко А. С. Методи щодо забезпечення механізму функціонування фінансової системи держави / А. С. Нестеренко // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 / відп. ред.-М. В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. - С. 86-88.
7. Финансовое право: учеб. / отв. ред.-С. В. Запольский. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юридическая фирма «Контракт», 2011. – 792 с.
8. Латковська Т. А. Проблемні питання теорії фінансового права на сучасному етапі / Т. А. Латковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – С. 131-138.

АНОТАЦІЯ

У статті автором розглянуто теоретичні основи пізнання категорії «метод» та «метод правового регулювання». Було проаналізовано систему методів, які забезпечують функціонування фінансової системи України. Також було наведено класифікацію вищезазначених методів.

Ключові слова: адміністративно-правовий метод; метод правового регулювання; правове регулювання; фінансова діяльність; фінансово-правовий метод; фінансова система; цивільно-правовий метод.

SUMMARY

The author investigated theoretical basics on category “method” and “method of legal regulation”. It was analysed the system of methods providing the functioning of the financial system of Ukraine. Also – it was given the classification of those methods.

Key words: administrative-legal method; method of legal regulation; legal regulation; financial activity; financial-legal method; financial system; civil-legal method.

9. Воронова Л. К. Фінансове право України: підруч. / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент, Моя книга, 2006. – 448 с.

10. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посіб. / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.

11. Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. / С. М. Алфьоров. – К.: ЦУЛ, 2011. – 215 с.

12. Нестеренко А. С. Методи фінансово-правового регулювання фінансової системи України / А. С. Нестеренко // Наукові праці НУ ОЮА. – 2015. – С. 150-158.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕДСТАВНИКА ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

ЛИСЕНКО Юлія Олександрівна - здобувач Запорізького національного університету

УДК 342.5 (477)

В статті проаналізовано теоретико-правові підходи стосовно правового статусу представника в адміністративному процесі. Предложено определение понятия юридической ответственности представителя. Выяснены основные права, задачи и обязанности представителя в административном процессе. Определены и обобщены особенности процессуального статуса представителя.

Ключевые слова: административный процесс, представитель, правовой статус, адвокат, прокурор.

Постановка проблеми

Намагання законодавців постійно удосконалювати засади адміністративного судочинства нашої держави неодноразово призвело до змін визначення правового статусу представників в адміністративному процесі. Нині відсутність єдиного системного підходу до реформування законодавства у даному напрямку, а також гармонізація з нормами та вимогами Ради Європи призводить до широкого кола проблем і прогалин адміністративно-правового статусу представництва в чинному адміністративному законодавстві. В даному контексті питання визначення адміністративно-правового статусу представників в адміністративному процесі набуває особливо значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання правового статусу представників в адміністративному процесі до-

сліджувалися В. Б. Авер'яновим, Д.Н. Бахрахом, А.І. Берлачем, Ю.П. Битяком, Л.Р. Білою, В. В. Богуцьким, О.С. Бурлою, Є. В. Васьковським, В. В. Гайворонською, А. П. Гелем, В.М. Гаращуком, А. Х. Гольмстенном, С.Т. Гончаруком, В. М. Гордоном, В. А. Граніним, Т.О. Гуржієм, О.В. Гуричем, Е.Ф. Демським, І.І. Діткевичем, І. Ю. Домановою, М.Д. Жданом, М.В. Завальним, В.В. Зуєм, Д.П. Калайновим, С.В. Ківаловим, О.В. Когутом, А.Т. Комзюком, В.К. Колпаковим, О. В. Кузьменком, М.В. Лошицьким, Р.В. Мironюком, О.М. Музичуком, В.І. Олефіром, Є.М. Поповичем, Д.В. Сичовим, Д.С. Суслom, Л.В. Тацієм, Н.В. Хорощаком та іншими науковцями.

Не вирішені раніше проблеми

Проте більшість наукових досліджень щодо правового статусу представника в адміністративному процесі є фрагментарною, а отже, потребують докладнішого вивчення, систематизації та узагальнення.

Метою даної статті є з'ясування поняття та змісту правового статусу представника як суб'єкта адміністративного процесу.

Виклад основного матеріалу

Для визначення поняття правового статусу як юридичної категорії нині існує велика кількість поглядів. В адміністративному процесі найчастіше визначають правовий статус як комплекс прав й обов'язків, які нормативно закріплені та гарантовані дер-

жавою [1, с. 272] Зокрема, М.В. Кравчуком визначено правовий статус як сукупну систему суб'єктивних юридичних прав та свобод, обов'язків та законних інтересів, які належать громадянину та закріплені на законному рівні, визначаючи цим самим правове становище особи в суспільстві [2, с. 86-87]. Натомість, інший колектив авторів вважає, що правовий статус слід розглядати як комплексну інтеграційну категорію. Дана категорія має показувати взаємовідносини між суб'єктами суспільних відносин – між особами, особою та суспільством, громадянином та державою тощо [3, с.237].

У свою чергу, інші автори визначають правовий статус як сукупність прав та обов'язків [4, с. 225; 5], яка показує особливість суспільної структури, стан та рівень законності й демократії. Правовий статус, вважають правники, покликаний визначити стандарти поведінки, які б забезпечили достатній рівень життєдіяльності соціального середовища [5].

Як багатоаспектну категорію розглядали у своїй праці правовий статус В.М. Корельський та В.Д. Перевалов. Так, ними визначено, що правовий статус має ряд особливостей: універсальний характер, включаючи статуси всіх суб'єктів правовідносин (держави, суспільства, особи тощо); зображає індивідуальність суб'єктів та їх реальний стан серед суспільства; не може бути реалізований без певних обов'язків, відповідальності та гарантій; системно визначає права та обов'язки суб'єкта, а отже, дозволяє здійснити порівняння статусів будь-яких суб'єктів процесу [3, с. 549].

На нашу думку, при визначенні поняття правового статусу представників в адміністративному процесі слід прислухатись до визначення колективу правників: правовий статус – комплексний показник становища індивіда чи групи осіб у соціальній системі, один із найважливіших показників соціальної стратифікації; сукупність прав та обов'язків, що дозволяє визначити юридичний стан певної особи, владного органу держави чи організації міжнародного рівня тощо [6, с. 225].

Отже, при розгляді правового статусу представників як суб'єктів адміністративно-

го процесу, правовий статус слід визначати як комплексну категорію, що містить у собі завдання та функції, права, обов'язки та відповідальність представників, визначені адміністративним законодавством чи іншими нормативними актами. Процесуальний статус представників в адміністративному процесі визначається Ст. 56 – 59 Кодексу адміністративного судочинства.

Досліджуючи питання правового статусу представників в адміністративному процесі, уточнимо (див. розділ 1.3 даної роботи) основні завдання, які покладаються на них. Будь-яка особа, права та свободи якої порушили, може звернутися до представника або отримати законного представника, що гарантується Кодексом адміністративного судочинства [7]. Враховуючи, що в основі будь-якої адміністративної справи лежить конфлікт між суб'єктами правовідносин, першочерговим завданням представника, на нашу думку, є захист прав та інтересів громадянина, якими він наділений на законодавчому рівні, а також їх відновлення, в разі, якщо вони порушені. Важливим дане завдання є й з огляду на те, що в адміністративному процесі представництво пов'язане з протидією протизаконній поведінки та діяльності владних суб'єктів. Також серед завдань представника слід виділити сприяння правосуддю, а саме, сприяння об'єктивному підходу до адміністративної справи, повноти розгляду та правосуддя. Правосуддя, як зазначає О. Бітнер, є справедливістю у дії [8]. Тому відстоювання справедливості є обов'язком представника у суді чи іншому органі щодо адміністративної справи. Слід пам'ятати, що в правовій, демократичній державі справедливість розгляду тієї чи іншої адміністративної справи уособлює законодавство, за яким ніхто не може бути примушений до протизаконного діяння [9]. Процесуальне представництво в адміністративному процесі, як зазначалося раніше, існує двох видів, а саме: договірне та законне.

Особливістю статусу представника, вповноваженого договором на представництво в адміністративному судочинстві, є те, що представник не є самостійним суб'єктом правових відносин. У даному випадку, пред-

ставник виражає волю особи, чії права та законні інтереси він безпосередньо представляє. Аналогічним є договірне представництво й у правових системах інших розвинутих країн. Якщо ж законні інтереси чи дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням відповідних органів державної влади представника замінюють. Акцентуємо увагу на тому, що законний представник в праві самостійно здійснювати процесуальні права та обов'язки особи, яку представляє.

Якщо ж розглядати завдання адвоката як представника в адміністративному процесі, слід звернути увагу на праці Г. В. Борисова. Так, дослідник виділяє розширений перелік завдань при визначенні правового статусу адвоката: 1) досконале вивчення матеріалів адміністративних справ; 2) збирання додаткових відомостей щодо фактів, які можуть використовуватися як докази в адміністративному судовому процесі; 3) формування певної адвокатської позиції, яка дозволить побудувати успішний захист клієнта у справі; 4) здійснення прогнозування ходу справи та її вирішення; 5) підготовка необхідних процесуальних документів для адміністративної справи [10].

Вивчаючи правовий статус представників в адміністративному судовому процесі, не слід забувати, що за Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та Кодексом адміністративного судочинства функції представництва також покладені на прокурора як законного представника інтересів громадянина або держави в судовому процесі. Прокурор як представник в адміністративному процесі за ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII здійснює представництво інтересів громадянина або держави від імені держави шляхом здійснення дій, які спрямовані на захист законних інтересів держави чи громадянина у суді [11]. Прокурор має статус законного представника, базуючись на ст. 56-57 Кодексу адміністративного судочинства та п. 2 ст. 121 Конституції України.

В адміністративному судочинстві правовий статус прокурора є багатоаспектним. Це є суттєвою відмінністю від правових статусів прокурора в інших процесах. Зауважимо,

що прокурор може набувати статусу позивача та відповідача, а не лише бути законним представником у суді. Для підтвердження своїх повноважень прокурор не надає додаткових документів адміністративному суду, оскільки прокурор уповноважений на виконання обов'язків, наданих йому законом. Слід зазначити, що практика участі прокурора в адміністративних справах доволі поширена, на відміну від інших посадових осіб та суб'єктів державної влади [12, с. 392]

Процесуальний статус прокурора в адміністративному процесі полягає у вживанні заходів щодо запобігання та усунення порушення законності, при цьому прокурор не може давати вказівки чи визначати лінію поведінки адміністративного суду, він є повноцінною стороною адміністративного процесу, залишаючись представником органу, що здійснює нагляд за дотриманням конституційних норм та законів України.

Правовий статус представник об'єднання в адміністративній справі набуває лише за умови легалізації даного об'єднання. Це вмотивовано особливими правовими відносинами об'єднань (організацій, громад і т.п.) та держави, її органами та посадовими чи службовими особами органів державної влади.

Отже, завданнями представника, які визначають його правовий статус, є: 1) консультування щодо можливості застосування особою законодавства; 2) здійснення захисту прав, свобод та законних інтересів певної особи в адміністративному судовому процесі.; здійснення представництва клієнта в адміністративному суді; 3) сприяння здійсненню правосуддя та підтримка законності; 4) підвищення правосвідомості та правової культури населення.

Основними елементами правового статусу в будь-якій галузі права є права та обов'язки. Слід зазначити, що основні права та обов'язки представників в адміністративному процесі закріплені ст. 59 Кодексу адміністративного судочинства України. Зокрема, в Кодексі зазначено, що право на вчинення законних дій від імені особи, яку представляє представник, надається повноваженнями, які покладені на представника

з метою ведення справи. При цьому має бути укладено договір між представником та клієнтом в адміністративній справі [7].

Законний представник наділений рядом прав в адміністративному процесі. Зокрема, до таких можна віднести право представляти інтереси лише особи, яка притягається до адміністративної відповідальності чи є потерпілою в адміністративній справі; знайомитися з матеріалами та документами адміністративної справи, в якій він виступає законним представником; заявляти клопотання щодо залучення свідків; подавати скарги від імені особи, яку представляє тощо.

При дослідженні прав представників в адміністративному процесі в межах вивчення їх правового статусу слід звернути увагу, що у встановлених законодавством випадках Уповноважений Верховної Ради з прав людини має право звертатися до адміністративного суду із заявою про захист прав та свобод інших осіб. В такому разі Уповноважений з прав людини наділяється також правом брати участь в цьому адміністративному процесі. Зокрема, зазначено, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади та місцевого самоврядування, виступаючи в ролі законних представників, мають право здійснювати представництво в адміністративному суді інших осіб лише у випадку документального підтвердження поважності причин представництва, за яких самостійне звернення осіб до адміністративного суду є неможливим [7, ст. 60]. Слід вказати, що ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачено право Уповноваженого з прав людини бути присутнім при розгляді будь-якої адміністративної справи у суді чи іншому державному органі [13]. Також до прав законного представника належить важливе право на юридичну допомогу адвоката чи іншого фахівця у галузі права, що є одним із показників демократичної правової держави.

Звертаючись до прав та обов'язків адвоката як представника в адміністративному процесі, зазначимо, що вони визначені, окрім процесуального законодавства, ст. 20-

21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, в ст. 21 зазначено, що адвокат має право під час процесу здійснювати будь-які дії, що не суперечать чинному законодавству, правилам адвокатської етики чи договору про надання правової допомоги. Зокрема, в межах свого правового статусу представники в адміністративному процесі можуть звертатися з офіційними запитами до органів державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, громад та організацій, юридичних осіб тощо; представляти та захищати права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб в адміністративному суді чи інших органах державної влади щодо адміністративної справи; мати доступ та ознайомитися з необхідними для адвокатської діяльності щодо певної адміністративної справи документами та матеріалами на підприємствах, установах, організаціях, крім тих, які містять інформацію з обмеженим доступом; складати заяви, скарги та клопотання в установленому законом порядку; збирати інформацію, яка може використовуватися як докази в адміністративній справі; застосовувати доступні технічні засоби, не порушуючи чинного законодавства; посвідчувати копії документів адміністративних справ, які ведуться безпосередньо адвокатом як представником тощо [14]. В нашому дослідженні вважаємо за доцільне погодитись з думкою правників, які стверджують, що адвокат як представник в адміністративному процесі наділений більш широким колом прав щодо доказування та обов'язків, у порівнянні з іншими представниками [15, с. 118].- А отже, представника-адвоката наділено ширшим правовим статусом в адміністративному процесі, ніж інших представників, які діють на договірній основі.

Водночас, керуючись ст. 49, 51 та 53 Кодексу адміністративного судочинства, адвокат, як представник в адміністративному процесі, має право знати дату, місце та час проведення судового розгляду справи, в якій він є представником; безперешкодно знайомитися з матеріалами та документами справи; заявляти відводи чи клопотання; надавати суду усні чи письмові доводи, пояснення, докази, що стосуються адміністратив-

ної справи; висловлювати свою професійну думку стосовно питань, які виникли під час розгляду справи в адміністративному суді; подавати письмові зауваження до вчинення окремих процесуальних дій та оскаржувати судові рішення стосовно інтересів особи, яку представляє, а також має право користуватися всіма іншими правами згідно з Кодексом адміністративного судочинства України. Проте, слід зазначити, що реалізацію певних процесуальних прав представник може здійснити лише у випадку зазначення цього в договорі між представником та клієнтом. Прикладом цього винятку може стати відмова від адміністративного позову чи його визнання, заміна, передача повноважень іншому представнику тощо [7].

Головним обов'язком будь-якого представника в адміністративній справі, на нашу думку, є зобов'язання належно користуватися покладеними на них правами та неухильність виконання процесуальних обов'язків. Для представників-адвокатів даний обов'язок закріплений у ст. 49 Правил адвокатської етики [16].

Вважаємо за доцільне виділити дві категорії обов'язків представника – перед клієнтом та перед адміністративним судом. Серед обов'язків представника перед клієнтом в адміністративному процесі, в першу чергу, слід виділити дотримання правил професійної етики та присяги адвоката України, представник має діяти в інтересах клієнта. Також представник зобов'язаний на вимогу клієнта надати звіт щодо ходу справи та виконання договору про надання правової допомоги. Якщо в ході справи виникає конфлікт інтересів, представник має невідкладно повідомити про це клієнта. У разі виникнення будь-яких несприятливих моментів для клієнта, представник зобов'язаний повідомити його. Також до обов'язків представника можна віднести наступне: підвищення професійного рівня, виконання рішень вищих органів, виконання будь-яких інших обов'язків, які передбачені законодавством чи договором про надання правової допомоги тощо. При цьому представник не може давати гарантій щодо вирішення адміністративної справи на користь клієнта чи навпаки, безпосередньо чи опосередковано

давати надії щодо ходу вирішення справи, а також виникнення самого уявлення щодо можливості впливу представника на процес розгляду адміністративної справи.

Що ж до обов'язків перед судом, представник в адміністративному процесі має не лише захищати права та інтереси клієнта, а й дотримуватися принципів законності, чесності та порядності у своїй діяльності; поважати суд та інші сторони процесу; сприяти неупередженому ставленню, об'єктивності та повноті розгляду адміністративної справи тощо. Для адвокатів дані обов'язки закріплені в Правилах адвокатської етики, які при розгляді правового статусу адвоката в адміністративному процесі можна вважати збіркою вимог та обов'язків до адвоката в судовому процесі.

У свою чергу, головним обов'язком законного представника в адміністративному процесі, вважаємо, є професійне та добросовісне представництво інтересів неповнолітньої чи недієздатної особи, які притягаються до адміністративної відповідальності чи визнана потерпілою стороною. Також законний представник має проявляти толерантність стосовно особи, яку представляє, інших сторін процесу та оточення. При здійсненні своїх функцій на законного представника покладається ряд обов'язків. Так, до зобов'язань законного представника в адміністративному процесі слід віднести наступні: 1) беззаперечне дотримання чинного законодавства України чи міжнародних норм стосовно адміністративного права; 2) використовувати всі законні засоби захисту прав і законних інтересів громадян. При цьому законному представнику заборонено використовувати свої повноваження та знання з метою тиску чи завдання шкоди особі, яку представляє; 3) не розголошувати відомості які є предметом таємниці захисту; 4) відмовитись від надання правової допомоги у випадках, передбачених законодавством. Зокрема, представник зобов'язаний відмовитися, якщо у справі бере участь посадова особа, яка перебуває у родинних стосунках з представником, якщо є конфлікт інтересів з іншою стороною процесу або їй вже надана правова допомога передбачуваним представником, або передбачуваний за-

конний представник брав участь у справі як слідчий, прокурор, громадський обвинувач тощо.

Отже, основними нормативними актами, які регламентують правовий статус представників в адміністративному процесі, є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, Кодекс адміністративного судочинства від 6.07.2005 р. № 2747-IV, Закон України «Про прокуратуру» 14.10.2014 р. № 1697-VII та Правила адвокатської етики від 09.06.17.

Узагальнивши положення нормативних документів, виділимо наступні особливості процесуального статусу представника: 1) представник наділений правом звернення до адміністративного суду не від свого імені, а від імені третьої особи чи сторони адміністративного процесу; 2) захищає виключно права та законні інтереси осіб, яких представляє, а не свої особисті; 3) діє на підставі договору чи закону; 4) вимоги до представників в адміністративному процесі та обмеження процесуального представництва викладені в статтях Кодексу адміністративного судочинства (ст. 48, 56 – 57); 5) базуючись на вимогах ст. 58 Кодексу адміністративного судочинства, повноваження законних представників мають бути підтверджені у визначеному законом порядку; 6) при здійсненні процесуальних дій представник покликаний надати кваліфіковану правову допомогу особі, яку представляє, та сприяти здійсненню правосуддя в адміністративному суді тощо.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок, що представник в адміністративному судочинстві є самостійним учасником процесу з характерними лише йому завданнями, функціями, правами та обов'язками. В межах свого правового статусу представник самостійно обирає правову позицію у справі, методи та засоби захисту чи відновлення прав та законних інтересів клієнта тощо. При цьому його самостійність як представника обмежена чинним законодавством та не повинна суперечити чи завдавати шкоду клієнту.

Література

1. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – [Вид. 2-ге, переробл. і допов.]. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – 312 с.

2. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. / М. В. Кравчук. – [3-тє вид., змін. й доповн.]. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.

3. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

4. Проблемы общей теории права и государства : учеб. [для вузов] / под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с.

5. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч/ [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/402.htm.

6. Політичний енциклопедичний словник : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін; за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446. – (поточна редакція від 05.01.2017).

8. Біттнер О. Правосуддя – це справедливість у дії : інтерв'ю [Електронний ресурс] / Олександр Біттнер; Ігор Самсін. – Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/igor-samsin-pravosuddya-ce-spravedlivistu-diyi/>. – З посил. на: Урядовий кур'єр. 15.12.2011. № 234

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

10. Борисов Г. В. Завдання адвоката в адміністративному судочинстві / Г. В. Борисов // Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2009 р.) / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – С. 92-96.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано теоретико-правові підходи щодо правового статусу представника в адміністративному процесі. Запропоновано визначення поняття юридичної відповідальності представника. З'ясовано основні права, завдання та обов'язки представника в адміністративному процесі. Визначено та узагальнено особливості процесуального статусу представника.

Ключові слова: адміністративний процес, представник, правовий статус, адвокат, прокурор.

SUMMARY

The article analyzes the theoretical and legal approaches to the legal status of a representative in the administrative process. The definition of the legal responsibility of a representative is given. The basic rights, tasks and duties of the representative in the administrative process are revealed. The author defines and summarizes the peculiarities of the procedural status of the representative.

Key words: administrative process, representative, legal status, lawyer, prosecutor.

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 54

12. Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія / В. М. Бевзенко. -- К. : Прецедент, 2010. - 475 с.

13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. №776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012-№ 5076-УІ // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 27. - Ст. 282.

15. Бичкова С.С. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України / С.С. Бичкова, Г.В. Чурпіта // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – с. 118–122.

16. Правила адвокатської етики / затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України : від 09.06.17 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf

ПРАВОВИЙ СТАТУС З'ЇЗДУ ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ ЯК СУБ'ЄКТА ФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ

БАСАЙ Віктор Давидович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету Європейського університету

В статті проаналізовано змінення касательно порядку формування Вишого совета правосудия, предусмотренные конституционной судебной реформой. Исследован вопрос правового статуса съезда представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений как субъекта формирования ВРП. Рассмотрены вопросы и осуществлен анализ судебной практики по делам об обжаловании решений съезда представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений.

Ключевые слова: Высший совет правосудия, внесение изменений в Конституцию Украины (относительно правосудия), съезд представителей юридических высших учебных заведений и научных учреждений.

Конституційна судова реформа, яка була пов'язана із змінами та доповненнями до Конституції відповідно до Закону №1401-VIII від 02.06.2016 року [1], визначила новий формат, статус і діяльність Вищої ради правосуддя, яка утворювалась замість Вищої ради юстиції.

Зокрема, були змінені склад та порядок формування Вищої ради правосуддя, а також її повноваження. Вбачається, що при підготовці відповідних пропозицій до Конституції України було враховано положення європейських стандартів незалежності суддів, а також висновки Венеціанської Комісії.

Так, відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № 94 (12) «Незалежність, дієвість та роль суддів» вказується, що

орган, який є уповноваженим приймати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів. Для гарантій незалежності цього органу мають бути запроваджені такі положення, як, наприклад, нагляд за тим, щоб його члени призначались судовою владою [2].

У пункті 46 Рекомендації CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки прямо зазначалось, що орган влади, який приймає рішення щодо добору та підвищення суддів по службі, повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половину його членів мають становити судді, обрані самими суддями [3].

Європейська хартія про закон «Про статус суддів»(пункт 1.3) також визначає, що стосовно кожного рішення щодо відбору та призначення судді на посаду, підвищення по службі або припинення його повноважень законом має бути передбачено втручання органу, незалежного від виконавчої та законодавчої влади, у складі якого щонайменше половина членів – судді, обрані їх колегами, і в якому було б гарантоване якнайширше представництво суддівського корпусу[4].

У Висновку Венеціанської Комісії CDL (2010)098 від 7 жовтня 2010 року щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»

зазначено, що «склад Вищої ради юстиції, який визначено Конституцією України, залишається проблемним. Навіть після внесення змін, якими окремими суб'єктів формування Вищої ради юстиції зобов'язано призначати за своєю квотою суддів, склад Вищої ради юстиції не відповідає європейським стандартам, оскільки з 20 членів Вищої ради юстиції лише 3 є суддями, які обрані самими суддями» (пункт 49) [5].

Положення щодо невідповідності складу Вищої ради юстиції та порядку її формування європейським стандартам містилися також у висновках CDL-AD (2010)003 від 16 березня 2010 року [6], CDL-AD (2010)026 від 18 жовтня 2010 року [7], CDL-AD (2011)033 від 18 жовтня 2011 року [8], у яких Венеціанська Комісія рекомендувала внести зміни до Конституції України.

У рішенні ЄСПЛ «Олександр Волков проти України» Європейський суд з прав людини, встановивши порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, вказував на відсутність незалежності та безсторонності ВРЮ, у тому числі, з огляду на об'єктивні критерії, які полягали у недосконалії процедури формування цього органу. Наявну ж на той час процедуру, Європейський суд визнав такою, що не відповідає Конвенції, оскільки на той час більшість членів ВРЮ призначалась органами законодавчої та виконавчої влади. Щодо її персонального складу Європейський суд вказав, що Міністр юстиції та Генеральний прокурор, які матеріально, ієрархічно та адміністративно залежні від основного місця роботи, не можуть вважатись незалежними та безсторонніми, а останній, окрім того, очолює систему органів прокуратури, представники якої беруть участь у розгляді суддями справ, що створює загрозу порушення вимоги безсторонності як суддями при розгляді справ, так і Генеральним прокурором – щодо тих суддів, чії рішення він не підтримує [9, §109-117, 131, 220].

Згідно ж з діючою редакцією статті 131 Основного Закону України, Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох – обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїн-

ська конференція прокурорів, двох – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ [10].

Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом.

Стаття 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», окрім аналогічних положень статті 131 Основного Закону України, містить уточнення, що Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою [11].

Такий суб'єкт формування Вищої ради правосуддя як з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ ніколи не викликав зауважень з боку законодавця та міжнародних експертів. Адже наявність у складі викладачів права і вчених-юристів як одного з інститутів громадянського суспільства, незалежних від державної влади встановлював певний баланс системи «стримувань та противаг» у складі ВРЮ - ВРП.

Слід вказати, що до 2015 року Закон України «Про Вищу раду юстиції» [12] не визначав суб'єкту ініціювання З'їздів представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань призначення членів Вищої ради юстиції. Також існувала правова невизначеність з приводу того, які саме юридичні навчальні заклади та на яких засадах можуть брати в них участь.

У лютому 2015 року, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [13], статтю 12 Закону України «Про Вищу раду юстиції» було деталізовано та визначено, які саме навчальні заклади та наукові установи можуть делегувати представників на з'їзд. Вказувалось, що у з'їзді представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ беруть участь представники вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі навчальні підрозділи, що на день проведення з'їзду здійснюють підготовку фахівців із ступенем вищої освіти «магістр» протягом не менше десяти років, а також науково-дослідних установ, які на день проведення з'їзду здійснюють наукову діяльність у галузі права як основну не менше десяти років. У з'їзді беруть участь по три представники від кожного зазначеного навчального закладу та наукової установи.

Змінами також встановлювалось, хто визначає дату, місце та порядок проведення з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів. Зокрема, вказувалось, що час і місце проведення такого з'їзду визначається Вищою радою юстиції, а в разі неможливості прийняття рішення Вищою радою юстиції через відсутність достатньої кількості призначених її членів - центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Повідомлення про час і місце проведення з'їзду не пізніше ніж за сорок п'ять днів до його проведення публікується у газеті «Голос України» та оприлюднюється на веб-сайті Вищої ради юстиції або центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, якщо ним визначені час і місце проведення з'їзду, а також невідкладно надсилається навчальним закладам та науковим установам, які делегують своїх представників на з'їзд. З'їзд проводиться у приміщенні навчального закладу або наукової установи. Порядок проведення з'їзду визначається рішенням з'їзду. Для вирішення організаційно-технічних питань підготовки з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ може створюватися організаційний комітет з їх представників у кількості до десяти осіб. Запрошення до участі в роботі організаційного комітету надсилає орган, який скликає з'їзд. До складу організаційного комітету не можуть входити посадові особи центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки.

За змістом аналогічні положення знайшли своє відображення у статті 13 нового Закону України «Про Вищу раду правосуддя», якою регламентовано порядок обрання членів Вищої ради правосуддя з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Водночас, набули уточнення положення, які саме представники для цілей цього Закону допускаються до участі у з'їзді представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ для обрання членів Вищої ради правосуддя, а саме:

1) вищих навчальних закладів (університетів, академій чи інститутів, крім вищих військових навчальних закладів), які мають у своєму складі навчальні підрозділи, що на

день проведення з'їзду здійснюють підготовку фахівців зі ступенем вищої освіти «магістр» протягом щонайменше десяти років та мають ліцензований обсяг на підготовку фахівців зі ступенем вищої освіти «магістр» за спеціальністю «Право», «Міжнародне право» щонайменше сімдесят п'ять осіб;

2) науково-дослідних установ, які на день проведення з'їзду перебувають у віданні Національної академії наук України, національних галузевих академій наук, пройшли державну атестацію та здійснюють наукову діяльність у сфері права як основну щонайменше десять років.

Перший з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань обрання членів Вищої ради юстиції відбувся 21.03.1998 року. Тоді до складу Вищої ради юстиції було призначено ректора Харківського національного університету ім. Я.Мудрого Василя Тація, завідувача кафедри кримінального права і процесу Львівського національного університету імені Івана Франка Василя Нора та ректора Одеської державної юридичної академії Сергія Ківалова. Відповідний з'їзд проводився за ініціатииви представників відомих юридичних шкіл України, якоїсь організаційно-правової форми органу, що діяв між з'їздами, з'їзд, на той час, не вбачав.

Водночас, в подальшому Міністерство освіти і науки України, незважаючи на відсутність таких повноважень, вирішило самостійно ініціювати та проводити відповідні з'їзди представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань призначення членів Вищої ради юстиції. Це питання стало предметом розгляду наступного з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань обрання членів Вищої ради юстиції, що відбувся 23.10.2003 року. Тоді до складу Вищої ради юстиції було призначено декана юридичного факультету Національного університету України ім.Т.Г.Шевченка Володимира Андрейцева, академіка Національної академії правових наук України Віктора Медведчука, ректора Одеської національної юридичної академії Сергія Ківалова.

Для здійснення організаційної функції між діяльністю з'їздів представників юридич-

них вищих навчальних закладів та наукових установ, на Всеукраїнському з'їзді представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ 23-24 жовтня 2003 року було прийнято рішення про утворення Ради юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ України як постійно діючого робочого органу з'їзду, який на регулярній основі вживатиме заходів задля виконання рішень з'їздів представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань призначення членів Вищої ради юстиції та інших питань, скликання, організації і проведення таких з'їздів тощо. З метою забезпечення участі Ради юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ у юридичних спорах з правового захисту рішень з'їзду, було прийняте рішення про державну реєстрацію її як юридичної особи – приватної установи.

Слід зазначити, що Рішенням Печерського районного суду м. Києва (справа №2-А-622-1/06 від 03.11.2006 року) було додатково визнано, що скликання, організація і проведення Всеукраїнського з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ з питань призначення членів Вищої ради юстиції від юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ України відноситься до компетенції Ради юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, та водночас визнано відсутність відповідної компетенції у Міністерства та Міністра освіти і науки України. Дане рішення Печерського районного суду м. Києва було залишено без змін Ухвалами Апеляційного суду міста Києва від 02 лютого 2007 року (справа № 22-3798 а/06) та Вищого адміністративного суду України від 23 жовтня 2008 року.

Варто зауважити, що хоча питання «Чи може З'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ бути відповідачем у суді?» було і лишається дискусійним серед вчених та експертів. Тривалий час, у практиці правозастосування переважало тлумачення, що ані з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, ані Рада юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, не будучи фізичними особами і не маючи статусу

юридичної особи, не можуть бути позивачем або відповідачем в судах України. Оскільки статті 1, 6, 50, 53 Кодексу адміністративного судочинства України [14] у первісній редакції визначала позивачем і третьою стороною, яка бере участь у справі саме особу. Водночас розділом II чинного Цивільного кодексу України [15] від часу набрання ним сили і дотепер передбачено тільки два види осіб: або особи фізичні, або особи юридичні. Протягом 2013-2014 років сформувалася інша, істотно відмінна практика правозастосування. Так, судова практика оскаржень рішень З'їзду, починаючи з 2014 року свідчить про те, що судові органи мають одностайну позицію на рахунок цього (постанова Окружного адміністративного суду міста Києва № 826/5306/14 від 28 травня 2014 року [16], ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 20 серпня 2014 року [17]; ухвала Вищого адміністративного суду від 24.03.2015р. К/800/45708/14) [18].

Водночас за сферою правового регулювання Закон України «Про Вищу раду правосуддя» (так само, як і раніше Закон України «Про Вищу раду юстиції») визначає порядок формування, повноваження, організація і порядок діяльності конституційного органу державної влади, тобто містить норми саме публічного права.

За результатами голосування головою і секретарем з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ підписується рішення про обрання членами Вищої ради правосуддя. Таке рішення, як одностороннє владне волевиявлення, є обов'язковим для інших суб'єктів, зокрема й самої Вищої ради правосуддя, і є правовим актом індивідуальної дії, на підставі якого виникають публічно-правові відносини, зокрема із виконання обраними членами Вищої ради правосуддя своїх державно-владних повноважень.

Отже, призначення з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ членів Вищої ради правосуддя містить усі ознаки владної управлінської діяльності, яка доктринально визначається як діяльність виконавчо-розпорядчого характеру, що спрямована на виконання законодавства і безпосередньо не пов'язана із

здійсненню правосуддя чи прийняттю законів.

На підставі наведеного слід зазначити, що з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, здійснюючи призначення членів Вищої ради правосуддя, реалізує на основі закону саме владну управлінську функцію.

Водночас, відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [14].

Згідно зі статтею 4 КАС України, суб'єкт владних повноважень - орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [14].

Статтею 19 КАС України передбачено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження, а також спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб [14];

Таким чином, до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

З урахуванням викладеного, можна дійти до висновку, що визначальною ознакою суб'єкта владних повноважень є виконання ним владних управлінських функцій. На-

дання правового захисту у порядку адміністративного судочинства правам, свободам, інтересам, що порушені суб'єктом владних повноважень, не пов'язується з обов'язковим віднесенням такого суб'єкта до системи органів державної влади або місцевого самоврядування та не ставиться у залежність від наявності або відсутності у такого суб'єкта владних повноважень статусу юридичної особи.

Так, відповідно до частини 1 статті 43 Кодексу адміністративного судочинства України здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами) [14].

За змістом вказаної норми визнання адміністративної процесуальної правоздатності за органами державної влади та місцевого самоврядування також не ставиться законодавцем у залежність від наявності статусу юридичної особи. При цьому, вказана норма не згадує про можливість інших (окрім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб) суб'єктів владних повноважень, що здійснюють владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень виступати в адміністративному процесі без статусу юридичної особи.

Вирішуючи зазначену колізію між зазначеними нормами статей 2, 4 та нормою частини 1 статті 43 Кодексу адміністративного судочинства України, необхідно врахувати наступне [14].

Відповідно до частини 1 статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [10]. Надаючи тлумачення зазначеній нормі, Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64,

124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) зазначив, що частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [18].

Відповідно до частини 2 статті 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [10].

Оскарження рішень дій або бездіяльності з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ щодо призначення членів Вищої ради правосуддя у порядку інших видів судочинства не передбачено. Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України (статей 2 і 48) [19] та Господарського процесуального кодексу України (статей 2 і 4) [20] сторонами можуть бути тільки підприємства, установи та організації, які мають статус юридичної особи.

Зважаючи на зазначені конституційні приписи та завдання адміністративного судочинства, вбачається, що рішення дії та бездіяльності з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ щодо призначення членів Вищої ради правосуддя повинні оскаржуватися саме у порядку адміністративного судочинства шляхом пред'явлення позову до з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Література

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України №1401-VIII від 02.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1401-19>.

2. Незалежність, дієвість та роль суддів [Електронний ресурс]: рекомендація № (94) 12 від 13.10.1994, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів // Офіційний веб-сайт Верховної

Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_323.

3. Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно суддів : незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/994_a38.

4. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/994_236.

5. CDL(2010)098 Draft joint opinion on the law amending certain legislative acts of Ukraine in relation to the prevention of abuse of the right to appeal by the Venice Commission and the Directorate of Co-operation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2010\)098-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2010)098-e).

6. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовлений Венеціанською комісією і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, ухвалений 12–13 березня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)003-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)003-ukr).

7. CDL-AD (2010)026 Draft Joint opinion on the law on the judicial system and the status of judges of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Co-operation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe Adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)026-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)026-e).

8. CDL-AD (2011)033 Joint opinion on the draft law amending the law on the judiciary and the status of judges and other legislative acts of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Justice and Human Dignity within the Directorate General of Human Rights and Rule of Law of the Council of Europe adopted by the Venice Commission at its 88th Plenary Session [Електронний ресурс]. – Режим до-

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано зміни щодо порядку формування Вищої ради правосуддя, передбачені конституційною судовою реформою. Досліджено питання правового статусу з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ як суб'єкта формування ВРП. Розглянуто питання та здійснено аналіз судової практики у справах щодо оскарження рішень з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Ключові слова: Вища рада правосуддя, внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

SUMMARY

The article analyzes changes in the procedure of the formation of the High Council of Justice, provided for by the constitutional judicial reform. The issue of the legal status of the congress of representatives of legal higher educational institutions and scientific institutions as a subject of HCJ formation has been researched. Questions and the analysis of judicial practice in cases of appealing against decisions of the congress of representatives of legal higher educational institutions and scientific institutions is carried out and considered.

Key words: High Council of Justice, Constitutional Amendments regarding the Judiciary of Ukraine, congress of representatives of legal higher educational institutions and scientific institutions.

ступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2011\)033-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2011)033-e.aspx).

9. Case of Olexandr Volkov v. The Ukraine (Application no. 21722/11): Judgment European Court of Human Rights, 09 January 2003. (Last accessed: 05.03.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-11587>.

10. Конституція України [Електронний ресурс]: Основний Закон України від 28.06.1996 із змін., внес. згідно із законами України: за станом на 02.06.2016.– Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

11. Про Вищу раду правосуддя: Закон України №1798-VIII від 21.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1798-19>.

12. Про Вищу раду юстиції : Закон України №22/98-ВР від 15.01.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/22/98-%D0%B2%D1%80>.

13. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України № 192-VIII від 12.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/192-19>.

14. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України №2747-IV від 06.07.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/gu/2747-15>.

15. Цивільний кодекс України: Закон України №435-IV від 16.01.2003

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

16. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 28.05.2014 р., справа №826/5306/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38914519>.

16. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 20.08.2014 р., справа №826/5306/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40291589>.

17. Ухвала Вищого адміністративного суду від 24.03.2015р., справа К/800/45708/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43531353>.

18. Рішення Конституційного Суду України № 9-зп/1997 від 25.12.1997 р. у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v009p710-97>.

19. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України №1618-IV від 18.03.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/1618-15>.

20. Господарський процесуальний кодекс: Закон України №1798-XII від 06.11.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/1798-12>.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор.

СЛОТВИНСЬКА Наталія Дмитрівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

УДК 343.352 (477)

Сделан анализ уголовного законодательства отдельных государств-членов Европейского Союза, касающегося преступлений, которые заключаются в принятии предложения, обещании или получении неправомерной выгоды. Это дает основания для нового понимания тенденций и векторов логического развития этого института - по сравнению с относительно устоявшимся аналогичным законодательством иностранных государств. Определены основные отличия и общие черты правового регулирования, для осознания необходимости в пересмотре некоторых положений уголовного законодательства, в частности, по предотвращению и противодействию коррупции, корреляции его к международным стандартам. Выделены положения, которые могут быть интересными для заимствования отечественным законодателем.

Ключевые слова: принятие предложения, принятие обещания, получения неправомерной выгоды, уголовная ответственность, публичные услуги, коррупционные преступления.

Постановка проблеми

Обстеження основних відмінностей та спільних рис правового регулювання кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, виступає своєрідною платформою, фундаментом для усвідом-

лення необхідності у перегляді певних положень кримінального законодавства, зокрема, щодо запобігання та протидії корупції, кореляції його до міжнародних стандартів.

Українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих досягнень кримінального права іноземних держав, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики та положень кримінального законодавства інших держав; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з уваги певною мірою, на те, як аналогічні норми застосовуються в інших державах; новели у кримінальному законодавстві України з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав чи результатів наукових досліджень закордонних науковців [1, с. 298].

Завдяки інтенсивним процесам глобалізації, в Україні простежується істотний вплив запозичень із досвіду іноземних держав та міжнародних стандартів на формування сучасної правоохоронної системи та кримінальної юстиції. Україна, прагнучи інтегруватись до світової спільноти, намагається гармонізувати своє законодавство у сфері протидії корупційній злочинності [2, с. 444].

**Аналіз досліджень, у яких
започатковано вирішення проблеми**

Питання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди стали предметом кримінологічних та криміналістичних досліджень, зокрема, це такі автори, як проф. Д. І. Биковський, О. В. Грибовський, Л. М. Казанська, І. Є. Мезенцева, А. В. Настенко, О. М. Обушенко, Н. Р. Палій, А. А. Приходько, А. В. Холостенко та інші.

Водночас дослідження питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не знайшло свого детального, достатнього розроблення у кримінально-правовій літературі. Це, зокрема, пов'язано з тим, що, як правило, дане питання науковці розглядали лише дотично, у рамках кримінально-правової характеристики окремих складів злочинів або їх ознак.

Так, поняття та систему корупційних злочинів вивчали проф. М. І. Карпенко, В. Є. Скулиш, В. І. Тютюгін, А. І. Шило, Н. М. Ярмиш. Неправомірну вигоду як предмет складу злочину аналізували проф. О. П. Бабіков, Ю. В. Городецький, Г. С. Крайник, Р. Л. Максимович, П.Л.Фріс, а її співвідношення із поняттям «хабар» – О. М. Грудзур, О. О. Кашкаров. Питання кримінально-правової характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою розглядали проф. В. В. Калитаєв, В. Я. Ризак, Н. Р. Палій, Р. П. Томма, О. В. Узунова, зокрема, службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми – проф. О. О. Дудоров, Я. В. Ризак. Питання притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, яка надає публічні послуги, висвітлювали проф. О. В. Шемякін та В. П. Кушпін. Кримінально-правову характеристику підкупу працівника підприємства, установи чи організації досліджували проф. В. В. Березнер, Ю. А. Комісарчук, С. В. Якімова.

Незважаючи на значну увагу до питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, можна констатувати, що спеціальні кримінально-правові розробки

практично відсутні. Щоправда, на дисертаційному рівні досліджувались питання кримінальної відповідальності за одержання незаконної винагороди працівником підприємства, установи чи організації (О. О. Кашкаров); за зловживання впливом (Н. О. Кочерова). Варто також навести працю проф. Д. О. Шумейка, в якій загалом проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Окрім того, на неправомірній вигоді, як предметі складу злочину, зацентровано у роботі проф. Ю. І. Шиндель, у якій автор розкрила особливості кримінально-правової характеристики зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги. Не можна оминати увагою дослідження проф. О. В. Шемякіна, у якому автор розглянув особливості протидії і запобігання корупційним злочинам у сфері професійної та службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Метою дослідження є спроба проаналізувати кримінальне законодавство окремих держав – членів Європейського Союзу, що стосується злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Це виступить щаблем для якісного розуміння тенденцій та векторів логічного розвитку цього інституту у порівнянні із відносно сталим аналогічним законодавством іноземних держав, для усвідомлення необхідності у перегляді певних положень кримінального законодавства, зокрема, щодо запобігання та протидії корупції, кореляції його до міжнародних стандартів. Виокремлені також положення, які можуть бути цікавими для запозичення українським законодавцем.

Виклад основного матеріалу

З огляду на це, проаналізуємо іноземний досвід регламентації кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Це, зокрема, сприятиме виявленню переваг та недоліків національного кримінального законодавства у цій частині, а також вне-

сенню відповідних змін шляхом урахування позитивного іноземного досвіду.

У сучасному світі нараховується близько двохсот держав, кримінальне законодавство яких має історичну і правову специфіку та є індивідуальним для кожної держави, навіть попри деякі спільні риси, які характерні для тих чи інших правових сімей, що обумовлені спільним розвитком певних держав. З уваги на певну обмеженість обсягу дисертації, проаналізувати всі практично неможливо та й недоцільно.

Проф. А. В. Савченко слушно вважає, що КК України має реформуватися відповідно до стратегії європейської інтеграції, з урахуванням найкращих іноземних стандартів та досвіду, оскільки за сучасних умов без цього неможливо розбудовувати національну правову систему та зближувати її з правовими системами розвинених держав світу, а також забезпечувати обмін правовою інформацією [3, с. 24].

Відтак, розглянемо правовий досвід кримінального законодавства окремих держав, які є членами Європейського Союзу (Французька Республіка (далі – КК Франції), Федеративна Республіка Німеччини (далі – КК ФРН), Королівство Швеція (далі – КК Швеції), Республіка Польща (далі – КК Польщі), Королівство Бельгія (далі – КК Бельгії), Королівство Данія (далі – КК Данії), Латвійської Республіки (далі – КК Латвії), Республіка Болгарія (далі – КК Болгарії), Республіка Естонія (далі – КК Естонії), оскільки «інтеграція України у європейські структури ставить питання про зближення українського національного і європейського права» [4].

Передусім дослідимо, чи взагалі передбачена кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди у диспозиціях статей кримінального законодавства держав, які є членами Європейського Союзу. Зокрема, аналіз КК засвідчує, що в одних державах законодавець передбачає систему відповідних злочинів (§ 331, 332, 335, 337 КК ФРН; ст. ст. 432-11, 432-12, 433-1, 433-2 КК Франції; § 144, 145, 299 КК Данії; ст. ст. 283, 301, 302, 302-а, 303 КК Болгарії; ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії; ст. 246, 247, 248, 249, 250 КК Бельгії), натомість в інших є

лише окремі статті, в яких регламентується кримінальна відповідальність за вчинення вказаних дій (ст. 2 Глави 20 КК Швеції; ст. 320 КК Латвії; ст. 228 КК Польщі).

У свою чергу, до злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, законодавець іноземних держав відносить: отримання вигоди, отримання хабара, особливо тяжкі випадки продажності і підкупу, винагороду третейського судді (§ 331, 332, 335, 337 КК ФРН); отримання хабара, корупційне діяння, використання службового положення в корисливих цілях, незаконне прийняття службовою особою винагороди (ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії). Окрім того, у КК Франції передбачено два окремих параграфи та главу, у яких регламентується кримінальна відповідальність за пасивну корупцію і торгівлю впливом, які вчинені особами, що обіймають публічну посаду (ст. 432-11), незаконне отримання вигоди (ст. 432-12) та активну корупцію і торгівлю впливом (ст. ст. 431-1, 431-2) [5, с. 50-51].

Далі необхідно проаналізувати предмет складів злочинів про кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Проф. Р. А. Максимович слушно зауважує, що кримінальне законодавство більшості закордонних держав містить кримінально-правові норми з деякими особливостями, які зумовлені специфікою системи права, традиціями побудови загальнообов'язкових правил поведінки, важливістю відповідних відносин у житті держави тощо [6, с. 41-42].

Окрім того, «досвід держав щодо запобігання і протидії корупції кримінально-правовими засобами різний і залежить від правових, соціальних, політичних умов, рівня економічного розвитку, удосконалення державного управління і обумовлений особливістю кримінально-правової сім'ї, до якої належить кожна із держав» [7, с. 116].

Так, у КК окремих держав, предметом складів злочинів, які полягають у вчиненні зазначених дій, є вигода (§ 331, 332, 335, 337 КК ФРН; ст. 432-12 КК Франції), винагорода (ст. ст. 164-6, 166-3 КК Естонії), хабар (ст.ст. 246, 247, 248, 249, 250 КК Бельгії), подарунки, презенти або переваги (ст.ст. 432-

11, 433-1, 433-2 КК Франції), хабар або інша незаконна винагорода (ст. 2 Глави 20 КК Швеції), подарунок або інші привілеї (§ 144 КК Данії), винагорода, мито або збір, які не підлягають стягненню (§ 145 КК Данії), матеріальні цінності, майнові чи інші блага (ст. 320 КК Латвії), майнові блага (ст. 283 КК Болгарії), дар або будь-яке інше майнове благо (ст. 301 КК Болгарії), майно, право на майно або інша майнова вигода у вигляді хабара (ст. 164 КК Естонії), корупційний дохід (ст. 164-2 КК Естонії), майнова або особиста вигода (ст. 228 КК Польщі).

Потрібно також зупинитися на аналізі об'єктивної сторони складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Слід зазначити, що кримінальна відповідальність за вчинення трьох вказаних дій не передбачена у жодному з КК закордонних держав. Натомість кримінально караними є такі види діянь: вимагання або прийняття (ст. 432-11 КК Франції), прийняття, отримання або зберігання (ст. 432-12 КК Франції), отримання, приймання обіцянки або вимагання (ст. 2 Глави 20 КК Швеції; § 144 КК Данії; ст. 228 КК Польщі), отримання (ст. 320 КК Латвії; ст.ст. 301, 302, 302-а КК Болгарії; ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії), вимога або прийняття пропозиції чи обіцянки (ст. 246 КК Бельгії).

Із наведеного очевидно, що регламентація відповідальності за вчинення відповідних дій у кримінальному законодавстві держав, які є членами Європейського Союзу, є не дуже подібною. Зокрема, в одних випадках кримінально караними є дії, які полягають лише в одержанні неправомірної вигоди, а в інших – у її вимаганні, одержанні або прийнятті пропозиції. Окрім того, у КК ФРН (ч. 1 § 331, ч. 1 § 332), Франції (п. 1 ст. 432-11, п. 1 ст. 432-12), Швеції (ч. 1 ст. 2 Глава 20), Данії (§ 144, 145), Польщі (ч. 1 ст. 228) вимагання неправомірної вигоди виступає ознакою основного складу злочину, натомість у КК Латвії, Естонії (ч. 2 ст. 164, п. 4 ч. 3 ст. 164-2) – кваліфікованого складу.

Окремо слід зупинитися на аналізі об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого §145 КК Данії. Зокрема, у цьому

параграфі зазначається, що «якщо з метою особистої вигоди особа утримує винагороду, яка була отримана добросовісно, то після виявлення нею такої помилки, вона підлягає тюремному ув'язненню на будь-який термін, який не перевищує двох років». Із наведеного положення не зрозуміло, яким чином особа може отримати добросовісно винагороду. Окрім того, положення аж ніяк не роз'яснює, що внаслідок виявленої помилки особа підлягає покаранню. Можливо, в цьому випадку йдеться про те, що особа не бачила, як їй надали винагороду, а згодом виявила її в себе. Однак у такому разі їй дії не повинні отримати кримінально-правову оцінку.

Аналіз КК іноземних держав свідчить про те, що, за правило, суспільно небезпечні діяння, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, є злочинами з формальним складом. Такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у кримінальному законодавстві дій чи бездіяльності. Відповідно, суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину [8, с. 112].

Попри це, як приклад злочину з матеріальним складом, який полягає в одержанні неправомірної вигоди, можна вважати злочин, передбачений ч. 1 ст. 166-3 КК Естонії. У диспозиції відповідної статті міститься вказівка на вид суспільно небезпечних наслідків – значна майнова шкода або інші тяжкі наслідки для охоронюваних законом прав та інтересів особи, держави або органів місцевого самоврядування. Таким чином, зазначений склад злочину слід вважати закінченим лише з моменту настання цієї шкоди.

Далі необхідно зупинитися на аналізі суб'єкта складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. У кримінальному законодавстві окремих закордонних держав передбачена диференціація кримінальної відповідальності залежно від спеціального суб'єкта. Зокрема, законодавець в одних випадках використовує термін «службова особа», у других – наводить перелік службових осіб; у третіх – узагальнює коло

осіб, які можуть бути суб'єктами відповідних злочинів; натомість у четвертих – конкретизує коло осіб, які вчиняють злочини, що полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди.

Так, відповідальність службових осіб за вчинення вказаних дій передбачена у КК таких закордонних держав: Швеції (ст. 2 Глави 20), Болгарії (ст. 301, 302), Естонії (ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3). Перелік службових осіб, які отримують, приймають обіцянку або вимагають хабар або іншу незаконну винагороду, закріплений у ст. 2 Глави 20 КК Швеції, зокрема: член дирекції, адміністрації, ради або іншого закладу, який належить державі, муніципалітету, об'єднанню місцевих органів тощо; особа, яка здійснює призначення, що регулюється статутом; військовослужбовець; особа, яка здійснює державні повноваження; особа, яка отримала завдання вести юридичні або фінансові справи іншої особи або незалежний розгляд призначень, які потребують кваліфікованих технічних знань, або здійснює керівництво за управлінням такими справами [5, с. 52-53].

Кримінально караними також є дії службової особи або особи, яка спеціально уповноважена на виконання публічної служби (§ 331, 332 КК ФРН), особи, яка наділена обов'язками публічної влади або виконує обов'язки у рамках державної служби (ст. 432-10, 432-11, 432-12 КК Франції). Окрім того, кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди передбачена також і щодо третейського судді (§ 337 КК ФРН), будь-якої особи, яка здійснює державні повноваження або функції (§ 144, 145 КК Данії).

Лише у КК Франції законодавець чітко диференціює відповідальність осіб, які обіймають публічну посаду (§ 2 відділу III «Про пасивну корупцію і торгівлю впливом, вчинених особами, які займають публічну посаду»), та приватних осіб (відділ I Глави III «Про активну корупцію і торгівлю впливом, вчинених приватними особами»). Натомість у КК Польщі законодавець наводить узагальнену характеристику осіб, які одержують неправомірну вигоду. Як приклад, на-

ведемо § 1 ст. 228, у якому вказується: «хто у зв'язку із виконанням публічних функцій отримує майнову або особисту вигоду або обіцянку її надання, або вимагає надання такої...». Однак, з аналізу змісту цієї статті випливає, що суб'єктом злочину, передбаченого § 1 ст. 228 КК, є особа, яка виконує публічні функції [5, с.54].

Доцільно також зупинитися на аналізі змісту суб'єктивної сторони складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Зокрема, аналіз КК закордонних держав засвідчує, що законодавець у диспозиціях статей не вказує на форму вини відповідних діянь. Однак зі змісту статей, у яких регламентується кримінальна відповідальність за вчинення вказаних дій, випливає, що аналізовані посягання можуть вчинитися лише з прямим умислом. Окрім того, у диспозиціях окремих статей законодавець також вказує на спеціальну мету вчинення злочину – з метою особистої вигоди (§ 145 КК Данії), з метою одержання корупційного доходу (ст. 164-2 КК Естонії), що вказує на умисний характер діяння.

Також неможливо оминати увагою вирішення питання щодо кваліфікуючих ознак прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що передбачені у кримінальному законодавстві держав Європейського Союзу. Так, за КК ФРН, особливо тяжкими випадками запродавства і підкупу є одержання вигоди у великому розмірі (п. 1 ч. 2 § 335), одержання систематично особою вигоди, яку він вимагав як послугу за те, що в майбутньому вчинить службову дію (п. 2 ч. 2 § 335), одержання вигоди особою, яка діяла з метою промислу або як член банди, що організувалася для постійного вчинення відповідних дій (п. 3 ч. 2 § 335). Натомість, за КК Естонії (ч. 2 ст. 164) та Латвії (ч. 2 ст. 288), кваліфікуючими ознаками прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є вчинення злочину повторно або у великих розмірах, які пов'язані із вимаганням вигоди.

Дещо відрізняються за своїм змістом кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 301 КК Болгарії та ч. 2 ст. 247 КК Бельгії, зокрема одержання по-

садовою особою вигоди за порушення своїх службових обов'язків або за вже виконане порушення, якщо це порушення як таке не становить злочину (ч. 2 ст. 301 КК Болгарії), а також одержання особою вигоди за обіцянку вчинити злочин у зв'язку з її службовою діяльністю або за вже вчинений злочин (ч. 3 ст. 301 Болгарії, § 2 ст. 247 КК Бельгії).

Проф. М. І. Мельник вважає, що вчинені особою за винагороду дії можуть бути як цілком законними (входити до її компетенції, узгоджуватися з усіма нормативно-правовими актами, здійснюватися в установленому порядку тощо), так і неправомірними. Відповідно, на думку автора, відсутність у КК України диференціації відповідальності за одержання неправомірної вигоди, залежно від зазначених обставин, є невиправданим, оскільки дії особи, яка за незаконну винагороду порушує свої службові повноваження, свідчать про її антисоціальну орієнтацію [9, с. 11].

Водночас, така позиція постає сумнівною з огляду на те, що поняття «неправомірні дії» за своїм обсягом є дуже широким і охоплює суспільно небезпечні діяння, які є різними за характером і ступенем суспільної небезпеки (наприклад, перевищення повноважень, зловживання повноваженнями, підроблення документа тощо). Тому у випадку одержання особою неправомірної вигоди за порушення своїх службових обов'язків такі дії отримують додаткову кримінально-правову оцінку. За таких умов диференціація відповідальності за одержання неправомірної вигоди, залежно від зазначеної ознаки, не є виправданою та не має жодного практичного значення. Навіть більше – це суперечить принципам точності та повноти кримінально-правової кваліфікації, відповідно до яких діяння кваліфікується за статтею кримінального закону, що найбільш точно описує його ознаки та має охоплювати всі посягання, вчинені винною особою [5, с.55].

Що ж до видів покарань за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, то необхідно наголосити, що у КК держав, які є членами ЄС, передбачена різна караність за такі дії. Так, за КК Франції, десятьма роками ув'язнення і штрафом, карається діяння, вчинене будь-

якою особою, яка наділена публічною владою і виконує обов'язки у рамках державної служби або наділена виборчим мандатом, що проявилось у вимаганні або прийнятті, без законних на те підстав, відносин, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких інших переваг (ст. 432-11). Натомість, за КК ФРН, дії посадової особи або особи, спеціально уповноваженої на виконання публічної служби, які полягали у вимозі вигоди для себе або третьої особи чи домовленості про її прийняття або одержання її, караються позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим штрафом. Тобто в цьому випадку позбавлення волі не буде основним видом покарання, а може застосовуватись як альтернатива покарання у виді штрафу [5, с.55].

У КК окремих держав передбачена різна міра покарання за одержання неправомірної вигоди, залежно від того, одержана вона за законні дії чи незаконні. Так, за одержання посадовою особою вигоди за порушення своїх службових обов'язків або за те, що вона вже їх порушила, якщо це порушення як таке не становить злочину, передбачене покарання у виді позбавлення волі від одного до семи років (ч. 2 ст. 301 КК Болгарії). Натомість за одержання особою вигоди за обіцянку вчинити злочин у зв'язку з її службовою діяльністю або за вже вчинений злочин – позбавлення волі від одного до десяти років (ч. 3 ст. 301 КК Болгарії). Якщо порівнювати відповідні санкції, то виходить, що суд може призначити однакове покарання за одержання службовою особою вигоди за вже вчинений злочин та одержання неправомірної вигоди за вчинення дій, які належать до її обов'язків. Таку позицію законодавця навряд чи можна вважати виправданою, оскільки покарання має посилюватись із підвищенням значущості об'єкта, який охороняється, а об'єкти різної соціальної значущості повинні отримати оцінку у кримінально-правових санкціях шляхом встановлення більш суворих санкцій за посягання на більш значущі об'єкти [5, с.56].

Варто підкреслити, що у КК Болгарії встановлено однакову відповідальність як за пасивну (прийняття дару або будь-якого іншого майнового блага службовою особою),

так і активну (надання дару або будь-якого іншого майнового блага службовій особі) форму корупції, зокрема у виді позбавлення волі до шести років (ч. 1 ст. 301, ч. 1 ст. 304). Таку позицію законодавця вважаємо виправданою, оскільки суспільна небезпека (як одержання неправомірної вигоди, так і пропозиція чи обіцянка її надання) полягає у підриві державного апарату, установи чи організації, дискредитує її діяльність, а також негативно впливає на здійснення соціальних перетворень та економічний розвиток. Інколи особа, яка пропонує неправомірну вигоду, сама спонукає службову чи іншу особу вчинити дії, які суперечать її обов'язкам, тобто схиляє її до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей. Тому у більшості випадків, якщо б люди самі не виявляли ініціативну щодо пропозиції неправомірної вигоди, то показники корупції були б значно нижчими. Водночас варто зауважити, що однакова міра покарання за одержання та надання неправомірної вигоди є недопустимим лише тоді, коли щодо особи, яка її надала, було вимагання неправомірної вигоди.

У кримінальному законодавстві деяких держав описані випадки, коли особа може бути звільнена від покарання за отримання неправомірної вигоди. Так, у КК ФРН передбачене положення, відповідно до якого особа не підлягає покаранню, якщо вона домовляється прийняти або приймає не затребувану нею вигоду, і компетентний орган у рамках своїх повноважень заздалегідь дає дозвіл на її отримання, або особа негайно заявляє цьому органу, який санкціонує прийняття вигоди (ч. 3 § 331).

Натомість у ч. 3 ст. 164 КК Естонії передбачено, що особа, яка отримала хабар, звільняється від покарання, якщо вона після отримання майна, права на майно або іншої майнової вигоди у виді хабара, але до виконання або невиконання в інтересах того, хто дав хабар, певних дій, добровільно заявить про це письмово. Із наведеного очевидно, що особа у цьому разі не може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Лише після постановлення обвинувального вироку щодо неї вона буде звільнена

від покарання. Однак навряд чи ця норма застосовується на практиці. Якщо в особи, яка одержала неправомірну вигоду, і виникне намір зізнатися правоохоронним органам про вчинений нею злочин, то сумнівно, чи вона це зможе зробити, знаючи про «свої майбутні перспективи» (відкриття щодо неї кримінального провадження, судовий розгляд справи, обвинувальний вирок суду, звільнення з посади тощо). У ч. 3 ст. 164 КК Естонії також зазначається, що заява про вчинений злочин має бути подана у письмовій формі. Відтак постає запитання, чи буде службова особа, яка одержала неправомірну вигоду, звільнена від кримінального покарання, якщо лише встигла повідомити в усній формі правоохоронні органи про факт вчинення нею злочину, оскільки зразу ж після цього інші особи повідомили про надання ними неправомірної вигоди вказаній особі. Мабуть, у цьому разі до уваги має братися лише один факт, а саме, чи була заява службової особи добровільною. Видається, що якщо ця особа з власної волі зробила відповідне повідомлення, хоча і в неналежній формі, то вона повинна бути звільнена від кримінального покарання [5, с.57].

Отже, відповідей на всі запитання в законодавстві закордонних держав немає. З цього приводу проф. В. О. Навроцький слушно зауважує, що несправедлива критика КК України, протиставлення його законодавству закордонних держав, де нібито все краще й досконаліше, видається безпідставною, оскільки вмиле застосування КК України може слугувати виконанню поставлених перед ним завдань. Основна ж проблема в цій галузі на сьогодні – це не недоліки кримінального законодавства (яких ніхто й не заперечує), а його неправильне застосування [10, с. 50].

Загалом, вивчення питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди дає підстави для певних висновків. Зокрема, невдалими вважаємо положення кримінального законодавства тих держав (Болгарії (ч. 2, 3 ст. 301) та Бельгії (ч. 2 ст. 247)), у яких передбачена диференціація відповідальності за одержання неправомірної вигоди залежно від законності чи неза-

конності дій (бездіяльності), які спеціальний суб'єкт повинен вчинити або утриматися від них. У випадку одержання особою неправомірної вигоди за порушення своїх службових обов'язків такі дії (бездіяльність) повинні отримати додаткову кримінально-правову оцінку, що відповідає принципам повноти та точності кримінально-правової кваліфікації.

Водночас зауважимо, що вартим до запозичення видається досвід кримінального законодавства Латвії (ст. 320), Болгарії (ст.ст. 301, 302, 302-а) та Естонії (ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3), у якому передбачена кримінальна відповідальність лише за отримання неправомірної вигоди. Позитивним є також досвід КК Болгарії (ч. 1 ст. 301, ч. 1 ст. 304) щодо встановлення однакового покарання для тих осіб, які одержують неправомірну вигоду, а також тих, хто її надає, оскільки в обох випадках це перешкоджає реалізації конституційних прав людини і громадянина, а також негативно впливає на імідж України на міжнародній арені.

Висновки

Таким чином, зроблено спробу проаналізувати кримінальне законодавство держав, які є членами Європейського Союзу, що стосується злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Виокремлені положення, як видається, вартують уваги для запозичення вітчизняному законотворцю:

1) передбачення кримінальної відповідальності лише за одержання неправомірної вигоди;

2) встановлення однакового покарання для тих осіб, які одержують неправомірну вигоду (вигодонабувач), а також тих, хто її надає (вигодадавець);

3) диференціація відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди особою, залежно від того, чи суперечить закону дія (бездіяльність), яка нею вчиняється чи не вчиняється в інтересах особи, яка надає неправомірну вигоду, чи ця дія (бездіяльність) вчиняється (не вчиняється) згідно з законом.

Література

1. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства закордонних країн // Вісник Асоціації кримінального права України, 2013. – № 1 (1). – С. 298–347.

2. Цитряк В. Я. Зарубіжний досвід криміналізації активного підкупу // Держава і право, 2012. – Вип. 56. – С. 444–449.

3. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право; кримінологія; кримінально-виконавче право». – Київ, 2007. – 36 с.

4. Уголовный кодекс Франции / науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 650 с.; Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – 208 с.; Уголовный кодекс Швеции / пер. с англ. С. С. Беляева. – М. 2000. – 167 с.; Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запечалова; вступ. статья канд. юрид. наук доц. – С-Пб ГУ Н. И. Мацнева. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 262 с.; Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с.; Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. и предисловие канд. юрид. наук доц. Н. И. Мацнева; перевод с фр. канд. юрид. наук Г. И. Мачковского. – С-Пб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 561 с.; Уголовный кодекс Дании / научное ред. и предисл. С. С. Беляева; пер. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.; Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. – Мн.: «Тесей», 1999. – 176 с.; Уголовный кодекс

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано кримінальне законодавство окремих держав – членів Європейського Союзу, що стосується злочинів, які полягають у прийнятті пропозицій, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Це дає підстави для нового розуміння тенденцій та векторів логічного розвитку цього інституту у порівнянні із відносно сталим аналогічним законодавством іноземних держав. Визначені основні відмінності та спільні риси правового регулювання, для усвідомлення необхідності у перегляді певних положень кримінального законодавства, зокрема, щодо запобігання та протидії корупції, кореляції його до міжнародних стандартів. Виокремлено положення, які можуть бути цікавими для запозичення українському законотворцю.

Ключові слова: прийняття пропозицій, прийняття обіцянки, одержання неправомірної вигоди, кримінальна відповідальність, публічні послуги, корупційні злочини.

SUMMARY

The criminal legislation of individual member states of the European Union was analyzed with regard to crimes that involve the acceptance of a proposal, a promise or the receipt of an undue advantage. This gives grounds for a new understanding of trends and vectors of the logical development of this institution - in comparison with the relatively established analogical legislation of foreign states. The main difference and general features of the legal regulation are determined, in order to understand the need to revise certain provisions of criminal legislation, in particular, to prevent and counter corruption, and to correlate it with international standards. The provisions that can be interesting for borrowing by the domestic legislator are singled out.

Key words: acceptance of a proposal, acceptance of a promise, obtaining undue benefits, criminal liability, public services, corruption crimes.

Республіки Болгарія / науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова; перевод с болгарского Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. статья И. И. Айдарова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 298 с.

5. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / НУ «Львівська політехніка». – Львів, 2018. – С. 49–59.

6. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 304 с.

7. Морозова І. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: порівняльно-правовий аналіз // Вісник національної академії прокуратури України. 2012. – № 4. – С. 114–119.

8. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Харків, 2011. – 246 с.

9. Мельник М. І. Криминологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Київ, 2002. – 506 с.

10. Навроцький В. О. Кримінальне законодавство закордонних держав: питання особливості частини. – Львів: юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1999. – 56 с.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ПРАВознавства

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»,

БОРТНИК Надія Петрівна - доктор юридичних наук, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.2/.7 : 342.72/.73

Стаття посвячена вопросу взаимосвязи криминального права и общетеоретического правоведения. Доказано, что наука теории государства и права осуществляет следующие вспомогательные функции для уголовного права: устанавливает место уголовного права в системе права страны; обеспечивает внутреннюю структурированность уголовного права; определяет основные принципы функционирования уголовного права; служит основой для определения понятийно-категориального аппарата; создает основу для правотворческого процесса; способствует преодолению коллизий и пробелов в уголовно-правовом законе; толкования норм уголовного права происходит в общеустановленном механизме; выступает мощным правовоспитательным механизмом, обеспечивает общий всеобуч населения и социализации общества.

Ключевые слова: уголовное право, теория государства и права, толкования, коллизии, правотворчество, наука.

Постановка проблеми

Комплексність є однією з визначальних ознак всієї системи права. Кожна галузь чи міжгалузевий інститут є частиною загального. Не є виключенням кримінальне право, воно становить вагому особливу складову частину всієї системи. Але все ж самостійним елементом виступати кримінальне право не може, тому що взаємодія та обумовлюється іншими галузями та теоретичними інститутами.

Наука кримінального права становить собою систему знань (інформації) у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинні й основоположні елементи галузі права), юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість і ефективність, принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права, а також теоретичне осмислення практики законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права [1, с.134]. Проте забезпечує її функціонування ряд інших галузей знань, їх взаємодія є актуальною проблематикою для наукового аналізу.

Стан дослідження

Питання взаємодії кримінального права та інших наук безпосередньо обумовлене п.1 Паспорта спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, затверджене постановою президії ВАК України. Питанням місця і ролі кримінального права у системі права України займалися такі науковці, як Г. Анісімов, О. Капліна, Я. Лантінов М. Панов, Я. Ступник та інші. Здавалось би, таке питання повинно бути давно і широко обговорено науковою спільнотою. Проте на сьогодні слід вказати на значну прогалину в науковому аналізі визначеної тематики. Серед відомих нам авторів фахівці з проблем теорії права тільки загально займаються досліджуваними аспектами без ретроспективи

на конкретну галузь вітчизняного права. Незначними є й доробки науковців-криміналістів. Тому **метою цієї статті** є аналіз взаємозв'язку кримінального права та загальнотеоретичного правознавства.

Виклад основного матеріалу

Наука теорії держави і права здійснює наступні допоміжні функції для кримінального права.

1. Встановлює місце кримінального права у системі права країни. Загальнотеоретична юриспруденція відмежовує галузі права за визначеними науковими критеріями. На сьогодні – це предмет і метод правового регулювання. Встановлення вказаних елементів є вагомим не тільки для чіткого розуміння поняття кримінального права, але й для встановлення межі між іншими галузями права.

На сьогодні завдяки введенню такого поняття, як кримінальні проступки, розширюється кримінальне право як галузь, за рахунок розширення своєї дії на правопорушення, які віднесені нині до адміністративного права. Концепція реформування кримінальної юстиції України, від 8 квітня 2008 містить положення про те, що до кримінальних проступків мають бути віднесені: а) окремі діяння, що за чинним КК України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю [2].

Ми схильні погодитися з позицією О. П. Рябчинської, яка вказує, що «розширення предмета регулювання кримінального права за рахунок включення до нього суспільних відносин з приводу вчинення проступків, розширення кола методів кримінального права за рахунок накладення стягнення за проступки (провини), а у зв'язку із цим і переосмислення змісту кримінально-правових відносин (через корективи суб'єктного складу цих відносин), функцій кримінального права і як галузі права, і як галузі за-

конодавства створить плутанину і дисбаланс у зв'язки та відносини у структурі елементів кримінального права як складного системного об'єкта, в якому зміни в одному з елементів системи тягнуть зміни інших його елементів» [3, с. 214].

2. Загальнотеоретична юриспруденція забезпечує систему кримінального права, встановлює питання розмежування інститутів права в межах всього комплексу кримінальної галузі. Сприяє теоретичній допомозі у взаємодії цих інститутів та норм права між собою, будує чітку структуру, коригує норми, об'єднує, згруповує їх. Тобто загалом теоретичне правознавство приносить структурованість і системність у кримінальне право.

3. Визначає основні принципи функціонування кримінального права. Теорія держави і права створює підґрунтя, основу для функціонування і розвитку науки. У сучасному праві загальноновизнаними є принципи людиноцентризму, гуманізму, демократизму, максимального захисту прав та свобод громадян з боку держави та її органів. Побудова кримінального права як галузі права неможлива без врахування основних стандартів, які визнані на сучасному етапі всіма цивілізованими суспільствами. Верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, право на приватність є засадами побудови та функціонування кримінального права.

Для прикладу візьмемо такий принцип, як право особи на судовий захист та принцип невинуватості особи. Цей стандарт є загальноприйнятий для держав, які декларують основою своєї політики справедливість, рівність та законність. Вказані права визнані ще 1948 року у Загальній декларації прав людини, що вважається загальним стандартом сучасної правової системи.- Ст. 11 згаданого міжнародного акту вказує, що «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде доведено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [4]. Майже дослівно визначає криміналь-

не законодавство, де у ст. 2 Кримінального кодексу України вказано, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [5].

4. Слугує основою для визначення понятійно-категоріального апарату кримінального права. Загальнотеоретичні правові дисципліни «розробляють теорії, концепції, вчення, категорії, поняття (що є доктринальними), а також юридичну термінологію як «теоретичні підвалини» й інструментальні засоби, якими керуються і оперують усі юридичні науки у своїх дослідженнях, у тому числі і кримінальне право» [1, с.138].

Зокрема, теоретично обґрунтованими та доктринально погодженими мають бути всі використовувані термінопоняття, для прикладу такі загальні дефініції як «закон», «правопорушення», «злочин», «проступок», «відповідальність», «посадова особа», «службова особа», «неповнолітній», «права», «законні інтереси» тощо.

У даному аспекті слід вказати на певні розбіжності, що виникли в сучасному доктринальному розумінні поняття злочин і проступок та у визначенні вказаних дефініцій у кримінальному процесуальному законодавстві. Ідея поділу саме правопорушень на кримінальні злочини та кримінальні проступки мала б сприяти гуманізації права, суттєвої декриміналізації держави та захисту прав та законних інтересів громадян не тільки репресивними заходами. Однак насправді на сьогодні існує норма, яка є абсолютно не діючою та не узгодженою з іншими нормативними в межах кримінальних та кримінально-процесуальних актів. Також вона не узгоджена із загальною теорією права.

Класично теоретична юриспруденція розділяє правопорушення на злочини (вони містять суспільну небезпеку) та проступки (є суспільно шкідливими діями чи бездіяльністю). Нововведення кримінально-процесуального характеру вносять деструктивність в усталені доктринальні положення та призводить до теоретичної та галузевої неузгодженості положень. До цього ж з'являються

прогалини не тільки в класифікації, але й у новітньому розумінні правових дефініцій. Зокрема, О. Гладун правильно зауважує, що «усталений термін «злочинність» теж потребуватиме свого перегляду, адже він не охоплює сукупність вчинених кримінальних проступків. Тому для позначення всього масиву кримінальних правопорушень слід сформулювати більш широкий (узагальнюючий) термін, одним із варіантів якого можемо запропонувати «кримінальну протиправність». Наукового осмислення також вимагають детермінація кримінальних проступків, особливості кримінологічної характеристики осіб, які їх вчиняють, і вироблення на цій основі обґрунтованих заходів протидії новому виду кримінальних правопорушень» [6, с.94].

5. Правотворча діяльність органів державної влади є однотипною для будь-якої галузі права. Кримінально-правові галузі не є виключенням. Проблема у правотворчому процесі загалом тягне значні правові похибки в галузевому законодавстві. Питання неналежного правотворчого механізму, спонтанність процесу, політична заангажованість прямо впливають на якість кримінального законодавства. Слід погодитися з науковцями в тому, що «цілком виправданими є вимоги суспільства щодо покращення якості законів, підвищення рівня правової захищеності громадян та загалом створення стабільної правової системи. Некомпетентність, поспіх законодавця, недотримання правил законодавчої техніки, недостатнє врахування усіх факторів правоформування негативно впливають на якість нормативно-правового матеріалу, і як результат – на усю правову систему» [7, с.11-12].

6. Сприяє подоланню колізій та прогалин у кримінально-правовому законі. Ця функція теорії держави і права як навчальної дисципліни з погляду практики є однією з найбільш визначних. За допомогою правил теоретичної юриспруденції встановлюється питання використання аналогії права та аналогії закону, а також на практичному рівні забезпечується можливість вирішити колізійні проблеми.

7. Тлумачення норм кримінального права відбувається за загальноновстановле-

ним механізмом. Розмежування офіційного та неофіційного тлумачення має пріоритетне значення для кримінальної практики. Однак, також не менш вагомими є самі юридичні закони тлумачення, включаючи лінгвістичне, історичне та логічне. Для прикладу оберемо норми права які мають вичерпний перелік, тобто не можуть підлягати поширювальному або обмежувальному тлумаченню. До них віднесемо ч.2 ст. 22 КК, де вказано, чіткий перелік складів злочинів, за які особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності.

Існують пропозиції щодо удосконалення тлумачення кримінального законодавства. Одна з них висловлена О. В. Капліною. Авторка зазначає, що може бути використаний позитивний досвід, накопичений іншими державами, в яких правовій регламентації тлумачення норм права вже давно приділяється значна увага. Наприклад, в англо-американській традиції одним зі способів уникнути свавілля в інтерпретації і обмежити маніпулювання змістом у корисливих інтересах однієї зі сторін є застосування канонів тлумачення (*canons of interpretation*), тобто правил правового міркування. Ці правила мають рекомендаційний характер, але правозастосувачі дотримуються їх, оскільки вони встановлюють єдині критерії розуміння й аналізу нормативно-правового тексту [8, с.119].

На нашу думку, немає потреби створювати додаткові канони, правила чи норми. Загальнотеоретична юриспруденція володіє всім арсеналом знарядь і засобів правотворчої техніки, тлумачення норм права для того, щоб ефективно сприяти належному праворозумінню та правозастосуванню.

8. Теорія права володіє потужною правовиховною функцією, забезпечує загальний всеобуч суспільства та соціалізацію суспільства. Теорія досліджує рівні та зрізи правової свідомості суспільства, вплив ментальних факторів на правосвідомість населення, взаємодія права на особи. Таким чином, тільки теорія має готовий висновок для кримінального права – «яким чином зменшити злочинність країни?», «яку поведінку обрати для правового регулювання пове-

дінки маргінальних груп?». Рівень правової культури населення та правосвідомості громадян - першооснова стану законності та правопорядку, а вказане особливо впливає на криміногенну ситуацію в державі.

І наостанок. Не слід забувати про методологічний інструментарій. Саме за він є основою наукового пошуку у сфері кримінально-правової науки. Правильно обраний метод забезпечує ефективність пізнання правової норми, правової реальності на встановлення їх взаємозалежності. На жаль, у багатьох дослідженнях, у тому числі на рівні дисертаційних робіт науковці у сфері кримінально-правового блоку нехтують всією комплексністю методів та прийомів, що забезпечує їм теорія та філософія права.

Акцентуємо увагу, що загальноприйнятим є застосування загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Однак, у більшості випадків фахівці з галузевих дисциплін дещо нівелюють філософські методи та підходи. На нашу думку, вони є основою будь-якого аналізу. Зокрема, в умовах геополітичних змін, глобальних трансформацій та викликів особливо цінним для наукового пошуку є метод діалектики, який дає можливість проаналізувати кримінально-правове явище, котре перебуває завжди у процесі змін, розвитку та боротьби протилежностей. Феноменологічний метод дає можливість споглядати суспільну реальність, її девіантний характер та на основі цих спостережень втілювати декларовані правові норми. Суб'єктивні умови формоутворення кримінально-правових явищ можна ефективно дослідити через трансцендентний метод. Врешті герменевтичний, який допомагає віднайти зміст досліджуваних явищ у ментально-культурному середовищі.

Висновок

Наука теорії держави і права здійснює наступні допоміжні функції для кримінального права: встановлює місце кримінального права у системі права країни; забезпечує внутрішню структурованість кримінального права, встановлює питання розмежування інститутів права в межах всього комплексу кримінальної галузі; визначає основні принципи функціонування кримінального пра-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанню взаємозв'язку кримінального права та загально-теоретичного правознавства. Доведено, що наука теорії держави і права здійснює наступні допоміжні функції для кримінального права: встановлює місце кримінального права у системі права країни; забезпечує внутрішню структурованість кримінального права; визначає основні принципи функціонування кримінального права; слугує основою для визначення понятійно-категоріального апарату; створює підґрунтя для правотворчого процесу; сприяє подоланню колізій та прогалин у кримінально-правовому законі; тлумачення норм кримінального права відбувається за загальноновстановленим механізмом; виступає потужним правовиховним механізмом, забезпечує загальний всеобуч населення та соціалізацію суспільства.

Ключові слова: кримінальне право, теорія держави і права, тлумачення, колізії, правотворчість, наука.

SUMMARY

The article is devoted to the issue of the relationship between criminal law and general theoretical jurisprudence. It is proved that the science of the theory of state and law carries out the following auxiliary functions for criminal law: establishes the place of criminal law in the country's law system; provides internal structuring of criminal law; defines the basic principles of criminal law functioning; serves as the basis for determining the conceptual-categorical apparatus; creates the basis for the law-making process; helps to overcome the conflicts and gaps in the criminal law; the interpretation of the norms of criminal law takes place under a generally established mechanism; acts as a powerful law-educational mechanism, provides general education of the population and socialization of society.

Keywords: criminal law, state and law theory, interpretation, conflicts, law-making, science.

ва; слугує основою для визначення понятійно-категоріального апарату кримінального права; створює підґрунтя для правотворчого процесу; сприяє подоланню колізій та прогалин у кримінально-правовому законі; тлумачення норм кримінального права відбувається за загальноновстановленим механізмом; виступає потужним правовиховним механізмом, забезпечує загальний всеобуч населення та соціалізацію суспільства.

Література

1. Панов М. І. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків / М. І. Панов, Г. М. Анісімов // Юридична наука. - 2015. - № 1. - С. 133-142. С. 134
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 року - N 311/2008 // Урядовий кур'єр.-2008 .- № 72
3. Рябчинська О. П. Теоретичні та практичні питання встановлення адекват-

них заходів державного примусу за кримінальні проступки / О. П. Рябчинська // Держава та регіони: науково- виробничий журнал. Серія: Право. - 2012. - № 2. - С. 211-217.

4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 // Офіційний вісник України.- 2008 - № 93.

5. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001.- № 25-26, ст.131

6. Гладун О. З. Інститут кримінальних проступків: елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до криміналізації суспільства? / О. З. Гладун // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2013. - № 6. - С. 91-95. С. 94

7. Тарнопольська О. М. Удосконалення правотворчого процесу як засіб запобігання прогалин у законодавстві / О. М. Тарнопольська // Вісник Академії адвокатури України. - 2009. - Число 2. - С. 11-14.

8. Капліна О. В. Про тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. В. Капліна // Актуальні проблеми держави і права. - 2006. - Вип. 27. - С. 117-125.

ЗЛОЧИНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ФОНДОВОГО РИНКУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

ВОЛИНЕЦЬ Руслан Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.7

В статті аналізуються найбільш значимі проблеми, пов'язані з соотношенням преступлений, посягающих на фондовый рынок, и административных правонарушений, которые причиняют вред фондовому рынку. Анализируется содержание признаков составов таких преступлений и административных правонарушений. Исследуется значение таких признаков, как разграничительных критериев. Формулируются соответствующие рекомендации, важные для правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: фондовый рынок, преступления, административные правонарушения, признаки состава преступления.

Чинне законодавство передбачає декілька видів юридичних правопорушень, які тягнуть відповідно застосування господарсько-, фінансово-, адміністративно- та кримінально-правових заходів впливу. Такі види правопорушень визначаються не лише на нормативному рівні, але й у різноманітних договорах, що укладаються на ринку цінних паперів. У галузі адміністративного права містяться норми, які передбачають відповідальність за різноманітні порушення фондового ринку та/або його учасників, склади яких «характеризуються суміжними ознаками» [1, с. 485] щодо складів злочинів. Серед таких ознак окремі мають відмінний зміст порівняно з відповідними ознаками складів адміністративних правопорушень, у зв'язку з чим виступають критеріями відмежування [2, с. 106].

Адміністративні правопорушення, від яких мають відмежовуватись відповідні злочини, що посягають на фондовий ринок, представлені у ст.ст. 163, 163⁵, 163⁶, 163⁷, 163⁸, 163⁹, 163¹⁰, 188³⁰ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

При співставленні ст. 163 КУпАП зі ст. 223¹ КК слід враховувати зміст ознак «розміщення» (ст. 163 КУпАП) та «внесення ... в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» (ст. 223¹ КК), який має певні особливості. Визначення першого поняття міститься в п. 18 ч. 1 ст. 1 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року, згідно з яким розміщенням цінних паперів є їх відчуження у визначений проспектом емісії цінних паперів спосіб. Проспект емісії цінних паперів – це документ, що містить інформацію про розміщення цінних паперів та інші відомості, передбачені цим та іншими законами, що визначають особливості розміщення певних видів цінних паперів (п. 15 ч. 1 ст. 1 цього Закону). Згідно з ч. 1 ст. 2 названого Закону розміщення цінних паперів (разом з їх обігом та обліком) визнається «предметом» правовідносин, які склалися між учасниками фондового ринку. У свою чергу, поняття випуску цінних паперів, яке використовується у ст. 223¹ КК для позначення ознаки предмета складу злочину, охоплює сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний

ідентифікаційний номер, та забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу придбання і способу їх емісії (п. 3 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону). У ст. 223¹ КК визначаються документи, які подаються для реєстрації випуску таких видів емісійних цінних паперів: акції, облігації підприємств, облігації місцевих позик, іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, інвестиційні сертифікати [3, с. 351]. По суті, передбачене у ст. 223¹ КК поняття «внесення ... в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» є більш вузьким за змістом порівняно з поняттям розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску (ст. 163 КУпАП), оскільки позначають різні «етапи» переходу чи набуття прав на цінні папери. У ст. 163 КУпАП передбачається адміністративна відповідальність у випадках, коли відчуження цінних паперів здійснюється без обов'язкової реєстрації випуску цінних паперів (такий випуск має передувати відчуженню/розміщенню та передбачає реєстрацію цінних паперів, що підлягають випуску, – фактично лише після цього вони вважаються «випущеними» і придатними для розміщення та подальшого придбання). Тобто службові особи емітента, зокрема описані в ст. 163 КУпАП дії, а саме: розміщення цінних паперів, фактично ігнорують обов'язкову реєстрацію цінних паперів, що підлягають випуску. У свою чергу, у ст. 223¹ КК відповідальність передбачена у тих випадках, коли процес реєстрації випуску цінних паперів, без якого неможливе їх розміщення, вже триває (розпочатий). Тому винні особи, вчиняючи цей злочин, порушують лише процедуру реєстрації випуску цінних паперів шляхом внесення в документи завідомо неправдивих відомостей. З огляду на це слушним є твердження вчених, згідно з яким ст. 223¹ КК передбачається відсутність тієї обов'язкової реєстрації випуску цінних паперів, яка передує розміщенню самих цінних паперів і без якої розміщення не можна визнати правомірним [3, с. 351]. Отже, за будь-яких обставин вчинення дій, передбачених ст. 163 КУпАП, ст. 223¹ КК, здатні призводити до однакового «початкового» результату – незаконного розміщення

цінних паперів, що може потягти за собою (як «кінцевий» результат) заподіяння службовими особами емітента матеріальної шкоди інвесторові в цінні папери у розмірі, який визначений у примітці до ст. 223¹ КК (тобто навіть при вчиненні дій, передбачених ст. 163 КУпАП). Але некриміналізованими залишаються інші «компоненти» незаконного розміщення цінних паперів, що можуть пов'язуватись, зокрема, з порушенням порядку відчуження цінних паперів, порушенням встановлених вимог емісії та випуску цінних паперів, незаконними діями з емісійними цінними паперами, які в подальшому можуть бути з випуском та розміщенням, а також із здійснюваною на фондовому ринку професійною діяльністю без спеціального дозволу (ліцензії) або з порушенням умов ліцензування. Що стосується складових елементів саме незаконного розміщення цінних паперів, то за певних, але достатніх для цього обставин, вчинення посадовою особою суб'єкта господарювання операції з цінними паперами, яка належить до професійної діяльності на фондовому ринку, без спеціального дозволу (ліцензії) або з порушенням умов ліцензування повинно тягнути адміністративну відповідальність, передбачену ст. 163⁷ КУпАП, але якщо такі дії потягли заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків, то за інших достатніх для цього обставин скоєне діяння може бути кваліфіковане як злочин, передбачений однією з статей КК, а саме, ст.ст. 364¹, 365², 367 КК.

При співвідношенні приховування інформації про діяльність емітента (ст. 163⁵ КУпАП) та ст. 232² КК необхідно враховувати насамперед особливості їх юридичних конструкцій та зміст окремих ознак складів передбачених адміністративних правопорушень та складу злочину. Даною статтею КУпАП альтернативно передбачена відповідальність за декілька самостійних діянь: 1) у ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП альтернативно передбачені діяння про: а) ненадання «посадовою особою емітента інвестору в цінні папери ... інформації про діяльність емітента»; б) надання такому інвестору недостовірної інформації; 2) у ч. 2 цієї статті КУпАП передбачається інше право-

порушення – вимагання посадовою особою емітента від акціонера, в тому числі який є працівником цього ж підприємства, що здійснюється стосовно: а) інформації про те, як голосував емітент на загальних зборах, або б) інформації про відчуження емітентом своїх акцій; 3) у ч. 3 встановлена відповідальність за окремі різновиди «посадових порушень», пов'язаних з: а) скликанням та проведенням загальних зборів акціонерного товариства, б) обранням членів органів управління акціонерного товариства, в) виплати дивідендів за наявності відповідного рішення загальних зборів акціонерного товариства. Порівнюючи юридичні конструкції правопорушень, передбачені ст. 163⁵ КУпАП, з юридичними конструкціями основного і кваліфікованого складів злочину, визначених у ст. 232² КК, потрібно враховувати, що останні включають у свій зміст лише окремі ознаки юридичного складу правопорушення, закріпленого у ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП (ознаки складів правопорушень, передбачених у ч.ч. 2, 3 ст. 163⁵ КУпАП, ніяк не відображені у змісті ст. 232² КК, а тому співвідношенню з останньою не підлягають). У результаті такого порівняння виявляється, що: а) у ч. 1 ст. 232² КК дослівно співпадає визначене у ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП діяння «ненадання ... емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом», та альтернативне йому «надання йому недостовірної інформації» за тим винятком, що згідно з ч. 1 ст. 232² КК вчиняються такі діяння «службовою особою», а за ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП – «посадовою особою»; б) на відміну від ст. 163⁵ КУпАП, у ч. 1 ст. 232² КК передбачається така обов'язкова, в даному випадку, криміноутворююча ознака як «заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в значному розмірі». Відтак, відмежування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163⁵ КУпАП, та злочину, визначеного у ст. 232² КК, слід здійснювати за такими обов'язковими ознаками їх складів, як «посадова особа» та «службова особа», а також за обов'язковою ознакою основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 232²

КК, як заподіяна інвестору в цінні папери матеріальна шкода у значному розмірі (тобто такому, що в 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; далі – НМДГ). Таким чином, скоєння вказаних дій особою, яка обіймає певну посаду в установі емітента, визнається службовою особою, але спричиняє своїми діями матеріальну шкоду, яка не досягає зазначеного грошового показника, є лише адміністративним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП.

Також необхідно дослідити питання співвідношення ст.ст. 163⁶, 163¹⁰ КУпАП та ст. 223² КК, оскільки зазначені статті спрямовані на правову охорону таких «компонентів» депозитарної системи України, що пов'язані з функціонуванням системи депозитарного обліку цінних паперів та діяльністю в цій системі депозитарних установ (див. п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 4 Закону «Про депозитарну систему України» від 6 липня 2012 року). Статтею 163⁵ КУпАП передбачена відповідальність лише стосовно одного різновиду порушення роботи системи депозитарного обліку цінних паперів, що пов'язаний з документами, які видаються і використовуються депозитарними установами. Зміст такого порушення зводиться до проявів бездіяльності посадової особи депозитарної установи та неподання посадовою особою депозитарної установи депоненту будь-яких документів, надання яких передбачено законодавством про депозитарну систему України. У досліджуваній статті КУпАП склад правопорушення не передбачає настання яких-небудь втрат (збитків) в учасників депозитарної системи, які перебувають у певних правовідносинах між собою.

Стаття 163¹⁰ КУпАП альтернативно передбачає відповідальність за три форми порушення порядку внесення змін до системи депозитарного обліку цінних паперів: а) порушення посадовою особою Центрального депозитарію цінних паперів, НБУ або депозитарної установи порядку провадження депозитарної діяльності; б) ухилення від внесення змін до системи депозитарного обліку або в) внесення такою особою завідомо недостовірних змін до си-

стеми депозитарного обліку. Юридична конструкція складу цього правопорушення у першій із названих форм включає такий обов'язковий наслідок, як «втрата інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів». При співвідношенні ст. 163¹⁰ КУпАП зі ст. 223² КК слід враховувати, що остання альтернативно передбачає декілька форм діяння, що посягає на систему депозитарного обліку: а) невнесення службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін до системи депозитарного обліку та б) внесення цими особами завідомо недостовірних змін до системи депозитарного обліку. Відтак, ознаки першої із названих форм адміністративного правопорушення, передбаченої ст. 163¹⁰ КУпАП, взагалі ніяк не відображаються у ст. 223² КК. Співставляти зі ст. 223² КК потрібно лише передбачені ст. 163¹⁰ КУпАП форми правопорушення, як ухилення від внесення змін до системи депозитарного обліку та внесення такою особою завідомо недостовірних змін до системи депозитарного обліку. При співставленні виявляється, що зміст невнесення змін до системи депозитарного обліку та внесення завідомо недостовірних змін до системи депозитарного обліку є однаковим у положеннях ст. 163¹⁰ КУпАП та ст. 223² КК. Але відмінною ознакою слід вважати передбачені у ст. 223² КК наслідки у вигляді втрати системи реєстру власників іменних цінних паперів (її частини), які є обов'язковими для складу злочину, передбаченого у ст. 223² КК в обох зазначених формах, але не передбачаються для другої та третьої форм адміністративного правопорушення, визначеного у ст. 163¹⁰ КУпАП. «Втрата інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів» як наслідок, стосується лише першої із форм правопорушення, визначених у ст. 163¹⁰ КУпАП. При такому вчиненні будь-якого із діянь, передбачених ст. 223² КК, яке не призвело до втрати системи реєстру власників іменних цінних паперів (її частини), за інших, достатніх для цього умов, може бути кваліфіковане за ст. 163¹⁰ КУпАП.

Здійснюючи відмежування ст. 163⁸ КУпАП та ст. 222¹ КК, необхідно враховувати, що у ч. 1 ст. 163⁸ КУпАП визначені лише

дії «посадової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі», які не тягнуть за собою ні інших діянь, наприклад, пов'язаних з отриманням прибутку чи уникненням шкоди, ні якихось шкідливих наслідків. У свою чергу у ст. 222¹ КК «дії службової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі», тягнуть за собою інші дії, альтернативно визначені у ч. 1 цієї статті КК як «призвели до отримання професійним учасником фондового ринку або фізичною особою чи третіми особами прибутку у значних розмірах» та «уникнення ... збитків у значних розмірах», а також (як альтернативні) наслідки у вигляді «заподіяння значної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб». Ознаками, що відрізняють змістовні характеристики зазначених статей, є й ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення (ним є «посадова особа учасника фондового ринку»), а також суб'єкта злочину (ним визнається «службова особа учасника фондового ринку»).

Здійснюючи відмежування діянь, передбачених ст. 163⁹ КУпАП та ст. 232¹ КК, у яких мова йде про незаконне використання інсайдерської інформації, необхідно враховувати таке.

Ст. 163⁹ КУпАП передбачає відповідальність за декілька діянь, зокрема: а) незаконне розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації, б) незаконне надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), в) вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація. Наслідки, які тягнуть або можуть потягнути такі діяння, у ст. 163⁹ КУпАП не визначаються. Наслідками у ч. 1 ст. 232¹ КК визнаються: 1) «незаконне розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації, а так само

надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів); 2) вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація.

Такими, ознаками складів злочинів, що співпадають, які передбачені у ч. 1 і ч. 2 ст. 232¹ КК, та складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163⁹ КУпАП, слід вважати також ознаки спеціальних суб'єктів. У примітці до ст. 163⁹ КУпАП та примітці до ст. 232¹ КК такими спеціальними суб'єктами прямо називаються: посадові особи емітента, у тому числі ті, які були посадовими особами емітента на момент ознайомлення з інсайдерською інформацією; особи, які мають доступ до інсайдерської інформації у зв'язку з виконанням ними трудових (службових) обов'язків або договірних зобов'язань незалежно від відносин з емітентом, у тому числі співробітники професійних учасників фондового ринку; державні службовці, яким відома інсайдерська інформація внаслідок виконання ними посадових (службових) обов'язків; особи, які ознайомилися з інсайдерською інформацією неправомірним шляхом; аудитори, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі або інші особи, які виконують надані законом публічні повноваження. Також, визнаючи цих осіб спеціальними суб'єктами злочинів, передбачених ст. 232¹ КК, слід також враховувати їх визнання: а) службовими особами емітента, повноваження яких пов'язані з використанням (ознайомленням) з інсайдерською інформацією; б) інші службові особи, які мають будь-який доступ до інсайдерської інформації, але не пов'язані з діяльністю емітента; державні службовці, які мають службові повноваження та обізнані завдяки ним в інсайдерській інформації; особи, яким інсайдерська інформація стала відома у зв'язку з вчиненням ними будь-якого порушення роботи фондового ринку або його учасників; будь-які особи, що на підставі закону наділені публічними повноважен-

нями та виконують їх у своїй діяльності (на підставі займаної посади).

Також відмінними ознаками складів злочинів, передбачених ст. 232¹ КК, та складу адміністративного правопорушення, визначеного ст. 163⁹ КУпАП, є альтернативно зазначені у ч. 1 і ч. 2 ст. 232¹ КК ознаки «отримання особою, яка вчинила зазначені дії, чи третіми особами необґрунтованого прибутку в значному розмірі» та «уникнення учасником фондового ринку чи третіми особами значних збитків», а також «значна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб». У ст. 163⁹ КУпАП такі або хоча б схожі на них ознаки не передбачаються, а відтак їх слід вважати криміноутворюючими та критеріями відмежування незаконного використання інсайдерської інформації як адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 163⁹ КУпАП, та злочинів, визначених відповідно ч. 1 і ч. 2 ст. 232¹ КК.

Необхідно розмежовувати ст. 163¹¹ КУпАП та ст. 232² КК. У ст. 232² КК передбачена відповідальність за вчинення діянь, які є окремими різновидами діянь, визначених у ст. 163¹¹ КУпАП, а саме: 1) передбачене в ч. 1 ст. 232² КК «ненадання службовою особою емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента» є окремим різновидом закріпленого в ч. 2 ст. 163¹¹ КУпАП «нерозкриття інформації на фондовому ринку, вчинене посадовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку»; 2) у ч. 1 ст. 232² КК передбачається таке діяння, як надання інвестору недостовірної інформації, що може за певних умов виступати різновидом закріпленого в ч. 5 ст. 163¹¹ КУпАП «розкриття недостовірної інформації, вчинене посадовою особою емітента або професійного учасника фондового ринку». Слід враховувати, що передбачена ч. 5 ст. 163¹¹ КУпАП «розкриття на фондовому ринку інформації не в повному обсязі» не враховується у змісті ознак складів злочину, передбаченого ст. 232² КК. Крім цього, «випадає» із змісту ознак складів цього злочину також перед-

бачене ч. 1 ст. 163¹¹ КУпАП несвоєчасне розкриття інформації на фондовому ринку, вчинене посадовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку. Відмінною ознакою складів адміністративних правопорушень, передбачених ст. 163¹¹ КУпАП, та складів злочину, закріплених у ст. 232² КК, слід вважати і передбачену в ч. 1 останньої заповідяну «інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в значному розмірі».

У ситуаціях, коли будь-який із досліджуваних вище злочинів, що посягають на фондовий ринок України, пов'язується з ухиленням виконання або несвоєчасним виконанням законних вимог НКЦПФР або її уповноважених осіб, то вчинене підпадає під ознаки правопорушення, передбаченого ст. 188³⁰ КУпАП. Окремого злочину, який би включав будь-яке із названих у ст. 188³⁰ КУпАП діянь Особлива частина КК не передбачає. За певних умов такі дії службових осіб можуть визнаватись службовою недбалістю та тягти відповідальність за ст. 367 КК.

Необхідність здійснення співвідношення положень КК, що передбачають відповіданість за злочинні посягання на фондовий ринок, та відповідних положень КУпАП проявляється в з'ясуванні їх узгодженості між собою та дозволяє виділити такі два, але не всі можливі варіанти ситуацій:

- коли норма КК містить ознаки, що сформульовані в нормі КУпАП, але в КК вони взагалі не визначені, тобто норма КУпАП передбачає ознаки складу правопорушення, аналогічних яких у КК немає (у нормах КК вони могли б бути закріплені з урахуванням, наприклад, збільшеного розміру предмета злочину, більшого розміру заповідяної шкоди та ін.). Прикладом є положення ст. 163¹¹ КУпАП, якими передбачається відповідальність за «несвоєчасне розкриття інформації на фондовому ринку» (ч. 1) та «розкриття на фондовому ринку інформації не в повному обсязі» (ч. 5). У ст. 232² КК ці ознаки (форми діяння) не визначені. У ч. 2 ст. 163⁵ КУпАП передбачається вимагання посадовою особою емітента від акціонера, в тому числі який є працівником цього ж

підприємства, пов'язане з: а) інформацією про те, як голосував емітент на загальних зборах, або б) інформацією про відчуження емітентом своїх акцій. При цьому ст. 232² КК включає у свій зміст лише окремі ознаки юридичного складу правопорушення, закріпленого у ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП (ознаки складів правопорушень, передбачених у ч.ч. 2, 3 ст. 163⁵ КУпАП, не враховуються у положеннях ст. 232² КК). Крім цього, відсутній у КК «прямий аналог» будь-яких із визначених у ст. 188³⁰ КУпАП діянь.

- коли у відповідній нормі КУпАП взагалі не передбачаються «зменшені розміри» предмета злочину та/або заповідяної шкоди порівняно з відповідними ознаками складу злочину певного виду. Наприклад, у ст. 163⁵ КУпАП порівняно зі ст. 223² КК склад адміністративного правопорушення не включає настання яких-небудь втрат в учасників депозитарної системи, які перебувають у певних правовідносинах між собою, а також визначених у ст. 223² КК «втрачати системи реєстру (її частини)». У ст. 223² КК визначаються суспільно небезпечні наслідки у вигляді втрати системи реєстру власників іменних цінних паперів (її частини), які є обов'язковими ознаками складу злочину, передбаченого у ст. 223² КК, але не передбачаються у складі адміністративного правопорушення, зазначеного у ст. 163¹⁰ КУпАП. В іншому випадку у ст. 222¹ КК визначаються наслідки у вигляді «заповідяння значної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб». Проте у ст. 163⁸ КУпАП менші за розміром наслідки, що заповідяються в результаті маніпулювання на фондовій біржі, взагалі не передбачаються. У ст. 163⁹ КУпАП прямо не відтворюється закріплена у ст. 232¹ КК ознака «шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб» у меншому, так би мовити «незначному розмірі».

З урахуванням вищезазначеного, у результаті здійснення співвідношення положень КК, що передбачають відповідальність за злочинні посягання на фондовий ринок,

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються найбільш значимі проблеми, пов'язані із співвідношенням злочинів, що посягають на фондовий ринок та адміністративних правопорушень, що завдають шкоди фондовому ринку. Аналізується зміст ознак складів таких злочинів та адміністративних правопорушень. Досліджується значення таких ознак як розмежувальних критеріїв. Формулюються відповідні рекомендації, важливі для правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: фондовий ринок, злочини, адміністративні правопорушення, ознаки складу злочину.

SUMMARY

The article analyzes the most significant problems related to the correlation of offenses that encroach on the stock market and administrative offenses that damage the stock market. The content of elements of the composition of such crimes and administrative offenses is analyzed. The significance of such features as demarcation criteria is investigated. The relevant recommendations are formulated, which are important for law enforcement activities.

Key words: stock market offenses, administrative offenses, the elements of crime.

та положень КУпАП можна дійти наступних висновків:

Найбільш типовими ситуаціями, які необхідно враховувати при такому співвідношенні, є:

1) коли норма КК містить ознаки, що сформульовані в нормі КУпАП, але в КК вони взагалі не визначаються;

2) коли у відповідній нормі КУпАП взагалі не передбачаються «зменшені розміри» предмета злочину та/або заподіяної шкоди порівняно з відповідними ознаками складу злочину певного виду.

У процесі співвідношення досліджуваних норм КК, які передбачають відповідальність за злочинні посягання на фондовий ринок та відповідних норм КУпАП не було виявлено інших (їх можна назвати, нетиповими) ситуацій, коли:

1) у нормі КУпАП визначені ознаки предмета або шкідливих наслідків у складі адміністративного правопорушення, але у

відповідних, так би мовити «суміжних» нормах КК (тобто які містять склад «суміжного» злочину), вони прямо, текстуально не відображені;

2) відповідальність за вчинення правопорушення, що посягає на фондовий ринок, у КК та КУпАП фактично повторюється (дублюється).

Література

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

2. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів: монографія / Л.П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

ІНТЕГРАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

МОЗОЛЬ Станіслав Анатолійович, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НАВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

УДК 343.97

Стаття посвячена дослідженню особливостей інтегративних властивостей кримінологічної безпеки в системі кримінологічних знань. Зазначається, що кримінологічна безпека має явно виражений кримінологічний контекст. Робиться аналіз сутності явища інтеграції та характеризується її процес в різних аспектах.

Ключові слова: кримінологічна безпека, кримінологія, інтеграція, інтегративні властивості, кримінологічні теорії.

Постановка проблеми

Інтеграційні процеси в Україні зумовили актуалізацію питання про вдосконалення вітчизняного законодавства та приведення його у відповідність до норм європейського законодавства, зокрема і кримінального законодавства, особлива ж увага при цьому приділяється глибокому кримінологічному аналізу злочинності, забезпеченню безпеки держави від її негативних проявів і наслідків, та їх оцінці як у ретроспективному, так і в прогностичних аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Стан дослідження проблеми простежується в роботах В. Г. Балашова, А. П. Закалюка, В. М. Заплатинського, О. М. Костенко, О. М. Литвинова, Т. В. Мельничук, С. Г. Шабанова, М. А. Шелухіна та ін.

Мета цієї статті – визначити особливості інтегративних властивостей кримінологічної безпеки у системі кримінологічних знань.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі відсутня єдність розуміння інтеграції як поняття. Як правило, інтеграцію відносять до сфери створення новітніх структур, спрямованих на забезпечення регулювання взаємовідносин між державами на основі інституціоналізації самих міждержавних відносин (інтегрально-державницький підхід). Дещо окремо знаходиться розуміння інтеграції як природного процесу розвитку співробітництва між країнами однієї географічної зони (економіко-географічний підхід) поряд з майже повним отождненням інтеграції з процесом створення наднаціональних органів, що супроводжується зменшенням ролі національних органів у прийнятті рішень (інституціонально-управлінський підхід). Також досить часто поняття інтеграції розглядають в аспекті розвитку світового господарства, визначаючи її як процес створення бажаної структури світового господарства шляхом усунення штучних перепон ефективного функціонування суб'єктів господарської діяльності на основі уніфікації та координації всіх елементів цієї структури (функціонально-макроекономічний підхід Я. Тінбергена) [1, с. 8]. Подібні розбіжності в розумінні інтеграції потребують врахування змісту та сутності інтеграційних процесів, їх особли-

востей у більш широкому контексті. Відповідно до розуміння сутності інтеграційних процесів, їх природи, спрямованості, специфіки, науковці виділяють такі ознаки інтеграції: взаємопроникнення і переплетіння національних виробничих процесів; широкий розвиток міжнародної спеціалізації і кооперації у виробництві, науці, техніці на основі найбільш прогресивних їх форм; глибокі структурні зрушення в економічних системах країн-учасниць; необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розробка скоординованої економічної стратегії та політики; регіональність територіальних масштабів [2].

Наведені ознаки характеризують процес інтеграції в різних аспектах – від економічних до політико-правових. При цьому кожен тип інтеграції має власні специфічні функціональні характеристики, які безпосередньо впливають на теоретико-методологічні підходи її дослідження. Враховуючи масштабність і глибину інтеграційних процесів, які охоплюють майже всі сфери суспільного життя країни та відбуваються на значному геополітичному просторі, залучаючи переважно більшість сфер міжнародного життя, доцільно вказати на її важливі умови, серед яких: розвинена інфраструктура; наявність політичних рішень уряду (створення умов для інтеграції – політична та економічна бази).

Звернемося до суті явища інтеграції. Слово інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, заповнення, від *integer* – цілий) має два значення. По-перше, це поняття, що позначає стан зв'язності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в ціле. По-друге, це процес зближення і зв'язку яких-небудь частин, елементів, об'єднання їх у єдине ціле, що відбувається разом з процесами їх диференціації. Відповідно інтеграція все більшою мірою визначає інтенсифікацію розвитку тих феноменів, у яких вона здійснюється. Зауважимо, що термін «інтеграція» був упроваджений в науку у 1857 році англійським вченим-Г. Спенсером та означав механічне об'єднання і комбінацію роз'єднаних елементів [3, с. 290].

С. О. Шаронова, досліджуючи проблему вимірювання інтеграції, звертається до її математичного трактування й розуміє під інтеграцією математичну конструкцію, яка простирає інтеграл на широкий клас функцій; він також простирає область, у якій ці функції можуть бути виявлені. За умов такого підходу теорія інтеграції складається з двох частин: 1) теорія вимірювального набору та величина вимірювання для цих наборів; 2) теорія вимірюваних функцій та інтеграли для цих функцій [там само].

У Філософському енциклопедичному словнику інтеграція визначається як сторона процесу розвитку, зв'язана з об'єднанням у ціле різнорідних частин і елементів. Процеси інтеграції можуть мати місце в межах існуючої системи. У такому разі вони ведуть до піднесення рівня її цілісності та організованості або, якщо виникла нова система з раніше не зв'язаних елементів, окремі частини інтегрованого цілого мають різний ступінь автономії. Зазначимо, що в ролі інтегруючого фактора виступає наукова картина навколишнього світу. Отже, філософія надає інтеграції статус внутрішнього резерву, потенціалу розвитку якоїсь цілісності [4].

Інтеграція є явищем, що властиве людським спільнотам. Вона супроводжувала їхній розвиток від початку існування людини, виявляючись на різних рівнях суспільної організації – від міжособистісного до міждержавного [5].

Інтеграційні процеси охоплюють всі сфери людської діяльності, особливо впливовими є інтеграційні процеси у сфері наукової діяльності. Проблеми інтеграції наук і наукових знань досліджувало багато вчених (Б. А. Ахлібінський, М. Г. Іванчук, В. Г. Левін, Е. С. Маркарян, А. Д. Урсул, М. Г. Чепіков та ін.). До проблеми інтеграції наук у своїх дослідженнях звертається М. Г. Іванчук. Під інтеграцією наук авторка розуміє процес і результат побудови такої цілісності, яка створюється синтезуванням наукових знань на основі фундаментальних закономірностей природи й зумовлена відображенням природних зв'язків [6]. Проте, М. Г. Іванчук вважає, що не будь-яке зближення наук, що визначається міжнауковими зв'язками й синтезом знань, приводить до інтеграції, а

тільки таке, яке врешті-решт формує цілісну систему знань.

М. Г. Чепіков під інтеграцією наук і наукових знань розуміє взаємозв'язок, взаємодію, засіб широкого використання спільних ідей, прийомів роботи, дослідження навколишньої дійсності. За спрямованістю процесів автор виділяє інтеграцію вертикальну (взаємодія кількох наук, що різнопланово вивчають один і той самий об'єкт) й горизонтальну (зв'язок наукових галузей всередині великих комплексів наук), зовнішню (єдність, взаємозв'язок окремих галузей науки) і внутрішню (взаємопроникнення напрямків, яке відбувається в кожній науці) [7].

Вагомий внесок у розвиток інтеграції наук зробив Б. М. Кедров, розробивши рівні ускладнених форм інтеграції наук та виділивши чотири рівні: I – «цементация»; II – «перетин»; III – «серцевинний»; IV – «комплексування» [8].

Отже, інтеграція наук і наукових знань має важливе значення для розвитку освіти та науки у світі, який зазнає глобалізації.

Питання забезпечення безпеки людини в сучасному соціумі, безпосередньо самих суспільних систем і входних у них підсистем (насамперед, кримінологічної, політичної, економічної, соціальної, технологічної тощо) стали актуальними не сьогодні і навіть не вчора. Фактично з появою зброї масового ураження, коли вченими і політиками була усвідомлена реальна можливість самознищення людства як біологічного виду, проблеми забезпечення безпеки стали займати все більше місця в наукових дослідженнях у зарубіжних країнах, у документах міжнародних форумів та рішеннях міжнародних організацій, тобто стали викликати особливий теоретичний і практичний інтерес. Кримінологічна вразливість безпеки та її окремих видів посилюється глобалізаційними віяннями, а отже якісно нового звучання набуває проблема забезпечення кримінологічної безпеки.

Кримінологічна безпека має явно виражений кримінологічний контекст, бо люмпенізація і криміналізація населення, втрата суспільством духовних цінностей та моральних орієнтирів, що лежать в основі

як причинного комплексу злочинності, так і кримінальної, по своїй суті, політики самої держави. Відзначимо три концептуально значущих з точки зору нашого дослідження моменти.

По-перше, сьогодні є всі підстави говорити про необхідність забезпечення, у тому числі й кримінологічного, моральної безпеки, додавши до констатації системного впливу географічних, політичних, економічних, військових, екологічних чинників на національну безпеку тез про моральний стан суспільства. Криза сучасного суспільства та загроза його безпеці виникають не тільки з військово-політичного протистояння, серйозного загострення екологічних і економічних проблем, але й також обумовлені нестійким соціально-психологічним станом суспільства, духовно-моральним занепадом його широких верств населення, девальвацією таких загальнолюдських цінностей і засад, як обов'язок, честь, совість, милосердя, гуманізм. Підсумком духовно-моральної спустошеності значної частини сучасного суспільства стають: подвійна мораль, апатія і цинізм, примат влади над законом, державний тероризм, що прикривається фразами про високі ідеали.

Актуальність забезпечення етичної безпеки виникає із самої небезпеки аморальності, зокрема, у політиці, громадському житті. У 30-50-ті роки ХХ ст. каральне насильство в нашій країні стало грати ту ж роль, що і в деспотичних режимах, а за масштабом і нещадністю перевершило все, чого цим режимам коли-небудь вдавалося досягти [9, с. 17]. Навряд чи це означає, що правоохоронна діяльність радянської держави, караючи зло - реальне або уявне інакомислення, уособлювала собою гуманізм і людяність.

По-друге, проблемою ефективної протидії злочинності, збереження духовного здоров'я населення, забезпечення особистої безпеки, прав і законних інтересів громадян сьогодні стурбовані і владні структури, і громадські формування у всьому світі. Однак підходи до вирішення цих проблем різні. Тоталітарна держава проблеми забезпечення правопорядку прагне вирішувати виключно силами самої держави, віддаючи

перевагу жорсткому, репресивному шляху подолання соціальних девіацій, включаючи злочинність, правопорушення, наркотизацію і алкоголізацію населення, аморальну поведінку своїх співгромадян. Демократична держава ж прагне залучити до вирішення цих проблем не тільки державні органи, але й інститути громадянського суспільства, котрі володіють унікальними можливостями морального й етичного впливу на поведінку громадян. Ці дві принципово різні позиції до подолання соціальних девіацій і лежать в основі концептуальних підходів до формування кримінально-правової та кримінологічної політики, державно-правової інституалізації правоохоронної діяльності та механізмів її здійснення в державах з різними політико-правовими режимами.

У тоталітарній державі правоохоронна система в цілому і поліція, зокрема, служить, по суті, одним із основних знарядь для придушення будь-яких проявів політичної опозиції. У цьому випадку характерні: підпорядкованість стратегії (а часом і тактики) діяльності правоохоронних органів установкам правлячої партії (еліти); велика залежність від останньої при формуванні кадрової бази ОВС, особливо керівного ядра; мінімальні можливості громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів та участі інститутів громадянського суспільства в превенції девіантної поведінки; високий рівень мілітаризації сил забезпечення правопорядку; надзвичайно широкий обсяг повноважень поліції, регламентованих, як правило, не стільки законом, скільки підзаконними актами, що надають можливість для розширювального трактування, що насправді відкриває простори для свавілля і дозволяє здійснювати великомасштабні репресії. Подібні принципи функціонування правоохоронної системи у нещодавньому минулому були характерні для країн з пануючою фашистською ідеологією і для держав у так званому «соціалістичному таборі». У даний час це спостерігається, наприклад, в Іраку, Лівії, Сомалі та деяких інших державах.

Інакше йде справа у країнах зі стійкими демократичними традиціями, зокрема, в США, Франції, Великобританії, Германії,

Японії. Принципи роботи всіх ланок правоохоронної системи, в тому числі і поліції, тут склалися і розвивалися в умовах економічного та політичного плюралізму, особливої уваги до забезпечення прав особистості, застосування консенсусу як переважачого методу вирішення соціальних конфліктів, активного залучення інститутів громадянського суспільства до контролю за правоохоронними органами і профілактики девіантної поведінки.

У цьому зрізі слід додати, що право само по собі не може забезпечити правопорядок, необхідна наявність певного механізму, здатного переводити правові установлення, враховуючи і конституційні, в реальну поведінку людей, у тому числі й тих, хто професійно займається політичною і правовою діяльністю, вводячи певні обмежувачі політичної і правовий кон'юнктури, обмежувачі репресивної влади держави. Правовим механізмом подібного обмеження є встановлення і реалізація режиму правозаконності в Україні. На нашу думку, правозаконність означає, що у суспільстві, що претендує на залучення його до світової цивілізації, запановує неухильне і суворе панування закону, і в той же час сам закон перестає бути продуктом влади та її свавілля. Правозаконність – категорія не тільки правова. Вона є складовою частиною політичного режиму, державної правової політики, виступаючи, крім всього, і як повсякденна практика дотримання правових норм у різних сферах соціального життя. Будучи методом здійснення політичного режиму, правозаконність відображає внутрішню закономірність розвинування і зміцнення демократії, побудови правої держави і громадянського суспільства, виступаючи політико-правовою гарантією конституційних соціально-економічних, політичних та особистих прав громадян.

По-третє, проблема злочинності довгі роки розглядалася в теорії і на практиці як проблема безпеки людини, проблема захисту людини від злочинних посягань. Це було зрозуміло і виправдано, бо саме проти людини відбувалися практично всі злочини. Але настали часи, коли злочинність стала набувати принципово нові якості, яких не було раніше і які стали являти загрозу не

для окремого громадянина або групи громадян, а для держави та світу в цілому, що, у свою чергу, говорить про трансформації загроз кримінологічної безпеки, перевівши їх у розряд глобальних.

Тим самим загрози національній і міжнародній безпеці набувають кримінологічного змісту, оскільки тільки кримінологія, єдина з усіх наук так званого кримінального циклу, володіє арсеналом теоретично обґрунтованих і практично перевірених засобів пізнання і оцінки злочинів, здатна в повному обсязі оцінити стан, тенденції і наслідки будь-якого окремого кримінально караного діяння, так і всієї їх сукупності. У цьому сенсі всяка національна безпека, з правової наукової точки зору, суто кримінологічна.

Зрозуміло, кримінологічна сутність безпеки повинна знайти своє відображення у відповідних нормативних правових актах, що регламентують забезпечення державного і громадського контролю над злочинністю, процесами і явищами, що її детермінують та стримують. Відповідально, аналогічної правової регламентації потребують і кримінологічні аспекти забезпечення національної безпеки. Важливо законодавчо закріпити перелік об'єктів і суб'єктів забезпечення кримінологічної безпеки, їх завдань і функцій, прав і обов'язків, відповідальності за незабезпечення безпеки держави, суспільства, особистості від злочинності. Таким чином, функція кримінологічної безпеки в системі національної безпеки полягає в забезпеченні безпеки особистості, суспільства, держави від загроз злочинних посягань у системі забезпечення безпеки від інших загроз національної безпеки.

На науково-практичній конференції «Забезпечення кримінологічної безпеки особистості, суспільства, держави в сучасних умовах» (Москва, 2007 р.) російський кримінолог М. М. Бабаєв обґрунтовано зазначав, що ця проблема лише починає «розкриватися»: «Ми повинні обговорювати тему кримінологічної безпеки до тих пір, поки її не почнуть сприймати не тільки як науково-теоретичну, але і реально-практичну. Якщо ця ідея буде реалізована, вона принципово змінить багато аспектів боротьби зі злочинністю» [10, с. 131]. Цю позицію треба під-

тримати, оскільки нові конструктивні ідеї в дослідженні питань попередження злочинності повинні бути пріоритетними. До того ж така складна природа феномена кримінологічної безпеки передбачає його комплексний аналіз як концептуальної основи впливу на злочинність і антикримінальні можливості.

Кримінологія, як відомо, досліджує загальні закономірності формування та розвитку злочинної поведінки, причини й умови злочинності, особу злочинця, і на цій основі окреслює шляхи запобігання злочинам і запобіжні заходи. Але загальні категорії наповнюються конкретним змістом під час вивчення специфічних видів злочинності, що уможливорює, на основі інтеграції знання, поглибити уявлення про основні характеристики злочинності загалом. Не є винятком у цьому відношенні і забезпечення кримінологічної безпеки.

Міждисциплінарний характер та активний розвиток кримінологічних досліджень спонукає до «народження» нових ідей, теорій, концепцій, галузей, які у предметно кримінологічній єдності утворюють симетричну структуру наукового знання. Поступово формуються дослідницькі групи, наукові школи, нові напрямки та парадигми, які належать до внутрішньодисциплінарних кримінологічних елементів. Поява нових структурних елементів рідше продиктована потребами самої кримінології. Набагато частіше стимулом є суспільство, в якому на перший план в різні періоди виходять ті чи інші соціальні проблеми, а також на додаток до них соціальні перцепції, що пояснюють резонанс окремих кримінологічних феноменів та «моду» на певні фундаментальні або прикладні дослідження [11, с. 133].

Інтенсивна структуризація кримінологічних знань та розмивання предметних меж досліджень ставить під сумнів збереження цілісності кримінології. Утім, з точки зору Т. В. Мельничук, ризик втрати цілісності є безпідставним, а розшарування не означає втрати цілісності науки, натомість є свідченням поступальності розвитку, релевантним інноваційності, хоча при цьому накопичення наукових знань потребує впорядкування. На її думку, таксономія кримі-

нологічної науки - це розподілена на групи (типи, види) системно-структурна, розгалужена сукупність концептуальних ідей, теорій, напрямків, галузей, тематичних сфер, які виокремилися у процесі диференціації кримінологічних знань, але не втратили предметної єдності у межах науки [там само, с. 134].

У пострадянській кримінологічній традиції загальноприйнятим вважався поділ концептів на загальні та окремі теорії, методологію науки та праксеологію, що в цілому відповідало усталеним уявленням про категоризацію соціологічних наукових знань. При цьому загальною теорією є сукупність логічно взаємопов'язаних теоретичних понять і суджень, що пояснюють великий масив реальності, яка вивчається даною наукою. Під окремою теорією розуміється логічно взаємопов'язана система конкретних наукових понять і суджень, що описують окреме явище (групу явищ) або процес (сукупність процесів), які отримали емпіричне підтвердження на основі фундаментального дослідження [12].

В українському сегменті кримінології до загальних (базових) кримінологічних теорій належать, зокрема, теорії злочинності (В. М. Дрьомін [13], І. П. Рущенко [14]), особистості злочинця (А. Ф. Зелінський [15]), детермінації злочинності (І. С. Нежурбіда [16]) та превентивні теорії (О. М. Бандурка, О. М. Литвинов [17]). Окремі (спеціальні) кримінологічні теорії або кримінологічні теорії середнього рівня представлені економічною кримінологією (В. М. Попович [18], Т. В. Мельничук [19]), кримінологічною віктимологією (В. О. Туляков [20]), міжнародною кримінологією (В. Ф. Антипенко [21]) і теорією кримінологічної безпеки (В. Г. Балашов, А. П. Закалюк, В. М. Заплатинський, О. М. Костенко, С. Г. Шабанов, М. А. Шелухін та ін.) тощо.

Серед зарубіжних новаційних трендів окремих теорій можна назвати: миротворчу (Н. Repinsky and R. Quinney), екзистенціальну (J. Ferrell, B. Arrigo), «дивну» (M. Ball), зелену (Michael J. Lynch, R. White), культуральну (K. Hayward and J. Young), політичну (П. О. Кабанов)) кримінології, кримінопеналогію (О. В. Старков) тощо [11, с. 134].

Невід'ємним структурним компонентом наукових знань є методологія кримінологічної науки як «вчення про метод, тобто сукупність теоретичних положень про те, якою є природа наукового знання, як влаштована наукова теорія і як вона розвивається, про те, як будуються гіпотези і відбуваються їх емпіричні підтвердження, як слід концептуалізувати й операціоналізувати поняття, будувати вибіркву сукупність, робити логічний аналіз даних тощо» [12]. І, нарешті, праксеологія, або практична кримінологія, змістом якої є застосування положень фундаментальної науки на практиці. Прикладне дослідження не ставить за мету збільшення нового знання, відкриття новітніх теорій, у ньому використовуються вже відомі знання, пристосовані до типових ситуацій та прикладних вимог [11, с. 134]. Отже, інтеграція цих окремих областей пізнання пов'язана із тим, що кримінологія, як будь-яка наука, що прагне до пізнання істини, виходить із принципу детермінізму або взаємозумовленості явищ, що сприяють вираженню зовні певної сутності [22, с. 178].

Розвиток теорії кримінологічної безпеки як системи знань про стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особи, суспільства й держави від злочинних посягань і їх загроз, а також про діяльність щодо забезпечення віктимологічного захисту об'єктів злочинних посягань та віктимологічну профілактику, сприятиме перенесенню змістовного акценту з об'єкта нападу (злочинність) на об'єкт захисту (особа, суспільство, держава), тобто на ті цінності, яким має бути гарантована кримінологічна безпека, ефективному прогнозуванню кримінологічної безпеки та її антропоцентризму з відповідним внесенням істотних коректив у підхід до розробки концепції національної безпеки [23, с. 50].

У теоретичному сенсі йдеться про принципово новий підхід до формування фундаментальних базових ідей, на яких має будуватися державна кримінальна та кримінологічна політика, орієнтована не на традиційне викриття та покарання персоналізованого зла, а на реальний захист від такого зла кожної особи [24, с. 104].

Висновки

Таким чином, саме розвиток концепції кримінологічної безпеки, сутність якої полягає у визначенні захисту кожної конкретної особи, є кінцевою метою та найвищим сенсом правоохоронної політики і передбачає розв'язання нових завдань, не лише спрямованих на досягнення власне кримінологічної мети, а й таких, що являють собою істотний внесок у забезпечення всіх складових національної безпеки (економічної, державної, екологічної, військової, політичної, техногенної, інформаційної тощо) та сприяють розбудові правової держави, в умовах якої попередження злочинів та зниження рівня злочинності розглядаються не як кінцева, а як проміжна мета.

Література

1. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посіб./ [І. В. Артёмов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін.]. Ужгород: Ліра, 2009. 656 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; вип. 15).
2. Виконання зобов'язань щодо членства в ЄС як фактор поглиблення європейської інтеграції/О. О.Ковальова//Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2003. Вип. 21. С. 600–605.
3. Іванченко Є. А. Сутність та структура поняття «інтеграція». URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_52/69.pdf (дата звернення 14.12.2017).
4. Олех Н. А. Поняття, стадії та чинники міжнародної інтеграції//Нова парадигма. Вип. 65. Ч. 1. 2007. С. 205–210.
5. Самойленко П. И., Сергеев А. В. Интегративная функция обучения основам наук/Специалист. 1995. № 5-6. С. 35–41.
6. Іванчук М. Г. Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. К., 2005. 473 с.
7. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. К., 2001. 464 с.
8. Кедров Б. М. Классификация наук. Прогноз К. Маркса о науке будущего. М.: Мысль, 1985. 543 с.
9. Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 рр./Авт.упор.: Богунов С. та ін. К.: Либідь, 2009. 544 с.
10. Кулиш А. Н., Клочко А. Н. Некоторые аспекты криминологической безопасности финансовых учреждений//Международно-правовые аспекты борьбы с преступностью. Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2013. № 4. С. 129–137.
11. Мельничук Т. В. Мультикритеріальна таксономія кримінологічних знань//Сучасні теоритичні та прикладні проблеми. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 131–142.
12. Кравченко А. И. Социология: Общий курс : учебное пособие для вузов. Москва : ПЕРСЭ; Логос, 2002. 640 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/kravch/Ol.php. (дата звернення 14.12.2017).
13. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса : Юрид. лит., 2009. 613 с.
14. Руценко І. П. Соціологія злочинності : монографія. Харків : Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
15. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : научно-практическое издание. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
16. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 32 с.
17. Бандурка О. М. Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія/Криминол. асоц. України. Харків : НікаНова, 2012. 318 с.
18. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 524 с.
19. Мельничук Т. В. Економічна криминологія: на шляху до концептуалізації//Правова держава. 2010. № 12. С. 303–308.
20. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей інтегративних властивостей кримінологічної безпеки у системі кримінологічних знань. Зазначається, що кримінологічна безпека має явно виражений кримінологічний контекст. Робиться аналіз суті явища інтеграції та характеризується її процес у різних аспектах.

Ключові слова: кримінологічна безпека, кримінологія, інтеграція, інтегративні властивості, кримінологічні теорії.

SUMMARY

The article is devoted to research of features of the integrative properties of criminological security in the system of criminological knowledge. It is noted that criminological safety has a pronounced criminological context. The analysis of the nature of integration and is characterized by its process in different aspects.

Key words: criminological security, criminology, integration, integrative properties, and criminological theory.

проблеми. Одеса : Юрид. лит-ра, 2000. 336 с.

21. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму : [монографія]. Одеса : Фенікс, 2011. 321 с.

22. Гумін О. М. Інтегративна функція кримінології у системі наук про людину. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/>

period/article/31488/%CE (дата звернення 13.12.2017).

23. Скуліш Є. Кримінологічна безпека в системі національної безпеки України//Вісник Національної Академії Прокуратури України. 2010. № 2. С. 47–50.

24. Лебедев С. Я. Кримінологическая безопасность в системе национальной безопасности России//Российский кримінологический взгляд. 2006. № 3. С. 104–110.

ІНСТИТУТ СЛІДЧОЇ РОЗШУКОВОЇ ДІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

ЛАЗАРЕВ Андрій Павлович - здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 343.36

Рассмотрены концептуальные положения проведения следственных розыскных действий, при установлении обстоятельств совершенного уголовного преступления, определение вины подозреваемого, установление фактических данных, их процессуальное закрепление доказательств в уголовном производстве. Предоставляются теоретические и практические элементы распределения следственных розыскных и негласных следственных (розыскных) действий, процессуальные положения механизма их проведения. Предлагается внесение дополнений, изменений в действующее законодательство. Предложены пути его совершенствования.

Ключевые слова: следователь, прокурор, судья, оперативные подразделения, функции, статус, уголовное производство, следственные розыскные действия, негласные следственные (розыскные) действия

Постановка проблеми

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) України надав розподіл процесуальних, слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Новелою законодавства є визначення негласних слідчих (розшукових) дій, встановлення процедури проведення слідчих розшукових дій, процесуального закріплення фактичних даних під час проведення даних дій за допомогою процесуальної форми, а саме протоколу, та на носії технічної інформації. Процесуальний зміст слідчих розшукових дій не є новим, тому що теоретич-

ні положення слідчих розшукових дій були предметом розгляду з боку науки кримінального процесу, криміналістики. Вчені розробляли методичне забезпечення проведення даних дій у разі закріплення доказів, але окремі розбіжності та механізм проведення слідчих розшукових дій у законодавстві до кінця не вирішено. По-перше, КПК України надає процесуальний зміст проведення слідчих розшукових дій, процедуру закріплення фактичних даних, однак не надає усунення процесуальних помилок, які виникають під час проведення окремих слідчих розшукових дій, які тимчасово обмежують права та свободи підозрюваного у процесі. По-друге, закон надав розподіл слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому слідчий повинен проводити негласні слідчі (розшукові) дій як самостійно, так і за допомогою спеціалістів або оперативних підрозділів. Однак, яким законом повинен керуватися слідчий, не визначено. З одного боку, він повинен виконувати норми чинного КПК України, з іншого – він має право використовувати закон України про оперативно-розшукову діяльність, який надає можливість проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Дані положення визначають актуальність теоретичних аспектів слідчих розшукових дій та надають необхідність про їх теоретичне та практичне обґрунтування. Метою статті є визначення теоретичних положень розподілу слідчих розшукових дій на процесуальні, негласні слідчі (розшукові) дій, механізму їх проведення у разі тимчасового обмеження

прав та свобод підозрюваного у кримінальному провадженні, чи визначення теоретичних розбіжностей у чинному законодавстві та надання положень удосконалення та процесуального узагальнення для практики застосування слідчих розшукових дій.

Виклад загального матеріалу необхідно розкрити у двох концептуальних положеннях. Перша конструкція полягає у теоретичному визначенні процесуальних, слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі. Якщо перші два елементи слідчих розшукових дій були предметом розгляду наукою кримінального процесу, а більш детальний розгляд провадить криміналістика, то негласні слідчі (розшукові) дії розглядалися вченими оперативного розшукового циклу.

Друга конструкція передбачає механізм проведення слідчих розшукових дій у кримінальному провадженні. Необхідно зазначити, що наукового обґрунтованого підходу визначення механізму у КПК України не має. По-перше, чинне законодавство встановило механізм проведення тільки слідчих розшукових дій, окремі слідчі розшукові дії були заподіяні зі Статуту кримінального судочинства 1864 року, який надав загальні положення проведення слідчих розшукових дій. Подальший науковий підхід проведення слідчих розшукових дій був розроблений наукою та пройшов апробацію слідчою практикою. По-друге, новелою КПК України є проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які теоретично не мають ніякого відношення до кримінального процесу. З одного боку, слідчі розшукові дії є гласними діями, які проводяться у присутності сторін. Вони мають процесуальні права та обов'язки надати зауваження до протоколу слідчої розшукової дії, оскаржити механізм її проведення та визнати дану дію, згідно зі ст.ст.84–87 КПК України незаконною, а докази, які закріплені під час її проведення, недопустимими. Друге положення вказує на негласність проведення слідчої розшукової дії тим самим під час її проведення не має сторін процесу, які мають процесуальні права та обов'язки. Підозрюваний може не бути присутнім під час проведення негласної слідчої дії, але технічні можливості проведення негласної слідчої

(розшукової) дії закріплюють вчинення кримінального правопорушення.

Основні теоретичні розробки слідчих розшукових дій були предметом розгляду з боку вчених, зокрема, Г.А. Абдумажидова, Ю.П. Аленіна, О.В. Бауліна, Н.С. Карпова, О.П. Гуляев, А.Я. Дубинського, О.М. Ларіна, Е.Д. Лук'янчикова, С.М. Стахівського, С.А. Шейфер та ін. [1; 2; 3; 4; 8; 9; 11; 12; 17; 19].

Методологічне забезпечення проведення слідчих розшукових дій було надано в наукових розробках Р.С. Белкіна, А.Н. Васильєва, Г.Н. Мудьюгіна, Н.А. Якубовича, В.О. Коновалої, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітько та ін. [6; 10; 18].

Одним із перших вчених, хто звернув увагу на проведення слідчих розшукових дій, був С.А. Шейфер. Він у монографічному дослідженні визначив процесуальний зміст процесуальних, слідчих розшукових дій. Його точку зору можна визначити як «термін «слідча дія» має різний за обсягом широкий зміст» [19, 31].

Широкий зміст поняття слідчої розшукової дії автор визначав, виходячи зі змісту дії закону, а саме: поєднання процесуальної та слідчої розшукової дії у єдине процесуальне поняття. Вузьке визначення слідчої розшукової дії він визначав на підставі сторони обвинувачення, яка має процесуальні повноваження щодо проведення слідчої розшукової дії.

Аналіз юридичної літератури та теоретичні положення чинного законодавства надають підстави для окремих висновків опонентів.

Ю.П. Аленін, О.М. Ларін та інші вчені вважали, що слідчий проводить слідчі розшукові дії. Вони трактували процесуальні та слідчі розшукові дії як рівні. Та вважали, що процесуальні дії включають до себе ознаки проведення слідчих розшукових дій [2; 11].

Г.А. Абдумажидов, С.М. Стахівський, С.С. Чернявський вважали, що слідчі розшукові дії необхідно визначати не через учасників кримінального провадження, зокрема слідчого, прокурора, співробітників оперативних підрозділів, а через процесуальну діяльність їх проведення, фіксацію доказів за допомогою процесуальної форми, а саме протоколу або носія технічної інформації. Вони

вважали, що необхідно визначити мету проведення слідчої розшукової дії, а спосіб, яким реалізується мета, не роз'ясняє результат проведення слідчої розшукової дії [1; 17; 18].

Першим елементом проведення слідчої розшукової дії є теорія пізнання.

Р.С. Белкін, який визначав загальні положення та «підстави проведення слідчої розшукової дії, тобто умови, при яких можливо його проведення, підрозділяються на фактичні й формально-правові» [6].

Аналіз його теоретичних висловлювань можна визначити таким чином, що фактичними підставами є визначені у чинному законодавстві процесуальні положення проведення слідчої розшукової дії, а саме: достатність даних, джерела інформації, оперативність, непереривність та ін.

Прикладом є фактичні підстави для проведення слідчої розшукової дії, визначені в правових нормах проведення обшуку, хоча термін «підстава» закон вказує в інших нормах, а саме: огляд, освідування, вилучення речей, предметів.

Таким чином, закон сформулював нормативну модель фактичних підстав проведення слідчих розшукових дій, а підставою для проведення даних дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети, що в якому-небудь місці або в якої-небудь особи можуть перебувати предмети, документи, цінності, які можуть мати значення для кримінального провадження. Підставою для проведення слідчої розшукової дії є визначення шляхом синтезу нормативних елементів, а саме мета проведення слідчої розшукової дії; припустимість джерела, від якого може бути отримана інформація про місцезнаходження предметів кримінального правопорушення; обсяг фактичних даних, що вказують на можливість досягнення мети проведення слідчої розшукової дії.

Щодо фактичних підстав, то це достатні дані для виконання мети проведення слідчої розшукової дії. Якщо фактичні дані відсутні та немає достатніх підстав проведення слідчої розшукової дії, її проводити не має сенсу. Закон вказує, що у разі необґрунтованого прийняття процесуального рішення щодо проведення слідчої розшукової дії сторона захисту має право оскаржити діяльність слід-

чого до прокурора або слідчого судді. Слідчий суддя під час судового розгляду повинен прийняти ухвалу щодо скасування проведення слідчої розшукової дії, а протокол та матеріали проведення даної дії повинні бути знищені.

До формально-правових підстав проведення слідчої розшукової дії є процесуальні правила, зокрема: слідчі розшукові дії повинні проводитися тільки прокурором, слідчим та за його дорученням оперативними підрозділами; слідчі розшукові дії повинні проводитися тільки після отримання заяви про вчинення кримінального правопорушення та реєстрації її у Єдиному реєстрі досудового розслідування; вони повинні проводитися у межах встановленої законом підслідності кримінального провадження.

Право на проведення слідчої розшукової дії виникає у випадках: прийняття кримінального провадження слідчим, а також у складі слідчої групи, або прокурором, керівником органу досудового розслідування; виконання функцій прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва прокурором або керівником органу досудового розслідування; виконання окремого доручення органу досудового розслідування іншого регіону; виконання оперативними підрозділами доручень слідчого про проведення окремих слідчих розшукових дій.

КПК України встановлює, що окремі слідчі розшукові дії можуть проводитися тільки на підставі постанови слідчого, прокурора або ухвали слідчого судді на стадії досудового розслідування.

Слідчі розшукові дії повинні проводитися у разі, якщо слідчий встановить процесуальну необхідність, та вона повинна мати достатні підстави. Наявність або відсутність підстав залежать від того, наскільки чітко в законі визначена мета проведення слідчої розшукової дії та її елементи. Тому не можна не визнати про окремі недоліки КПК України.

Друга конструкція передбачає проведення негласних слідчих (розшукових) дій як форми проведення слідчих розшукових дій у кримінальному провадженні.

Теоретичні розробки негласних слідчих (розшукових) дій були предметом розгляду з боку низки вчених як процесуального циклу,

так оперативного розшукового права. Необхідно звернути увагу на вчених, які перші надали елементи оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі, а саме: О.М. Бандурка, Д.М. Бедняков, В.І. Максимов, С.І. Ніколюк, М.А. Погорецький, О.С. Саїнчин, Р.С. Тагієв та ін. [7; 13; 14, с. 36; 15; 16].

Сутність їх поглядів можна визначити у наступному: оперативно-розшукові дані не підлягають розголошенню через конфіденційність джерела, вони не піддаються перевірці, тому допускають можливість різного їх тлумачення. До проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий повинен підходити обережно. Фактичні дані, як підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, повинні мати форму фактичних процесуальних даних, які можуть бути закріплені під час проведення даних дій як доказів. Оперативно-розшуковий зміст проведення негласної слідчої (розшукової) дії, у відриві від доказів, підставами служити не може. Однак, фактичні дані можуть підкріплювати докази, але не повинні суперечити їм, маючи, таким чином, факультативне значення у встановленні підстав проведення слідчих розшукових дій.

Основний елемент проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинен бути визначений як пізнавальна діяльність слідчого. Він повинен виходити тільки з обставин закону, а не з обставин оперативної інформації, яка надана оперативними підрозділами. По-перше, проведення негласних слідчих (розшукових) дій тимчасово обмежують процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а в окремих випадках учасник процесу відсутній. По-друге, проведення даних слідчих розшукових дій потребує погодження прокурора та судовий розгляд слідчим суддею обставин надання ухвали на проведення слідчих розшукових дій. Правова регламентація слідчих розшукових дій підкоряє слідчого та учасників кримінального провадження засадам кримінального процесу, таким чином забезпечується застосування ефективних та демократичних засобів встановлення істини.

Кримінальний закон встановлює примусовий захід проведення окремої категорії

слідчих розшукових дій. Слідчі розшукові дії, які тимчасово обмежують права та свободи, слідчий проводить на підставі ухвали слідчого судді. Примусовий зміст окремої категорії слідчих розшукових дій супроводжується активними пошуковими та організаційно-розпорядчими заходами. Слідчий повинен забезпечити отримання доказів та встановити обставини кримінального правопорушення застосовуючи в необхідних випадках процесуальний примус.

Висновок

У кримінальному процесі давно вже пропонували ввести в закон норму, що регламентує загальні правила проведення слідчих розшукових дій. Це важливо для з'ясування процесуальної діяльності слідчого, який проводить слідчі розшукові дії. Дані вимоги потрібні для запобігання порушень чинного законодавства. Комплекс норм закону про слідчі розшукові дії пов'язаний зі збиранням доказів, тому необхідно встановити механізм проведення слідчих розшукових дій, участі сторони захисту та інших учасників. Треба зазначити положення щодо необґрунтованого вторгнення прокурора у сферу Конституції прав та свобод людини і громадянина.

У чинному законодавстві необхідно надати процесуальні гарантії, які забезпечують виконання процесуальних функцій учасникам кримінального провадження.

Другим структурним елементом даного інституту слідчої дії є правила, що безпосередньо регламентують поведінку слідчого під час проведення слідчої розшукової дії. Обов'язковим способом фіксації слідчої розшукової дії є протокол, який є правовою основою закріплення доказів під час проведення слідчої розшукової дії. Необхідно визначити правила, що забезпечують ефективність проведення слідчої розшукової дії, а саме отримання доказів. З іншого боку, норми КПК України повинні мати процедуру отримання доказів стороною обвинувачення.

Література

1. Абдумаджидов Г. А. Следственные действия и общие условия их производства. Ташкент : Ташкентская ВШ МВД СССР. 1978. 178 с.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто концептуальні положення проведення слідчих розшукових дій, під час розкриття кримінального правопорушення, визначення вини підозрюваного, встановлення фактичних даних, процесуальне закріплення як доказів у кримінальному провадженні. Надаються теоретичні та практичні елементи розподілу слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальні положення механізму їх проведення. Пропонується внесення доповнень, змін до чинного законодавства, запропоновано шляхи його удосконалення.

Ключові слова: слідчий, прокурор, суддя, оперативні підрозділи, функції, статус, кримінальне провадження, слідчі розшукові дії, негласні слідчі (розшукові) дії

SUMMARY

The article deals with the conceptual provisions of carrying out investigative investigations, the disclosure of a criminal offense, the determination of the guilty fault of the suspect, the establishment of factual data, procedural consolidation as evidence in a criminal proceeding. The theoretical and practical elements of the distribution of investigators of detective and secret investigators (investigators), procedural positions of the mechanism of their conduct are provided. It is proposed to make amendments, amendments to the current legislation. The ways of its improvement are offered.

Key words: investigator, prosecutor, judge, operational units, functions, status, criminal proceedings, investigation investigations, secret investigative (search) actions

2. Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий : монография. Одесса : Центр.-Укр. изд-во, 2002. 264 с.
3. Баулін О. В., Карпов Н. С. Процессуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : монографія. К. : Нац. акад. внутр. справ України. 2001. 232 с.
4. Баулін О. В., Лук'янець С. І., Стахівський С. М. Проведення дізнання в Україні : навчальний посібник. К. : Нац. акад. внутр. справ України. 1999. 121с.
5. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. М. : Норма. 2001. 210 с.
6. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. М. : Юрид. лит. 1973. 260 с.
7. Бедняков Д. М. Не процессуальная информация и расследование преступлений. М. : Юрид. лит. 1991. 205 с.
8. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. М. : Юрид. лит. 1981. 298 с.
9. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. К. : КВШ МВД ССР. 1984. 213 с.
10. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. К. : КВШ МВД СССР. 1978. 110 с.
11. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М. : Юрид. лит. 1986. 260 с.
12. Лук'яничков Е. Д. Методичні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів. К. : Національна академія внутрішніх справ МВС України. 2005. 359 с.
13. Максимов В. І. Використання конфіденційного співробітника у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К. 2014. 20 с.
14. Ніколаюк С. І. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним законодавством України: матеріали наук.-практ. конф., (8 листоп. 2012 р.). Київ, 2012. С. 33–36.
15. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Х. : Арціз. 2007. 575 с.
16. Саинчин А. С. Криминалистика и оперативно-розыскная деятельность: понятие и особенности тактики розыска и задержания подозреваемых : учеб. Пособие. Одеса : Феникс, 2007. 208 с.
17. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів. К. : Атіка, 2009. 64 с.
18. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методичні засади розслідування. Київ : Хай-Тек-Прес, 2010. 624 с.
19. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М. : Юрид. лит. 1981. 190 с.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ЕЙБАТОВ Заур Мардан огли - здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

В статті проводиться дослідження і аналіз сутності, содержания і нормативного закріплення права на обжалованіє рішень, дій і бездіяльності в уголовном производстві. Указано практичні аспекти реалізації данного інститута. Виділено деякі проблеми нормативного закріплення інститута обжалованія і пропонується авторські позиції удосконалення діючого законодавства.

Ключеві слова: обжалованіє, право на обжалованіє, гарантії, жалоба, вимоги до жалоби, основи для обжалованія.

Вступ

У кожній державі, яка визнає основною своєю соціальною цінністю людину, багато уваги приділяється механізму та можливості захисту нею своїх законних прав та інтересів, особливо у випадку їх порушення з боку інших суб'єктів тих чи інших правовідносин.

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Зазначені конституційні положення цілком відповідають міжнародним стандартам і практиці Європейського суду з прав людини, у структурі діяльності якого домінує розгляд скарг щодо порушень прав осіб під час кримінального провадження. У міжнародному праві скарга взагалі вважається найпоширенішим засобом пра-

вового захисту [7]. Право на судовий захист є фундаментальним правом людини, яке становить собою гарантію захисту її інших прав, свобод і законних інтересів, а рівень його забезпеченості характеризує демократизм держави та її правовий характер. Особливе значення це має у сфері кримінального провадження як такої, де стикаються публічні та приватні інтереси, суттєво обмежуються конституційні права і свободи, застосовуються заходи забезпечення, поєднанні із втручанням в особисте життя людини, а отже, виникає потреба у творенні дієвих механізмів реалізації прав на судовий захист [9, с. 1].

Право на оскарження визнається однією з основоположних засад кримінального процесу, проте щоб зрозуміти його практичне значення в повній мірі, необхідно проаналізувати зміст поняття «засади» та виділити його основні аспекти.

Стан наукової розробленості теми

За В.Т. Нормом, засади кримінального провадження – це закріплені у Конституції України, загальноновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інте-

ресів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [3].

На нашу думку, вказане визначення досить чітко та компактно закріплює сутність та ознаки засад кримінального провадження, а тому ми цілком з ним погоджуємось.

Науковцем, що вніс надзвичайно великий внесок у розвиток теорії процесуальних засад кримінального процесу, є М.М. Михеєнко. Він сформулював дуже детальне та обґрунтоване визначення засад. Науковець відносив до них найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; виражають панівні в державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях; вони повинні бути закріплені в нормах права; повинні діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення і обов'язково тягне за собою його скасування. Виходячи із вище викладеного, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень [6, с. 568-569].

Питання забезпечення права на оскарження в кримінальному процесі досліджувалось досить великою кількістю науковців, зокрема авторами основних публікацій щодо питання інституту оскарження є Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, В.О. Попелюшко, В.Г. Гончаренко, О.Г. Яновська та багато інших. Однак досить широкий спектр наявних досліджень вимагає їх систематизації та детального комплексного аналізу.

Метою даної статті є дослідження сутності та змісту інституту оскарження в кри-

мінальному провадженні, проблем при його практичній реалізації та формуванні необхідних доповнень до чинного законодавства.

В.Г. Гончаренко стверджує, що якщо ми забезпечимо панування в державі ідеології верховенства права і реального режиму законності, то будемо мати можливість жити в цивілізованій, демократичній державі і з оптимізмом поглядати на майбутнє прийдешніх поколінь [5, с. 9].

Виклад основного матеріалу

Більшість науковців відносить інститут оскарження до засад кримінального процесу, і ми погоджуємось з цією точкою зору, адже наявність можливості ефективного та дієвого захисту своїх прав особою є важливим аспектом дотримання законності та верховенства права у державі. Проте, саме забезпечення права на оскарження є досить проблемним на практиці.

Оскарження можливе як на окремій стадії кримінального провадження, у якій і вирішується скарга, так і на наступній. У стадії досудового розслідування, де найбільш чутливо зачіпаються права, свободи та інтереси осіб, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора можливе з використанням двох порядків – відомчого і судового. Відомчий порядок розгляду і вирішення скарг полягає у вжитті керівником органу досудового розслідування, прокурором заходів щодо усунення порушень вимог законодавства. Судовий порядок оскарження реалізується шляхом подання відповідних скарг до слідчого судді, клопотань до суду під час підготовчого провадження та в апеляційному порядку [3, с. 90-91].

Ми можемо стверджувати, що завдяки наявності та функціонуванню інституту оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності забезпечує не лише можливість відновлення порушених прав особи, а й являє собою своєрідний спосіб уникнення та усунення помилок та недоліків у діяльності слідчих, прокурорів, слідчих суддів та інших уповноважених суб'єктів.

Стаття 2 КПК України стверджує, що до завдань кримінального провадження належить захист особи, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [2].

А для реалізації норм, що закріплені у наведеній статті законодавець передбачає ряд гарантій, серед яких особливе значення відведено саме інституту оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Вказані гарантії зосереджені у Главі 26 КПК України.

Стаття 24 КПК України, присвячена даній засаді, формулює її таким чином, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, суду, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України [2].

Експерти Ради Європи відзначили як дуже позитивний момент те, що КПК прямо визнає право сторін і учасників кримінального процесу використовувати передбачені у ньому засоби правового захисту для оскарження рішень, дій та бездіяльності. Водночас вони зазначили і певний ризик того, що наявність права на оскарження незалежно від участі особи в судовому розгляді уможливить навмисну неявку сторони на судові засідання для того, щоб оскаржити рішення, ухвалені на них, і викликати невинуваті затримки в судовому розгляді. Було б, відтак, доцільно передбачити, що добровільну відсутність у засіданні належить враховувати, ухвалюючи рішення про прийнятність поданої до суду вищого рівня скарги на рішення, ухвалене в такому засіданні, і внести до цього положення відповідні корективи [4].

Варто зазначити, що законодавець чітко визначив предмет можливого оскарження у кримінальному провадженні, закріпивши у КПК України вичерпний перелік дій, бездіяльності та рішень, які можуть бути оскаржені. Вказані положення закріплені у наступних статтях КПК України.

У статті 303 КПК України зазначено, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора: 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопо-

рушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповищенні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування;- 2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування - потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником; 4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим - особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; 6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки - особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; 7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником; 8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 цього Кодексу, - підозрюваним, його за-

хисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником; 9¹) рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування - особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником [2].

У частині 1 статті 309 КПК України визначено, що під час досудового розслідування можна оскаржити в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про: 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні; 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні; 9) арешт майна або відмову у ньому; 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність; 11) відсторонення від посади або відмову у ньому; 12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування [2].

Процесуальним документом, що ініціює судово-контрольне провадження, є скарга. Її подача має правовим наслідком виникнення нових кримінальних процесуальних відносин у межах даного виду провадження [8, с. 509].

Під «скаргою» О.Г Шило розуміє подане до суду у встановленому законом порядку письмове звернення особи, чий права, свободи та законні інтереси порушені (або мо-

жуть бути порушені) діями, бездіяльністю чи рішеннями слідчого чи прокурора, або її захисника, представника чи законного представника, яке ініціює окреме судово-контрольне провадження з перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності, визначає його зміст та межі, а також містить вимоги стосовно скасування незаконного рішення, припинення дії або зобов'язання вчинити певні дії відповідно до закону [10, с. 298-299].

Скарга повинна відповідати певному ряду вимог щодо її форми та змісту. Проте, саме тут наявна прогалина у КПК України – вказані вимоги не знайшли закріплення у ньому. На нашу думку, до таких вимог потрібно віднести: письмову форму; зазначення реквізитів суду, до якого вона адресована, та дані особи, що її подає; назву та короткий зміст рішення, дії чи бездіяльності, що оскаржується; зазначення конкретної вимоги щодо скасування рішення чи вимогу вчинити певну дію, залежно від суті оскарження; підпис скаржника та дата подання.

Висновки

Ми вважаємо, що наведені вище вимоги до скарг повинні бути чітко закріплені у законодавстві, також доцільним було б закріпити наслідки порушення цих вимог.

У цілому, підсумовуючи наведену інформацію, можна дійти висновку, що інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні є досить дослідженим та регламентованим для національної доктрини та законодавства. Проте, пропри це прослідковується і ряд проблем, що потребують подальшого дослідження та усунення.

Література

1. Конституція України від 1996 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Голос України. – 2012. – № 90–91.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка,

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться дослідження та аналіз сутності, змісту та нормативного закріплення права на оскарження рішень, дій та бездіяльності у кримінальному провадженні. Зазначено практичні аспекти реалізації даного інституту. Виділено деякі проблеми нормативного закріплення інституту оскарження та запропоновано авторські позиції удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: оскарження, право на оскарження, гарантії, скарга, вимоги до скарги, підстави оскарження.

SUMMARY

The article studies and analyzes the essence, content and normative fixing of the right to appeal decisions, actions and inaction in criminal proceedings. The practical aspects of the implementation of this institute are indicated. Some problems of normative consolidation of the institution of appeal are singled out and authorial positions of perfection of the current legislation are offered.

Key words: appeal, right to appeal, guarantees, complaint, claims to the complaint, grounds for appeal.

В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

4. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Страсбург, 2 листопада 2011 р. DG-1 (2011) 16. – П. 85. – С. 25.

5. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту [Текст] / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – № 3(28). – 2013 – С. 4-9

6. Грошевий Ю. М. Вибрані праці [Текст] / Ю. М. Грошевий; упорядники О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право, 2011. – 656 с.

7. Коробко Ю.В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому розслідуванні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю.В. Коробко. – К., 2016. – 220 с. [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.ap.gov.ua/userfiles/Disertacija_Korobko_YU_V_.pdf

ар.gov.ua/userfiles/Disertacija_Korobko_YU_V_.pdf

8. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я.Тація, Ю.М.Грошевого, О.В. Капліної, О.Г.Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

9. Шило О.Г. Теоретичні основи та практики реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [текст]: авторефер.дис.док. юрид.наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О.Г.Шило. – Харків, 2011. – 38 с.

10. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [текст]: [монографія]/ О.Г.Шило. – Х.: Право, 2011. – 464 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ ТА АВТОМАТИЗОВАНИХ БАЗ ДАНИХ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

ЧЕРЕНКОВ Артур Михайлович - аспірант наукової лабораторії дослідження проблем досудового розслідування НАВС

УДК 343.13

Проведен анализ законодательства, регламентирующего работу государственных реестров и автоматизированных баз данных, которые содержат сведения, имеющие значение для эффективного доказывания незаконного обогащения. Определен перечень государственных реестров и порядок доступа к ним, а также формы их использования при проведении досудебного расследования в уголовном производстве о незаконном обогащении.

Ключевые слова: незаконное обогащение, доказывания, следователь, прокурор, досудебное расследование, государственный реестр, уголовное преступление, автоматизированная база данных.

Постановка проблеми

З прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07.04.2011 № 3207- VI [1] було запроваджено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, зокрема доповнено Кримінальний кодекс України (далі КК України) статтею 368-2 (незаконне збагачення), яку законодавець включив у розділ XVII «Злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [2]. З моменту встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення між науковцями виникло багато дискусій, які переважно стосувалися криміналістичної характеристики злочину – незаконного збагачення. Біль-

шість дискусій стосувалася змісту диспозиції статті, зокрема трансформація диспозицій, до діючої редакції статті з 2011 року відбувалася 6 разів. Така трансформація диспозицій, серед іншого, і зумовила проблематику доказування незаконного збагачення через призму законодавства України і практики притягнення до кримінальної відповідальності за даний вид злочину. З поміж інших, ключовою проблемою, яка викликала ряд дискусій у науковців, стала позиційна колізія між гарантованою в Конституції України презумпцією невинуватості і вихідним зі змісту диспозиції статті 368-2 КК України обов'язком обвинуваченого доказувати свою невинуватість. Саме ця обставина вимагає, на нашу думку, вибудовувати тактику доказування незаконного збагачення таким чином, щоб слідчі (розшукові) дії, які заплановані та проводяться у кримінальному провадженні, були спрямовані на отримання доказів, джерелами яких був би не потенційний підозрюваний у незаконному збагаченні, а інші фактичні дані, які отримані з державних реєстрів, автоматизованих баз даних, показань свідків, за результатами проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, висновків експертів, речових доказів та інших документів. Саме тому у даній статті окрему увагу буде приділено дослідженню функціонування та доступу до державних реєстрів та автоматизованих баз даних які можуть бути використані при розслідуванні кримінальних проваджень про незаконне збагачення.

Метою статті є дослідження особливостей збирання, перевірки та оцінки доказів, отриманих з державних реєстрів та автоматизованих баз даних у ході розслідування кримінальних проваджень про незаконне збагачення, та вироблення певної систематизованої методології доказування незаконного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Незважаючи на відсутність правозастосовної практики та відносно нетривалий час запровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, теоретичні та практичні проблеми інституту доказування незаконного збагачення під час досудового розслідування стали предметом дослідження у наукових працях, зокрема: Я.П. Брич, О. О. Дудорова, В. І. Тютюгіна, В.Н. Кубальського, В.М. Киричко, Д.Г. Михайленка, М.І. Хавронюка, Т.М. Тертиченка

Із визначеної кількості науковців переважна більшість досліджень стосувалася криміналістичної характеристики незаконного збагачення, та практично не досліджувалася проблематика доказування незаконного збагачення під час досудового розслідування..

Виклад основного матеріалу

Частиною 4 статі 38 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) визначено, що орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування [3]. Разом з цим частиною 2 статті 93 КПК України визначено, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК

України. Проаналізувавши норми КПК України, які визначають поняття доказів, їх належність, допустимість а також регламентують збирання та оцінку, констатуємо, що процесуальними джерелами доказів з-поміж показань, речових доказів та висновків експертів є документи. Відповідно до статті 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До документів за наявності умови визначених в частині 1 ст. 99 КПК України можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні). Зокрема, частиною 4 статті 99 КПК України зі змінами внесеними згідно із Законом України-№ 2213-VIII від 16.11.2017, визначено Дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа. Зокрема, частиною 2 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлено, що допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму [4]. На нашу думку, зміст та взаємозв'язок між собою частини 1 та 2 ст. 99 КПК України цілком відображає можливість використання як доказів у кримінальному процесі інформації, зафіксованої в електронних документах, отриманих з державних реєстрів та автоматизованих баз даних.

З урахуванням специфіки складу злочину незаконного збагачення даний склад злочину може бути вчинений у двох основних формах: 1) набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття

яких не підтверджено доказами та 2) передача нею таких активів будь-якій іншій особі.- Отже, основними фактичними даними, які підлягають встановленню в ході доказування незаконного збагачення і які можуть бути отримані з державних реєстрів та автоматизованих інформаційних баз даних є дані про перебування суб'єкта злочину на посаді як особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування; дані про отримані такою особою доходи та членів її сім'ї за період виконання функцій держави чи місцевого самоврядування; дані про придбання у власність об'єктів нерухомого та рухомого майна, а також витрати на утримання даного майна та вчинені інші правочини, на підставі яких у суб'єкта та членів його сім'ї виникає право володіння або користування активами, а також фактичні дані про передачу таких активів будь-якій особі, та взаємозв'язок суб'єкта злочину з особою, на користь якої були передані активи. Таким чином, з урахуванням обсягу фактичних даних, які підлягають встановленню в ході доказування незаконного збагачення на стадії досудового розслідування ми нижче розглянемо перелік державних реєстрів та порядок доступу до них, а також форми їх використання при проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення.

Основною специфікою доказування незаконного збагачення під час проведення досудового розслідування є отримання фактичних даних, які свідчать про значний розмір набуття активів внаслідок незаконного збагачення (станом на перший квартал 2018 року - 850 000 гривень). На практиці уповноваженими суб'єктами, які проводять досудове розслідування у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення, склався певний порядок та методика визначення набуття активів у значному розмірі.

Основним інструментом, який впроваджений Законом України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від від 14.10.2014 і який надає можливість визначення поточного матеріального стану та наявних активів у особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, є декларація про доходи та видатки,

подання якої здійснюється шляхом заповнення її на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (далі - Національне агентство) [5]. Відповідно до статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» до декларації вносяться відомості про об'єкти нерухомості, які належать суб'єкту декларування та членам його сім'ї на праві власності, оренди та іншому праві користування, та вартість такого майна на дату набуття у власність, володіння або користування; об'єкти незавершеного будівництва; цінне рухоме майно; дані щодо транспортних даних; цінні папери, інші корпоративні права; відомості про юридичні особи, кінцевим бенефіціарним власником у яких є суб'єкт декларування чи члени його сім'ї; нематеріальні активи; отримані доходи, в тому числі наявні грошові активи; фінансові зобов'язання; видатки на всі правочини; виконання робіт чи займання посад за сумісництвом, а також входження суб'єкта декларування до керівних органів об'єднань та організацій. Таким чином, декларація про доходи суб'єкта декларування, яка розміщується на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції, є базовим документом, який підлягає дослідженню та перевірці при проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення. Національне агентство забезпечує відкритий цілодобовий доступ до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, на офіційному веб-сайті Національного агентства.

На першому етапі проведення досудового розслідування необхідно визначити загальну суму доходів, які суб'єкт отримав за певний проміжок часу, перебуваючи на посаді яка передбачає виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Така інформація розміщена у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків про суми виплачених доходів та утриманих податків у електронному вигляді, адміністратором якого є Державна фіскальна служба України (далі ДФС), і надається контролюючим органам безоплатно періодично або на окремих письмовий запит контролюючого органу у

терміни, визначені Податковим кодексом України. Функціонування даного реєстру та обсяг інформації, яка обліковується у ньому, регламентується статтею 70 Податкового кодексу України [6].

У подальшому необхідним є визначення загальної суми витрат, які здійснені суб'єктом злочину про незаконне збагачення. З метою визначення витрат на придбання активів використовуються наступні державні реєстри, зокрема : Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, функціонування якого регламентоване Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [7] та постановою Кабінету міністрів України (далі КМУ) від 26 жовтня 2011 р. № 1141 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» [8]; державним реєстром правочинів, функціонування якого регламентоване Наказом Міністерства юстиції України (далі МЮУ) від 18.08.2004-№ 86/5 «Про затвердження Інструкції про ведення Державного реєстру правочинів» [9]. Також для встановлення факту придбання і перебування у власності об'єктів рухомого майна, зокрема транспортних засобів, органам досудового розслідування слід звернутися до Єдиного державного реєстру Міністерства внутрішніх справ (далі - Реєстр) щодо зареєстрованих транспортних засобів та їх власників. Порядок такого доступу регламентований постановою Кабінету Міністрів України № 260 від 26.03.2016 року, який визначає, що користувач під час здійснення повноважень, визначених законом, користується відомостями з Реєстру про зареєстровані транспортні засоби та їх власників, зокрема проводить пошук за суб'єктом чи номерним знаком транспортного засобу [10]. З метою встановлення факту перебування у володінні та розпорядженні суб'єкта декларування, членів його сім'ї об'єктів рухомого або нерухомого майна, які не перебувають у їх власності, а також фактів розпорядження коштами або активами, які належать третім особам, слід звернутися до Єдиного реєстру довіреностей, який утворений і функціонує відповідно до наказу Міністерства юстиції

України № 111/5 від 28.12.2006 [11]. Вказаний реєстр дозволить встановити відомості про особу, яка видала довіреність; представника; опис змісту довіреності; дату реєстрації та реєстратора довіреності. Установи та організації, яким може бути надано право користування Єдиним реєстром довіреностей (за умови, якщо перевірка дійсності довіреностей потрібна їм у зв'язку з виконанням покладених на них обов'язків і не порушує таємниці нотаріальних дій), визначаються Міністерством юстиції України.

З метою встановлення кола осіб, які є близькими родичами суб'єкта декларування та на яких часто проводиться реєстрація активів здобутих суб'єктами декларування внаслідок незаконного збагачення, органам досудового розслідування слід звернутися до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, порядок ведення якого затверджений постановою Кабінету міністрів України № 1064 від 22 серпня 2007 [12].- Вказаний реєстр являє собою єдину комп'ютерну базу даних про акти цивільного стану, внесені до них зміни і доповнення, видачу свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану та витягів з Реєстру. Таким чином, при зверненні до Державного реєстру актів цивільного стану громадян можна отримати інформацію про народження та смерть фізичних осіб, їх походження, укладення та розірвання шлюбу, усиновлення та встановлення батьківства, а також зміну імені. Доступ до Реєстру надається на підставі договору, укладеного між органом державної влади та адміністратором Реєстру, посадовій особі, якій надається такий доступ.

Також джерелом інформації, яка використовується при проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення, є відомості про наявність у суб'єкта та членів його сім'ї паспортів громадянина України для виїзду за кордон. Відомості про серію та номер паспортів містяться в Єдиному державному демографічному реєстрі, адміністратором якого є Державна міграційна служба України (далі ДМС). Порядок функціонування вказаного реєстру регламентований Законом України «Про Єдиний державний де-

мографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI [13]. Відомості про серію та номер паспорта громадянина України для виїзду за кордон використовуються при ідентифікації суб'єктів при перетині державного кордону. При цьому наступним кроком в отриманні відомостей про ідентифікаційні ознаки транспортних засобів, у т.ч. наземних та повітряних, а також осіб, спільно з якими суб'єктом незаконного збагачення був здійснений перетин державного кордону, буде використання інтегрованої міжвідомчої автоматизованої системи обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон - «Аркан» [14]. Розпорядником системи «Аркан» є Адміністрація Державної прикордонної служби України (далі — Адміністрація Держприкордонслужби). Інформація, отримана за результатами аналізу перетину кордону суб'єктом декларування, використовується органами досудового розслідування для встановлення фактів володіння та користування транспортними засобами, власниками яких не являється суб'єкт декларування, а також встановлення близьких осіб і наявності між ними відносин, що зумовлюють настання взаємних прав та обов'язків, у силу систематичного спільного відпочинку за кордоном.

Таким чином, на основі системного аналізу положень Кримінально-процесуального кодексу України, що стосується збирання доказів, приходимо **до висновку** про можливість та допустимість використання, при доказуванні незаконного збагачення, інформації отриманої з державних реєстрів та автоматизованих баз даних, функціонування яких регламентовано законодавством України, оскільки фактичні відомості, які містяться в інформаційних автоматизованих системах, які діють у формі державних реєстрів та автоматизованих баз даних, можуть бути використані як докази під час досудового розслідування.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»: прийм. на сесії Верховної Ради України 7 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.
2. Кримінальний Кодекс України: прийм. сесії Верховної Ради України-5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальний процесуальний Закон України: прийм. сесії Верховної Ради України 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»: прийм. на сесії Верховної Ради України-22 травня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
5. Закон України «Про запобігання корупції»: прийм. на сесії Верховної Ради України 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Податковий Кодекс України: прийм. сесії Верховної Ради України 2 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
7. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: прийм. на сесії Верховної Ради України 1 липня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.
8. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно»: прийм. Кабінетом міністрів України 26 жовтня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1141-2011-%D0%BF>.
9. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про ведення Державного реєстру правочинів»: прийм. Міністерством юстиції України 18 серпня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим до-

АНОТАЦІЯ

Проведено аналіз законодавства, яке регламентує роботу державних реєстрів та автоматизованих баз даних, які містять відомості, що мають значення для ефективного доказування незаконного збагачення. Визначено перелік державних реєстрів та порядок доступу до них, а також форми їх використання при проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення.

Ключові слова: незаконне збагачення, доказування, слідчий, прокурор, досудове розслідування, державний реєстр, кримінальне правопорушення, автоматизована база даних.

SUMMARY

The analysis of legislation regulating the operation of state registries and automated databases containing information relevant to the effective proof of illegal enrichment has been carried out. The list of state registers and the procedure for access to them, as well as the forms of their use during the pre-trial investigation in criminal proceedings about illegal enrichment, has been determined.

Key words: illegal enrichment, proof, investigator, prosecutor, pre-trial investigation, state register, criminal offense, automated database.

ступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1022-04>

10. Постанова Кабінету міністрів України « Деякі питання надання інформації про зареєстровані транспортні засоби та їх власників »: прийн. Кабінетом міністрів України 25 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/260-2016-%D0%BF>.

11. Наказ Міністерства юстиції України « Про запровадження Єдиного реєстру довіреностей та внесення змін і доповнень до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України»: прийн. Міністерством юстиції України 28 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1378-06>

12. Постанова Кабінету міністрів України « Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного ста-

ну громадян »: прийн. Кабінетом міністрів України 22 серпня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF>

13. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» : прийн. на сесії Верховної Ради України 12 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5492-17>.

14. Наказ Державної прикордонної служби України «Про затвердження Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон » прийн. 3 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0396-08>.

ЩОДО СУТНОСТІ КОРУПЦІЇ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

**ЛЬОЗНИЙ Олег Анатолійович - аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ**

УДК 343.14(477)

Осуществляется анализ международных и отечественных нормативно-правовых актов, а также справочной литературы по определению понятия «коррупция». Исследуются предпосылки ее возникновения, меры противодействия на различных этапах государственно-правового развития Украины. На основании этого делается вывод, что коррупция выступает как сложное системное и социальное явление, которое в настоящее время продолжает существовать практически во всех странах мира. Предоставляется собственное видение сущности коррупции.

Ключевые слова: государство, глобализация, историческое развитие, коррупция, коррупционные правонарушения, коррупционные преступления, взятка, противодействие.

Постановка проблеми

На сьогодні боротьба з корупцією є одним із пріоритетних завдань міжнародної спільноти. Головна її небезпека полягає в руйнуванні державної влади та формуванні таких негативних якостей громадської правосвідомості, як невіра у справедливість, правовий нігілізм, зростання недовіри до правоохоронних органів. Значна частина населення, не довіряючи органам державної влади, не бажає надавати їм допомогу у виявленні та припиненні її проявів. Таким чином, підриваючи авторитет влади, корупція перешкоджає реалізації громадських інтересів як усередині держави, так і за її межами. Глобалізація світової спільноти призвела до того, що корупція в

одній країні негативно позначається на розвиток інших. Досліджуючи питання імплементації антикорупційних норм міжнародного права до вітчизняного законодавства, О.О. Житний цілком слушно звертає увагу на те, що у 70-х роках ХХ ст. корупційні правопорушення оцінювалися Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) як проблема здебільшого внутрішньодержавна (зокрема, в Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, затвердженому 1979 р., вказано: «Поняття корупції має визначатися національним правом». Однак у 90-х роках ця організація створює глобальну мережу антикорупційних норм [1, с. 137]. Дійсно, розпочинаючи з другої половини ХХ ст., питання ефективного запобігання та протидії корупції набули міжнародних масштабів. Тому не безпідставно на Генеральній Асамблеї ООН 16 грудня 1996 р. затверджена «Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» [2], а 31 жовтня 2003 р. прийнята «Конвенція ООН проти корупції» і заснований Міжнародний день боротьби з корупцією (9 грудня) [3]. Радою Європи також прийнято нормативно-правові акти з досліджуваного питання, зокрема, Конвенція «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (8 листопада 1990 р.) [4], Конвенція «Про кримінальну відповідальність за корупцію» (27 січня 1999 р.) [5] та ін.

За оцінками міжнародних та вітчизняних експертів, Україна відноситься до переліку країн світу з «високим» рівнем корупції в державному управлінні та економічній діяльності. До речі, за даними статистичних досліджень Індексу сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index) Україна відноситься до країн з найвищими показниками корумпованості. Так, згідно з цим індексом держава у 2010 р. посіла 134 місце зі 178 можливих, у 2011 р. – 152 зі 182, у 2012 р. – 144 зі 174, у 2013 р. – 144 зі 177, у 2014 р. – 142 зі 175, у 2015 р. – 130 зі 168, 2016 р. – 131 зі 176 [6]. Тому на підставі Конвенції ООН проти корупції, Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію в державі не лише підтверджено співробітництво в міжнародній боротьбі проти корупції, про що свідчить ратифікація зазначених Конвенцій, прийняття Законів України «Про боротьбу з корупцією» [7], «Про засади запобігання і протидії корупції» [8], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [9], «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [10] та інші нормативно-правові акти. Разом з тим для належної протидії досліджуваному антисоціальному явищу перш за все потрібно мати уявлення щодо сутності поняття «корупція».

Стан дослідження

Питання щодо сутності та різних аспектів прояву корупції як соціально-правового феномену у своїх працях досліджували Г.Н. Борзенков, А.І. Бутенко, О.П. Дудоров, В.С. Комісарова, М.І. Камлик, Н.Ф. Кузнецова, В.К. Лапенков, В.В. Лунєєв, М.І. Мельник, О.М. Музичук, Е.В. Невмержицький, В.В. Панкратов, П.М. Панченко, В.І. Попов, В.М. Попович, С.Д. Пундей, Е.П. Рязанов, К.В. Сурков, О.В. Филимонов та інші. Однак, у доробках науковців зустрічаються різні тлумачення цього терміна, оскільки всі науковці оцінюють досліджуване суспільне явище за різними критеріями. Спільним лише є те, що кожен виходить із

розуміння небезпеки корупції для суспільних та державних інтересів.

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів і вітчизняних нормативно-правових актів, що стосуються засад запобігання та протидії корупції та визначення на підставі цього її сутності.

Виклад основного матеріалу

Історія корупції не поступається за старовиною історії людської цивілізації, а тому своїм корінням іде в глибоке минуле. Про існування корупції в стародавніх цивілізаціях свідчать два найдавніших зводи законів «Кодекс Хаммурапі» (Вавилон, 2200 р. до н. е.) та «Едикт Нармаба» (Єгипет, 1200 р. до н. е.). Про негативний вплив корупції на економічне, політичне і духовне життя суспільства говорили давньогрецькі філософи Платон і Арістотель [11, с. 17].

Документи, виявлені в процесі археологічних досліджень, свідчать і про масові прояви корупції в Єрусалимі в період після вавилонського полону євреїв у 597-538 рр. до н.е. Велика увага досліджуваному явищу приділяється в найдавнішому розділі Біблії – Старому Завіті: «Я знаю, як численні ваші злочини і як тяжкі ваші гріхи: ви будете гнобити правового, берете хабарі, а жебрака, що шукає правосуддя, женете від воріт». У Священному Корані з даної проблеми йдеться: «Не присвоюйте незаконно майна один одного і не підкуповуйте суддів, щоб навмисно привласнити частину власності інших людей» [12, с. 68].

У свою чергу, перші згадки щодо фактів корупції в Стародавній Русі відносяться до літописів XIII ст., а в законодавчих пам'ятках («Двінській статутній грамоті» (ст. 6), «Псковський судній грамоті» (ст. 4 і 46)) — до XIV ст. [13, с. 149].

У зв'язку зі складністю і багатоаспектністю явища, що носить назву корупція, в даний час серед вчених ще не склалося єдиного підходу до трактування і визначення цього поняття. Загальновизнаним лише є те, що в будь-якому випадку корупція з'являється там, де дії посадових осіб відрізняються від вимог законодавства, що регламентують певний вид їх діяльності та

присутня особиста вигода корупціонера. Вперше у юридичній літературі термін «корупція» був введений у правовий понятійний апарат А.Я. Естріним у роботі «Хабарництво» (1913 р.), у якій корупція визначалася як продажність державних чиновників, посадових осіб, а також громадських і політичних діячів [14, с. 28].

Боротьба з різними формами корупції здійснювалася упродовж усієї її багатомілітній історії, проте боротьба ця була локальною, епізодичною, а не системною. Ще зовсім недавно в підручниках містилася констатація того, що в соціалістичному суспільстві немає зрощення злочинного світу з державним апаратом. Радянська влада не визнавала існування самого терміна «корупція», замість нього використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «потування» та ін. Отже, заперечуючи сам термін, заперечувалося поняття, а відповідно і саме явище, яке було поширене [15, с. 102]. Підтвердженням вказаного також слугують тлумачення довідкової літератури тих часів. Так, зокрема, згідно з радянським енциклопедичним словником термін «корупція» – (від лат. *corruptio* – підкуп) злочин, що полягає в прямому використанні посадовою особою її прав, з метою особистого збагачення. Характерна для буржуазної держави і суспільства (підкуп чиновників і суспільно-політичних діячів, дача хабарів і т. д.)- [16, с. 633-634]. У контексті викладеного, Ю.А. Комісарчук цілком слушно вказує на відсутність нормативного закріплення досліджуваного явища у відповідних статтях КК Української РСР та Кодексі України про адміністративні правопорушення [17, с. 1]. Дійсно, у Главі VII «Службові злочини» КК УРСР 1960 р. містилося чотири статті про відповідальність за злочини, пов'язані з хабарництвом: ст. 168 «Одержання хабара», ст. 169 «Посередництво в хабарництві», ст. 170 «Дача хабара», ст. 171 «Провокація хабара» [18]. Отже, поняття «корупція» другої половини ХХ ст. асоціювалося виключно з хабарництвом.

Досліджуючи вищевказані питання на сучасному етапі розвитку України, окремі науковці цілком слушно пов'язують їх

з нормативним закріпленням терміна «корупція» у національному законодавстві та виділяють наступні етапи. Так, перший пострадянський етап (1990-1995 рр.) науковці пов'язують із відсутністю законодавства про корупцію, а отже, і стратегії подолання цього негативного явища.

Наступний етап (1995-2011 рр.) характеризується прийняттям у 1995 році Закону України «Про боротьбу з корупцією», який визначає її «як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованої на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [7]. При цьому І.В. Коруля цілком слушно зауважує, що за корупційні дії у вищевказаному нормативно-правовому акті йшла мова лише про адміністративну та дисциплінарну відповідальність, а отже, ефективність його застосовування була мінімальною [19, с. 34-37]. У сенсі викладеного цілком слушними є положення Постанови Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією» від 5 липня 2001 р., в якій наголошується, що «під корупцією розуміються, безумовно, кримінально-карані діяння, що являють собою набагато більшу ступінь суспільної небезпеки, аніж просто окремі факти хабарництва, підкупу чиновників чи зловживання владою. Це ціла система зрощення високопосадовців з кримінальним світом, яка діє на користь останнього і на шкоду всьому суспільству. А в нашому національному законодавстві корупція як кримінально-правове явище навіть не згадується. Разом з тим у чинному Законі України «Про боротьбу з корупцією» йдеться лише про адміністративну відповідальність за корупційні дії» [20].

Наступний третій етап (2011-2014 рр.), ознаменувався подіями з формування антикорупційної політики держави, що знайшло своє втілення в Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», де корупційне правопорушення визнавалось як умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчиненого особою, зазначеною в ч. 1 ст. 4 цього Закону. Разом з тим термін «корупція» тлумачився як використання

особою наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки або пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка, пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей [8]. Зі свого боку зауважимо, що дане визначення терміна «корупція» є більш досконалим, ніж попереднє, однак не дає докладного уявлення щодо змісту корупції та всіх її проявів.

Четвертий етап (починаючи з 2014 р. по теперішній час) характеризується формуванням та реалізацією нової Антикорупційної стратегії та запровадженням нових антикорупційних механізмів. У положеннях чинного Закону України «Про запобігання корупції» 2014 р. корупційне правопорушення визначається як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. У свою чергу, під терміном «корупція» розуміється використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [21, с. 16-17; 22, с. 277-280].

За національним кримінальним законодавством корупція не є самостійним складом злочину, а теоретично охоплює кілька. Так, з метою посилення кримінальної відповідальності осіб, які наділені службовими повноваженнями, за вчинені ними ко-

рупційні діяння, а також задля запобігання таким діям у прикінцевих положеннях Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 листопада 2014 р. законодавець передбачив доповнення змісту ст. 45 КК України приміткою, що містить вичерпний перелік корупційних злочинів. Так, до корупційних належать злочини, передбачені ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 2 ст. 357, ч. 2 ст. 410 КК України у випадках, коли ці злочини вчинено зі зловживанням службовим становищем; а також злочини, передбачені ст. 210, ст. 354, ст. 364, ст. 364-1, 365-2, ст. 368, ст. 368-2, ст. 368-4, ст. 369, ст. 369-2, ст. 370 КК України [23].

У контексті викладеного А.В. Виговська цілком слушно зазначає, що положення чинного законодавства з вказаного питання відрізняються від кримінального законодавства більшості зарубіжних країн. Так, наприклад, Кримінальні кодекси Японії, Швейцарії, Іспанії, Болгарії, Туреччини містять окремі розділи, що регламентують покарання за вчинення кримінальних корупційних правопорушень, а у Франції норми щодо корупційних злочинів деталізуються у трьох розділах та в окремому розділі для юридичних осіб [24, с. 355].

При визначенні сутності корупції не можна не враховувати й інший міжнародний досвід. Так, Кодексом поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р., передбачено, що корупція «...передбачає здійснення або нездійснення будь-якої дії під час виконання обов'язків або через ці обов'язки внаслідок подарунків, які вимагають або приймають, обіцянок і стимулів, або їх незаконне отримання щоразу, коли наявна така діяльність або бездіяльність» [25].

У свою чергу, Страсбурзька конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію від 4 листопада 1999 р. розглядає її як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, що порушують належне виконання будь-якого

обов'язку особою, яка отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду» [26]. Аналіз вищевказаних тлумачень вказує на деякі відмінності між ними та поняттям корупції, що закріплено в законодавстві України. Так, перш за все, звертає на увагу те, що у жодному з цих нормативно-правових актів відсутнє будь-яке посилення на службових осіб, оскільки за національним законодавством виключно вони виступають суб'єктами корупційних діянь.

Разом з тим, за визначенням неурядової міжнародної організації по боротьбі з корупцією та дослідження її світового рівня – Transparency International (Заснована в 1993 році колишнім директором Всесвітнього банку Петером Айгеном у Берліні, філії якої існують у всьому світі) – це комплекс явищ, що пов'язаний з використанням чиновниками свого службового становища для отримання особистої вигоди (хабарництво, шахрайство, розтрата, фаворитизм) [27].

На жаль, окремі ключові міжнародні нормативно-правові акти з протидії корупції, що мали б містити розширене її тлумачення, наприклад, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 р. [28] та Конвенція ООН проти корупції (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р.) [4], як не дивно, залишають вказане питання поза своєю увагою. У науковій літературі стан справ, за яких в міжнародно-правових актах відсутні визначення ключових для сфери дії цих актів поняття, називають дефектністю дефініцій [29, с. 87]. Отже, міжнародні інституції також не мають однаковості щодо визначення досліджуваного терміна.

Висновки

На підставі викладеного можна констатувати, що спроби законодавця та науковців надати як ґрунтовне визначення терміна «корупція», так і визначити її сутність на сьогодні не призвели до бажаних результатів. Перш за все, це пов'язано зі здатністю досліджуваного явища постійно вдосконалюватися та трансформуватися до нових форм прояву, а також швидко адаптуватися до чинної нормативно-правової бази. У

зв'язку з цим окремі дослідники, зокрема С. Коткін та А. Шайо, цілком слушно наголошують на тому, що ніколи не буде досягнуто згоди стосовно жодного тлумачення дефініції «корупція» [30, с. 11]. Разом з тим, враховуючи викладене, вважаємо, що корупція - це суспільно небезпечне діяння, яке полягає у зловживанні або перевищенні влади чи службових повноважень службовою особою, на яку розповсюджується дія антикорупційного законодавства, а також одержання нею для себе чи інших осіб неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції щодо такої вигоди.

Ефективна боротьба з цим негативним і вкрай небезпечним явищем вимагає комплексного аналізу витоків корупції, а також вивчення та використання позитивного як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду щодо формування антикорупційної політики в Україні.

Література

1. Житний О. О. До питання про вплив на розвиток кримінального права України рішень Організації Об'єднаних Націй з питань боротьби зі злочинністю. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 136–142.
2. Декларация Организации Объединенных Наций о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях (принята резолюцией 51/191 Генеральной Ассамблеи от 16.12.1996 г.). URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bribery.shtml (дата звернення: 10.12.2017).
3. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (принята резолюцией 58/4 Генеральной Ассамблеи от 31.10.2003 г.). URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml. (дата звернення: 10.12.2017).
4. Конвенция об отмыывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности (Страсбург, 08. 11. 1990). URL : <http://hrlibrary.umn.edu/euro/Rets141.html> (дата звернення: 10.08.2017).
5. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию (Страсбург, 27.01.1999) [электронный ресурс]. URL:

<http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/173.htm> (дата звернення: 10.08.2017).

6. Corruption Perceptions Index 2016 // Transparency International: офіц. сайт. URL: http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016 (дата звернення: 10.08.2017).

7. Про боротьбу з корупцією : Закон України № 356/95-ВР від 5 жовт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995.- № 34. Ст. 266.

8. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. (дата звернення: 10.08.2017).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>. (дата звернення: 10.08.2017).

10. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України № 1699-VII від 14 жовтня 2014 р. URL у: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення: 10.08.2017).

11. Акимова Н. В. Истоки коррупции и особенности борьбы с ней в России XIV–XVII вв. // *История государства и права*. 2008. № 8. С. 17–19.

12. Хрестоматия по истории Древнего Востока : в 2 ч. под общ. ред. М.А. Коростовца. М. : Высшая школа, 1980. Ч. 1.- 328 с.

13. Климов И. П. Историко-правовой опыт противодействия коррупции и его значение для современной России. // *Вестник Тюменского государственного университета*. 2010. № 2. С. 147-154.

14. Эстрин А. Я. Должностные преступления. М. : Госюриздат, 1928. 210 с.

15. Онищенко Л. Профілактичний акцент щодо корупції... Документи СРСР. *Незалежний аудитор*. 2013. № 4. С. 101–104.

16. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров 2-е изд. М.: Сов. Энциклопедия, 1982. 1600 с.

17. Комісарчук Ю. А., Кириченко М. В., Мельник В. В. Деякі аспекти генези поняття корупція. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів: ЛьвДУВС, 2009. Вип. 1. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvlduvs/2009_1/09kyagpk.pdf (дата звернення: 10.08.2017).

18. Кримінальний Кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). 1961. № 2. Ст. 14.

19. Коруля І. В. Міліція в механізмі протидії корупції : моногр. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 246 с.

20. Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією в Україні : Постанова Верховної Ради України від 05 липн. 2001 р. № 2612. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2612-iii> (дата звернення: 10.08.2017).

21. Шатрава С. О. Теорія і практика запобігання корупції в органах Національної поліції України: адміністративно-правове дослідження: монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 439 с.

22. Гогран О. Л. Историчні аспекти боротьби з корупцією в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 277-280.

23. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.

24. Виговська А. В. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини за вітчизняним і зарубіжним кримінальним законодавством: порівняльна характеристика. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 351–357. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36863/48-Vygovska.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 10.08.2017).

25. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий 34-ю сесією Генеральної асамблеї ООН 17 груд. 1979 р. // Документ ООН А/34/46, ООН, 1980. С. 208–240.

26. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 4 листоп. 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102. (дата звернення: 10.08.2017).

АНОТАЦІЯ

Здійснюється аналіз міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, а також довідкової літератури щодо визначення поняття «корупція». Досліджуються передумови її виникнення, заходи протидії на різних етапах державно-правового розвитку України. На підставі цього надається висновок, що корупція виступає як складне системне та соціальне явище, яке в даний час продовжує існувати практично у всіх країнах світу. Надається власне бачення сутності корупції.

Ключові слова: держава, глобалізація, історичний розвиток, корупція, корупційні правопорушення, корупційні злочини, хабар, протидія.

SUMMARY

An analysis of international and domestic normative legal acts, as well as reference literature on the definition of “corruption” is underway. The conditions of its occurrence, measures of counteraction at various stages of state-legal development of Ukraine are investigated. On the basis of this, it is concluded that corruption is a complex systemic and social phenomenon, which currently continues to exist in almost all countries of the world. Own vision of the essence of corruption is given.

Key words: state, globalization, historical development, corruption, corruption offenses, corruption crimes, bribe, counteraction.

27. Официальный сайт организации Transparency International. URL: <http://www.ru.wikipedia.org.wiki>. (дата звернення: 10.08.2017).

28. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173): міжнародний документ від 27 січ. 1999 р. № ETS173. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101. (дата звернення: 10.08.2017).

29. Шутак І. Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні і техніко-юридичні аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 85–91.

30. Політична корупція перехідної доби. Скептичний погляд : пер. с англ. / Ред. Стівен Коткін, Андраш Шайо ; Пер. Тамара Гарастович, Сергій Гарастович ; Наук. ред. Наталія Беліцер . Київ : К.І.С., 2004. 440 с.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСНОВНОГО БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 139 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

**БЕРИЛО Олександр Георгійович - ад'юнкт докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ**

УДК 343.624

Исследовані дискуссионные вопросы определения основного непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 139 УК Украины. Проанализированы современные взгляды на его структурирование и предлагается авторское определение, под которым следует понимать общественные отношения, охраняющие жизнь и здоровье человека и обеспечивающие реализацию права граждан на оказание медицинской помощи. Обоснован вывод, что структуру общественных отношений основного непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 139 УК Украины, составляют отношения, возникающие между участниками общественных отношений (пациентами и медицинскими работниками) по поводу предмета общественных отношений, которым выступает жизнь и здоровье человека. Механизм нарушения состоит в необходимом изменении социальной связи (соответствующих поступках субъектов, обеспечивающих сохранение медицинскими приемами и средствами надлежащего существования предмета общественных отношений).

Ключевые слова: непосредственный объект, преступление, жизнь, здоровье, общественные отношения, оказание медицинской помощи, участники общественных отношений, пациент, медицинский работник.

Постановка проблеми

Розуміння безпосереднього об'єкта нерідко пов'язується із вказівкою на конкретне злочинне посягання. За словами А.В. Савченка, безпосереднім об'єктом

злочину є ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він заподіює шкоду (життя конкретної особи, власність конкретної особи, громадський порядок у конкретному місці) [9, с. 94].

Така позиція, на наш погляд, видається дещо дискусійною і може обґрунтовуватися тільки розумінням конкретного складу злочину. За таких умов у правозастосовній практиці з'ясування ознак конкретного складу злочину дійсно вимагає встановлення безпосереднього об'єкта як конкретних суспільних відносин, що зазнали чи могли зазнати порушення. Утім, якщо говорити про склад злочину як абстрактну юридичну конструкцію, а не конкретне одиничне явище, то безпосередній об'єкт злочину у цьому випадку повинен визначатися не як конкретні (одиничні) суспільні відносини, а як суспільні відносини у певній сфері, які охороняються кримінальним законом і які можуть зазнавати порушення у випадку вчинення злочину. Основний безпосереднім об'єктом ненадання допомоги хворому медичним працівником є суспільні відносини, які нерозривно пов'язані із суспільними відносинами, що є родовим та видовим об'єктом цього злочину і є частиною останніх.

Аналіз останніх досліджень

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником є дослідження В.І. Ако-

пова, Н.П. Аржанова, Ф.Ю. Бердичевсько-го, О.Г. Блінова, В.О. Глушкова, М.І. Ковальова, А.Н. Красікова, І.Ф. Крилова, В.К. Кудрявцева, Н.С. Малєїна, В.Г. Макашвілі, С.П. Мокринського, А.А. Мохова, І.О. Нікітіної, В.П. Новосолова, О.П. Огаркова, В.А. Ойзенхіта, А.Н. Савицької, С.Г. Стеценка, М.С. Таганцева, Є.В. Фесенка, С.А. Химченка, Г.В. Чеботарьової, О.В. Червоних, А.Н. Язухіна та ін. Однак, незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних з ознаками складу злочину, передбаченого ст. 139 КК України, залишились дискусійними, а окремі мало дослідженими. Серед них слід виокремити питання про визначення основного безпосереднього об'єкта зазначеного злочину.

Тому **метою статті** є дослідження проблемних питань основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 Кримінального кодексу України. Також за мету поставлено визначення структури суспільних відносин основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України.

Виклад основного матеріалу

Щодо визначення основного безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником у науці кримінального права немає однозначної позиції. Г.М. Борзенков, А.С. Горелик, Д.Ю. Мамонтов, Л.М. Назмутдінова, А.А. Тер-Акопов вважають, що при ненаданні допомоги хворому медичним працівником загроза існує не безпосередньо для життя і здоров'я особи, а для безпеки останньої, оскільки реальне настання шкоди відбувається не в результаті прямого зазіхання.

Л.М. Назмутдінова зазначає, що при визначенні безпосереднього об'єкта ключовими є: 1) безпека життя і здоров'я особи; 2) зі сторони медичних працівників [11, с. 214]. Д.Ю. Мамонтов наголошує, що при ненаданні допомоги хворому медичним працівником ігнорується право людини перебувати у безпечному для життя та здоров'я становищі [10, с. 124]. Зміст даної позиції полягає в тому, що під

безпосереднім об'єктом злочину, передбаченим ст. 139 КК України, розуміють суспільні відносини, що забезпечують безпеку життя (особистості) та безпеку здоров'я.

Російські вчені визначають безпосереднім об'єктом ненадання допомоги хворому медичним працівником – право на життя або право на здоров'я [13, с. 71]. Т.А. Кирова та В.Г. Куранов критично підходять до зазначеної позиції, обґрунтовуючи свої погляди тим, що існування кримінально-правових заборон, закріплених у розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи», має на меті забезпечення безпеки життя і здоров'я осіб. Виходячи з того, що кваліфікований склад ненадання допомоги хворому медичним працівником сконструйований як матеріальний і передбачає такі наслідки, як шкода здоров'ю (інші тяжкі наслідки) або смерть особи, тому цілком логічно припустити, що тут ми маємо справу не з загрозою настання небезпеки, а з заподіянням реальної шкоди [8, с. 237].

І.І. Горелік зазначав, що об'єктом ненадання допомоги хворому медичним працівником є не тільки життя особи, але і її здоров'я, що безпосередньо логічно слідує із змісту самої норми, зокрема зі словосполучення «могло спричинити смерть або інші тяжкі наслідки» [6, с. 191]. Аналогічної позиції (що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 139 КК України є життя та здоров'я особи) притримується Г.І. Баймурзін [1, с. 205], О.О. Дудоров [14, с. 293], Ш.С. Рашковська [12, с. 46]. Такий підхід, у першу чергу, обумовлений законодавчим формулюванням назви розділу, в якому знаходиться досліджувана кримінально-правова заборона.

На наш погляд, відносини, які забезпечують безпеку особи, як об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, є відносинами взаємодопомоги і надмірно розширюють його межі.

Якщо визначати безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, враховуючи, які наслідки могли настати чи настали, то в даному випадку безпосереднім об'єктом за ч. 1 ст. 139 КК України буде здоров'я особи (виходячи із сло-

восполучення «може мати тяжкі наслідки для хворого») та життя і здоров'я хворого у ч. 2 «спричинило смерть хворого чи інші тяжкі наслідки»). Недотримання уніфікації оціночних понять у конструкції цієї норми (тяжкі наслідки для хворого) може викликати питання при кваліфікації. Зокрема, якщо лікар не надавав допомоги хворому, завідомо припускаючи, що це може спричинити смерть чи буде охоплюватися поняттям тяжких наслідків, якщо в кваліфікованому складі смерть не охоплюється ними, а виділяється окремо (смерть хворого чи інші тяжкі наслідки)? Звісно, слово «інші» може виправити ситуацію при кваліфікації такого діяння у «бажану сторону».

Існує точка зору і щодо багатоб'єктності безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником. Зокрема, Ф.Ю. Бердичевський висловлює думку, що злочин, передбачений ст. 139 КК України, має подвійний безпосередній об'єкт – життя і здоров'я та порядок здійснення професійних функцій медичним працівником [2, с. 73, 88; 14, с. 293]. Іншими словами, автор вважає, що шкода спричинюється в результаті порушення встановленого порядку надання медичним працівником допомоги хворому, в результаті чого страждають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини життя та здоров'я хворого.

Схожої позиції стосовно подвійного безпосереднього (двооб'єктного) об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником дотримуються Т.А. Кірова та В.Г. Куранов. На їх думку, ненадання допомоги хворому підриває впевненість громадян у гарантованості їх права на здоров'я і їх права на медичну допомогу. На підставі цього вони констатують, що безпосередній об'єкт досліджуваного складу злочину, у першу чергу, має на меті охорону саме цих інтересів і розуміють під ним суспільні відносини, пов'язані з повним, своєчасним і якісним виконанням суб'єктом даного злочину своїх професійних обов'язків, оскільки саме їх невиконання запускає механізм злочинної поведінки і зумовлює заподіяння

шкоди життю або здоров'ю потерпілого [8, с. 237–238].

У свою чергу позиція А.А. Магомедова, В.П. Ревина, О.І. Рарога, А.І. Чучаєвої щодо визначення безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником зводиться до того, що об'єктом аналізованого складу є здоров'я іншої людини, при цьому вік потерпілого, наявність у нього унікальних біологічних якостей, стан його здоров'я в момент посягання на його зміст (визначення) не впливає [8, с. 237]. В.О. Глушков, визначаючи безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, характеризує його як відносини, покликані забезпечити реалізацію права громадян на охорону здоров'я, оскільки, ухиляючись від неї, суб'єкт (медичний працівник) не вступає у визначені йому законом відносини щодо надання послуг медичного характеру з охорони здоров'я, порушуючи при цьому принцип кваліфікованого надання медичної допомоги, її повсюдність й обов'язковість. Тому безпосередній об'єкт зазначеного злочину – це відносини, покликані забезпечити реалізацію права громадян на охорону здоров'я в системі охорони здоров'я згідно з принципами кваліфікованості, обов'язковості та повсюдності надання медичної допомоги [5, с. 19, 109].

Доволі критично щодо зазначеної позиції поставилася Г.В. Чеботарьова, і на основі всебічного аналізу різних точок зору щодо безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України, визначила його як суспільні відносини у сфері медичної діяльності в частині забезпечення своєчасного надання медичної допомоги особам, життю або здоров'ю яких загрожує небезпека від хвороб чи інших патологічних станів [14, с. 297].

Проаналізувавши позиції вчених щодо визначення безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником, ми можемо звести їх у шість груп: 1) суспільні відносини, які забезпечують безпеку здоров'я або безпеку в цілому (при ненаданні допомоги хворому медичним працівником загроза існує не

безпосередньо для життя і здоров'я цієї особи, а для їх безпеки, так як реальне настання шкоди відбувається не в результаті прямого посягання); 2) суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я особи (обґрунтовується тим, що норма знаходиться у розділі II Особливої частини «Злочини проти життя та здоров'я особи»); 3) суспільні відносини у сфері охорони здоров'я іншої людини (при цьому стан його здоров'я в момент посягання на нього, вік, стать та інші індивідуальні біологічні якості значення не мають); 4) суспільні відносини, пов'язані з повним, своєчасним і якісним виконанням суб'єктом даного злочину своїх професійних обов'язків, оскільки саме їх невиконання запускає механізм злочинної поведінки і зумовлює заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілого не тільки життя особи, але і її здоров'я; 5) життя і здоров'я та порядок здійснення професійних функцій медичним працівником; 6) відношення, покликані забезпечити реалізацію права громадян на охорону здоров'я в системі охорони здоров'я згідно з принципами кваліфікованості, обов'язковості та повсюдності надання медичної допомоги.

Суспільні відносини щодо ненадання медичної допомоги, враховуючи зв'язок здоров'я людини із майновими відносинами щодо працездатності, відносяться до цивільно-правових. А при злочинному протиправному діянні, передбаченому ст. 139 КК України, медичний працівник провокує виникнення нових анти-суспільних відносин, що безпосередньо пов'язане із порушенням його професійних обов'язків. На основі цього – безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, через призму надання послуг, які спрямовані на збереження життя та здоров'я хворої особи.

Отже, безпосередній об'єкт ненадання допомоги хворому медичним працівником має свої особливі риси, які відмежовують його від багатьох злочинів проти життя та здоров'я в тому аспекті, що безпосередньо бездіяльність медичного працівника не спричиняє шкоди життю чи здоров'ю хворого, а не відвертає її настан-

ня шляхом невчинення певних дій. Виходячи із конструкції досліджуваного складу злочину, необхідно відзначити, що реальне спричинення шкоди безпосередньому об'єктові лежить за межами складу злочину (шкода спричинюється опосередковано, при порушенні медичним працівником своїх професійних обов'язків). Тому його слід розглядати як суспільні відносини, що охороняють життя та здоров'я особи і забезпечують реалізацію права громадян на надання медичної допомоги. Це обумовлено тим, що шкода при ненаданні допомоги хворому медичним працівником завдається життю та здоров'ю особи у зв'язку з неналежною якістю реалізації права громадян на надання медичної допомоги та у зв'язку з порушенням медичним працівником своїх професійних обов'язків.

У цьому зв'язку можна стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 139 КК України, є суспільні відносини, у сфері охорони життя та здоров'я особи та забезпечення реалізації права громадян на надання медичної допомоги.

Також для повноти та послідовності дослідження об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником слід звернути увагу і на структуру як основного безпосереднього об'єкта злочину, тобто визначити та проаналізувати складові елементи суспільних відносин, які виступають основним та додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 139 КК України.

Розглядаючи структуру суспільних відносин, ми підтримуємо думки М.Й. Коржанського, В.Я. Тація, Є.А. Фролова та інших вчених, які до структури суспільних відносин включають: 1) учасників; 2) предмет; 3) соціальний зв'язок (зміст). Такий підхід до структури суспільних відносин відображається і в сучасних спеціальних наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців [3, с. 134; 4, с. 116–119].

При цьому під учасниками суспільних відносин розуміються фізичні або юридичні особи, їх об'єднання, держава, те-

риторіальна громада, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, будь-які інші соціальні утворення, які вступають у відносини (взаємодію) між собою або з іншими соціальними утвореннями. Характер та роль учасників суспільних відносин визначає особливості самого соціального зв'язку та самих суспільних відносин між такими учасниками. Принадібно зазначимо, що суспільні відносини рівною мірою можуть складатися між учасниками суспільних відносин різного порядку. Так можуть виникати суспільні відносини людини та держави, людини та територіальної громади, людини та юридичної особи, групи людей та органів державної влади, територіальної громади та держави тощо. У такому випадку характер та статус учасника (учасників) суспільних відносин може тільки визначати їх окрему специфіку, утім загалом не впливає на природу таких відносин та визнання їх суспільними, так само як не впливає на правове забезпечення охорони таких суспільних відносин.

Важливим у контексті вивчення учасників суспільних відносин залишається питання про їх кількісний склад. Слід підтримати думку тих вчених, які вважають, що кількісно коло учасників суспільних відносин може бути необмежене, проте мінімальна кількість таких учасників повинна бути не менше двох [7, с. 122]. Пояснюється це тим, що суспільні відносини передбачають перш за все відносини, тобто взаємодію, і цілком логічно, що така взаємодія можлива щонайменше між двома учасниками. В іншому ж випадку (за наявності тільки одного учасника) взаємодія, як і самі суспільні відносини, є неможливою. Однак такий підхід не виключає можливої участі у суспільних відносинах (участі у взаємодії) трьох, чотирьох чи набагато більшої кількості учасників.

Що ж стосується основного безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником, то учасниками цих суспільних відносин, звісно, повинні виступати медичні працівники. Визначення цих учасників суспільних відносин ґрунтується на положеннях диспо-

зицій ч. 1 та ч. 2 ст. 139 КК України. На них покладається обов'язок відповідно до свого професійного статусу вживати заходи щодо надання медичної допомоги особам, які її потребують.

Наступним елементом суспільних відносин є їх предмет – блага, цінності, з приводу яких і виникають суспільні відносини. У межах аналізованої групи суспільних відносин таким предметом виступає життя й здоров'я особи.

Саме з приводу життя й здоров'я людини, а точніше, з приводу забезпечення охорони життя та здоров'я особи та забезпечення реалізації права громадян на охорону життя та здоров'я, і виникають суспільні відносини (взаємодія) між учасниками. Іншими словами, саме таке функціонування зазначених суспільних відносин вимагає від залучених до них суб'єктів відповідних вчинків, що забезпечують збереження медичними прийомами та засобами належного існування предмета цих відносин – життя й здоров'я особи. У конкретному вигляді така взаємодія уособлює соціальний зв'язок, що є третім елементом суспільних відносин. При цьому важливе значення має розуміння того, що медичний працівник об'єктивно здатен протидіяти (використовуючи свої професійні можливості) лише певним видам загроз для зазначеного предмета. Не менш важливе значення відіграє час надання учасником суспільних відносин медичної допомоги, адже він суттєво впливає на кваліфікацію.

Отже, розглянувши структуру суспільних відносин, які виступають основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 139 КК України, слід визнати, що такими суспільними відносинами є відносини, що виникають між учасниками суспільних відносин (пацієнтами та медичними працівниками) та з приводу предмета суспільних відносин, яким виступає життя й здоров'я особи. Разом із цим необхідно звернути увагу і на механізм самого порушення суспільних відносин, тобто на механізм посягання на об'єкт злочину. Враховуючи структуру суспільних відносин, які виступають основним безпосеред-

нім та додатковим обов'язковим об'єктом злочину, а також враховуючи сутність самого злочинного посягання, доходимо висновку, що порушення зазнає сам предмет суспільних відносин (життя й здоров'я особи). Водночас механізм такого порушення полягає у необхідній зміні соціального зв'язку, а невтручання медичного працівника (шляхом ненадання медичної допомоги) в розвиток загрозливих для життя або здоров'я іншої людини процесів не перериває шкідливого впливу на організм хворого.

Висновки

На основі аналізу проблемних питань основного безпосереднього об'єкта ненадання допомоги хворому медичним працівником варто зробити наступні висновки: 1) безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України має свої особливі риси (бездіяльність медичного працівника не спричиняє шкоди життю чи здоров'ю хворого, а не відвертає її настання шляхом невчинення певних дій) і його слід розглядати як суспільні відносини, що охороняють життя та здоров'я особи і забезпечують реалізацію права громадян на надання медичної допомоги; 2) структурою суспільних відносин (основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України) є відносини, що виникають між учасниками суспільних відносин (пацієнтами та медичними працівниками) та з приводу предмета суспільних відносин, яким виступає життя й здоров'я особи; 3) механізм такого порушення полягає у необхідній зміні соціального зв'язку (відповідні вчинки суб'єктів, що забезпечують збереження медичними прийомами та засобами належного існування предмета суспільних відносин). Додатковим обов'язковим (необхідним) об'єктом злочину, передбаченого ст. 139 КК України, є суспільні відносини щодо порядку надання медичної допомоги.

Література

1. Баймурзин Г.И. Некоторые вопросы ответственности за преступления ставящие в опасность жизнь и здоровье // *Юрид. Науки*. Вып. 6. Алма-Ата, 1976. 321 с.
2. Бердичевский Ф.Ю. Уголовная ответственность медицинского персонала за нарушение профессиональных обязанностей. Москва, 1970. 128 с.
3. Бортник В. А. Честь та гідність особи як об'єкт злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2013. 212 с.
4. Винокуров В. Н. Общественные отношения как объект преступления : за и против. *Государство и право*. 2010. № 1. С. 116–119.
5. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения. Киев, 1987. 200 с.
6. Горелик И.И. Квалификация преступлений, опасных для жизни и здоровья. Минск, 1973. 320 с.
7. Грудзур О. М. Об'єкт злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво господарство і право*. 2009. № 12. С. 121–125.
8. Кирова Т. А., Куранов В. Г. Проблемы определения объекта в составе ст. 124 УК РФ // Четвертый пермский международный конгресс ученых-юристов: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Пермь, Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 18–19 октября 2013 г.). Пермь, 2013. С. 237–237.
9. Кримінальне право України. Загальна частина. Александров Ю.В., Антипов В.І., Дудоров О.О. Київ, 2009. 408 с.
10. Мамонтов Д. Ю. Объективные признаки неоказания помощи больному. *Черные дыры в Российском законодательстве*. 2008. № 4. С. 123–124.
11. Назмутдинова Л.М. Объект преступления неоказания помощи больному по уголовному праву России. *Ученые записки Казанского ун-та. Гуманитарные науки* Том 155, кн. 4 С. 211–217.
12. Рашковская Ш.С. Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. Москва, 1959. 126 с.
13. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: под ред.

АНОТАЦІЯ

Досліджено дискусійні питання щодо визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України. Проаналізовано сучасні погляди щодо його структурування та пропонується авторське визначення, під яким слід розуміти суспільні відносини, що охороняють життя та здоров'я особи і забезпечують реалізацію права громадян на надання медичної допомоги. Обґрунтовано висновок, що структуру суспільних відносин основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України, складають відносини, що виникають між учасниками суспільних відносин (пацієнтами та медичними працівниками) з приводу предмета цих відносин, яким виступає життя й здоров'я особи. Механізм порушення полягає у необхідній зміні соціального зв'язку (відповідних вчинках суб'єктів, що забезпечують збереження медичними прийомами та засобами належного існування предмета суспільних відносин).

Ключові слова: безпосередній об'єкт, злочин, життя, здоров'я, суспільні відносини, надання медичної допомоги, учасники суспільних відносин, пацієнт, медичний працівник.

SUMMARY

Discussion questions concerning determination of the main primary object of a crime, according to Art. 139 of the Criminal Code of Ukraine have been studied. The modern views on its structuring and the author's definition which should be understood as the social relations protecting the life and health of the individual and ensure the implementation of the right of citizens to provide medical care have been proposed. It is substantiated that the structure of social relations of the main primary object of the crime according to Art. 139 of the Criminal Code of Ukraine consists of relations that arise between participants of social relations (patients and medical workers) regarding subject of public relations, which is the life and health of the person. The mechanism of such a violation involve necessary changes in social communication (the corresponding actions of subjects that ensure the preservation of medical methods and means of proper existence of the subject of public relations).

Key words: primary object, crime, life, health, social relations, provision of medical aid, participants of social relations, patient, medical worker.

Б. Т. Разгильдиева и А. Н. Красикова. Саратов, 1999. 672 с.

14. Чеботарьова Г. В. Ненадання допомоги хворому медичним працівником:

проблеми кримінально-правової характеристики об'єктивних ознак злочину. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия «Юридические науки»*. 2010. Том 23 (62), № 1. С. 292–298.

СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ В'ІЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ

НІКІТІН **Анатолій Анатолійович** - аспірант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.343.6 (477)

Рассмотрены различные подходы к определению специального субъекта преступления. Проанализированы признаки должностного лица как субъекта нарушения порядка въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезда из нее. Обоснована важность теоретического понимания данной категории. Освещены обязательные и дополнительные признаки субъекта преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 332-1 УК Украины. Доказано, что такой человек должен быть наделен как общими, так и специальными признаками субъекта преступления. Из общих признаков следует, что это физическое вменяемое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста. Специальный признак указывает на наличие статуса должностного лица, в понимании ч. 3 и ч. 4 ст. 18 УК Украины.

Ключевые слова: состав преступления, субъект преступления, специальный субъект преступления, вменяемость, временно оккупированная территория, нарушение порядка въезда (выезда).

Постановка проблеми

Визначення поняття «службова особа» надається двічі в КК України (у ч. 3 та ч. 4 ст. 18, а також у примітці до ст. 364 КК України). Змістовно ці визначення є відмінними, і коло кримінально-правових норм, до яких вони можуть застосовуватися, також є різним. Зокрема, визначення, наведене в ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України, застосовується до всіх кримінально-правових норм, за винятком норм, що згада-

ні в п. 1 примітки до ст. 364 КК України (ст.ст. 364, 368, 368-2, 369 КК України), тобто в цих статтях застосовується визначення поняття «службова особа», закріплене в п. 1 та п. 2 примітки до ст. 364 КК України. Відмінність цих визначень полягає в тому, що перше з них (ч. 3 ст. 18 КК України) передбачає віднесення до службових тих осіб, які постійно чи тимчасово обіймають на будь-яких¹ підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, тоді як друге визначення (п. 1 примітки до ст. 364 КК України) з-поміж іншого відносить до службових тільки осіб, які постійно чи тимчасово обіймають «на державних чи комунальних» підприємствах, в установах або організаціях посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.

¹ Оскільки ч. 3 ст. 18 КК України не конкретизує форму власності підприємств, установ чи організацій, на яких особа може обіймати посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, то можна зробити висновок, що форма власності цих підприємств, установ та організацій може бути будь-якою. Окрім того, згадка про службових осіб юридичної особи приватного права (ст. 364-1 та ст. 368-3 КК України) без окремого визначення цього поняття, підтверджує висновок про будь-яку форму власності підприємств, установ чи організацій, на яких, відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України, особа може обіймати посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.

Коли в нормативно-правовому акті згадується про одне і те ж правове поняття (термінологічний збіг), яке вживається в різних значеннях, є грубим порушенням законодавчої техніки, що призводить до труднощів розуміння самого нормативно-правового акта та ускладнює його застосування. Як наслідок, це утворює ризики неоднакового застосування кримінального закону та спричиняє корупційні загрози в процесі правозастосування. Відмінність наведених вище визначень стосується головним чином тільки кола підприємств, установ чи організацій, на яких особа може виконувати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції. Таким чином, поняття, визначене в п. 1 примітки до ст. 364 КК України, є лише частиною цілого поняття, яке закріплене в ч. 3 ст. 18 КК України. З огляду на це виправданою та необхідною є вказана позиція О.Д. Ярошенко [14, с. 12], що поняття, визначене в п. 1 примітки до ст. 364 КК України, стосується не всіх службових осіб, а лише одного із їх видів – публічних службових осіб.

Що ж стосується суб'єкта досліджуваного злочину, то слід констатувати, що ст. 332-1 КК України не згадується в п. 1 примітки до ст. 364 КК України як стаття, щодо якої розповсюджується визначення публічної службової особи, а тому у цьому випадку повинно застосовуватися загальне визначення службової особи, закріплене в ч. 3 ст. 18 КК України.

Аналіз останніх досліджень

Деякі аспекти кримінальної відповідальності за злочини у сфері недоторканості державних кордонів були предметом досліджень таких вчених-криміналістів, як О.М. Бандурка, Ю.О. Данилевська, А.О. Данилевський, В.В. Дьомін, В.М. Куц, А.П. Мозоль, Р.С. Орловський, О.О. Пащенко, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк А.М. Шульга та ін.

Враховуючи постійні зміни, які вносяться до законодавства, постає питання у правозастосуванні щодо кваліфікації злочинів, у тому числі і передбаченого ст. 332-1 КК України. Щоб належним чином його

вирішити, зокрема стосовно порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, необхідне вивчення питання щодо службової особи як суб'єкта цього злочину. Тому **метою статті** є дослідження питань службової особи як суб'єкта порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Основні результати дослідження

Виходячи з буквального змісту диспозиції ч. 2 ст. 332-1 КК України, суб'єктом порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї може визнаватися група осіб за попередньою змовою або службова особа з використанням службового становища. Зупинимось конкретніше на дослідженні поняття «службова особа з використанням службового становища». Суб'єкт у даному випадку є спеціальним, оскільки разом із загальними ознаками він наділяється ще й додатковими, які дають йому можливість вчинити цей злочин та є обов'язковими для цього складу злочину. Додатковою ознакою суб'єкта злочину у цьому випадку є віднесення його до кола службових осіб. На думку Р.Л. Максимовича, службовій особі, яка є спеціальним суб'єктом злочину, притаманні ознаки: 1) ті, що характеризують загальний суб'єкт злочину (ознаки, які вказують на те, що службова особа є фізичною особою, осудною та досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність); 2) ті, що не лише вказують на відмінність службової особи від загального суб'єкта злочину, а й виражають особливості цього різновиду спеціального суб'єкта злочину порівняно з іншими (ознаки, які стосуються функцій та обов'язків, що їх виконує службова особа, а також її зв'язку із підприємствами, установами чи організаціями, від імені яких вона діє) [9, с. 81–82, 110].

Аналіз законодавчого визначення загального поняття «службова особа» дає можливість виділити такі категорії службових осіб: 1) особа, яка виконує функції представника влади; 2) особа, яка виконує функції представника місцевого самовря-

дування; 3) особа, яка обіймає на підприємствах, в установах, організаціях посаду, пов'язану із виконанням організаційно-розпорядчих функцій; 4) особа, яка обіймає на підприємствах, в установах, організаціях посаду, пов'язану із виконанням адміністративно-господарських функцій; 5) особа, яка виконує функції представника влади, представника місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням (навіть за відсутності обіймання посади), яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

У контексті вивчення сучасного поняття «службова особа» прийнятним є використання правозастосовних орієнтирів, що визначали зміст категорій службових осіб відповідно до попередньої редакції цього визначення. Мова йде насамперед про постанову Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» [12]. Так, представниками влади правозастосовні орієнтири пропонують визнавати, зокрема, працівників державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [12].

В.А. Клименко стверджує, що здійснення представниками влади своїх функцій означає виконання дій, які породжують певні юридичні наслідки для широкого кола осіб, які не знаходяться в службовій залежності від представника влади [6, с. 43]. О.Ф. Бантишев та С.А. Кузьмін зазначають, що представник влади – це особа, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади, тобто наділена в межах своєї компетенції правом ставити вимоги, приймати рішення чи застосовувати примусові заходи, обов'язкові для

виконання фізичними та юридичними особами, незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості, тобто впливати на поведінку осіб поза межами відомства, громадян, не підпорядкованих їм за службою чи роботою. Таким чином, представниками влади вчені пропонують визнавати: народних депутатів, працівників судових та адміністративних органів (судді, судові виконавці, слідчі й оперативні працівники органів МВС і СБУ, прокуратури та їх помічники, а також слідчі прокуратури, працівники міліції (поліції), пожежні інспектори, інспектори лісоохорони, рибного нагляду, мисливські й податкові інспектори та ін.) [1, с. 10]. Натомість, на думку О.В. Кришевич та А.В. Савченка, до представників влади, наприклад, відносяться: народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад Служби безпеки України, працівники кримінальної та податкової міліції (поліції), державні інспектори й контролери, лісничі, військові коменданти, начальники гарнізонів та ін. [8, с. 45]. Однак, уже в Науково-практичному коментарі до КК України В.В. Василевич, Т.М. Приходько та А.В. Савченко окремо визначають поняття представника влади та представника місцевого самоврядування [11, с. 67].

З огляду на це постає питання про розмежування понять «представник влади» та «представник місцевого самоврядування», адже, як бачимо, деякі вчені певною мірою ототожнюють ці поняття, відносячи до представників влади й осіб, які працюють в органах місцевого самоврядування. Додамо також, що в попередній редакції визначення поняття «службова особа» категорія представників місцевого самоврядування не виділялася, тому представники місцевого самоврядування могли відноситися до службових осіб тільки за категорією представників влади.

На нашу думку, ці поняття, незважаючи на свою подібність, не можуть ототожнюватися, оскільки є різною сама природа державної влади та місцевого самоврядування. Так, у ст. 5 та ст. 6 Конституції

Україні визначено, що джерелом влади в Україні є народ, а у ст. 140 Конституції України зазначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Таким чином, очевидно і принциповою є відмінність державної влади та місцевого самоврядування, які знаходять розмежування в самій Конституції України та законодавчому визначенні поняття «службова особа» (ч. 3 ст. 18 КК України). Утім, необхідність виділення представників місцевого самоврядування як окремої категорії службових осіб заперечується Т.І. Слущкою, яка вважає, що поняття представника влади повною мірою повинно охоплювати представника місцевого самоврядування [13, с. 10]. З цього приводу О.О. Дудоров та Г.М. Зеленов уточнюють, що визначення стосується не тільки представника влади, але й представника місцевого самоврядування, зазначаючи, що представники влади та місцевого самоврядування – це особи, які, діючи від імені всіх гілок державної влади або органів місцевого самоврядування, реалізують надані їм владні повноваження, що тягне правові наслідки для невизначеного кола не підлеглих їм по службі осіб [7, с. 569].

Погоджуючись із позицією вчених щодо виокремлення представників влади та представників місцевого самоврядування як можливих категорій службових осіб, слід звернути увагу на певну обмеженість кола представників влади. Так, до представників влади пропонується відносити осіб, які діють «від імені всіх гілок державної влади». Проте у цьому зв'язку слід звернути увагу на аргументи Р.Л. Максимовича, який стверджує, що коло представників влади не може пов'язуватися із поділом державної влади на три гілки (законодавчу, виконавчу і судову), оскільки існують державно-владні інституції, які не належать до жодної із них (Президент України, прокуратура тощо), утім їх представники наділені владними повноважен-

нями і можуть віддавати обов'язкові вказівки для не підпорядкованих по службі осіб. Тому, згідно з визначенням дослідника, представники влади – це особи, які здійснюють функції публічної влади (державної влади та влади місцевого самоврядування), тобто Президент, члени Уряду, депутати, керівники органів місцевого самоврядування, судді, народні засідателі, присяжні, прокурори, слідчі, особи, які здійснюють дізнання, голови місцевих державних адміністрацій та їхні заступники, працівники державних інспекцій, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, а також інші працівники, які наділені правом у межах своєї компетенції пред'являти вимоги, приймати рішення чи застосовувати примусові заходи стосовно фізичних і юридичних осіб незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [9, с. 125, 271].

Таким чином, визначальним для встановлення ознак службової особи є наявність повноважень представляти орган державної влади (державну владу) чи орган місцевого самоврядування, діяти від їх імені та віддавати вказівки і ставити вимоги, обов'язкові до виконання особами, які не підпорядковані їй по службі.

Наступним кроком у межах дослідження ознак службової особи є з'ясування сутності організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Варто зауважити, що в правозастосовних орієнтирах вони визначаються як обов'язки. При цьому організаційно-розпорядчі обов'язки трактуються як обов'язки із здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, тоді як адміністративно-господарські обов'язки розуміються як обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо).

Підходи до визначення змісту організаційно-розпорядчих чи адміністративно-

господарських обов'язків (функцій), як і сам зміст цих понять, не викликають особливих дискусій чи заперечень. О.В. Кришевич та А.В. Савченко, перераховуючи коло функцій, які може виконувати службова особа, окремо згадують про: 1) функції представника влади; 2) організаційні обов'язки; 3) розпорядчі обов'язки; 4) адміністративні обов'язки; 5) господарські обов'язки. Утім, досліджуючи суть відповідних обов'язків (функцій), вчені розглядають поняття організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків (функцій) [8, с. 46, 50].

Все ж таки слід також звернути увагу на те, що законодавче визначення поняття «службова особа» пов'язане як із безпосереднім виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (коли такі функції виконуються за спеціальним повноваженням), так і з самою наявністю вказаних функцій за посадою. Разом із цим в останньому випадку безпосереднє виконання таких функцій не є обов'язковим для визнання особи службовою, достатньою повинна бути тільки наявність за посадою повноважень виконувати такі функції.

Що ж стосується розуміння сутності організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій (обов'язків), то воно повинно співпадати із тим, яке визначене в правозастосовчих орієнтирах [12].

Крім цього, слід звернути увагу на певні наукові пропозиції щодо можливого розширення кола службових осіб. Зокрема, Д.Г. Михайленко зазначає про необхідність виділення квазіуправлінських функцій як ознаки службової особи. Такі функції, на думку вченого, не збігаються з організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями, однак виступають передумовою виконання службовою особою організаційно-розпорядчих функцій [10, с. 10, 15]. За словами О.О. Дудорова, до службових осіб слід відносити також і тих, які виконують обліково-контрольні обов'язки [4, с. 60]. На переконання О.М. Грудзура, порушення, пов'язані із виконанням контрольно-об-

лікових функцій (обов'язків), також обумовлюють порушення порядку службової діяльності, оскільки апарат управління, покладаючи на особу виконання таких обов'язків, намагається здійснити контроль за діяльністю інших підпорядкованих осіб [3, с. 122–123]. Відтак, хоча виконання обліково-контрольних функцій (обов'язків) і не співпадає за змістом із організаційно-розпорядчою (управління роботою, підлеглими працівниками тощо) чи адміністративно-господарською (управління майном) діяльністю, проте є передумовою їх якісного виконання, а отже, впливає і на якість самої службової діяльності. З огляду на це слід підтримати наукові позиції щодо необхідності віднесення до кола службових тих осіб, які постійно чи тимчасово обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані із виконанням обліково-контрольних функцій або виконують ці функції за спеціальним повноваженням.

Відсутність описаної ознаки у визначенні поняття «службова особа» утворює певні прогалини як у забезпеченні самої кримінально-правової охорони службової діяльності, так і в належній оцінці суспільно небезпечних діянь, які вчиняються особами, що здійснюють обліково-контрольні функції.

Таким чином, здійснення професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, не може повною мірою охоплювати виконання особою обліково-контрольних функцій, що свідчить про необхідність забезпечення належної правової оцінки виконання обліково-контрольних функцій та віднесення осіб, які їх здійснюють, до кола службових осіб. Тому виправданим і обґрунтованим є доповнення ч. 3 ст. 18 та п. 1 примітки до ст. 364 КК України після слів «адміністративно-господарських» словами «або обліково-контрольних».

Варто також звернути увагу на те, що в ч. 4 ст. 18 КК України службовими особами визнаються також посадові особи іноземних держав. Ми не будемо детально зупинятися на дослідженні ознак іноземної службової особи і звернемо увагу тільки

на те, що кримінально-правові норми (ч. 4 ст. 18 КК України) передбачають далеко не вичерпний перелік службових осіб іноземних держав, тому, вирішуючи питання про віднесення тієї чи іншої особи до категорії іноземних службових осіб, слід передусім орієнтуватися на ознаки таких осіб, які й закріплені у вказаних нормах. Тому порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї може вчинити не тільки службова особа, яка є громадянином України, але й службова особа іноземної держави. Наприклад, особа, яка уповноважена діяти від імені міжнародної організації, здійснює її постійне представництво в Україні і разом із цим утворює штучні перешкоди в роботі народного депутата України, депутата місцевої ради, комітету чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України.

Кримінальне законодавство не розкриває поняття *службового становища*, залишаючи право на його тлумачення правозастосовній практиці. Однак, виникає питання: чи скоює службова особа діяння лише в межах своєї службової компетенції і чи вважати використанням влади чи службових повноважень випадки, коли службова особа вчиняє суспільно небезпечне діяння з використанням посадового впливу або авторитету?

На думку деяких вчених, службовий злочин може бути вчинений лише тоді, коли особа виконує такі дії, які знаходяться в рамках її службової компетенції, безпосередньо витікають з її повноважень, прав та обов'язків. Тобто, якщо службова особа, використовуючи свій службовий авторитет, скоює будь-які злочинні дії в тому підприємстві, установі, організації, де вона працює, то дані дії не є службовими і не можуть розглядатися як службовий злочин [5, с. 59–63].

Інші вважають, що суб'єкт, займаючи відповідну посаду і виконуючи відповідні обов'язки в межах своєї службової компетенції, в силу цього набуває визначеного авторитету, має службові зв'язки з іншими посадовими особами, здатен здійснювати на них вплив, завдяки чому має ряд фактичних можливостей, відсутніх в інших

осіб, які не займають дану посаду. Тому використання суб'єктом свого службового становища – це використання ним тих прав чи практичних можливостей, якими він володіє саме у зв'язку із займаною посадою. За відсутності у суб'єкта займаної посади подібних можливостей він не мав би взагалі чи мав, але в меншій мірі [2, с. 127–128]. Така позиція видається правильною, але тут все ж потрібно врахувати вид злочинного діяння.

У випадках використання службовими особами свого службового становища для вчинення злочинів, передбачених статтями інших розділів, склад яких передбачає таке зловживання, як спосіб вчинення злочину, кваліфікація злочинів здійснюється за вказаними нормами і додаткової кваліфікації за ст. 364 або ст. 364-1 КК не потребує. Зокрема, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, кваліфікується за ч. 2 ст. 332-1 КК України. Цікавою ремаркою є аналіз санкції за зловживання службовим становищем службовою особою приватного права, які є значно м'якші, ніж за зловживання владою та службовим становищем посадових осіб, які перебувають на державній службі або працюють на державних підприємствах, в установах чи організаціях. Дійсно, представник влади і державний службовець повинні нести підвищену відповідальність за зловживання порівняно із службовими особами приватного права, які вчинили тотожне діяння, бо перші представляють державу.

Висновки

На цій підставі можемо сформулювати такі узагальнення щодо розуміння ознак службової особи як суб'єкта порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

По-перше, на підставі законодавчого визначення поняття службової особи можемо зробити висновок про те, що до таких осіб слід відносити особу, яка: 1) постійно або тимчасово виконує функції представника влади – особа, яка працює

в органі державної влади або є самостійною державною посадовою особою і за характером своїх повноважень має право віддавати вказівки та ставити вимоги, що є обов'язковими для непідпорядкованих по службі осіб; 2) постійно або тимчасово виконує функції представника місцевого самоврядування – особа, яка належить до органу місцевого самоврядування та за характером повноважень може віддавати вказівки та ставити вимоги, обов'язкові для виконання непідпорядкованими по службі особами; 3) постійно або тимчасово обіймає посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих функцій – функції із здійснення керівництва галузю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності; 4) постійно або тимчасово обіймає посади, пов'язані із виконанням адміністративно-господарських функцій – функцій із управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо); 5) виконує функції представника влади, представника місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням; 6) службові особи іноземних держав.

По-друге, слід підтримати наукові позиції щодо розширення кола службових осіб та віднесення до таких осіб тих, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані із виконанням обліково-контрольних функцій, чи виконують такі функції за спеціальним повноваженням.

По-третє, термін «службове становище» потрібно тлумачити широко у випадках порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та в'їзду з неї, вчиненого службовою особою, і включати в це поняття випадки використання службовою особою впливу чи авторитету.

Література

1. Бантишев О.Ф., Кузьмін С.А.-Хабарництво: кваліфікація та документування: практ. посіб. Київ, 2009. 120 с.
2. Волженкин Б.В. Служебные преступления. – Москва, 2000. 368 с.
3. Грудзур О.М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. К., 2011. 229 с.
4. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 1994. 196 с.
5. Кириченко В.Ф. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву. Москва, 1956. 132 с.
6. Клименко В.А. Уголовная ответственность за должностные преступления. Киев, 1996. 512 с.
7. Кримінальне право. Особлива частина: у 2-х т.: підруч. за ред. Дудорова О.О., Письменського Є.О. Луганськ, 2012. 780 с.
8. Кришевич О.В., Савченко А.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням професійних послуг : наук-практ. коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ, 2012. 160 с.
9. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: моногр. Львів, 2008. 304 с.
10. Михайленко Д. Г. Підстави відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 21 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за заг. ред. Джужі О.М., Савченка А.В., Чернея В.В. Київ, 2016. 1064 с.
12. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.
13. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або служ-

АНОТАЦІЯ

Розглянуто різні підходи щодо поняття спеціального суб'єкту злочину. Проаналізовано ознаки службової особи як суб'єкта порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Обґрунтована важливість теоретичного розуміння даної категорії. Висвітлено обов'язкові та додаткові ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 332-1 КК України. Доведено, що така особа повинна бути наділена як загальними, так і спеціальними ознаками суб'єкта злочину. Із загальних ознак випливає, що це є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Спеціальна ознака вказує на наявність статусу службової особи, у розумінні ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України.

Ключові слова: склад злочину, суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину, осудність, тимчасово окупована територія, порушення порядку в'їзду (виїзду).

SUMMARY

This article deals with different approaches to the definition of a special subject of crime. The characteristics of an official as a subject of violation of entry order to the temporarily occupied territory of Ukraine and exit from it are analyzed. The importance of theoretical understanding of this category is proved. The age criteria of the subject of the crime according to part 2 of art. 332-1 of the Criminal Code of Ukraine, its obligatory and additional signs are highlighted. It is justified that such person should be endowed with both general and special features of subject of crime. From the general signs it follows that this is a physical, imputable person who has reached the age of sixteen. Special feature indicates the presence of an official in the sense of part 3 and part 4 of art. 18 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: set of elements of crime, subject of crime, special subject of crime, imputable, temporarily occupied territory, violation of entry order to the temporarily occupied territory of Ukraine and exit from it.

бових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

14. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ ДОКАЗІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

ОПАНАСЕНКО Віталій Ігорович - здобувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття посвячена дослідженню окремих проблемних питань кваліфікації заведомо ложних показань і примусу до дачі заведомо ложних показань. Розглядаються наступні питання: а) встановлення моменту закінчення злочину за ст. 384 УК в формі заведомо ложних показань, і етапу, на якому можливі добровільний відмова від доведення злочину до кінця; б) обмеження продовжуваного злочину за ст. 384 УК від повторності злочинів; в) співвідношення заведомо ложного показання (ст. 384) і заведомо ложного повідомлення про злочин (ст. 383 УК); г) кваліфікація незаконного впливу на свідка з метою примусу до надання заведомо ложних показань.

Ключові слова: фальсифікація доказів; заведомо ложні показання, примус до дачі заведомо ложних показань, штучне створення доказів.

Досліджуючи зміст та ознаки такого явища, як фальсифікація доказів, ми дійшли висновку, що одним із різновидів такої фальсифікації (залежно від виду доказів) є фальсифікація особистісних доказів. Фальсифікація особистісних доказів – це викривлення фактичних даних, що мають істотне доказове значення, шляхом надання заведомо неправдивих показань. При цьому, фальсифікація особистісних доказів, залежно від механізму її вчинення, передбачає такі форми: а) фальсифікація доказів, яка вчинюється безпосередньо – особою, яка надає заведомо неправдиві показання;

б) фальсифікація доказів, яка вчинюється опосередковано – шляхом впливу на інших осіб з метою спонукати або примусити їх до надання заведомо неправдивих показань. У Розділі XVIII Особливої частини КК, фальсифікація особистісних доказів безпосередньо «представлена» ознаками: «заведомо неправдиве показання» (ч. 1 ст. 384), «заведомо неправильний переклад» (ч. 1 ст. 384), «примушування (свідка, потерпілого) до надання заведомо неправдивих показань» (ч. 1 ст. 386 КК). Заведомо неправдивий висновок експерта, про який також йдеться у ч. 1 ст. 384 КК, на нашу думку, відноситься до письмових доказів, тому особливості кваліфікації таких дій, так само, як і примушування до надання заведомо неправдивого висновку, в межах цієї публікації, не розглядатимуться. Примушування давати показання, як ознака окремого складу злочину за ст. 373 КК, не завжди є проявом фальсифікації доказів, оскільки відповідальність за цією статтею може наставати, і в разі примушування до надання правдивих свідчень.

В останні роки в Україні з'явилося чимало робіт, присвячених питанням відповідальності за статтями 384 та 386 КК (див., напр., дисертаційні роботи Н.Ю. Алексеєвої, О.О. Вакулик, М.В. Шепітько, М.І. Мельниченка та інші), в силу чого ми не будемо досліджувати ознаки складів відповідних злочинів, а зупинимось на особливостях кваліфікації дій по фальсифікації особистісних доказів. *Метою цієї публікації*

є розгляд окремих питань кримінально-правової кваліфікації особистісних доказів. Пропонуємо розглянути наступні питання: а) встановлення моменту закінчення злочину за ст. 384 КК у формі завідомо неправдивих показань та етапу, на якому можлива добровільна відмова від доведення злочину до кінця; б) відмежування продовжуваного злочину за ст. 384 КК від повторності злочинів; в) співвідношення завідомо неправдивого показання (ст. 384) та завідомо неправдивого повідомлення про злочин (ст. 383 КК); г) кваліфікація незаконного впливу на осіб з метою спонукання їх до надання завідомо неправдивих показань.

Момент закінчення злочину за ст. 384 КК.

Питанню визначення моменту закінчення злочину за ст. 384 КК у спеціальній літературі не приділяється належної уваги, хоча воно є важливим не лише «саме по собі» (з огляду на необхідність посилання при кваліфікації на ст. 14, 15 КК), а є вирішальним для кримінально-правової оцінки дій особи, яка відмовилась від раніше наданих неправдивих показань, висновку, перекладу. У багатьох підручниках з кримінального права, а також науково-практичних коментарях йдеться лише про те, що склад злочину, передбачений відповідною статтею, є формальним і вважається закінченим з моменту вчинення передбачених у диспозиції дій [6, с. 1120]. Такий підхід виглядає надто спрощеним – він не враховує особливості змісту діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину за ч. 1 ст. 384 КК.

У спеціальній літературі висловлюються різні думки з приводу моменту закінчення злочину у формі завідомо неправдивих показань. Зазначимо найбільш типові: а) відповідне діяння закінчене з моменту самого «давання» показань, як під час судового розслідування, так і під час судового слідства (Н.Ю. Алексєєва [1, с. 118]); б) з моменту «отримання» показань органом дізнання, слідчим, прокурором або судом (Є.О. Письменський [3, с. 542]); в) з моменту фіксування показань у протоколі (М.І. Мельниченко [4, с. 137-138]); г) з моменту підписування показань (Ю.В. Александров [5, с. 751]). Крім цього, деякі вчені

по-різному визначають момент закінчення надання завідомо неправдивих показань залежно від їх форми, стадії провадження тощо. Наприклад, М.В. Шепітько пише, що момент закінчення завідомо неправдивого показання визначається підписанням відповідним суб'єктом протоколу (іншого носія інформації), куди занесена неправдива інформація за ст. 384 КК, та відповідним оформленням цього протоколу (іншого носія інформації). Щодо змішаного діяння (автор називає таким поєднання дій та бездіяльності – В.О.), то в цьому випадку момент закінчення пов'язується із закріпленням наданих показань та їх відображенням у відповідних протоколах [7, с. 9].

Пояснімо, чому ми вважаємо різними точки зору, викладені у перших двох варіантах. У більшості випадків, зокрема під час надання показань в усній формі, виглошення показань та їх отримання (сприйняття) справді співпадають за часом. Водночас, можливим є й інший варіант: наприклад, якщо допит відбувається в режимі відеоконференції, або допит здійснюється за участі перекладача – тут момент проголошення інформацій та момент її сприйняття належним суб'єктом можуть не співпадати. Для показань у письмовій формі момент їх складання та передачі (відповідно, і одержання) не співпадають.

Як бачимо, позиції вчених з розглядуваного питання насправді є досить суперечливими. При формуванні власної думки будемо виходити з наступного. По-перше, позиція, відповідно до якої закінчений склад завідомо неправдивих показань наявний з моменту «підписування» показань, є недостатньо визначеною. Тут йдеться про підписання протоколу із зафіксованими показаннями чи про підписання письмового варіанту показань?

По-друге, пов'язувати момент закінчення давання неправдивих показань з їх фіксуванням у протоколі є некоректним навіть для кримінального провадження: протокол – не єдина форма фіксування показань. Відповідно до ст. 103 КПК, процесуальні дії можуть фіксуватись у протоколі, на носії інформації за допомогою технічних засобів та у журналі судового засідан-

ня. Вказане стосується і допиту. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситись до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому (ч. 2 ст. 104 КПК). Показання, надані при допиті у судовому засіданні, як і все засідання, також фіксуються за допомогою технічних засобів (ч. 1 ст. 107 КПК), про що секретар повідомляє на початку засідання (ст. 343 КПК); у журналі судового засідання зазначається з цього приводу лише час, номер та найменування слідчої дії (ч. 1 ст. 108 КПК). У цивільному процесі за допомогою протоколу фіксуються лише окремі процесуальні дії, що відбуваються поза судовим засіданням (ст. 200 ЦПК); показання свідків, що надаються під час судового засідання, як і весь процес, обов'язково фіксуються за допомогою технічних засобів (ст. 197 ЦПК) та у журналі (198 ЦПК).

По-третє, ми не вважаємо за доцільне по різному визначати момент закінчення злочину для показань на різних стадіях провадження, для показань в усній та письмовій формі, для показань, наданих під час допиту в режимі відеоконференції, для показань при одночасному допиті кількох осіб, для показань при допиті за участю перекладача.

По-четверте, надання завідомо неправдивих показань ми розглядаємо як так званий «інформаційний» злочин, поряд із такими посяганнями, які мають форму «погроз», «публічних закликів», «розголошення» різних видів таємниці і т.п. На нашу думку, момент закінчення всіх таких злочинів передбачає не просто передачу інформації (зокрема, її проголошення), а сприйняття відповідної інформації її адресатом. Специфікою показань як предмету інформаційного злочину є те, що вони в тій чи іншій формі фіксуються у передбаченому законом порядку, але така фіксація, на нашу думку, не повинна впливати на момент закінчення злочину. При цьому ми визнаємо важливість існування документів чи технічних засобів із зафіксованими показаннями як можливого доказу у справі за ст. 384 КК.

Виходячи з викладеного, *момент закінчення злочину за ст. 384 КК у формі завідомо неправдивих показань ми пропонуємо визначати як час сприйняття відповідної інформації особою, яка здійснює допит.*

Такий підхід не суперечить загально-визнаному правилу, згідно з яким, особа не має притягуватись до кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих показань, якщо вона не була попереджена про таку можливість. Особа (свідок, потерпілий) попереджається про відповідальність за давання неправдивих показань *до того*, як починає свідчити (див. ч. 3 ст. 224, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 353, КПК, ч. 5 ст. 230 ЦПК).

Враховуючи нашу позицію щодо моменту закінчення злочину за ст. 384 КК, вважаємо, що поведінка особи, яка під час допиту змінює свої показання, не має розглядатись як добровільна відмова за жодних умов. Це правильно і для одночасного допиту двох і більше осіб (так званої «очної ставки»), коли неправдиві показання однієї особи викриваються наступними свідченнями іншої, і перша особа відмовляється від раніше зроблених заяв. Це правильно і для «звичайного» допиту. Наведене правило має застосовуватись і до випадків надання неправдивих показань під час досудового слідства, та наступної відмови від таких показань (або зміни їх на правдиві) у судовому засіданні. Відповідна поведінка винної особи, на нашу думку, має місце після закінчення злочину (є посткримінальною), отже, має враховуватись при обранні заходів кримінально-правового впливу.

Відмежування продовжуваного злочину за ст. 384 КК від повторності злочинів.

У межах здійснення кримінального провадження потерпілий, свідки надають показання, як правило, не один раз. Йдеться не лише про допит на різних стадіях провадження – зазначені особи можуть бути допитані декілька раз і під час досудового розслідування. Якщо у подібних ситуаціях особа неодноразово надає завідомо неправдиві показання, виникає питання про те, чи відповідає її поведінка ознакам єдиного продовжуваного злочину, або утворює множинність злочинів.

У науковій літературі поставлене питання, як правило, не досліджується. Очевидно, воно видається неважливим з огляду на те, що повторність за ст. 384 КК не розглядається як кваліфікуюча ознака злочину, і кваліфікація декількох випадків надання неправдивих показань все одно відбуватиметься з інкримінуванням одного юридичного складу. Проте і в таких випадках встановлення повторності важливе, оскільки має впливати на призначення винному конкретної міри покарання (п.1 ч.1 ст. 67 КК).

Нормативне визначення продовжуваного злочину закріплене у ч. 2 ст. 32 КК; конкретизація його змісту наводиться у постанові ПВСУ № 7 від 4 червня 2010 р. Так, згідно з ч.ч. 1 та 2 ст. 32 КК повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу. Повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. В абз. 1 п. 6 згаданої вище постанови ПВСУ №7 розкривається зміст ознаки «єдиний злочинний намір»: «Об'єднання тотожних діянь єдиним злочинним наміром означає, що до вчинення першого з низки тотожних діянь особа усвідомлює, що для реалізації її злочинного наміру необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких спрямоване на реалізацію цього наміру. ... а при повторності тотожних злочинів кожен із них має свою суб'єктивну сторону, зокрема самостійний умисел, який виникає щоразу перед вчиненням окремого злочину». У теорії кримінального права, а також у інших постановках ПВСУ розуміння продовжуваного злочину уточнюється щодо конкретного виду посягань. Спробуємо визначити це для злочину надання завідомо неправдивих показань.

Особа, яка надає завідомо неправдиві показання декілька разів в межах однієї або декількох стадій офіційного провадження, як правило, робить це з єдиним злочинним наміром, який виник ще до першого епізоду неправдивих свідчень. Чи має значення

тут конкретний зміст неправдивих показань, зокрема, чи можуть вважатись елементами одного продовжуваного злочину випадки надання різних за змістом неправдивих показань? На нашу думку, відповідь на поставлене запитання має бути негативною: кримінальний закон у ст. 384 визначає предмет злочину як «завідомо неправдиві показання», отже свідчення хоча б і різного змісту, які не відповідають об'єктивній дійсності, є «завідомо неправдивими показаннями».

Наступне запитання: чи має значення стадія офіційного провадження, на якій надаються неправдиві показання, точніше, факт лжесвідчень на різних стадіях провадження? Знову ж таки – ні. Чинний КК України не встановлює посилену відповідальність за неправдиві свідчення у суді. Отже, надання неправдивих свідчень на різних стадіях провадження не утворює множинності злочинів.

Чи має значення наявність кваліфікуючих ознак злочину при здійсненні окремих епізодів неправдивих свідчень? Розберімося з цим питанням детальніше. Обтяжуючими обставинами злочину, відповідно до ч. 2 ст. 384 КК, є: обвинувачення у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, штучне створення доказів обвинувачення чи захисту, а також корисливий мотив. Можна припустити, що лише один з декількох епізодів неправдивих свідчень буде поєднаний із наявністю тієї чи іншої обставини. Наприклад, свідок надавав неправдиві показання під час досудового розслідування з будь-яких особистих спонукань, а під час судового провадження – за матеріальну винагороду. Чи має за таких умов значення момент виникнення в особи наміру свідчити за винагороду, чи ні? На нашу думку, так: якщо умислом свідка з самого початку (до першого епізоду давання показань) не охоплювався той факт, що його «послуга» буде оплачена, окремі випадки лжесвідчення в принципі відповідають ознакам різних юридичних складів злочину, тобто мають кваліфікуватись з урахуванням їх множинності (у даному випадку, за ч. 1 ст. 384 та ч. 2 ст. 384 КК).

З огляду на це вважаємо правильним рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 19 березня 2014 року. Відповідним вироком особа-1 (свідок) була засуджена за сукупністю ч.ч. 1 та 2 ст. 384 КК. Мотивуючи цю кваліфікацію, суд зазначив, що своїми умисними діями, які полягають у наданні завідомо неправдивих показань як свідка в суді, поєднаних зі штучним створенням доказів захисту, особа-1 вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 384 КК. Своїми умисними діями, які полягають у наданні завідомо неправдивих показань як свідка під час досудового слідства, особа-1 вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 384 КК. За сукупністю вчиненого, дії особи-1 мають кваліфікуватися за ч.ч. 2,1 ст. 384 КК.

Проте, у вирокі суду необхідно було зазначити, що умисел на штучне створення доказів захисту виник після надання показань на етапі досудового розслідування, а також вказати, у яких конкретно діях полягало штучне створення доказів.

Отже, на можливість визнання єдиним продовжуваним злочином декількох випадків надання неправдивих показань не впливає ні конкретний зміст показань, ні стадія провадження, на якій вчинено відповідні дії. Враховуватись має лише зміна умислу, пов'язана із наміром вчинити лжесвідчення за наявності обтяжуючих обставин.

Співвідношення завідомо неправдивого показання (ст. 384) та завідомо неправдивого повідомлення про злочин (ст. 383 КК).

На практиці трапляються випадки, коли особа спочатку вчиняє завідомо неправдиве повідомлення про злочин, а потім надає неправдиві показання у провадженні, розпочатому на підставі її повідомлення або з приводу цього ж факту, який був викладений у повідомленні. У наведеній ситуації поведінка особи в принципі відповідає двом окремим юридичним складам злочинів, передбачених ст. 383 та ст. 384 КК. Водночас, у науковій літературі поширеною є думка про те, що дії винного за наведених обставин слід кваліфікувати лише за ст. 383 КК. Наприклад, В.О. Беніцький пише: «Якщо неправдивому показанню

свідка чи потерпілого передувало завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, кваліфікація за ст. 384 КК для цих осіб виключається» [3, с. 542]. Такий же підхід пропонується Ю.В. Александровим у НПК до ст. 384 КК [5, с. 752].

На чому ґрунтуються наведені твердження? Безперечно, санкція ч.1 ст. 383 є більш суворою порівняно із санкцією ч. 1 ст. 384 (санкція першої з названих норм передбачає максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років, у той час, як найбільш суворе покарання за другою – лише обмеження волі строком до двох років). Проте зміст караності того чи іншого злочину не може бути визначальним при вирішенні питання про кваліфікацію за сукупністю.

Очевидно, зазначений вище підхід обумовлений тим, що його прихильники розглядають усе вчинене як єдиний продовжуваний злочин. Вважаємо це неправильним. Незалежно від того, чи має особа, яка спочатку вчинює завідомо неправдиве повідомлення про злочин, а потім надає неправдиві показання, єдиний намір вчинити відповідні дії, такий намір аж ніяк не може бути визначений як ознака продовжуваного злочину. Продовжуваний злочин має характеризуватись тотожними діями: такі дії можуть бути різними за змістом, але відповідати ознакам одного і того ж юридичного складу злочину.

Поведінка особи, яка спочатку вчинює завідомо неправдиве повідомлення про злочин, а потім надає неправдиві показання, відповідає ознакам різних складів, отже, утворює сукупність злочинів – за статтями 383 та 384 КК.

Кваліфікація незаконного впливу на осіб з метою спонукання їх до надання завідомо неправдивих показань.

Кваліфікація незаконного впливу на осіб з метою спонукання їх до надання завідомо неправдивих показань або завідомо неправдивих висновків, залежить від таких основних факторів: а) характеристик суб'єкта злочину; б) об'єкта впливу (свідка, потерпілого, підозрюваного); в) форми впливу. Певне значення має також вид офіційного провадження – так, обстановка

вчинення злочину за ст. 373 КК визначається ознакою «під час допиту», що вказує на кримінальний процес.

Спочатку визначимо варіанти кваліфікації дій, вчинених «загальним» суб'єктом. Незаконний вплив може набувати форм умовляння, підкупу, погрози, примусу. Умовляння свідка чи потерпілого до давання завідомо неправдивих показань, або експерта до надання завідомо неправдивого висновку, незалежно від ознак суб'єкта злочину та виду провадження, має кваліфікуватись за ч. 4 ст. 27 та ст. 384 КК.

Складнішою у плані кваліфікації є ситуація, коли вплив на вказаних осіб з метою примусити їх до давання неправдивих показань чи висновку відбувається шляхом погроз або підкупу. З одного боку, у КК міститься спеціальна норма, яка встановлює відповідальність за відповідні дії, вчинені загальним суб'єктом, – це ст. 386 КК; санкція цієї статті передбачає покарання у виді штрафу, виправних робіт на строк до двох років або арешт на строк до 6 місяців. З іншого боку, вказана поведінка є проявом підбурювання до злочину, тобто підпадає під ознаки складу, передбаченого ч. 4 ст. 27, ст. 384 КК. Як відомо, покарання співучаснику призначається в межах санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає склад злочину, вчинений виконавцем, а санкція обох частин ст. 384 КК містить більш суворе покарання, ніж санкція єдиної частини ст. 386 КК (у санкції ч. 1 ст. 384, окрім виправних робіт та арешту, передбачене покарання у виді обмеження волі на строк до двох років, а у санкції ч. 2 – виправні роботи, обмеження волі, та позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, у той час як найбільш суворим покаранням за ст. 386 КК є арешт). Тобто маємо ситуацію, коли явно більш небезпечний вплив на потерпілого карається менш суворо. Такий стан має бути виправлений шляхом зміни санкції ст. 386 КК і встановлення у ній покарання, принаймні, в тих же межах, які передбачені ст. 384 КК. На сьогоднішній день кваліфікацію випадків примушування свідка чи потерпілого до давання завідомо неправдивих показань, або експерта до надання завідомо неправди-

вого висновку, шляхом погроз, зміст яких визначений у диспозиції ст. 386 КК, так само як і підкупу зазначених осіб, пропонуємо здійснювати за спеціальною нормою – ст. 386 КК, не зважаючи на її санкцію.

Вплив на осіб, показання чи висновки яких мають стати джерелом доказів, з метою примусити їх надати неправдиві показання чи висновки, може полягати у застосуванні до потерпілих фізичного насильства. Кримінально-правова оцінка таких ситуацій, на наш погляд, має здійснюватися за сукупністю норм – тією, яка передбачає відповідний насильницький злочин проти особи (статтями 121, 122, 125, 126, 127, 146, 152 тощо), та ст. 384 КК. При цьому відносно ст. 384 КК – кваліфікація може відбуватись як з посиланням на ч. 4 ст. 27, так і безпосередньо за названою статтею Особливої частини КК. Останнє матиме місце в силу ч. 2 ст. 40 КК – якщо фізичний примус, застосований до потерпілого, становитиме більш небезпечний злочин, ніж передбачений статтею про завідомо неправдиві показання.

Вище були розглянуті варіанти кваліфікації незаконного впливу на потерпілого та свідків; проте можливим є і вплив на підозрюваного чи обвинуваченого з метою добитись від нього так званої «самообмови» або інших неправдивих показань. Відповідна поведінка з боку «загального» суб'єкта не тягне відповідальності за нормами Розділу XVIII Особливої частини КК. Вчинене, залежно від характеру впливу, може кваліфікуватись як злочин проти особи. Спонукування до самообмови з боку деяких спеціальних суб'єктів (свідок, потерпілий, експерт) може вважатись «штучним створенням доказів» (ч. 2 ст. 384 КК). Проте кваліфікація за вказаною нормою передбачає поєднання такого різновиду фальсифікації доказів з іншими діями (неправдивими показаннями чи висновками), отже, саме по собі схиляння чи примушування до самообмови за цією статтею не карається. Лише дії окремих працівників правоохоронних органів по впливу на підозрюваного з метою добитись неправдивих показань, у тому числі самообмови, завжди розглядаються як злочини проти правосуддя (див. далі).

Кримінально-правова оцінка незаконного впливу на осіб з метою заохотити або примусити їх до надання завідомо неправдивих показань чи висновку, вчинена службовими особами, має свою специфіку. Така специфіка пов'язана з декількома обставинами: по-перше, відповідна поведінка службової особи є проявом перевищення нею влади або службових повноважень (з огляду на зміст, який вкладається у поняття «перевищення влади» Пленумом ВСУ у постанові від 26 грудня 2003 р. № 15 – а саме: «діями, які ніхто не має право виконувати або дозволяти»); по-друге, якщо незаконний вплив на потерпілого набуває характеру примушування давати неправдиві показання, вчинений при допиті, прокурором, слідчим або працівником підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність – скоєне відповідає ознакам юридичного складу злочину, передбаченого ст. 373 КК; по-третє, спонукання або примушування особи до надання неправдивих обвинувальних показань, яке поєднується із притягненням завідомо невинного до кримінальної відповідальності, вчинене слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою – відповідає кваліфікуючій ознаці «штучне створення доказів обвинувачення» в межах складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 372 КК. Врахування відповідних обставин при кваліфікації конкретної ситуації може ставити суб'єкта кваліфікації перед необхідністю подолання досить непростих варіантів конкуренції названих вище кримінально-правових норм.

Найбільш простими для кваліфікації є випадки незаконного впливу на потерпілих чи свідків з метою спонукати тих до надання неправдивих показань, вчинені такими службовими особами, які не визнаються суб'єктом злочину за статтями 372, 373 КК, але є працівниками правоохоронного органу. Здійснений такими особами вплив на потерпілого у вигляді пропозиції, підкупу чи погрози (за винятком погрози фізичного насильства) кваліфікується за ч. 4 ст. 27, ст. 384 чи ст. 386 КК (тобто так само, як вчинення відповідних дій загальним суб'єктом).

Якщо вплив на потерпілого, свідка з метою примусити їх до давання неправдивих обвинувальних показань чи висновку, здійснений з боку названих вище службових осіб, відбувається у формі фізичного насильства або погрози насильством, наявні ознаки складів злочинів за ч. 4 ст. 27, ст. 384 (чи ст. 386), а також ч. 2 (3) ст. 365 КК. Пояснимо свою думку: незаконне застосування насильства, зброї або спеціальних засобів, вчинене працівником правоохоронного органу, розглядається як кваліфікований вид перевищення влади або службових повноважень за ч. 2 ст. 365 КК¹; дії вчинюються з метою примусити потерпілого до давання неправдивих свідчень – є ознаки підбурювання до давання неправдивих показань (ст. 27, ст. 384) при впливі шляхом фізичного насильства, або примушування до давання неправдивих показань (ст. 386 КК) при впливі шляхом погроз. Визначити співвідношення між зазначеним нормами досить складно; в наукових джерелах це питання не розглядається. Ми пропонуємо здійснювати кваліфікацію примушування до надання неправдивих показань, вчиненого працівниками правоохоронного органу, які не є суб'єктами за ст. 372, 373 КК, за сукупністю ч. 2 або 3 ст. 365 та ч. 4 ст. 27, ст. 384 чи ст. 386 КК.

Тепер розберемось з кваліфікацією незаконного впливу на осіб з метою спонукати тих до давання неправдивих показань, вчиненого з боку прокурора, слідчого або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. Останні є суб'єктами злочину за ст. 373 КК. Водночас, вони є працівниками правоохоронного органу, в силу чого відносяться до суб'єктів перевищення влади та службових повноважень (ст. 365 КК).

Злочин за ст. 373 КК, як і інші злочини проти правосуддя, вчинені службовими особами, у науковій літературі традиційно розглядаються як спеціальні різновиди перевищення влади або службових повноважень, з огляду на що статті Розділу XVIII Особливої частини КК вважаються пріоритетними при кваліфікації. Проте, на думку

¹ Настання наслідку у вигляді істотної шкоди для складу злочину за ч. 2 ст. 365 КК не обов'язкове.

окремих вчених, деякі ознаки перевищення не охоплюються спеціальними нормами. Наприклад, О.О. Вакулик стверджує, що примушування давати показання за відсутності істотної шкоди або тяжких наслідків, передбачених ч. 1 або 3 ст. 365 КК, має кваліфікуватись лише за ст. 373 КК; якщо ж при вчиненні примушування спричиняються зазначені наслідки, вчинене має додатково кваліфікуватись за ст. 365 КК [2, с. 155].- Позиція Вакулик О.О. неодноразово критикувалась – як її офіційним опонентом по дисертації О.О. Дудоровим, так і іншими науковцями [3, с. 522]. У принципі, погоджуючись з частиною висловлених зауважень, водночас відзначимо, що не вважаємо думку О.О. Вакулик абсолютно хибною. Ситуація із співвідношенням загальної норми – ст. 365 КК – та спеціальних різновидів перевищення влади, зокрема передбачених нормами Розділу XVIII Особливої частини, не така проста. По-перше, конструкція об'єктивної сторони складу злочину за ст. 373 КК, як і ряду інших «спеціальних» складів, не включає настання наслідків. По-друге, також слід звернути увагу на зміст санкцій: санкція ч. 3 ст. 365 передбачає більш суворе покарання, ніж санкції обох частин ст. 373 (основне покарання за ч. 3 ст. 365 – від семи до десяти років позбавлення волі, за ч. 1 ст. 373 – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк, за ч. 2 ст. 373 – від трьох до восьми років позбавлення волі.) Ми поділяємо думку про те, що зміст санкцій не повинен бути визначальним для вирішення питання про кваліфікацію за наявності конкуренції загальної та спеціальної норм. Проте у випадках спричинення внаслідок примушування давати показання тяжких наслідків, маємо ситуацію, коли норма із спеціальним складом не передбачає таку обтяжуючу обставину, яка наявна у статті із загальним складом.

З огляду на це, примушування давати неправдиві показання, шляхом незаконних дій з боку прокурора, слідчого або працівника підрозділу, який здійснює ОРД, вчинене під час допиту, слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 373 КК (залежно від характеру незаконного впли-

ву), якщо вказані дії не призвели до настання тяжких наслідків у розумінні ч. 3 ст. 365 КК. За наявності таких наслідків, кваліфікація має здійснюватися за сукупністю ст. 373 та ч. 3 ст. 365 КК.

Слідчий та прокурор, які є суб'єктами злочину за ст. 373 КК, також можуть бути суб'єктами злочину притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК). При цьому примушування давати неправдиві обвинувальні показання може визнаватись штучним створенням доказів обвинувачення у розумінні ч. 2 ст. 372 КК. З огляду на це, примушування давати неправдиві показання з боку слідчого чи прокурора, яке поєднується із притягненням ними завідомо невинного до кримінальної відповідальності, підпадає одночасно під ознаки двох норм – ст. 373 та ч. 2 ст. 372 КК, жодна з яких не може «охопити» вказане діяння. Отже, наведену ситуацію слід кваліфікувати за сукупністю названих норм. Спричинення за відповідних обставин тяжких наслідків є підставою для інкримінування винному ще й ч. 3 ст. 365 КК.

Література

1. Алексеева Н.Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Наталія Юнівна Алексеева. - Київ, 2017. – 223 с.

2. Вакулик О.О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» /Ольга Олексіївна Вакулик. – К., 2011. – 256 с.

3. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник : в 2 т. / [за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського]. – Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2012. Т. 1–784 с.; Т. 2.– 780 с.

4. Мельниченко М.І. Кримінально-правова охорона порядку одержання

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань кваліфікації завідомо неправдивих показань та примушування до давання завідомо неправдивих показань. Розглядаються наступні питання: а) встановлення моменту закінчення злочину за ст. 384 КК у формі завідомо неправдивих показань та етапу, на якому можлива добровільна відмова від доведення злочину до кінця; б) відмежування продовжуваного злочину за ст. 384 КК від повторності злочинів; в) співвідношення завідомо неправдивого показання (ст. 384) та завідомо неправдивого повідомлення про злочин (ст. 383 КК); г) кваліфікація незаконного впливу на осіб з метою спонукання їх до надання завідомо неправдивих показань.

Ключові слова: фальсифікація доказів; завідомо неправдиві показання, примушування до давання завідомо неправдивих показань, штучне створення доказів.

SUMMARY

The article is devoted to the study of certain problematic issues of qualification of knowingly false testimony and coercion to give knowingly false testimony. The following questions are considered: a) establishing the time of the end of the crime under Art. 384 of the Criminal Code in the form of knowingly false testimony and a stage at which voluntary refusal to bring the crime to the end is possible; b) delineation of the continuing crime under Art. 384 of the Criminal Code from the repetition of crimes; c) the ratio of knowingly false testimony (Article 384) and a knowingly false report of a crime (Article 383 of the Criminal Code); d) qualification of unlawful influence on persons in order to motivate them to provide knowingly false testimony.

Key words: falsification of evidence; knowingly false testimony, forcing to give knowingly false testimony, artificial creation of evidence.

доказів у кримінальному провадженні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Максим Ігоревич Мельниченко. – Київ, 2016. – 258 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відпов. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2010. – 848 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

7. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиві показання : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / Михайло Валерійович Шепітько. – Х., 2011 р. – 20 с.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України

УДК: 349.2: 331.1 (477)

Предлагаемая статья посвящена исследованию правовых возможностей развития украинской правовой модели гендерного равенства. Самостоятельного освещения в работе получили европейские подходы к выравниванию правового положения мужчины и женщины в трудовых отношениях. Отдельно отмечается необходимость пересмотра действующего трудового законодательства Украины на предмет отражения в нем «гендерно нейтральных» положений, которые позволяют работнику реализовывать его права на труд с учетом его семейных обязанностей. На примере Франции и Германии продемонстрированы национальные особенности внедрения гендерного равенства в сфере труда. Подвергнуто критике отдельные положения проекта Трудового кодекса Украины и высказано ряд рекомендаций и предложений по совершенствованию отечественного трудового законодательства и развития отечественной модели гендерного равенства.

Ключевые слова: гендерное равенство, трудовое законодательство, законодательство Европейского Союза, работник, работодатель, государство, мужчина, женщина.

Постановка проблеми

Гендерна проблематика є актуальною у правовій науці, при цьому особливо гостро об'єктивізація цієї проблеми відчувається у трудовій сфері. Разом з тим прагнення України гармонізувати вітчизняне трудове законодавство із законодавством Європейського союзу також вимагають перегляду

на предмет відповідності вітчизняного законодавства правовим засадам рівності чоловіків і жінок у трудових відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема забезпечення рівності чоловіка і жінки у трудових відносинах має багатofункціональну основу, однак укріплення у трудових відносинах рівності правового становища чоловіка і жінки неможливе без вирішення гендерної проблеми та адаптацію української правової моделі гендерної рівності до основоположних європейських засад. Загалом цій проблемі приділяють увагу науковці різних галузей науки, де необхідно виділити дослідження таких науковців, як: Е.А. Атаманюк, В.Б. Васюта, Т.О. Галайда, О.Р. Дашковська, О.О. Кочмировська, М.К. Марченко, Т.В. Хавлін, Г.О. Христова та ін. Але сучасний стан речей не дозволяє говорити про те, що таке правове явище як гендерна рівність чоловіка та жінки є остаточно дослідженим та вирішеним у науці. На нашу думку, вирішення окремих питань проблеми, зокрема у трудовій сфері, є об'єктивною необхідністю в умовах розбудови демократичної держави.

Метою статті є обґрунтування пропозицій та рекомендацій щодо розвитку української правової моделі гендерної рівності в трудових відносинах на основі європейського досвіду в цих питаннях.

Виклад основного матеріалу

Як закріплено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі ЄС) і його державами-членами, для вступу України в ЄС висувається низка критеріїв. Так, один із Копенгагенських критеріїв членства в Європейському союзі передбачає стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини [13]. У контексті цього гендерна проблематика у царині праці належить до актуальних проблем, вирішення яких сприятиме укріпленню верховенства права та поваги до прав людини незалежно від її статі.

Європейська спільнота вже тривалий час питанням гендерної рівності приділяє увагу на нормативному рівні. Так, Директивах № 76/207/ЄЕС та № 2002/73/ЄС щодо імплементації принципу рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці зобов'язує держави-члени ЄС на національному рівні закріплювати: (а) ефективні, пропорційні і відлякуючі санкції за порушення Директиви; (б) визначити і створити такі засоби, які забезпечують реальні та ефективні компенсації або відшкодування за порушення або заподіяння шкоди особі, ущемлений дискримінацією, шляхом відновлення прав пропорційно заподіяному збитку. Така компенсація або відшкодування, зазначається у документі, не може обмежуватися передчасним фіксуванням максимальної межі, за винятком випадків, коли роботодавець може довести, що збитки завдані заявнику внаслідок дискримінації тільки відмовою в розгляді його, або його резюме; (в) ці директиви збороняють пряму і непряму дискримінацію у трудових відносинах. [6].

Саме ж тлумачення прямої та опосередкованої дискримінації знайшло своє відображення у Директиві 2000/78/ЄС. Забороняються будь-які домагання, зокрема статеве або сексуальне. При цьому під прямою дискримінацією розуміється таке ставлення коли з однією особою поводяться, поведилися або будуть поводитися гірше, ніж з іншою, у схожій ситуації. А опосередкована дискримінація має місце, коли очевидно

нейтральна умова, критерій, або практика змусили особу певної релігійної приналежності або віросповідання, певного типу обмежень фізичних можливостей (інвалідності), певного віку або певної сексуальної орієнтації опинитися в особливо незручній ситуації, порівняно з іншими особами [5].

Директива Ради 75/117/ЄЕС від 10.02.1975 «Про зближення законодавства держав-членів щодо застосування принципу рівної оплати праці чоловіків і жінок». При цьому названа директива передбачає можливість судового захисту своїх прав працівником, який зазнав дискримінації за ознакою статі, а також положення цього нормативного акту закріплюють правила, які спрямовані на попередження та усунення «віктимізації» стосовно жінок та чоловіків [3]. У переважній більшості ці правила забороняють будь-які законодавчі та адміністративні заходи, спрямовані на відмінності в оплаті праці чоловіка та жінки. Окремо наголошується, що держави повинні жити таких заходів забезпечення «принципу рівної оплати», щоб у колективних угодах, тарифних сітках, положеннях про оплату праці та в індивідуальних трудових договорах не було положень, які перетворюють одного працівника порівняно з іншим у жертву своєї статі, що відображається в оплаті його праці за виконану рівноцінну роботу.

Названі вище Директиви ЄС передбачають можливість захисту працівником свого порушеного права шляхом звернення до неурядових організацій. Самостійного значення у низці Директив ЄС набуло правове вирівнювання становища чоловіка і жінки у трудових відносинах шляхом гарантування надання відпусток за сімейними обставинами для працівників обох статей. При цьому європейські науковці наголошують, що до питань дискримінації за ознакою статі також примикають питання впливу вагітності та материнства на роботу жінки [8, с. 397]. Реалізація такого вирівнювання становища чоловіка і жінки у національних законах країн ЄС гарантується шляхом закріплення у національному трудовому законодавстві видів відпусток без диференціації прав жінки і чоловіка. Тобто визначені

права працівника щодо відпусток, зокрема тих, які надаються особам за сімейними обставинами незалежно від їх статі.

Наприклад, Трудовий кодекс Франції закріплює такі види відпусток працівників: оплачувану щорічну відпустку, інші оплачувані відпустки (відпустка за сімейними обставинами; відпустки для участі у форумах зайнятості, професійній підготовці, журі, участі проведенні експертиз тощо; відпустка для навчання й економічного та соціального забезпечення роботи профспілки). Неоплачувані відпустки (відпустка по догляду за членом сім'ї; відпустка для участі в місіях Франції (міжнародна солідарність); відпустка для постраждалих від стихійного лиха або у випадку надзвичайної ситуації; відпустки молоді для участі в діяльності молодіжних організацій; відпустки для навчання; відпустки представництва для членів асоціацій; відпустка для роботи на виборчих посадах; відпустка для роботи за сумісництвом; відпустки для створення бізнесу; тощо) [2]. Таке формулювання видів відпусток та умов їх отримання не містить вказівок щодо приналежності працівника до будь-якої статі, що відповідно робить можливим її отримання як працівником чоловіком, так і жінкою. Також необхідно відмітити, що у питаннях часу відпочинку французьке трудове законодавство є деталізованим подібно до українського трудового законодавства і містить законодавчо визначені види часу відпочинку з деталізацією умов їх отримання незалежно від статі працівника.

Дещо інша ситуація у Німеччині. Так, у розділі про трудовий договір Цивільного кодексу міститься офіційна примітка, яка зазначає, що трудові відносини регулюються з дотриманням положень Директиви ЄС 76/207/ЄЕС та № 2002/73/ЄС щодо імплементації принципу рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці [1]. При цьому, у питаннях часу відпочинку у Німеччині діє федеральний закон про відпустки, який регулює порядок надання щорічної оплачуваної відпустки. Разом з тим у § 13 цього закону закріплено правову можливість регулюван-

ня часу відпочинку працівників на основі колективного договору (угоди) [7].

Практика застосування цих нормативних положень свідчить, що питання часу відпочинку переважно врегульовані на рівні колективних угод (договорів). Так, у 2016 р. в Німеччині діяли Галузеві угоди у відсотках 51% на заході та 36% на сході та колективні договори з компаніями на заході 8% та 11 % відповідно на сході. Кількість працівників, які працюють на умовах визначених трудовими договорами без укладання колективних угод, дорівнює у відсотках від працюючих 42% на заході і відповідно 53% на сході Німеччини [9]. Тобто німецьке трудове законодавство окреслює мінімальні стандарти у сфері праці із застереженням заборони дискримінації, зокрема за ознакою статі. Реалізація принципу рівності чоловіків і жінок здійснюється на рівні колективних угод та договорів і на рівні індивідуального трудового договору. Умови праці в Німеччині побудовані на принципі свободи праці та рівності чоловіка і жінки та заборони будь-якої дискримінації, проте, на відміну від Франції, рівень державного регулювання у Німеччині менший за колективно-договірне та індивідуальне регулювання відносин у сфері праці.

Задля захисту прав жінок на недискримінацію їх у певних життєвих обставинах у Європейському Союзі діє Директива Ради 92/85/ЄЕС про введення заходів, що сприяють поліпшенню безпеки і здоров'я вагітних працівниць, а також тих, які недавно народили, і годуючих працівниць [4].

Названа директива містить низку зобов'язань держави щодо забезпечення необхідних умов прав для вагітних жінок та жінок, які народили і годують немовлят. Принциповою є заборона на прирівнювання стану вагітності та стану породіллі до хворобливого стану. Визначається, що такі працівники (працівниці) перебувають у зоні ризику щодо їх безпеки і здоров'я. Забезпечення мінімізацію впливу виробничого середовища на здоров'я такого працівника покладено на роботодавця (ст. 3), при цьому визначення ступеня ризику та несприятливих виробничих факторів має здійснюватися відповідними націо-

нальними комітетами по безпеці, гігієні та охороні здоров'я на робочих місцях. Положення директиви зобов'язують державу вжити необхідні заходи, які забезпечують поінформованість працівниці щодо виробничого середовища на її робочому місці на про ризики для її здоров'я. При цьому умови праці визначають з урахуванням рухів та поз, розумової та фізичної втоми, інші види фізичного та психологічного стресу, пов'язаного з виконуваною роботою. Директивою передбачено заборону звільнення у зв'язку з такими життєвими обставинами, роботою у нічний час. Важливим положенням директиви є вказівка на те, що вагітний працівник та працівник що народив і працівник, що годує груддю, тлумачиться відповідно до національного законодавства та практики, що відповідно надає правову можливість працівнику чоловічої статі скористатися певними правами, пов'язаними із народженням дитини та доглядом за нею. Також необхідно зазначити, що цим нормативним актом визначено мінімальну тривалість декретної відпустки у 14 безперервних тижнів, а примусовий (обов'язковий) строк відпустки по вагітності і родах обчислюється не менше ніж два тижні розподілені до і після пологів (ст. 8). Разом з тим для вагітних передбачено можливість отримати відпустку без збереження заробітної плати з метою участі і передродовій підготовці, якщо така підготовка здійснюється у робочий час [4].

Загалом оцінюючи Директиву 92/85/ЄЕС, зазначимо, що зміст її положень зобов'язує держави члени ЄС створити на національному рівні такі умови праці для вагітної жінки та породіллі, які забезпечують її здоров'я та здоров'я дитини від впливу шкідливих речовин та несприятливих умов, які можуть позначитися на стані здоров'я обох осіб (матері та дитини). Також важливо, що зміст нормативних приписів не обмежує держави у визначенні прав виключно за ознакою статі, хоча очевидно, що такі права стосуються жінок, але наприклад, правом на передродову підготовку потенційно може скористуватися і чоловік, якщо це передбачено національним законодавством та практикою його за-

стосування. Щодо заборони на звільнення, припускаємо, що за певних життєвих обставин чоловік, який виховує дитину самотійно, також має право на такий захист.

Необхідно зазначити, що за своїм змістом Директиви ЄС у частині забезпечення гендерної рівності та недискримінації за ознакою статі спрямовані на вирівнювання правового становища працівників обох статей, а диференціація умов праці зумовлена скоріше життєвими обставинами, аніж статевими відмінностями, хоча останні також враховані у нормах з безпеки і гігієни праці на робочому місці.

На наше переконання прикладом правового вирівнювання становища чоловіка і жінки у трудових відносинах є Директива 92/85/ЄЕС, де закріплено не просто проголошення формальної рівності, а забезпечується реальне вирівнювання статусу працівників через визначення їх додаткових прав. При цьому, ці додаткові права не є перевагою у порівнянні з правами працівника іншої статі, а є додатковими у контексті конкретних життєвих обставин (фактичних, фізіологічних). Саме таке вирівнювання повинно забезпечуватися на рівні національного законодавства, і Україна у цьому питанні не є виключенням.

В Україні на сьогодні державні гарантії, які надаються вагітним жінкам, жінкам, що мають дітей віком до трьох (шести) років, самотнім матерям, матерям, які виховують дитину-інваліда, тощо, забезпечуються роботодавцями [11], а держава залишила собі виключно роль законодавця, що, на нашу думку, не можна визнати вірним. Ми вважаємо, що в ринкових умовах економічна мотивація виступає і для працівника, і для роботодавця фактором, який змушує мінімізувати витрати на фонд оплати праці та обирати найвигідніші пропозиції на ринку праці. Такі умови позначаються на конкурентоспроможності жінок у трудових правовідносинах, і як результат – нерівні умови праці для чоловіків та жінок. Врешті-решт жінки мають потенційну можливість отримати роботу в неприбуткових галузях господарювання, або ж вимушені погоджуватися на будь-яку роботу. Перекладання тягара додаткових прав для жінок на пле-

чі роботодавці ставить їх у нерівне конкурентне становище з чоловіками на ринку праці. Виходом з цієї ситуації імовірно має стати законодавство, але не все так просто.

На нашу думку, наявності нормативно-правових актів недостатньо для подолання цієї проблеми реформування трудового законодавства має відбуватися поетапно і у такий спосіб, щоб максимально знеособити працівника за статтю при реалізації його додаткових прав у сфері праці, пов'язаних з виконанням сімейних обов'язків. Паралельно з реформуванням трудового законодавства необхідно сформувати у членів суспільства свідомість про рівність чоловіка та жінки у своїх правах, свободах та обов'язках. Паралельно слід впроваджувати правову модель гендерної рівності, що дає можливість реалізувати права і свободи, проголошені у Конституції України. Укорінення у суспільстві правосвідомості про рівність, дозволить забезпечити фактичну, а не декларативну реалізацією рівності чоловіка та жінки у трудових відносинах, що у свою чергу, має виступити каталізатором інверсійного руху гендерної рівності у національну культуру.

Зупинимось на правових моделях гендерної рівності. На сьогодні у правовій науці правові моделі гендерної рівності умовно поділяють на три групи: 1. Соціал-демократична, яка представлена у країнах Європи. 2. Ліберальна, що застосовується, зокрема, у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії. 3. Вузьконаціональна (Японія) [10, с. 251, 264, 268]. При цьому кожна з наведених моделей має свою специфіку та модифікується в країні з урахуванням національного менталітету нації та її традицій і їх відображення у законодавстві та практиці його застосування.

Отже, до якої правової моделі необхідно віднести Україну? Для відповіді на це питання необхідно наголосити, що соціал-демократична модель гендерної рівності була представлена у радянському трудовому праві, яка підтримувалася плановою економікою з урахування існуючих традицій. Таким чином, Україна після проголошення незалежності отримала у спадок від СРСР саме цю модель гендерної рівності. Попри

всі позитивні моменти цієї моделі, вона не витримала випробувань часом, тому в Україні робляться спроби розробити нову правову модель гендерної рівності, однак до сьогодні рамкові її умови залишаються невизначеними або ж такими, які залишилися в Україні з попереднього періоду існування. До сьогодні в українському законодавстві чітко простежується збереження високого рівня захисту вагітних жінок та матерів, соціальний захист жінок також залишається на високому рівні, що дає можливість говорити про те, що Україна належить до тих країн, де вирівнювання правового становища жінки порівняно з чоловіком забезпечено законодавчо. Однак, таке становище і зумовлює небажання роботодавців укладати трудові договори з жінками репродуктивного віку. На противагу цьому, позитивним необхідно визнати реформування трудового законодавства з акцентом на «осіб з сімейними обов'язками», тобто додаткові права, пов'язані з певними життєвими обставинами, повинні бути передбачені для працівника загалом, а не конкретно для жінки.

У проекті Трудового кодексу України (далі ТК У) № 1568 робиться спроба ввести ще один критерій диференціації працівників, не обумовлений особливим характером роботи та видом трудової діяльності. Цим критерієм є встановлення додаткових прав для «осіб із сімейними обов'язками» (ст. 197). При цьому зазначений проект зберігає існуючі гарантії вагітним жінкам та матерям [12]. Однак, при цьому, у ст. 194 «Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» законодавець застосовує такий вислів: «Після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами жінці за її бажанням надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» надалі у ч. 1 цієї статті визначено, що така відпустка може надаватися батькові дитини чи іншому члену сім'ї, який фактично здійснює догляд за дитиною. В цілому такі положення соціал-демократичній моделі континентальної Європи, однак «гендерно нейтральне законодавство», на нашу думку, повинно максимально знеособлювати працівника щодо його прав.

Тобто ми вважаємо, що необхідно вирівняти правове становище чоловіка і жінку при оформленні такої відпустки, застосувавши для цього нейтральне тлумачення умов її надання. Наприклад, працівник має право на відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за умов, що інший член сім'ї не користується такою відпусткою за місцем роботи. Далі передбачити, що відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Також зазначимо, що окрім «гендерно нейтрального законодавства» ще однією рисою даної моделі є законодавчо «високий рівень гендерної охорони вагітних жінок та матерів» [10, с. 252]. У цьому аспекті в Україні чинне законодавство у порівнянні з європейським надає жінці більше гарантій та прав у частині охорони її материнства. Але якщо ж поглянути глибше, то ці гарантії забезпечуються коштом роботодавця, і саме це викликає певне занепокоєння. Якщо держава Україна не перебудує своє законодавство максимально до гендерно нейтрального, то додаткові права жінки, пов'язані з її фізіологічними особливостями виключно коштом роботодавця, так і залишать жінку репродуктивного віку небажаним працівником для роботодавця.

Проаналізуємо, чому максимальна гендерна нейтралізація трудового законодавства є необхідною умовою вирівнювання правового становища чоловіка і жінки у трудових відносинах.

По-перше, у СРСР такі гарантії вагітним та жінкам забезпечувалися коштом держави, а сьогодні кожен роботодавець самостійно має забезпечити такі державні гарантії жінкам. Тобто відсутність коштів у роботодавця позначиться на дотриманні прав жінок.

По-друге, менталітет українців вказує на те, що виховання дитини та її догляд до 3-річного віку, відвідування дитячого садочка, гуртків тощо покладено переважно на матір, і тому відпустка для «осіб з сімейними обов'язками», у першу чергу, асоціюється з жінкою.

По-третє, в проекті ТК У, де викладено особливості праці працівників з сімейними обставинами зміст статей зводить переважно до додаткових гарантій, що надаються жінкам (ст. ст. 288-293).

По-четверте, для вирішення проблеми гендерної рівності у трудових правовідносинах у проекті ТК недостатньо уваги приділено колективним договорам та угодам. Як було наведено вище, питання рівності прав жінок і чоловіків можуть забезпечуватися переважно на законодавчому рівні (приклад Франції) або на колективно-договірному рівні (приклад Німеччини). За змістом проекту ТК У, де соціальному діалогу і, відповідно, колективним угодам і договорам приділено 2 статті (341, 342) з відсиланням у їх змісті до спеціального законодавства про соціальний діалог цей проект нормативного акту не дає чіткого розуміння, у який спосіб в Україні має реалізовуватися гендерна рівність. На чіткому законодавчому регулюванні чи на договірному (колективно-договірному). Все це не сприяє формуванню свідомого ставлення членів суспільства і, зокрема, роботодавців до рівності жінок і чоловіків у трудових відносинах. Також слід пам'ятати, що на сьогоднішньому етапі розвитку демократії в Україні, зокрема і у сфері праці, ми ще не навчилися домовлятися в умовах економічної нерівності сторін (працівник, роботодавець), а профспілкові комітети, на жаль, у переважній більшості, не спроможні вплинути на роботодавців у приватному секторі економіки. Держава, і тільки вона, може вплинути на роботодавців, при цьому не правильно весь тягар державних гарантій для жінок покладати на роботодавців.

По-п'яте, перебування жінки у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного (6-річного) віку, «вилучає» жінку з її професійного життя, і, як наслідок, це позначається на її професійних навичках, уміннях та компетентності. Залежно від спеціальності негативними наслідками можуть бути: інформаційні прогалини, відсутність навичок володіння спеціальним інструментарієм, а темпи науково-технічного прогресу та суцільна комп'ютеризація взагалі не залишають жінці шансів на підтрим-

ку своїх ділових якостей на високому (конкурентному) рівні. При цьому у проекті ТК У немає жодного зобов'язання держави щодо сприяння підвищенню кваліфікації жінки після такої перерви у роботі. Навпаки, положення проекту ТК У присвячені професійній підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації, де усі заходи забезпечуються або відповідно до законодавства, або до умов колективного договору, або угодою між працівником та роботодавцем [12]. Робимо висновок: держава не має наміру вирішити зазначену проблему за власний кошт, а роботодавці ймовірно не будуть витрачати кошти на відновлення професійної конкурентоспроможності жінки. Більше того, ст. 326 проекту ТК У містить положення, де зазначено, що «роботодавці мають право укладати договори з навчальними закладами, іншими юридичними особами про підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників» [12]. Тобто ми продовжуємо несприятливу практику перекладання проблем у конкурентоздатності жінки на неї саму чи роботодавця.

Подолання цієї проблеми вбачається у напрацюванні системи заходів, які дозволять реалізувати проголошену рівність чоловіка та жінки, зокрема і у трудовій сфері. І провідну роль тут має виконувати держава. Саме вона у демократичному суспільстві має створити умови для реалізації прав жінки на гендерну рівність, зокрема у сфері праці. При цьому роль держави жодним чином не применшує значення колективно-договірного шляху забезпечення економічних і соціальних інтересів працівників. Так, трудовий колектив через свої представницькі органи має врегульовувати питання матеріального та нематеріального забезпечення працівників, узгоджуючи прийнятні для сторін (роботодавця, трудового колективу та кожного окремого працівника) шляхи забезпечення інтересів. У контексті гендерної рівності слід врахувати інтерес роботодавця до «економічної вигоди», при цьому цей інтерес природно домінує над інтересами держави у гендерній політиці, а отже, держава для вирішення проблем з реалізації гендерної рівності має

перейти до побудови партнерських відносин з роботодавцями.

Отже, слід мати на увазі, що «економічна вигода» та «вирівнювання правового становища чоловіка та жінки у трудових правовідносинах» жодним чином не можуть бути об'єднані у категорію «інтерес роботодавця», звільнення від державної підтримки такого вирівнювання сприяє створенню таких умов праці на підприємстві, в установі та організації, які заздалегідь є непривабливими для жінок, а відсутність відповідних заходів щодо реалізації гендерної рівності у кожного конкретного роботодавця на колективно-договірних засадах може розглядатися як відсутність інтересу у колективі. Саме «економічна вигода» роботодавця є однією з головних пасток у цій проблемі.

На нашу думку, колективно-договірне вирівнювання правового становища чоловіка та жінки в умовах ринкової економіки може привести до успіху, якщо: (а) зусилля держави, роботодавців, трудових колективів та їх представників будуть об'єднані навколо гендерної проблематики; (б) держава візьме на себе обов'язок часткової компенсації витрат роботодавця на вжиті заходи у вирішенні проблеми гендерної рівності чоловіка та жінки або ж запропонує інші форми партнерства; (в) незважаючи на те, що розвинута система соціального забезпечення працівників на умовах колективно-договірного регулювання робить роботодавця більш конкурентним у колі інших роботодавців, слід враховувати можливості великих за штатною чисельністю підприємств, установ та організацій та суб'єктів малого бізнесу, де теж працюють жінки. І відповідно держава має запропонувати малому та середньому бізнесу умови співпраці в контексті гендерної рівності; (г) держава має не лише проголошувати державні гарантії, які майже не виконуються, а нарешті зрозуміти, що гендерна рівність – завдання держави, а не кожного конкретного роботодавця чи трудового колективу, для чого необхідно вживати конкретні заходи для вирішення гендерної проблеми.

Висновки

На підставі проведеного аналізу ми пропонуємо:

1. Провести ревізію вітчизняного трудового законодавства на предмет його зміни на «гендерно нейтральне законодавство», і за результати виявлених можливостей забезпечити рівність чоловіка та жінку і трудових відносинах на засадах додаткових прав особам з сімейними обов'язками. При цьому необхідно мати на увазі, що такі зміни не виключають диференціації умов праці в контексті захисту «материнства та дитинства».

2. Паралельно із удосконаленням трудового законодавства впроваджувати державні програми та заходи вирівнювання правового становища жінки і чоловіка. Ці програми мають бути спрямовані на підтримку конкурентоспроможності працівника, який повернувся на робоче місце після відпустки по догляду за дитиною. Наприклад, курси підвищення кваліфікації за рахунок держави. При цьому, наша держава на сьогодні має розвинуту мережу закладів освіти, які можуть дуже мобільно запровадити таку підготовку.

3. Виробити систему заохочення роботодавців до підтримки осіб з сімейними обов'язками. (Згадаємо, наприклад, радянську систему дитячих садочків, літніх таборів, тощо). Враховуючи ключовий фактор стимулу за умов ринкової економіки – «економічна вигода», імовірно необхідно такі заохочення запровадити у системі оподаткування, хоча б і шляхом надання роботодавцю податкових прав спрямовувати частину коштів без оподаткування на розвиток соціальної інфраструктури.

4. Розпочати роботу по моніторингу прихованих форм дискримінації жінок у сфері праці за статевою ознакою (наприклад, відмова від укладання трудового договору, невплата належних сум, ненадання гарантованих прав, спонукання до звільнення за власним бажанням у разі вагітності тощо).

Література

1. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 18.08.1896. «Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 20. Juli 2017 (BGBl. I S. 2787) geändert worden ist» URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG005503377>

2. Code du travail. Dernière modification du texte le 04 février 2016 – Document généré le 04 février 2016 – Copyright (C) 2007-2016 Legifrance [Ressource électronique] – mode d'accès: URL: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=F3CD596CB01008D-229F381336C0218AF.tpdila08v_2?cid-Texte=LEGITEXT000006072050&date-Texte=20160205

3. Council Directive 75/117/ EEC of 10 February 1975 on the approximation of the laws of the Member States relating to the application of the principle of equal pay for men and women // Official Journal of the European Communities 19. 02.1975. L 45/ 19 – L 45/20.

4. Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive with in the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/ 391 /EEC) // Official Journal of the European Communities 28. 11. 1992 L 348 / 1 – L 348 /7.

5. Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation// Official Journal of the European Communities 2.12.2000. L 303/16 - L 303/22

6. Directive 2002/73/EC of the European parliament and of the council of 23 September 2002 amending Council Directive 76/207/EEC on the implementation of the principle of equal treatment for men and women as regards access to employment, vocational training and promotion, and working conditions // Official Journal of the European Communities 05.10.2002. – L 269/15 – 269/20.

7. Mindesturlaubsgesetz für Arbeitnehmer 8. Januar 1963 // BGBl I 1963. – № 2.

АНОТАЦІЯ

Пропонована стаття присвячена дослідженню правових можливостей розвитку української правової моделі гендерної рівності. Самостійного висвітлення у роботі набули європейські підходи до вирівнювання правового становища чоловіка і жінки у трудових відносинах. Okремо наголошується на необхідності перегляду чинного трудового законодавства України на предмет відображення у ньому «гендерно нейтральних» положень, які дозволяють працівникові реалізувати його право на працю з урахуванням його сімейних обов'язків. На прикладі Франції та Німеччини продемонстровано національні особливості впровадження гендерної рівності у сфері праці. Піддано критиці окремі положення проекту Трудового кодексу України та висловлено низку рекомендацій і пропозицій щодо удосконалення вітчизняного трудового законодавства та розвитку вітчизняної моделі гендерної рівності.

Ключові слова: гендерна рівність, трудове законодавство, законодавство Європейського Союзу, працівник, роботодавець, держава, чоловік, жінка.

SUMMARY

The article is devoted to the study of legal opportunities for the development of the Ukrainian legal model of gender equality. European approaches to the alignment of the legal status of men and women in labor relations received independent coverage in the paper. The article articulates the need to revise the current labor legislation in Ukraine regarding “gender neutral” provisions that allows the employee to realize the family responsibilities. The example of France and Germany demonstrates the national peculiarities of the introduction of gender equality in the field of work. Some provisions of the draft Labor Code of Ukraine were criticized and a number of recommendations and proposals for improving domestic labor legislation and development of the domestic model of gender equality were made.

Key words: gender equality, labor legislation, European Union legislation, employee, employer, state, man, woman.

русина М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 288 с.

11. Кодекс законів про працю України // Відом. Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. Ст. 375.

12. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. № 1658. URL : http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом і його державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. // Офіц. вісн. України. 2014. № 75. Ст. 2125.

8. Steiner J., Woods L. Textbook on EC Law. London: Blackstone Press Limited, 2000. lxxxvi, 586 p.

9. Tarifverträge in Deutschland URL: <http://www.businesslocationcenter.de/de/wirtschaftsstandort/arbeitsmarkt/arbeitsrecht-und-tarifsystem/tarifvertraege>

10. Гендерное равенство в семье и труде: заметки юристов : [монография]. /- А.М. Лушникова, М.В. Лушников, Н. Н. Та-

УЧАСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ Ірина Олександрівна - доктор філософії права, професор МКА, заступник завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Н.Н. Інституту права МАУП

УДК: 341.231.14

Данная научная статья направлена на комплексное исследование созданной при участии Международной организации труда международно-правовой системы обеспечения социальных прав безработных. Главное внимание в данной статье уделяется анализу международно-правовых актов МОТ, направленных на обеспечение социальной защиты безработных и отображения их предписаний на уровне европейского законодательства и законодательства отдельных национальных правовых систем. Автор дает видение путей усиления эффективности реализации международно-правовых норм о социальной защите безработных на национальном уровне.

Ключевые слова: безработные, Международная организация труда, социальные права безработных, международно-правовая система социальной защиты безработных.

У сучасних умовах, що супроводжують розвиток світового співтовариства та характеризуються складною економічною ситуацією в більшості держав світу, достатньо гострий характер зберігає проблема безробіття. Так, згідно з даними Міжнародної організації праці, на даний час кількість безробітних у світі збільшилась за останній рік на 3.4 млн. осіб та станом на 2017 рік досягла 201 млн. [1]. Відповідно, сотні мільйонів безробітних осіб у світі потребують соціального захисту, питання забезпечення якого набуває характер проблеми глобального значення. Окремі аспекти правового забезпечення соціальних

прав безробітних на національному та міжнародному рівні висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О.В. Басай, Д.К. Бекашев, Н.Б.Болотіна, О.М. Денисюк, А.В. Кашперук, І.Я. Кісельов, Н.А. Копилова, Н.О. Мельничук, Н.Л. Лютов, Г.І. Чанишева та ін. Однак, складний та багатоаспектний характер проблеми розвитку міжнародно-правової системи соціального захисту безробітних обумовлює **актуальність** подальших ґрунтовних наукових досліджень у даному напрямі.

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження міжнародно-правової системи, створеної за участі Міжнародної організації праці з метою соціального захисту безробітних.

Завдання даної наукової статті, насамперед, передбачають:

- аналіз міжнародно-правових актів МОП, спрямованих на забезпечення соціального захисту безробітних;
- дослідження стану відображення вимог універсальних міжнародно-правових норм про захист соціальних прав безробітних на європейському регіональному рівні;
- окреслення основних напрямів соціального захисту безробітних у різних національних правових системах.

Досліджуючи універсальну міжнародно-правову систему захисту соціальних прав безробітних, насамперед, слід зазначити, що категорія «безробітні», згідно з

методологічними поясненнями Міжнародної організації праці, охоплює осіб віком від п'ятнадцяти до сімдесяти років як тих, що зареєстровані, так і тих, що не зареєстровані в державній службі зайнятості та відповідають таким умовам як:

- відсутність роботи або прибуткового заняття;
- активний пошук роботи або спроби організувати власну справу протягом останніх чотирьох тижнів;
- готовність впродовж найближчих двох тижнів почати працювати за наймом або здійснювати підприємницьку діяльність з метою одержання доходу [2].

Насамперед, варто зазначити, що вихідні положення, що забезпечили основу міжнародного співробітництва у сфері соціального захисту, в тому числі безробітних, містяться в статті 22 Загальної Декларації прав людини, де передбачено право всіх членів суспільства на соціальне забезпечення, можливість реалізації якого повинна забезпечуватись національними заходами відповідно до ресурсів кожної держави, а також колективними зусиллями держав у порядку міжнародного співробітництва [3].

Варто вказати на те, що Міжнародною організацією праці протягом багатьох десятиліть вживаються нормотворчі зусилля з метою соціального захисту безробітних. Одним із перших міжнародно-правових актів МОП, що закріпив зобов'язання держав стосовно захисту соціальних прав безробітних стала Конвенція «Про мінімальні норми соціального забезпечення», що була прийнята Міжнародною організацією праці в 1952 році. Так, розділ IV даної Конвенції безпосередньо присвячений питанню допомоги по безробіттю. Згідно зі статтями 19-20 Конвенції передбачено зобов'язання держав-учасниць гарантувати допомогу по безробіттю у випадку настання охоплюваного ризику, тобто призупинення заробітку у зв'язку із неможливістю особи, яка готова і здатна працювати одержати підходящу їй роботу. Разом з тим статтею 23 Конвенції обумовлена можливість визнання необхідним певного стажу для одержання допомоги по безробіттю з

метою запобігання зловживанням. Також у Конвенції йдеться про необхідність забезпечення допомоги по безробіттю протягом усієї тривалості охоплюваного ризику. Можливість обмеження допомоги по безробіттю, згідно з приписами вказаної Конвенції, охоплює, зокрема, такі випадки, як:

- вказівку в національному законодавстві на залежність тривалості виплати допомоги по безробіттю від тривалості сплати внесків;
- можливість невиклати допомоги по безробіттю, в кожному випадку призупинення заробітку, протягом перших семи днів очікування;
- можливість адаптації тривалості виплати допомоги по безробіттю та періоду її очікування до умов зайнятості сезонних працівників [4].

Позитивним слід відмітити, що вище досліджувана Конвенція була ратифікована нашою державою 16 березня 2016 року.

Слід зазначити, що на даний час, у нормативному масиві Міжнародної організації праці щодо соціального захисту безробітних ключове значення відіграє прийнята в 1988 році Конвенція «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття». Відповідно до параграфу 4 статті 5 Конвенції передбачено обов'язки держав-учасниць стосовно:

- охоплення системою соціального захисту частково безробітних;
- скорочення тривалості періоду очікування на виплату допомоги по безробіттю;
- збільшення розміру допомоги по безробіттю;
- прагнення до забезпечення медичним обслуговуванням осіб, що одержують допомогу по безробіттю, а також їх утриманців;
- прагнення гарантування врахування періодів, протягом яких особа одержувала допомогу по безробіттю при набутті права на соціальну допомогу, при розрахунку допомоги по інвалідності, по старості, а також у разі втрати годувальника.

Варто звернути увагу на дещо умовний характер вказаних обов'язків держав-учасниць Конвенції, оскільки у вищезазначеній статті йдеться про те, що вказані обов'язки

держави повинні виконувати «тією мірою, якою дозволяють обставини». Також відсутність імперативності досліджуваних норм засвідчують вживані у статті словосполучення на кшталт «прагне гарантувати», «прагне забезпечувати».

Також потрібно відмітити, що Конвенцією, поряд із забезпеченням рівного ставлення до всіх захищених осіб без будь-яких проявів дискримінації, передбачено можливість вжиття державами спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення потреб тих категорій осіб, які перебувають у несприятливому становищі на ринку праці. Виходячи із статті 14 Конвенції, у випадку повного безробіття допомога повинна виплачуватись у формі періодичних виплат і її нараховування повинно забезпечувати тимчасове та часткове відшкодування одержувачеві втраченого доходу і, водночас, не знижувати стимулу безробітного до працевлаштування.

Важливо зазначити, що згідно зі статтею 16 Конвенції, допомога по безробіттю, разом із будь-якою іншою допомогою, на яку особа матиме право, повинна забезпечувати відповідні національним нормам здорові та достатні умови життя одержувачу. У параграфі 3 статті 19 Конвенції визначено, що в тому випадку якщо в законодавстві держави-учасниці передбачено зміну тривалості початкового періоду виплати допомоги по безробіттю в залежності від тривалості страхового періоду, середня встановлена тривалість виплати допомоги по безробіттю повинна становити не менше двадцяти шести тижнів [5].

Слід вказати на те, що положення вище досліджуваної Конвенції деталізуються на рівні прийнятої Міжнародною організацією праці в 1988 році Рекомендації № 176 «Щодо сприяння зайнятості та захисту від безробіття». В Рекомендації, зокрема, йдеться про необхідність забезпечення сприяння державами – учасницями МОП справжньому розумінню важкого становища безробітних осіб, особливо тих із них, які протягом тривалого часу не мають роботи, та необхідності забезпечення їм достатнього доходу. Важливо, що в пункті 7 Рекомендації викладено побажання щодо

забезпечення державами безробітним особам можливості займатися оплачуваною тимчасовою роботою. При цьому, якщо таку роботу не можна розглядати як підходящу, заробітки безробітного, одержані в результаті такої зайнятості не повинні негативно позначатися після припинення цієї зайнятості на термінах виплати, а також розмірі допомоги по безробіттю. Водночас, у пункті 14 Рекомендації деталізується, що категорія «підходяща робота» не повинна включати зайнятість, що характеризується:

- зміною професії;
- зміною місця проживання на таке, в якому відсутні підходящі житлові умови;
- значно меншою винагородою за працю та значно гіршими умовами праці в порівнянні з тими, які передбачені для роботи за відповідною спеціальністю у відповідному населеному пункті;
- появою вакантного робочого місця внаслідок тимчасового припинення роботи у зв'язку із трудовим спором;
- супутніми обставинами, які, із врахуванням сімейних обов'язків безробітного, не дозволяють обґрунтовано поставити йому у вину відмову від такої зайнятості [6].

Характеризуючи розвиток нормотворчої діяльності Міжнародної організації праці у сфері соціального захисту, в тому числі безробітних, не можна залишити поза увагою міжнародно-правовий акт, спрямований на вдосконалення системи соціального забезпечення в сучасних умовах – Рекомендацію «Щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту»-№ 202, що була прийнята Міжнародною організацією праці в 2012 році. У Рекомендації підкреслюється висока значущість соціального забезпечення як інвестиції в людський капітал та одного із засобів запобігання бідності та нерівності та скорочення їх масштабів. Власне, категорія «мінімальні рівні соціального захисту» визначається Рекомендацією як сукупності встановлених у національних масштабах соціальних гарантій, спрямованих на запобігання, а також скорочення масштабів бідності, незахищеності та соціальної ізоляції.

Варто зазначити, що вказаною Рекомендацією окреслено роль урядів, соціальних партнерів та, власне, Міжнародної організації праці у встановленні, вдосконаленні та забезпеченні ефективної реалізації мінімальних стандартів у сфері соціального забезпечення. Основна відповідальність за створення умов для доступу до соціального забезпечення для всіх осіб покладається, згідно з вказаною Рекомендацією, на уряди держав, для яких передбачені зобов'язання, зокрема, стосовно:

- створення правової та інституційної основи, ефективних механізмів управління у сфері соціального забезпечення та належної реалізації політики в даному напрямі;
- вжиття заходів для розширення соціального забезпечення на основі соціального діалогу;
- забезпечення узгодження заходів, що вживаються у сфері соціального захисту із заходами у сфері макроекономіки та зайнятості;
- забезпечення економічної, фінансової та фіскальної стабільності систем соціального забезпечення за рахунок різних механізмів фінансування та на підставі відповідної політики, розробленої за допомогою консультацій із соціальними партнерами;
- укладання багатосторонніх, регіональних та двосторонніх угод з метою гарантування рівного ставлення до всіх осіб в частині соціального забезпечення;
- сприяння ефективній взаємодії із соціальними партнерами з метою визначення найдоречніших національних заходів у галузі соціального забезпечення, а також термінів їх реалізації;
- сприяння обміну досвідом, інформацією, а також технічними знаннями стосовно політики і практики соціального забезпечення з іншими державами-учасниками МОП [7].

Потрібно вказати на те, що вищедосліджувані універсальні міжнародно-правові норми, спрямовані на соціальне забезпечення безробітних, набули відображення на рівні Європи. Так, допомога по безробіттю прописана в частині IV Європейського кодексу соціального забезпечення,

що був переглянутий в 1990 році. Виходячи із статті 19 Кодексу, допомога по безробіттю надається у зв'язку із обставинами, що включають:

- повне безробіття, тобто відсутність у особи заробітку у зв'язку із неспроможністю одержати належну роботу у разі спроможності та бажання працювати у особи, яка є працездатною;

- безробіття, яке не є повним, але являє собою втрату заробітку у зв'язку із скороченням робочих годин порівняно із робочим часом нормальної тривалості, яке не пов'язане із станом здоров'я, або особистими вигодами працівника та / або неспроможність працездатної працюючої особи, яка працює неповний робочий день одержати роботу на умовах повної зайнятості в тому випадку, якщо особа бажає та спроможна працювати повний робочий день.

Також, важливо зазначити, що оцінка «належності» роботи, згідно з досліджуваними нормами Кодексу, потребує врахування, з огляду на доцільність, таких аспектів, як:

- вік та досвід роботи безробітного;
- тривалість зайнятості безробітного на його попередній роботі;
- тривалість періоду безробіття;
- вплив роботи на особисті та сімейні обставини безробітного;
- стан ринку праці [8].

Окреслюючи основні напрями реалізації вимог міжнародно-правових норм про соціальний захист безробітних на рівні окремих держав, слід зазначити, що, наприклад, у Франції система страхування безробіття ґрунтується на колективних договорах. При цьому, існують два види допомоги по безробіттю, в залежності від певних передумов. Так, поряд із допомогою по безробіттю, що пов'язана із наявністю страхового стажу та сплатою страхових внесків протягом певного періоду часу, існує так звана «допомога солідарності», яка призначається особам, що не мають права на страхову допомогу по безробіттю [9].

Варто зазначити, що в Сполучених Штатах Америки система допомоги по безробіттю була заснована на підставі федерального закону «Про соціальне страху-

вання», що був прийнятий за часів президентства Ф. Рузвельта 14 серпня 1935 року. На даний час у більшості штатів Сполучених Штатів Америки допомога по безробіттю фінансується за рахунок сплачуваних роботодавцями внесків. Відповідно, усі роботодавці, які сплачують своїм працівникам понад триста доларів у квартал, зобов'язані здійснювати відрахування до фонду страхування по безробіттю. Вказаний обов'язок не поширюється, зокрема, на осіб, що мають власний дрібний бізнес; неприбуткові організації, службовці яких одержують заробітну плату менше однієї тисячі доларів за квартал, а також подружжя, якщо один із них є головою компанії, а інший – її працівником [10].

Слід зауважити, що однією із найбільш гуманних соціальних систем є соціальна система Канади за рахунок забезпечення достатньо високого рівня життя для громадян держави, осіб, що постійно проживають на її території та біженців. Така соціальна спрямованість держави забезпечила можливість практично подолати бідність, а також мінімізувати рівень злочинності та соціальних протиріч. Важливо, що право на допомогу по безробіттю в Канаді мають усі особи, які працюють менше п'ятнадцяти годин на тиждень та одержують заробітну плату менше ста тринадцяти канадських доларів на тиждень [11].

Отже, на підставі вище викладеного є можливість констатувати наявність достатньо ґрунтовної системи створених у рамках Міжнародної організації праці міжнародно-правових норм як імперативного, так і рекомендаційного характеру щодо соціального забезпечення безробітних, які набувають відображення та певної деталізації на європейському регіональному рівні. Посиленню ефективності реалізації цілей міжнародно-правових норм про соціальний захист безробітних на національному рівні, на нашу думку, насамперед сприятиме розширенню кола держав-учасниць Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення». Також оптимізація системи соціального захисту безробітних потребує консолідації зусиль соціальних партнерів з

метою забезпечення доступності допомоги по безробіттю та збільшення її розміру до рівня, що забезпечить гідне людини життя одержувача такої допомоги, а також створення можливостей (зокрема, у вигляді професійної орієнтації та перекваліфікації) для подальшої успішної інтеграції та реінтеграції безробітних у сферу зайнятості.

Література

1. МОП: кількість безробітних у світі перевищила 200 мільйонів осіб. Режим доступу: <https://economics.unian.ua/finance/2180399-mop-kilkist-bezrobitnih-u-sviti-perevischila-200-milyoniv-osib.html>
2. Методологічні пояснення Міжнародної організації праці. Режим доступу: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/grp/grp_met.htm
3. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948р. // Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Київ, 1997. 624 с.
4. Про мінімальні норми соціального забезпечення. Конвенція Міжнародної організації праці № 102 від 28.06.1952 року. Відомості Верховної Ради України від 02.09.2016 – 2016 р., № 36, стор.5
5. Про сприяння зайнятості та захист від безробіття. Конвенція Міжнародної організації праці № 168 від 21.06.1988 року. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.
6. Щодо сприяння зайнятості та захисту від безробіття. Рекомендація Міжнародної організації праці № 176 від 21.06.1988 року. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.
7. Щодо національних мінімальних рівнів соціального захисту. Рекомендація Міжнародної організації праці № 202 від 14.06.2012 року. Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення: узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2013 р. 77 с.
8. Європейський кодекс соціального забезпечення: переглянутий: (ETS №139),

АНОТАЦІЯ

Дана наукова стаття спрямована на комплексне дослідження створеної за участі Міжнародної організації праці міжнародно-правової системи забезпечення соціальних прав безробітних. Головна увага в даній статті приділяється аналізу міжнародно-правових актів МОП, спрямованих на забезпечення соціального захисту безробітних та відображення їх принципів на рівні європейського законодавства та законодавства окремих національних правових систем. Автор дає бачення шляхів посилення ефективності реалізації міжнародно-правових норм про соціальний захист безробітних на національному рівні.

Ключові слова: безробітні, Міжнародна організація праці, соціальні права безробітних, міжнародно-правова система соціального захисту безробітних.

SUMMARY

This article aims at a comprehensive study of the international legal system created by the International Labor Organization to ensure the social rights of the unemployed. The main attention in this article is devoted to the analysis of international legal acts of the ILO aimed at ensuring social protection of the unemployed and the reflection of their regulations at the level of European legislation and legislation of individual national legal systems. The author gives a vision of ways to increase the effectiveness of the implementation of international legal norms on social protection of the unemployed at the national level.

The key words: the unemployed, the International Labor Organization, the social rights of the unemployed, the international legal system of social protection of the unemployed.

Рим, 6 листопада 1990 року // Акти європейського права із соціальних питань. - К.: Парламентське видавництво, 2005. С. 260-315

9. Система соціального захисту населення у Франції. Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/node/25>

10. Державна система страхування по безробіттю в США. Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=40820>

11. Соціальне забезпечення в Канаді. Режим доступу: <http://ils1993.com/ua/all-about-canada/sotsialne-zabezpechennya-v-kanadi>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА РОЗВИТОК ТА ВЗАЄМОВПЛИВ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ

СЛЮСАРЧУК Христина Тарасівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права та процесу Інституту права і психології НУ «Львівська Політехніка»

УКД 340.12

В статті проаналізовані сучасні філософсько-правові течії, що виникли на перетині предметного поля лібералізму та комунітаризму. Оскільки дані філософсько-правові течії виникли не внаслідок повного злиття лібералізму та комунітаризму, а лише у зв'язку з певними побажаннями комунітаризму до лібералізму, наведено ознаки, притаманні кожному з досліджуваних філософсько-правових течій, та взаємодоповнення між бінарними концепціями лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій, та пошук нового філософсько-правового течія, яке б нейтралізувало опозиції між лібералізмом та комунітаризмом.

Ключові слова: лібералізм, комунітаризм, бінарна опозиційність, ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, делекативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кімліки, мультикультуралізм, ліберальний комунітаризм.

Постановка проблеми

Лібералізм та комунітаризм як філософсько-правові течії виникли в часі, який відклав відбиток на їхні концепції, тому ані лібералізм, ані комунітаризм не можуть претендувати на довершену форму регулювання суспільного порядку. Аналіз лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій дає можливість зробити висновок про їхню внутрішню неоднорідність. У межах кожної з течій виокремлюються «крайні» підходи, які, здавалося б, заперечують мож-

ливість єдності комунітаризму і лібералізму (тобто проявляються як опозиції). З одного боку, вони різні – в тому сенсі, що певне вирішення проблеми одного типу не зв'язує руки щодо вирішення проблеми іншого типу. З іншого боку, вони не є і абсолютно незалежними, оскільки опозиція, прийнята на онтологічному рівні, може увійти в істотні основи іншої концепції. Розгляд лібералізму та комунітаризму через бінарну опозиційність передбачає пошук посередництва між крайніми членами опозиції.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Дуалістична інтерпретація лібералізму та комунітаризму дає змогу визначити рівновагу між індивідуалізмом та колективізмом, індивідуальним благом та загальним благом, раціональністю та ірраціональністю, правами та обов'язками, правом та мораллю тощо та дозволить знейтралізувати боротьбу між лібералізмом та комунітаризмом. Досліджено сучасні філософсько-правові течії, такі як ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, делекативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кімліки та мультикультуралізм, які виникли у зв'язку з впливом комунітарної ідеології на ліберальну, а також шляхом взаємointegraції декількох елементів лібералізму та комунітаризму, та стоїть завдання визначити, чи можуть вони претендувати на «золоту середину» між лібералізмом та комунітаризмом як

філософсько-правовими течіями. Названі течії розглядали такі науковці: Бабич І.Л., Бандурка С.О., Бондарук С.О., Волкова Т.П., Зайцев А.В., Косенко Д.В., Ляпіна Л.А., Щетіна І.М., Яценко К.А. та ін.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження взаємодії між лібералізмом та комунітаризмом у таких філософсько-правових течіях, як ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кимліки та мультикультуралізм та пошук їхніх обопільних позитивних трансформацій у новій філософсько-правовій течії – ліберальний комунітаризм.

Виклад основного матеріалу дослідження

Лібералізм та комунітаризм випробували на собі вплив тої соціальної реальності, в якій розвивалися, наклали на себе духовний відбиток різних країн, у яких вони існували. Як наслідок, обидві парадигми мають свої особливості, специфічні риси, достоїнства та недоліки. Недоліки обох ідеологій можна віднайти при розгляді бінарних концептів, однак основні недоліки лібералізму та комунітаризму виникають через обмеженість або абсолютизацію своїх внутрішніх установок. Адже ні крайній індивідуалізм, ані крайній колективізм не можуть повністю забезпечити нормальне функціонування суспільства. Саме це наштовхує на пошук «золотої середини» між двома філософсько-правовими течіями, яка б знейтралізувала гострі кути обох течій та об'єднала їх опозиційності.

Бінарна опозиційність у праві – це принцип пізнання правової реальності, який базується на протиставленні дуальних правових явищ, внаслідок чого виникають бінарні концепти з відносинами протиріччя, що характеризуються боротьбою між розглядуваними правовими явищами чи компромісом або ж позитивними трансформаціями.

Основними елементами ліберальної філософсько-правової течії є індивідуалізм, індивідуальне благо, раціональність, права людини, право, а основними елементами комунітарної філософсько-правової течії –

колективізм, загальне благо, ірраціональність, обов'язки людини, мораль. Оскільки комунітарна теорія виникла значно пізніше від ліберальної і на початку свого існування в основному ґрунтувалася на критиці лібералізму, то більшість моделей взаємодії лібералізму та комунітаризму виникли шляхом трансформації ліберальної філософсько-правової течії. Таку інтеграцію можна простежити при розгляді бінарних концептів не лише в якихось окремих філософсько-правових напрямках, але й у сучасному лібералізмі чи то комунітаризмі. Так, можна стверджувати, що, попри пріоритетність раціоналізму у лібералізмі, в даній філософсько-правовій течії присутні і почуття, що-правда, вони виключно індивідуалістичного характеру. Те ж саме можна сказати і про мораль, адже ліберали визнають існування і важливість саме індивідуальної моралі. Як висновок, можна говорити, що в процесі полеміки між комунітаризмом та лібералізмом зближення цих двох філософсько-правових течій відбулося, однак, на зовсім непомітному рівні, оскільки лібералізм визнав те, що в принципі важко назвати суто комунітаристським, бо йдеться про мораль та почуття, які є індивідуальними, а отже, які втратили свою основну функцію – об'єднувати суспільство. Можна простежити і зворотний процес – вплив лібералізму на комунітаризм. Так, комунітаризм визнає необхідність існування теорії прав, права та інших соціальних регуляторів, які відстоює лібералізм. Таке зближення між лібералізмом та комунітаризмом, яке відбулося в самих теоріях лише шляхом доповнення цих теорій новими поглядами на сучасні реалії, ми пропонуємо назвати взаємодоповненням, де під взаємодоповненням між лібералізмом та комунітаризмом слід розуміти таку взаємодію, внаслідок якої відбулася зміна окремих змістовних складових у двох філософсько-правових течіях, при цьому самі взаємодіючі теорії зберігають свою самобутність та автономність, інтерпретуючи свої погляди у строго додержаних формах [1, с.201-202].

Однак при більшій взаємодії утворилися нові сучасні філософсько-правові течії. На підставі аналізу наукової літератури до сучасних філософсько-правових течій, які

виникли у зв'язку з впливом комунітарної ідеології на ліберальну, а також шляхом взаємоінтеграції декількох елементів лібералізму та комунітаризму, можна віднести наступні філософсько-правові течії: ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кимліки та мультикультуралізм.

Отже, першою розглядуваною сучасною філософсько-правовою течією, яка виникла у зв'язку з впливом комунітаризму на лібералізм, є ліберальний культуралізм.

Згідно з ліберальним культуралізмом, «культура» має розглядатися не як фіксований набір успадкованих традицій, які визначають нашу поведінку, а скоріше як навколишнє середовище, яке надає вибір і критерії для надання цьому вибору сенсу. В індивіда є здатність (і право) критично оцінювати успадкований спосіб життя і традиційні практики, а отже, «право на культуру», тобто право не стільки захищати і виконувати традиційні практики, скільки право підтримувати значущий контекст вибору для інших членів групи. По-друге, розглядається особлива роль сучасної держави у створенні культурного відчуження (сучасні держави історично придушували етнокультурне розмаїття під прапором зміцнення національної єдності та з метою створення уніфікованих держав-націй). Саме ця політика негативно впливає на здатність різних меншин підтримувати культурний контекст для членів своєї групи. Таким чином, вимоги меншин про культурне прилучення є, принаймні частково, відповіддю на захист від культурної упередженості і відчуження, які неминучі в сучасній державі, яка зайнята побудовою держави-нації [2, с.25-26].

Важливий момент у захисті групових прав полягає в наступному: доводячи правомірність збереження тих або інших культурних традицій, звичаїв, прихильники ліберального культуралізму спираються на традиційне для ліберальної теорії розмежування приватної та публічної сфер життя. Це означає, що культура розглядається ними виключно як елемент приватної сфери, тобто сфери індивідуальної свободи, а отже, ліберальний культуралізм вимагає не-

втручання держави в питання, що стосуються культурних особливостей груп. Держава, на їхню думку, може і повинна регулювати тільки публічну сферу [3, с.141].

Отже, ліберальний культуралізм характеризується наступними особливостями: надає перевагу культурним групам; утверджує права меншин (групові права); визнає відмінні ідентичності індивідів; схвалює невтручання держави у культурні особливості груп; розмежує публічну і приватну сфери, які є недоторканими для влади; відстоює ототожнення колективних інтересів та інтересів окремих індивідів членів груп; наголошує на збереженні різноманіття культурних груп. Тому можна зробити висновок, що у ліберальному культуралізмі взаємодіють такі елементи лібералізму та комунітаризму, як: індивідуалізм і колективізм, що випливає із того, що дана модель схвалює протекцію груп; індивідуальне та загальне благо, оскільки відстоює ототожнення колективних інтересів і інтересів окремих індивідів членів-груп; права людини та обов'язки, знайшовши розв'язок конфлікту між двома елементами лібералізму та комунітаризму в утвердженні групових прав. Водночас, ліберальний культуралізм запозичив у комунітаризмі і негативні риси, повністю нівелювавши індивідуальну свободу шляхом ототожнення колективних інтересів та інтересів окремих індивідів членів-груп. Попри сказане, ліберальний культуралізм ніяким чином не розв'язує конфлікти між раціональністю та ірраціональністю, правом і мораллю, а тому дану модель взаємодії лібералізму та комунітаризму не можна вважати ідеальною розв'язкою багатьох суперечностей між цими двома філософсько-правовими течіями.

Як висновок, ліберальний культуралізм – це лібералізм, який схвалює протекцію груп, виводить групові права на рівень індивідуальних та відстоює ототожнення колективних інтересів і інтересів окремих індивідів членів-груп.

Ліберальний націоналізм є формою ліберального культуралізму [4, с.414]. Він спрямований на поєднання універсальних цінностей лібералізму з визнанням цінностей і прав локальних націй, а також окремих

індивідів. Як наслідок, у суто філософському плані, принаймні, почасти знімається протиставлення універсального, особливого та одиничного. Загальнообов'язкова лояльність національній державі, гарантована належністю до єдиної для всіх соціальної культури, припускає узгодження з індивідуалізацією і культурним плюралізмом в іншому. Вона не заперечує особливості місії автохтонів у «своєму домі» та визнання, принаймні в принципі, особливих культур інших легальних груп. Тому ціннісні засади і програми ліберального націоналізму (у дусі А. Валіцького) виявляються суголосими до засад ліберального культуралізму (у дусі У. Кимліки). [5, с.97]

Ліберальні націоналісти, як і комунітаристи, доводили, що приналежність до певної спільноти, а в даному випадку до нації, є природним. З виникненням даної теорії виникло питання не що таке нації і чи вони мають право на існування, а чому для людини важливо належати до тієї чи іншої культурної групи і які права у зв'язку з цим можуть виникнути. Ліберальний націоналізм знайшов відповідь на ці питання. По-перше, «своя» культура забезпечує індивідові найбільш адекватні можливості для реалізації свого вибору. Люди роблять вибір на основі своїх уявлень про цінності, які черпаються з резервуару, яким є культура, тому членство у культурній групі оприділяє для людини горизонт можливостей. Таким чином, лібералізм, цінуючи автономію як можливість самостійного вибору, був вимушений цінувати і приналежність до культури, яка визначає цю можливість шляхом змістоутворюючого контексту. По-друге, лібералізм цінує не лише сам факт можливості вибору, але й його результат, тобто те, що індивід вважає для себе благом, отже, приналежність до культури потрібно також розцінювати як предмет особистого вибору- [6, с.169-171].

Звідси ліберальному націоналізму притаманні наступні ознаки: визнання цінностей і прав локальних груп; узгодження між індивідуальним і культурним плюралізмом; визнання права окремого індивіда на приналежність до певної культурної групи; визнання рівності не лише між індивідами, але

й між групами; усвідомлення значення соціальних зв'язків між індивідами; основний постулат ліберального націоналізму: свобода не загалом, а свобода в межах спільноти.

Отже, ліберальний націоналізм – це лібералізм, який утвердив комунітарні ідеї щодо соціальних зв'язків індивідів, визнав цінності і права локальних груп та запровадив колективну свободу. У зв'язку з цим відбулась інтеграція лібералізму та комунітаризму на рівні концепту «індивідуалізм/колективізм». Свідченням такої інтеграції, як і у ліберальному культуралізмі є визнання ролі груп у житті індивідів. Слід зазначити, що інтеграція також відбулась між мораллю та правом, оскільки національний лібералізм визнав цінності локальних груп, а отже, і їхню мораль. Окрім цього, взаємодоповнення відбулося на рівні «раціональність/ірраціональність», оскільки визнання культурної приналежності, усвідомлення значення соціальних зв'язків між індивідами передбачає і такі почуття, як: почуття патріотизму, честі, спільності, солідарності тощо. Що ж до концепту «негативна свобода/позитивна свобода», національний лібералізм став на шлях визнання лише позитивної свободи, яка, як ми пам'ятаємо, пов'язана з комунітаризмом. У даному концепті не відбулась взаємоінтеграція, а лише запозичення ідей комунітаризму. Крім того, конфлікт між індивідуальним та загальним благом, правами та обов'язками людини у національному лібералізмі залишається відкритим.

Наступною моделлю взаємодії лібералізму та комунітаризму є деліберативна модель Ю. Габермаса. Філософську основу деліберативної моделі становить комунікативна теорія відомого німецького філософа Юргена Габермаса, який намагався знайти компроміс між лібералізмом та комунітаризмом. Саме тому у сучасному англо-американському вживанні термін деліберативної етимологічно ототожнюється з латинським словом *deliberare*, що означає зважувати (в ідейному сенсі), міркувати, радитися або слухати поради. В англійській мові слово деліберативної (обговорення) розуміється також ще і як обговорення чи дискусія. Деліберативна – це процес зважування та вивчення причин за і проти вибору, обачність і обережність під

час вибору найбільш прийняттого та ефективного вирішення [7].

Як стверджує Ю. Габермас, обидві філософсько-правові течії (комунітаризм та лібералізм) можуть раціональним способом взаємопроникати та взаємодоповнювати одна одну. В такому об'єднанні Ю. Габермас бачить «зародок» деліберативної моделі. Саме вона ґрунтується на умовах комунікації, при яких політичний процес передбачає досягнення раціональних результатів, оскільки він здійснюється в деліберативному модусі. На перетині комунітарної і ліберальної моделей за допомогою раціональної комунікації Ю. Габермас виводить третю модель демократії – деліберативну. Деліберативна парадигма сприймає елементи обох моделей та інтегрує їх через дискурс у значенні ідеальної процедури обговорення і прийняття консенсусних рішень. Така демократична процедура створює внутрішній зв'язок між переговорами, дискурсом саморозуміння і справедливостю, що передбачає досягнення умов розумності (раціональності) і чесних результатів. Так, практичний розум повертається із галузі загальних прав людини або конкретної моралі якоїсь певної спільності у сферу тих дискурсивних правил і форм аргументації, які запозичують нормативний зміст з базису значущості, орієнтованої на розуміння дій, зрештою, – зі структури мовної комунікації [8, с.256].

Основним принципом деліберативної теорії є наступне прочитання слів Ю. Габермаса: «Свобода індивіда, виявляється, пов'язана зі свободою всіх інших, не тільки негативно, через взаємні обмеження. Правильне розмежування є, швидше, результатом спільної здійснюваної автономної законслухняності. В асоціації вільних і рівних усі повинні мати можливість розуміти себе як авторів тих законів, зв'язок з якими кожен окремо відчуває як їх адресат» [9, с.196]. Водночас, за висловлюваннями німецького мислителя, формування компромісу має базуватися не на раціональному дискурсі, що виключає звернення до стратегічної дії, а на нормативно виправданих процедурах, що є запорукою справедливості. Ці нормативно виправдані процедури, тобто позитивне

право, мають бути засновані на всезагальних моральних принципах [10].

Згідно з деліберативними ідеями, знаходження балансу між індивідуальною свободою та орієнтацією на загальне благо (основа деліберативної демократії) допоможе розвинути і втілити демократію в життя. Без подібного врівноваження суспільний лад буде підірваний індивідуалістичними настроями. Деліберативна модель – це парадигма, у якій, на відміну від ліберальної концепції, основною метою є не задоволення інтересів всіх і кожного, а формування думок щодо того, які рішення примирять і що служить благу суспільства [11, с.83].

Таким чином, деліберативній моделі Ю. Габермаса притаманні наступні властивості: підтримка комунікативних зв'язків, що передбачає комунікацію індивідів для прийняття колективних рішень, які б відображали думку всіх зацікавлених осіб та досягнення компромісу між приватними інтересами; утверджує світоглядний та соціокультурний плюралізм; ґрунтується на здатності людей покладатися на раціональність; відстоює моральну автономію, однак, поряд з тим наголошує, що позитивне право має бути засноване на всезагальних моральних принципах; репрезентує наступні інтегративні принципи лібералізму та комунітаризму: прагнення до інтеграції; повага до прав індивідів, культурних груп; взаєморозуміння і рівність; чесність тощо; визнає як позитивні, так і негативні права індивіда; пропонує загальний баланс між індивідуальною свободою і загальним благом.

Деліберативна модель Ю. Габермаса інтегрує лібералізм та комунітаризм за наступними бінарними концептами: «індивідуалізм і колективізм»; «індивідуальне та загальне благо»; «мораль та право». Коли йдеться про індивідуалізм та колективізм, то деліберативна модель вирішує даний конфлікт шляхом визнання світоглядного та соціокультурного плюралізму. Розглядаючи індивідуальне та загальне благо, на нашу думку, Ю. Габермас запропонував ідеальний шлях до «золотої середини» між двома опозиціями, коли водночас не ігнорується думка індивіда, а загальне благо є відображенням думки всіх зацікавлених осіб. Цим шля-

хом до компромісу між даними опозиціями є комунікативні зв'язки. Щодо останнього бінарного концепту «мораль/право», деліберативна теорія також пропонує ідеальний шлях розв'язання даного дуалізму, запропонувавши моральне право, тобто таке позитивне право, яке ґрунтується на моральних принципах. Звісно ж, деліберативна теорія потребує доопрацювання щодо дуалізму позитивної та негативної свободи, прав та обов'язків людини, раціоналізму та ірраціоналізму.

Як висновок, деліберативна модель Ю. Габермаса – це теорія, яка пропонує баланс між індивідуальною свободою і загальним благом, що базується на комунікативних зв'язках, які передбачають комунікацію індивідів для прийняття колективних рішень, що відображали б думку всіх зацікавлених осіб та досягнення компромісу між приватними інтересами.

Наступною моделлю взаємодії лібералізму та комунітаризму є теорія громадянства У. Кимліки, яка повинна була об'єднати вимоги ліберальної справедливості і членства в співтоваристві. Громадянство, з одного боку, тісно пов'язане з ліберальними ідеями індивідуальних прав і, з іншого – з комунітаристськими ідеями членства у співтоваристві і відданості йому. Таким чином, це поняття може бути посередником у суперечці між лібералами і комунітаристами [12, с.362]. Характерними рисами теорії громадянства У. Кимліки є: визнає і підтримує існування культурних груп, багатоманітності, плюралізму; базується на сфері вільного вибору, єднання та особистої участі в житті спільноти; виступає за рівність між групами; висуває вимоги наявності свободи всередині меншин; підтримує ірраціональні почуття у громадян.

Отже, теорія громадянства У. Кимліки вирішила конфлікт між індивідуалізмом та колективізмом шляхом визнання та підтримання культурних груп, багатоманітності, плюралізму та також між раціональністю та ірраціональністю через підтримання ірраціональних почуттів у громадян. Як бачимо, дана теорія спромоглася вирішити конфлікт лише між двома опозиціями, натомість інші залишаються відкритими. Таким чином, те-

орія громадянства У. Кимліки – це теорія побудови громадянського суспільства, яке повинно базуватися на ліберальних принципах справедливості, рівності і на комунітарних установках громадянських чеснот та ірраціональних почуттів.

Переходимо до останньої сучасної моделі взаємодії лібералізму та комунітаризму – мультикультуралізму.

К.А. Яценко розділяє три підходи щодо розуміння сутності мультикультуралізму. Перший концептуальний підхід, інтерпретація якого надає мультикультуралізму конкретного змісту: певна теорія, що обґрунтовує толерантну політику держави щодо «інших» (Ч. Тейлор); плюралістичні культурні підходи у суспільних відносинах (Г. Терборн, П. Мойніхен); напрям в літературознавстві та культурології (М. Маруяма, Е. Санковскі); стратегії розвитку майбутніх суспільств (Н. Глейзер, Ч. Кукатас) тощо. Другий підхід, навпаки, заперечує існування мультикультуралізму. До прикладу, Л. Хоффман, К. Адам, Е. Фауль відносять його ідеологією до так званих «старіючих» націй, позбавлених перспектив подальшого розвитку та співвідносять із процесами їх подальшого етнічного та культурного розшарування; а А. Мартінелі, Т. Мейер ставлять знак рівності між мультикультуралізмом та американським комунітаризмом, який, на їхню думку, спрямовує національні спільноти винятково до конфлікту та соціальної дезінтеграції. Д. Ленцен розглядає мультикультуралізм як форму паразитування одних культур на досягненнях інших. Останній підхід щодо тлумачення мультикультуралізму представляють науковці, які не заперечують факт існування мультикультуралізму, однак наполягають на невизначеності цього поняття (Р. Бернстайн, В. Малахов). [13, с.20]

Видається за доцільне охарактеризувати мультикультуралізм як філософсько-правову течію, якій притаманні такі ознаки: унормовує співіснування в одному суспільстві кількох культурних груп; підтримує прагнення культурних меншин до повної участі у всіх основних інституціях; утверджує ліберальну рівність між культурними групами та право індивідів на вибір своєї ідентичнос-

ті; обґрунтовує толерантну поведінку держави щодо інших групових меншин; прагне об'єднати правову концепцію справедливості та пріоритет прав людини з колективними правами; прагне сприяти розвитку його самосвідомості, згідно з ідеями мультикультуралізму право індивіда до культурної приналежності; відстоює діалогічну свідомість, тобто таку свідомість, яка допускає вхід у національний менталітет чогось інонаціонального як цілісної структури; ґрунтується на моральному обов'язку визнання різноманітних уявлень про благо; основним принципом мультикультуралізму є культура автономія груп, але тією мірою, в якій це не суперечить загальноновизнаним цінностям, на яких базується дане суспільство.

Отже, мультикультуралізм з філософсько-правової точки зору – це теорія визнання культурної різноманітності, що ґрунтується на ліберальних принципах пріоритету прав людини, визнанні різноманітних уявлень про благо та комунітаристських уявленнях щодо культурної обумовленості індивіда, автономії груп і діалогічної свідомості.

Про мультикультуралізм можна говорити як про синтез ідей лібералізму та комунітаризму, тільки якщо розуміти під лібералізмом лише автономію індивіда, а під комунітаризмом – визнання прав меншин.

Для того, щоб запобігти плутанині в дискурсі множинності, необхідно провести розмежування в термінології й використовувати поняття «мультикультуралізму» у філософії права для характеристики правових ідеологій та практик, які мають за мету збереження розмаїття. Натомість не слід використовувати поняття «мультикультуралізму» як третю сторону, яка б знейтралізувала боротьбу між комунітаризмом та лібералізмом і на це є декілька причин: по-перше, поняття мультикультуралізму є несталим і неоднозначним; дана ідеологія часто виступає як синонім культурного плюралізму чи плюрального суспільства; є можливість ототожнити мультикультуралізм з якоюсь політичною практикою; скільки думок про суть мультикультуралізму, стільки ж і його типологій; мультикультуралізм не може претендувати називатися ідеологією, яка

примирила бінарні опозиції лібералізму та комунітаризму; мультикультуралізм можна вважати синтезом лібералізму та комунітаризму, тільки якщо під лібералізмом розуміти автономію індивіда, а під комунітаризмом – визнання прав меншин.

Висновки

Ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна модель Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кімліки, мультикультуралізм – це течії, що виникли шляхом впливу комунітаризму на лібералізм. Таку їхню взаємодію пропоную назвати поверхневою або слабкою, оскільки дані філософсько-правові течії виникли не завдяки повному злиттю лібералізму та комунітаризму, а лише врахувавши побажання комунітаризму до лібералізму або ж шляхом злиття лише окремих елементів лібералізму та комунітаризму. Скажімо, у деліберативній теорії Ю. Габермаса віднайдемо компроміс між такими бінарними опозиціями, як: індивідуалізм та колективізм, індивідуальне благо і загальне благо, мораль та право. Водночас деліберативна теорія потребує доопрацювання щодо дуалізму позитивної та негативної свободи, прав та обов'язків людини, раціоналізму та ірраціоналізму. Саме тому не можна жодну зі згаданих вище теорій назвати тією «золотою серединою», що втілила б у собі новий синтетичний (інтегративний) напрям між лібералізмом та комунітаризмом.

Однак, запропоновані нові авторські елементи, які утворилися внаслідок зближення конкуруючих елементів у лібералізмі і комунітаризмі, або такі, що мають уявну перевагу над іншою опозицією у їх лінійному ряду. Такий процес зближення між лібералізмом та комунітаризмом, який передбачає пошук компромісу, слід назвати конвергенцією, де під конвергенцією між лібералізмом та комунітаризмом слід розуміти процес зближення, уподібнення двох філософсько-правових течій, внаслідок якого утворюється нова філософсько-правова течія, що втілює в собі позитивні риси кожної з них. Такою новою філософсько-правовою течією є ліберальний комунітаризм. Внаслідок використання конвергенції утворюються нові

елементи, що втілюватимуть у собі позитивне між кожними бінарними концептами, а саме: «індивідуальне/загальне благо», «раціональність/ірраціональність», «негативна свобода/позитивна свободами», «права/обов'язки», «права/мораль».

Можна виділити елементи ліберального комунітаризму (комунітарного лібералізму), що виникли як шлях подолання конфлікту між бінарними опозиціями лібералізму та комунітаризму: 1) комунікативні зв'язки як шлях правового компромісу між індивідуальним та загальним благом, суть яких зводиться до необмеженої, вільної аргументації між індивідами задля прийняття конструктивних правових рішень; 2) емоційний інтелект або чуттєвий розум, як поняття, що об'єднує в собі дві складові: розум та емоції, адже будь-яке прийняття рішень не можливе без розуму, без почуттів, без комунікативного мислення; 3) гетерогенна свобода, як свобода, яка не ставить у центр суспільні чи індивідуальні інтереси, а як така свобода, що об'єднує лібералізм у комунітаризм шляхом дотичних категорій: права, відповідальності та держави; 4) групові права, визнання яких передбачає подолання конфлікту між пріоритетністю прав чи обов'язків людини; 5) моральне право, як право, яке ґрунтується на моральних принципах. Отже, ліберальний комунітаризм – це філософсько-правова течія, що виникла внаслідок конвергенції лібералізму та комунітаризму і ґрунтується на утвердженні гетерогенної свободи (як свободи, що складається з однорідних частин: позитивної та негативної свободи), емоційного інтелекту (як інтегративної категорії між раціональним та ірраціональним), запроваджує моральне право (як право, що базується на моральних ідеалах), інтегрує ліберальні права і комунітарні обов'язки (через визнання групових прав) і встановлює компроміс між загальним та індивідуальним благом (через запровадження комунікативних зв'язків). [14, 78]

Література

---

1. Грищук О.В., Слюсарчук Х.Т. Лібералізм та комунітаризм у філософсько-правовому вимірі: Монографія – Хмельницький, 2018. – 276 с.
2. Бабич И.Л. Теория и практика мультикультурализма / И.Л. Бабич, О.В. Родионова // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. - М., ИЭА РАН, 2009. - Вып. 215. - 49 с. – С. 25-26.
3. Тюрикова И.И. Проблема защиты групповых прав в теориях либерального мультикультурализма / И.И. Тюрикова // Вестник ВолГУ. - Сер. 7, Филос. 2011. - № 3 (15). - С. 140–143. – С. 141.
4. Кимліка В. Ліберальний культуралізм: народження консенсусу / В. Кимліка // Лібералізм: антологія [Упор. О. Проценко, В. Лісовий]. - К.: ВД Простір, Смолоскип, 2009. – С. 411–423. – С. 414.
5. Бандурка А.С. Ціннісні засади та операційні принципи мультикультуралізму (аспект філософії культури): дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / А. С. Бандурка; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - Х. : [б. и.], 2012. - 227 с. – С. 97.
6. Малинова О. Ю. Либеральный национализм (середина XIX – начало XX века) / О. Ю. Малинова.– М.: РИК Русанова, 2000.– 254 с. - С. 169-171
7. Зайцев А.В. Делиберативная демократия как институциональный диалог власти и гражданского общества/ А.В. Зайцев // NB: Проблемы общества и политики. - 2013. - 5. - С. 29 - 44. URL: http://www.e-notabene.ru/pr/article_689.html
8. Косенко Д. В. Делиберативная политика в теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса / Д. В. Косенко // Теория и практика общественного развития – Краснодар: Издательский дом «ХОРС», 2013. Вып. 9. – С. 255–257. – С. 256.
9. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с. – С. 196.
10. Щетініна І.М. Концепт деліберативної політики Юргена Гамбермаса [Електронний ресурс] / І.М. Щетініна // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2004. – № 40. – Режим доступу до статті: <http://webcache.googleusercontent.com>

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано сучасні філософсько-правові течії, що утворились на перетині предметного поля лібералізму та комунітаризму. Оскільки дані філософсько-правові течії виникли не завдяки повному злиттю лібералізму та комунітаризму, а лише врахувавши певні побажання комунітаризму до лібералізму, запропоновано ознаки, притаманні кожній із досліджуваних філософсько-правових течій та взаємодоповнення між бінарними концептами лібералізму та комунітаризму як філософсько-правових течій і пошук нової філософсько-правової течії, яка б знейтралізувала опозиції між лібералізмом та комунітаризмом.

Ключові слова: лібералізм, комунітаризм, бінарна опозиційність, ліберальний культуралізм, ліберальний націоналізм, деліберативна теорія Ю. Габермаса, теорія громадянства У. Кімліки, мультикультуралізм, ліберальний комунітаризм.

SUMMARY

The article analyzes contemporary philosophical and legal trends formed at the intersection of the subject field of liberalism and communitarianism. Since these philosophical and legal trends have not arisen from the complete merger of liberalism and communitarianism, but only taking into account certain desiderates of communitarianism towards liberalism, we present the characteristics of each of the studied philosophical and legal trends and the complementarity between the binary concepts of liberalism and communitarianism as philosophical and legal trends, and the search for a new philosophical and legal trend that would neutralize the opposition between liberalism and communitarianism.

Keywords: liberalism, communitarianism, binary opposition, liberal culturalism, liberal nationalism, deliberator's theory of J. Habermas, the theory of citizenship of U. Kimliki, multiculturalism, liberal communitarianism.

com/search?q=cache:K_CDqIkrAhIJ:www.filosof.com.ua/Jornel/M_40/Shtchetin.htm+&cd=7&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

11. Проценко Н. Делиберативная демократия и проблемы либеральной политики / Н. Проценко, Е. Батракина // Світогляд – Філософія – Релігія : збірник наукових праць. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – Вип. 4. – С. 74-83. - С. 83

12. Кімліка У. Современная политическая философия: введение / пер. с англ. С. Моисеева; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. домГос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с. – С. 362.

13. Яценко К.А. Мультикультуралізм як соціокультурний феномен: основні підходи та трактування / К. А. Яценко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . - 2013. - Вип. 3. - С. 20-24. – С. 20.

14. Слюсарчук К.Т. Либеральный коммунитаризм как современное интегративное философско-правовое течение/ К.Т. Слюсарчук // Legea si Viata: международный научно-практический правовой журнал.– 2015. – № 7/2(283). – С. 74–78.

НАЛОГ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ СТРАН СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

**ГАСЫМЗАДЕ Рамиз Айдын оглу - кандидат юридических наук, докторант
Национальной Академии Авиации Азербайджана (г. Баку)**

УДК 34.03

The article points out that the first Tax Code of the countries of the Commonwealth of Independent States was adopted by the Republic of Moldova on April 24, 1997. From the countries of the Commonwealth of Independent States the lowest rate of value added tax has been established in the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic.

Key words: Azerbaijan, law, tax, system, development.

Вступление

«Налог – это обязательный, индивидуально безвозмездный, относительно регулярный и законодательно установленный государством платеж, уплачиваемый организациями и физическими лицами в целях финансового обеспечения деятельности государства и (или) муниципальных образований» (1, с. 15).

Взимание налогов - древнейшая функция и одно из основных условий существования любого государства, развития общества на пути к экономическому и социальному процветанию. Создание рациональной налоговой системы, обеспечивающей соблюдение социальной справедливости, законодательной ответственности, прав налогоплательщиков, а также повышение эффективности производительной деятельности - одно из ключевых условий преодоления кризиса экономики.

Цель исследования

Налоговая политика государства является неотъемлемым элементом налоговой

системы, поскольку налоговое законодательство является следствием налоговой политики государства, которая должна гибко сочетаться с объективными экономическими процессами, происходящими в стране (2, с. 10). В юридической литературе распространено вполне обоснованное мнение о том, что любое современное индустриально-развитое государство является налоговым государством, т.е. основная масса его публичных расходов покрывается за счет налогов. При этом особое значение в мировой практике традиционно имеет налог на добавленную стоимость (далее – НДС), ибо, занимая особое место в налоговых системах различных стран, он применяется более чем в 120 государствах, а поступления от этого налога составляют около 18 триллионов долларов США в год, т.е. одну четверть всех государственных доходов в мире (3, с. 10). Широкое применение НДС в различных странах, его длительное функционирование демонстрирует важную роль налога в формировании доходов бюджета, в воздействии на экономику и финансы предприятий, в определении ценовых показателей.

Основной материал

НДС как замена налога с оборота был впервые введен во Франции в 1954 г. (предложен экономистом М.Лоре). Затем он получил распространение в странах-членах Европейского экономического Сообщества (ЕЭС). НДС является достаточно сложным для понимания и применения налогом, в

связи с чем налогоплательщики часто допускают ошибки при исчислении НДС (4, с. 8).

НДС - один из самых молодых налогов. Необходимость применения такого показателя как добавленная стоимость в качестве объекта налогообложения в европейских странах была обусловлена построением общего рынка. В частности, Римский договор 1957 года о создании Европейского экономического Сообщества предусматривал разработку, и применение мер, направленных на гармонизацию систем косвенного налогообложения стран-членов, а наличие НДС в налоговой системе стало обязательным условием вступления в ЕЭС (5, с. 3).

Исчисляемый налог на добавленную стоимость представляет собой изъятие в бюджетную систему части добавленной стоимости, создаваемой на всех стадиях производства (6, с. 3). С.А.Кочкалов для дальнейшего применения в доктрине налогового права предлагает сформулировать понятие «налог на добавленную стоимость» следующим образом: «налог на добавленную стоимость» - это универсальный обязательный, индивидуально безвозмездный платеж, включаемый в виде надбавки к цене товара (что отражается в расчетных документах отдельной строкой), уплачиваемой потребителем (под потребителем понимается физическое или юридическое лицо, приобретающее товар (работу, услугу) по цене, в которую включен НДС. При этом на потребителя не возлагается обязанность по начислению, уплате налога в бюджет), и поступающий в бюджет в целях финансового обеспечения деятельности государства в виде разницы между суммой налога, полученной от покупателя, и суммой налога, фактически уплаченной поставщику» (7, с. 10).

По мнению О.С.Жгарева, налоговый вычет по налогу на добавленную стоимость связан с исчислением суммы налога, подлежащей уплате в бюджетную систему. Кроме того, указанный налоговый вычет имеет концептуальное значение в механизме обложения налогом на добавленную стоимость, так как его полное законодательное исключение из порядка исчисления этого налога повлекло бы фактическую трансформацию налога на добавленную стоимость в

иной обязательный платеж, обладающий признаками налога с оборота (8, с. 18).

Р.В.Ткаченко отмечает и описывает двойственную природу НДС: с одной стороны НДС очень удобен для реализации фискальной функции налогов, с другой стороны, включаясь в цену продукции, он усиливает инфляционные процессы. Соответственно, необходимо о построение такого законодательного механизма, при котором у государства имелась бы возможность нивелировать отрицательные стороны НДС (9, с. 21).

Как правильно отмечает А.А.Бастриков, регулирование общественных отношений по установлению, введению и взиманию НДС должно осуществляться, исходя из правовой сущности налога (10, с. 10).

А.В.Берсенёв указывает, что исходя из теории налогов, одним из основных принципов построения любой налоговой системы является принцип разумного сочетания прямых и косвенных налогов. Широкое распространение налога на добавленную стоимость в мире в конце двадцатого века явилось главным достижением в сфере косвенного налогообложения (11, с. 8).

В настоящее время самым распространенным косвенным налогом, применяемым в налоговых системах большинства стран мира, является налог на добавленную стоимость.

Исследование показало, что в большинстве стран принят упрощенный порядок расчета НДС, который позволяет определить сумму налога без установления величины самой добавленной стоимости. Сущность этого порядка состоит в том, что сумма налога, подлежащая взносу в бюджет, определяется как разность между суммами налога, полученными от покупателей за реализованные им товары (работы, услуги), и суммами налога, уплаченными поставщикам за материальные ресурсы, топливо, услуги, стоимость которых фактически отнесена (списана) в данном отчетном периоде на издержки производства и обращения, то есть применяется косвенный метод исчисления. Плательщик НДС имеет право на вычет налога, уплаченного им поставщикам. Именно на этом и основан механизм действия нало-

га на добавленную стоимость, смысл которого состоит в том, чтобы переложить уплату налога через все стадии производства и распределения товара на конечного потребителя, который уплачивает налог в составе продажной цены товара или услуги и не имеет возможности его компенсировать (11, с. 12).

Р.Н.Шишкин отмечает, что налог на добавленную стоимость как наиболее эффективный косвенный налог выполняет две взаимодополняющие функции: фискальную и регулируемую. Первая (основная), в частности, заключается в мобилизации существенных поступлений от данного налога в доход бюджета за счет простоты взимания и устойчивости базы обложения. В свою очередь, регулирующая функция проявляется в стимулировании производственного накопления и усилении контроля за продвижением товаров и их качеством (12, с. 13-14).

Во многих странах налог на добавленную стоимость, являясь краеугольным камнем системы косвенных налогов, выполняет фискальную и регулятивную функции и выступает существенным источником поступлений в бюджет государства. На наднациональном уровне НДС также придаётся большое значение, как источнику реальных и регулярных финансовых поступлений в бюджет.

Модернизации косвенного налогообложения применительно к налогу на добавленную стоимость, в настоящее время являются актуальными для Азербайджанской Республики. Косвенное налогообложение играет ведущую роль в налоговой системе Азербайджанской Республики.

Отношения по исчислению и уплате налога могут эффективно развиваться исключительно в форме, определенной законом. В связи с этим формирование механизма правового регулирования налога на добавленную стоимость, в равной мере сочетающего интересы как налогоплательщиков, так и государства, является одним из приоритетных направлений налоговой политики Азербайджанской Республики.

Высокая значимость поступлений по налогу на добавленную стоимость в формировании бюджета страны определяет его особую роль в налоговой системе Азербайджанской Республики.

Налоговая система Азербайджанской Республики с присущими ей особенностями и спецификой выполняемых задач занимает важное место в мобилизации финансовых ресурсов государства. Становление и развитие рыночного хозяйства сопровождается созданием предприятий различных налоговых режимов, активизацией финансово-кредитных институтов и расширением предпринимательской деятельности, что способствует росту числа налогоплательщиков.

Налог на добавленную стоимость является одним из источников обеспечения доходной части бюджета Азербайджанской Республики. Вместе с тем данный налог является одним из самых сложных для исчисления из всех налогов, входящих в налоговую систему Азербайджана.

В Азербайджанской Республике налог на добавленную стоимость регулируется статьями 153-181 Налогового кодекса Азербайджанской Республики, который был принят 11 июля 2000-го года и вступил в силу с 1 января 2001-го года (13). На основании статьи 103.1 указанного Кодекса, налогом на добавленную стоимость является разница между суммой налога, исчисляемого с налогооблагаемого оборота, и суммой налога, подлежащей зачету в соответствии с электронными налоговыми счетами-фактурами, подаваемыми в соответствии с положениями Налогового кодекса, или документами, указывающими уплату НДС при импорте.

В статье 154 вышеуказанного Кодекса говорится: «Плательщиками НДС являются лица, вставшие или обязанные встать на учет в качестве плательщиков НДС.

Лицо становится плательщиком налога с момента его постановки на учет. Лицо, обязанное подать заявление о постановке на учет, но не вставшее на учет, признается налогоплательщиком с начала отчетного периода, следующего за периодом, в котором возникла обязанность подачи заявления о постановке на учет.

Лица, ввозящие в Азербайджанскую Республику товары, подлежащие обложению НДС, признаются плательщиками НДС по таким ввозимым товарам.

Лицо-нерезидент, которое выполняет работы или оказывает услуги без постановки на учет для целей НДС и которое обязано уплачивать налог в соответствии со статьей 169 настоящего Кодекса, признается плательщиком налога по указанным работам или услугам.

Совместная предпринимательская деятельность, которая осуществляется без образования юридического лица в соответствии со статьей 137 настоящего Кодекса, для целей НДС рассматривается как деятельность, осуществляемая отдельным лицом.

Производители подакцизных товаров и лица, занимающиеся деятельностью по строительству зданий, не воспользовавшиеся правом стать плательщиком упрощенного налога, считаются плательщиками НДС».

В статье 155 Налогового кодекса Азербайджанской Республики отмечается: «Занимающиеся предпринимательской деятельностью лица, в том числе лица, которые занимаются торговой деятельностью и (или) деятельностью по общественному питанию и не воспользовались правом, установленным статьей 218.1 настоящего Кодекса, у которых объем налогооблагаемых операций в течение любого месяца (месяцев) последовательного 12-месячного периода превышает 200.000 манатов (за исключением лиц, указанных в статьях 218.4.1, 218.4.2 и 218.4.3 настоящего Кодекса), в течение 10 дней с даты, указанной в статье 157.3.1 настоящего Кодекса, обязаны подать заявление о регистрации в целях НДС.

Если общая стоимость операции по одной сделке или договору превышает 200.000 манатов, данная сделка является операцией, облагаемой НДС, и лицо, осуществляющее данную операцию, до даты проведения операции обязано подать заявление о регистрации в целях НДС.

При определении общей стоимости налогооблагаемых операций для целей статьи 155.1 настоящего Кодекса поставка товаров, выполнение работ и оказание услуг нерезидентом принимаются во внимание только в том случае, если осуществляются через постоянное представительство в Азербайджанской Республике.

В случае, предусмотренном статьей 155.1 настоящего Кодекса, либо в случае, ког-

да участник является плательщиком НДС, лицо, указанное в статье 154.5 настоящего Кодекса, обязано подать заявление о постановке его на учет».

Ставка НДС составляет 18 процентов от стоимости каждой налогооблагаемой операции и каждого налогооблагаемого ввоза. Налогооблагаемый оборот представляет собой общую стоимость налогооблагаемых операций за отчетный период (статья 173 Налогового кодекса АР).

Хочется отметить, что в Российской Федерации НДС является молодым налогом. Впервые он был введен с 1 января 1992 года Законом РФ «О налоге на добавленную стоимость», а с 1 января 2001 года порядок его исчисления и уплаты регулируется Налоговым кодексом РФ (часть II, глава 21 «Налог на добавленную стоимость»). Согласно статье 164 Налогового кодекса Российской Федерации от 5 августа 2000-го года, налоговая ставка НДС 18% применяется по умолчанию, если операция не входит в перечень облагаемых по ставке 10% или в перечень со ставкой 0%. Налоговая ставка НДС 10% установлена при реализации: продовольственных товаров (по списку); товаров для детей (по списку); периодических печатных изданий; книжной продукции, связанной с образованием, наукой и культурой; медицинских товаров. Налоговая ставка НДС 0% установлена при экспорте и реализации товаров (работ, услуг: по международной перевозке товаров, в области космической деятельности, драгоценных металлов, построенных судов, а также ряда транспортных услуг (по списку).

Налоговая ставка НДС определяется как процентное отношение налоговой ставки, предусмотренной п. 2 или п. 3 ст. 164 НК РФ, к налоговой базе, принятой за 100 и увеличенной на соответствующий размер налоговой ставки НДС:

§ при получении денежных средств, связанных с оплатой товаров (работ, услуг), предусмотренных ст. 162 НК РФ;

§ при получении оплаты, частичной оплаты в счет предстоящих поставок товаров (выполнения работ, оказания услуг), передачи имущественных прав, предусмотренных п. 2 - 4 ст. 155 НК РФ (14).

В соответствии со статьей 193 Налогового кодекса Украины от 2 декабря 2010-го года, ставки НДС устанавливаются от базы налогообложения в таких размерах:

- а) 20 процентов;
- б) 0 процентов;
- в) 7 процентов по операциям по:

- поставке на таможенной территории Украины и ввозу на таможенную территорию Украины лечебных средств, разрешенных для производства и применения в Украине и внесенных в Государственный реестр лечебных средств, а также медицинских изделий, внесенных в Государственный реестр медицинской техники и изделий медицинского назначения или отвечающих требованиям соответствующих технических регламентов, которые подтверждаются документом о соответствии, и разрешенных для предоставления на рынке и/или ввода в эксплуатацию и применения в Украине;

- поставке на таможенной территории Украины и ввозу на таможенную территорию Украины лекарственных средств, медицинских изделий и/или медицинского оборудования, разрешенных для применения в пределах клинических испытаний, разрешение на проведение которых предоставлено центральным органом исполнительной власти, обеспечивающим формирование государственной политики в сфере здравоохранения (15).

Таким образом, Украинское законодательство предусматривает три вида ставок НДС. Ставка 20%, которая применяется по умолчанию ко всем видам операций, подлежащих налогообложению. Ставка 0% - применяется к операциям, прямо предусмотренным законом, например, нулевая ставка применяется к экспорту товаров.

В статье 268 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» отмечается: «Если иное не установлено настоящей статьей, ставка налога на добавленную стоимость составляет 12 процентов и применяется к размеру облагаемого оборота и облагаемого импорта.

Обороты по реализации товаров, работ, услуг, указанные в статьях 242-245 настоящего Кодекса, облагаются налогом на добавленную стоимость по нулевой ставке.

В случае неподтверждения в соответствии со статьями 243- 245 настоящего Кодекса оборота по реализации товаров и услуг, облагаемого по нулевой ставке, указанный оборот по реализации товаров и услуг подлежит обложению налогом на добавленную стоимость по ставке, указанной в пункте 1 настоящей статьи.

При импорте товаров на территорию Республики Казахстан для личного пользования, перемещаемых через таможенную границу Таможенного союза физическими лицами в порядке и на условиях, установленных таможенным законодательством Таможенного союза и (или) Республики Казахстан, уплата налога на добавленную стоимость осуществляется путем уплаты таможенных пошлин, налогов по единым ставкам таможенных пошлин, налогов или в виде совокупного таможенного платежа.

Размеры и порядок уплаты единых ставок таможенных пошлин, налогов, а также совокупного таможенного платежа устанавливаются таможенным законодательством Таможенного союза и (или) Республики Казахстан.

При снятии лица с регистрационного учета по налогу на добавленную стоимость к размеру облагаемого оборота, определяемого в соответствии с пунктом 2 статьи 238 настоящего Кодекса, применяется ставка налога на добавленную стоимость:

- 1) по товарно-материальным запасам - действующая на дату снятия лица с регистрационного учета по налогу на добавленную стоимость;

- 2) по основным средствам, нематериальным и биологическим активам, инвестициям в недвижимость - действовавшая на дату их приобретения» (16).

В соответствии со статьей 197 Налогового кодекса Республики Узбекистан от 25 декабря 2007 года, которая называется «Налогоплательщики», плательщиками налога на добавленную стоимость являются:

- 1) юридические лица, имеющие облагаемые налогом обороты, если иное не предусмотрено настоящей статьей;

- 2) юридические лица, на которых в соответствии с настоящим Кодексом возлагается обязанность по уплате налога на добавлен-

ную стоимость за облагаемые обороты, осуществляемые нерезидентами Республики Узбекистан;

3) юридические и физические лица, импортирующие товары на территорию Республики Узбекистан, за исключением физических лиц, завозящих товары для собственных нужд в пределах норм беспошлинного ввоза;

4) товарищ (участник) - юридическое лицо, на которое возложено ведение дел простого товарищества (доверенное лицо) при осуществлении им облагаемых оборотов.

Не являются плательщиками налога на добавленную стоимость:

- некоммерческие организации. В случаях, предусмотренных в пунктах 2 и 3 части первой настоящей статьи, а также при осуществлении оборотов по реализации товаров (работ, услуг) в рамках предпринимательской деятельности и оборотов, предусмотренных пунктами 5 и 6 части первой статьи 199 настоящего Кодекса, некоммерческие организации являются плательщиками налога на добавленную стоимость по данным оборотам. При этом не рассматривается в качестве предпринимательской деятельности получение прочих доходов, указанных в статье 132 настоящего Кодекса;

- юридические лица, для которых в соответствии с настоящим Кодексом предусмотрен упрощенный порядок налогообложения, если иное не предусмотрено разделом XX настоящего Кодекса.

Юридические лица, являющиеся плательщиками единого налогового платежа, могут уплачивать налог на добавленную стоимость на добровольной основе на основании письменного уведомления, представляемого в органы государственной налоговой службы по месту налогового учета не позднее одного месяца до начала очередного квартала, а вновь создаваемые - до начала осуществления деятельности.

В законодательстве Республики Узбекистан ставка налога на добавленную стоимость установлена в размере 20 процентов (17).

Налоговое законодательство Республики Беларусь предусматривает три вида ставок

НДС: ноль (0) процентов; 10 (десять) процентов; 20 (двадцать) процентов (18).

На основании пункта «а» статьи 96 Налогового кодекса Республики Молдова от 24 апреля 1997 года, стандартная ставка НДС установлена в размере 20 процентов от облагаемой стоимости импортируемых товаров и услуг и поставок, осуществляемых на территории Республики Молдова (19).

В первой части статьи 181 Налогового кодекса Республики Таджикистан от 17 сентября 2012 года отмечается: «Ставка налога на добавленную стоимость составляет 18 процентов налогооблагаемого оборота, за исключением экспорта и использования пониженной ставки, и (или) 18 процентов налогооблагаемого ввоза, если иное не установлено настоящей статьей. По нулевой ставке облагаются налогооблагаемые операции, приведенные в статье 172 настоящего Кодекса» (20).

В статье 227 Налогового кодекса Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года говорится: «Если иное не предусмотрено настоящей статьей, ставка НДС устанавливается в размере 12 процентов по всем облагаемым поставкам и облагаемому импорту.

Ставка НДС устанавливается в размере 0 процентов в отношении поставок, определяемых статьями 261-263 настоящего Кодекса» (20).

Согласно статье 103 Налогового кодекса Туркменистана от 25 октября 2005 года, ставка налога на добавленную стоимость устанавливается в размере:

- 0 (ноль) процентов - в отношении налогооблагаемых операций, указанных в статье 105 Налогового кодекса;

- 15 процентов - в отношении других налогооблагаемых операций.

При реализации товара, выполнении работы, оказании услуги по фиксированным государственным ценам применяется ставка, определяемая расчетным методом как процентное отношение соответствующей ставки к этой налоговой ставке, увеличенной на 100. Ставка, определяемая расчетным методом, применяется и в случаях, когда налог исчисляется органом налоговой службы, исходя из реальной рыночной цены, определяемой в соответствии со ста-

тьей 36 Налогового кодекса и включающей в себя налог на добавленную стоимость (21).

Выводы

Итак, проведенные исследования позволяют сделать вывод о том, что из стран Содружества Независимых Государств самая низкая ставка налога на добавленную стоимость установлена в Республике Казахстан и Кыргызской Республике.

Литература

1. Пансков В.Г. Князев В.Г. Налоги и налогообложение. М : МЦФЭР, 2003, 334 с.
2. Рашин А.Г. Косвенное налогообложение как элемент налоговой системы (Финансово-правовой аспект): Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2004, 28 с.
3. Дибижев А.А. Правовое администрирование налога на добавленную стоимость: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. - Московская область, г. Люберцы, 2012, 26 с.
4. Борисова Е.О. Учет и контроль налога на добавленную стоимость: Автореф. дисс. ... канд. экономических наук. Орел, 2006, 24 с.
5. Ильин А.В. Налог на добавленную стоимость, механизм определения и перспективы его развития: Дис. ... канд. экон. наук. Новосибирск, 2002, 169 с.
6. Старчак Ю.Н. Модернизация налога на добавленную стоимость в мультирежимной налоговой системе: Автореф. дисс. ... канд. экономических наук. Краснодар, 2008, 25 с.
7. Кочкалов С.А. Правовое регулирование возмещения налога на добавленную стоимость по внешнеэкономическим сделкам: Автореф. дисс. ... канд. экономических наук. Саратов, 2010, 24 с.
8. Жгарев О.С. Налоговая база: понятие, виды и значение в системе элементов налогообложения: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. Екатеринбург, 2009, 26 с.
9. Ткаченко Р.В. Налог как источник доходов бюджетной системы РФ (на примере НДС и налога на прибыль организаций): Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2006, 31 с.
10. Бастриков А.А. Правовое регулирование налога на добавленную стоимость в Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2006, 31 с.
11. Берсенёв А.В. Развитие методического инструментария исчисления и уплаты налога на добавленную стоимость: Автореф. дисс. ... канд. экономических наук. Новосибирск, 2006, 29 с.
12. Шишкин Р.Н. Правовое регулирование налога на добавленную стоимость: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2012, 25 с.
13. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414629#pos=1599;-72
14. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть 2) от 5 августа 2000 года. <http://nalogovyykodeks.ru/statya-164.html>
15. Налоговый кодекс Украины от 2 декабря 2010 года. <https://www.profiwins.com.ua/ru/legislation/kodeks/1354.html>
16. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 10 декабря 2008-го года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30366217#pos=10102;-104
17. Налоговый кодекс Республики Узбекистан от 25 декабря 2007 года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421027#pos=2597;-106
18. Налоговый кодекс Республики Беларусь от 29 декабря 2009 года. <http://xn---7sbgdhgzjccuobe2c0j.xn--90ais/statya-102>
19. Налоговый кодекс Республики Молдова от 24 апреля 1997 года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30398075
20. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 17 сентября 2012 года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31270626#pos=2247;-92
21. Налоговый кодекс Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202445/770?cl=ru-r>
22. Налоговый кодекс Туркменистана от 25 октября 2005 года. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30415652#pos=1100;-70

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ

ГЕДЗІЮК Олена Вікторівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 336.226.112.1

В статті проаналізовано значення податкової соціальної пільги в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Досліджено правове регулювання податкової соціальної пільги та особливості реалізації права на податкову соціальну пільгу. Автором виявлені розбіжності в правовому регулюванні даного інструмента та призначенням податкової соціальної пільги в Україні.

Ключевые слова: налогообложение заработной платы, налоговая социальная льгота, доход, налогообложения физических лиц, налог на доходы физических лиц, Налоговый кодекс Украины.

Однією з ознак соціальної держави є специфічна спрямованість на забезпечення соціальних прав, тобто прав людини на соціальне і медичне забезпечення, працю, відпочинок, житло, освіту та ін. Ці права мають на меті забезпечити кожній людині гідний рівень життя, тобто надати можливості, необхідні для її нормального фізіологічного, матеріального та духовного існування і вільного розвитку. Обсяг, у якому держава може гарантувати ці права, залежить від її соціально-економічних можливостей [9, с. 333].

Справляння податків є одним із шляхів забезпечення державою надходжень до казни. Адам Сміт зазначав, що піддані держави повинні брати участь в її підтриманні за рахунок отримуваних доходів [11]. Одним із податків, які сплачують фізичні особи, у разі отримання ними доходу, є податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) або як

він тривалий час називався (до набуття чинності Податкового кодексу України) - прибутковий податок з громадян.

Російський економіст І. Х. Озеров вказував, що причини, які спонукали країни ввести прибутковий податок, були вимогами робітничого класу; інтерес промисловості, яка розвивалась; дефіцит бюджету [7].- Янжул І. І. характеризував податок з доходів як податок, що падає на всю сукупність доходу окремих осіб, незалежно від його джерел. Вчений зазначав, що якби було можливо на практиці точно обчислити дійсний дохід кожного платника, то податок з доходів був би ідеальним способом оподаткування [10, с. 373].

Держава почала оподатковувати доходи, отримані її громадянами досить давно. Андрущенко В. Л. і Тучак Т. В. у монографії «Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція)» вказують на зв'язок начал оподаткування з ідеями, які описані у священній книзі іудеїв та християн. Податок, який домінує у Старому Заповіті, – десятина. Будучи десятою частиною від доходу, врожаю, приплоду, десятина тим самим поєднала у собі елементи доходного і майнового оподаткування [3, с. 120].

Про податки нагадує діяльність перших царів Ізраїлю Саула, Давида і Соломона, життя яких відноситься, за різними джерелами, до XI–XIII століть до н. е. За царя Саула пророк Самуїл говорить про десяту частину «от посевов ваших и из виноградных садов ваших», «от мелкого скота вашего»

[Первая книга Царств 8:15, 17] [3, с.120]. В нагороду за перемогу над Голіафом цар обіцяє переможцю, крім інших благ, «дом отца его сделал бы свободным в Израиле» [Первая книга Царств 17:25]. Інтерпретатори Біблії коментують ці слова як дарування особливої царської прихильності – повного звільнення переможця та його сім'ї від податків до кінця життя [5, с. 42, 54]. Становлення податку на доходи фізичних осіб має глибоку та цікаву історію, проте у даній статті предметом дослідження буде лише один з елементів цього податку – пільга.

ПДФО, загальнодержавний податок, є обов'язковим до сплати на усій території України. Надходження від ПДФО розподіляються між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами в пропорціях, затверджених положеннями Бюджетного кодексу України. Правове регулювання ПДФО встановлено розділом IV Податкового кодексу України (далі – ПК України).

Оподатковуючи доходи, які отримує особа в результаті своєї діяльності, держава враховує певні особливості, які може мати такий платник податку. Наприклад, мало-забезпеченість особи. Тобто отримання нею доходу, який не дозволяє їй утримати себе або свою сім'ю на належному рівні, задовольняючи звичайні побутові потреби. У відповідності до Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум - вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг (далі - набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Саме до категорії «прожитковий мінімум» прив'язане застосування податкової соціальної пільги. Про особливості застосування мова буде йти далі. Наразі варто звернути увагу на те, що ж за своїм змістом являє собою податкова соціальна пільга.

Держава, запроваджуючи такий інструмент як податкова соціальна пільга (далі – «податкова соціальна пільга» та/або «ПСП»), по суті, намагалася підтримати мало-забезпечених громадян, здійснюючи оподатку-

вання лише частини їх доходів. Податкова соціальна пільга – це сума, на яку платник податку з доходів фізичних осіб має право зменшити суму свого загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати.

Першими, хто запропонував не оподатковувати мінімальний дохід, були Д. Бентам та Д. Міль. Вчені запропонували звільнити від оподаткування дохід, який необхідний для здорового існування без перевищення певного комфорту [8, с. 169].

А. О. Ісаєв зазначав, що платити податки повинні лише ті фізичні особи, які користуються достатніми благами життя в державі, про які може йтися лише тоді, коли задоволені найнеобхідніші потреби, що забезпечують підтримку життя. Держава з метою, аби суспільний побут не був тяжким тягарем для більшості населення, повинна перш за все забезпечити кожному умови для підтримки життєдіяльності. Це можна забезпечити звільненням від податків тих доходів, зменшення яких дозволить платнику податків обмежено задовольняти свої першочергові потреби [4, с. 54]. При цьому, А. О. Ісаєв допускав, що встановлення неоподаткованого мінімуму має враховувати певні обмеження. Наприклад, неможливо раз і назавжди точною цифрою визначити доходи, які повинні бути звільнені від оподаткування, рівень благополуччя для кожної країни різний. Він наголошував, що в силу різниці між державами щодо суми народного доходу та розподілу його між різними суспільними групами, доходи, що мають бути звільнені від оподаткування в окремих країнах, неоднакові [4, с. 55].

А. Маршалл вказував, що щастя, яке приносить шилінг бідняку, незрівнянно більше, ніж те, що дає той самий шилінг багатію. Якщо податок забере цей шилінг у бідняка і багатого, то першому заподіє велику шкоду, а другому – буде практично невідчутним [6].

Не можна не погодитись з думками науковців як згаданих вище, так й інших, які підтримували ідею запровадження певного мінімуму, який держава «залишатиме» без оподаткування з метою підтримання мінімального рівня життя особи.

Одним із принципів, які закріплені у статті 4 ПК України, є принцип соціальної справедливості, який передбачає встановлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків. А. Сміт визнавав справедливість одним з основних принципів оподаткування.

Право особи на застосування податкової соціальної пільги є яскравим проявом реалізації принципу соціальної справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги. Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого платнику податку місячного доходу у вигляді заробітної плати тільки за одним місцем його нарахування. Порухення цієї вимоги, тобто застосування податкової пільги одночасно за двома і більше місцями отримання доходів у вигляді заробітної плати, тягне за собою втрату платником податку такого права. Платник податку може відновити право на застосування податкової соціальної пільги, якщо він подасть заяву про відмову від такої пільги всім роботодавцям із зазначенням місяця, коли відбулося таке порушення, на підставі чого кожний роботодавець нараховує й утримує відповідну суму недоплати податку та штраф у розмірі 100 відсотків суми цієї недоплати за рахунок найближчої виплати доходу такому платнику податку.

Чинний Податковий кодекс України встановлює також обмеження для застосування такої пільги. Так, ПСП може застосовуватись лише до доходів у вигляді заробітної плати, при тому якщо особа отримує заробітну плату одночасно з доходами у вигляді стипендії, грошового чи майнового забезпечення учнів, студентів, аспірантів, ординаторів, ад'юнктів, військовослужбовців, що виплачуються з бюджету, то така особа не може скористатись правом на ПСП. Також законодавець не дозволяє застосовувати податкову соціальну пільгу до доходу самозайнятої особи від провадження підприємницької діяльності та іншої незалежної професійної діяльності. При цьому варто звер-

нути увагу, що якщо особа, яка зареєстрована як фізична особа-підприємець працює на умовах трудового договору, то вона має право на застосування ПСП в межах отриманої заробітної плати. Обмеження законодавство у такому випадку не встановлює.

Для того, аби особа скористалась правом на податкову соціальну пільгу, вона має подати роботодавцю заяву про самостійне обрання місця застосування податкової соціальної пільги. Заява подається один раз, і норми ПК України не вимагають її щорічної подачі. Проте, у разі виникнення у платника податку права на застосування податкової пільги з інших підстав, ніж ті, які були зазначені у його заяві, він може подати нову заяву із зазначенням цих підстав та додати відповідні підтверджуючі документи. Форму заяви на застосування податкової пільги чинним законодавством не затверджено, тому вона може бути подана у довільній формі. Варто звернути увагу, що у випадку, коли особа має право на «підвищену» податкову пільгу, а саме у випадках, визначених підпунктами 169.1.2, 169.1.3, 169.1.4 пункту 169.1 статті 169 ПК України, вона має також подати документи, які засвідчують її статус. Перелік таких документів визначений у Порядку подання документів для застосування податкової соціальної пільги, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 р. № 1227.

Спеціальний порядок застосування ПСП передбачений для державних службовців. Податкова соціальна пільга до заробітної плати цієї категорії осіб застосовується без подання відповідних заяв, але з поданням підтверджених документів для встановлення розміру пільги (у разі наявності права на підвищену ПСП).

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та винагороди), якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноже-

ного на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» прожитковий мінімум з 1 січня 2018 року - 1762 гривні. Тобто у 2018 році максимальний розмір заробітної плати, до якого може бути застосована податкова соціальна пільга, становить 2470 грн. Варто звернути увагу на те, що навіть при збільшенні розміру прожиткового мінімуму протягом року, для розрахунку необхідно враховувати саме розмір прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня. Необхідно наголосити, що із підняттям розміру мінімальної заробітної плати, яка у 2018 році становить 3723 грн., можливість застосовувати податкову соціальну пільгу значно знизилась, адже максимальний розмір заробітної плати, до якого може бути застосована пільга, значно менша мінімальної заробітної плати. З огляду на це, вважаємо за необхідне привести норми, які регламентують право особи на застосування податкової соціальної пільги, у відповідності до умов, які склались на сьогодні у нашій державі та забезпечити особам, які отримують мінімальну заробітну плату можливість застосовувати податкову соціальну пільгу.

Варто зазначити, що граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги одному з батьків у випадку та у розмірі, передбачених підпунктом 169.1.2 та підпунктами «а» і «б» підпункту 169.1.3 пункту 169.1 статті 169 ПК України, визначається як добуток 2470 грн. та відповідної кількості дітей. Наприклад, якщо особа має двох дітей та отримує мінімальну заробітну плату, вона матиме право на застосування ПСП, адже максимальний розмір заробітної плати, до якого може бути застосована ПСП, у цьому випадку становитиме 4940 грн. та відповідно буде більшим ніж мінімальна заробітна плата.

Що ж стосується розміру податкової соціальної пільги, то вона у 2018 році становить: «загальна» ПСП (передбачена пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 ПК України) - 881,00 грн.; «звичайна на дітей» ПСП (пп. 169.1.2-п. 169.1 ст. 169 ПК України) - 881 грн. помножити на кількість дітей, віком до 18 ро-

ків; «підвищена на дітей» ПСП (пп. «а», «б» п.п. 169.1.3 п. 169.1 ст. 169 ПК України) - 1321,5 грн. помножити на кількість дітей, віком до 18 років; «підвищена» (пп. «в» - пп. «е» п.п. 169.1.3 ст. 169 ПК України) - 1321,5 грн.; «максимальна» ПСП (п.169.1.4 ПК України) - 1762,00 грн.

Висновки. Як відомо, пільга є не обов'язковим елементом податку. Податкова соціальна пільга може бути застосована при оподаткуванні фізичної особи у разі її волевиявлення, шляхом подачі платником податків заяви, для отримання підвищеної пільги – також відповідних підтверджуючих документів. При застосуванні податкової соціальної пільги зменшується податкове навантаження на платника податку, який отримує невелику заробітну плату. Проте, на жаль, цей механізм після суттєвого підняттям розміру мінімальної заробітної плати, не може бути реалізований у достатній мірі, з огляду на те, що максимальний розмір доходу у вигляді заробітної плати, до якого може бути застосована податкова соціальна пільга, значно менший розміру мінімальної заробітної плати. Тому податкова соціальна пільга залишається наразі не широкодоступною. Наприклад, її можуть застосувати платники податків у яких є діти віком до 18 років, та розмір заробітної плати яких дозволяє застосовувати ПСП, а також особи, які працюють на умовах неповного робочого дня, внаслідок чого їх розмір заробітної плати може бути менший ніж мінімальна заробітна плата. На наше переконання, така ситуація не в повній мірі сприяє підтримці малозабезпечених платників податків та потребує вирішення.

Література

1. Податковий кодекс України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Закон України «Про прожитковий мінімум». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
3. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): монографія. – Київ: Алерта, 2013.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано значення податкової соціальної пільги в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Досліджено правове регулювання податкової соціальної пільги та особливості реалізації права платника податків на пільгу. Автором виявлено розбіжності у правовому регулюванні даного інструменту та роллю, яку виконує податкова соціальна пільга у державі.

Ключові слова: оподаткування заробітної плати, податкова соціальна пільга, дохід, оподаткування фізичних осіб, податок на доходи фізичних осіб, Податковий кодекс України.

SUMMARY

The value of the tax social privilege in taxation of individuals' incomes is analysed. The legal regulation of tax social privilege and the peculiarities of realization taxpayer's right to the privilege are investigated. The author determined discrepancies in the legal regulation of this instrument and the destination of the tax social privilege in the state.

Key words: taxation of wages, tax social privilege, income, taxation of individuals, personal income tax, Tax Code of Ukraine.

4. Исаев А. О. Очерк теории и политики налогов. – М.: ЮрИнфоР-Пресс, 2004.

5. Люкимсон П. Е. Царь Давид. – М.: Молодая гвардия, 2011.

6. Меньков Ф. А. Основные начала финансовой науки. – М.: Финансовое издательство, 1924.

7. Озеров И.Х. Главнейшие течения в развитии прямого обложения в Германии. – СПб., 1899.

8. Оподаткування доходів фізичних осіб. Правове регулювання : наук. – практ.

посіб. / Д.О. Гетманцев, О.В. Гедзюк, І.С. Беліцький, К.С. Чарторійський, А.К. Головацька. – Київ: Юрінком Інтер, 2017 р. – 624 с.

9. Теорія держави та права : підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2015. - 568 с.

10. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах. – М. : «Статут», 2002.

11. Smith Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations 1 (5 ed.). – London: A. Strahan; T.Cadell, 1789.

СУЧАСНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Білас І.Г., Білас А.І. Сучасна юриспруденція: Підручник у чотирьох кн. - К.: Спеціалізоване видавництво «ЮНЕСКО-СОЦІО», 2018. - 456 с.

ISBN 966-7251-14-4

У підручнику ґрунтовно висвітлені фундаментальні теоретико-методологічні теми курсу з сучасної порівняльної юриспруденції, включаючи порівняльну теорію держави, порівняльну теорію права, а також практичні завдання та дидактичний матеріал. Сучасні тенденції розвитку держав, міжнародних організацій і світової спільноти загалом зумовлюють

необхідність здійснення ґрунтовного порівняльного аналізу державно-правових явищ, закономірностей еволюції інституційних і договірно-правових механізмів. Нагальною потребою юриспруденції, без сумніву, є проблеми уніфікації поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, правоохоронної, правозастосовної та інших видів юридичної діяльності, інструментів тлумачення та реалізації права тощо. Таким чином, для майбутніх юристів-міжнародників важливо системно й послідовно опанувати міжнародно-правові теорії, досвід різних країн світу формування та функціонування, розбудови національних і міжнародних правових систем, світового правопорядку, пізнати закономірності їх трансформації в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Підготовлений підручник є фактично першим в Україні виданням такого виду, адже раніше увагу дослідників не привертала питання інтеграційної юриспруденції у комплексному систематизованому вигляді, у тому числі її теоретичні й практичні складові. Розрахований для майбутніх юристів-міжнародників, викладачів, консультантів і всіх, хто прагне отримати сучасну кваліфіковану юридичну освіту, дозволить сформувати та розвивати сучасне юридичне мислення і правосвідомість, різноманітні типи праворозуміння, професійну правову культуру й етику.

ЗАКОНОДАВЧЕ ГАРАНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

**КАПІТАН Ольга Ігорівна - аспірант Львівського державного університету
внутрішніх прав (Україна)**

УДК 342.123

Стаття посвячена дослідженню питань адміністративно-правового регулювання соціальної сфери України в умовах євроінтеграції, зважаючи на те, що зараз комплекс проблем в соціальній сфері України розглядається через призму становища суспільства, становища ринкових відносин, коли нові реалії суспільної та економічного життя замінюють старі та відживші. Особливістю цього періоду є відставання розвитку нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства. Це відставання найбільш вразливе порівняно з соціальними стандартами (нормативами) Європейських країн. Зважаючи на це, звернено увагу на недосконалість адміністративно-правової бази, регламентуючої соціальні аспекти, підкреслено необхідність структурних змін в цій сфері.

Ключові слова: соціальна сфера, адміністративно-правове регулювання, соціальні стандарти, євроінтеграція.

Постановка проблеми

Цілком аргументовано вченими зауважується, що визнання України як держави з ринковою економікою покладає на неї певні зобов'язання. Передусім вони стосуються проблем, пов'язаних із переосмисленням нової економічної політики держави, яка має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів держави, сприяння розвитку господарської ініціативи і самодіяльності населення, насамперед у формі малого та

середнього бізнесу, посилення соціальної орієнтації в розвитку підприємств, регіонів і економіки держави загалом. Ця довгострокова соціально орієнтована політика повинна бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності та мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу передбачається наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості та показників людського розвитку [1, с. 35].

Саме тому актуальною залишається проблема адміністративно-правового регулювання соціальної сфери, тих реформаційних процесів, які в ній відбуваються і спрямовані на економічну підтримку ефективно працюючого національного товаровиробника і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках, розв'язання проблем податкового навантаження, розширення підтримки експортної діяльності в межах міжнародного правового поля, використання потенціалу міжнародної організаційно-економічної інтеграції.

Аналіз дослідження проблеми

Питання функціонування соціальної сфери були предметом дослідження багатьох вчених, з-поміж яких В. Авер'янов, В. Білоус, С. Горбунова-Рубан, В. Єлагін, В. Колпаков, В. Курило, Е. Лібанова, С. Палій, В. Скуратівський та ін.

Мета статті полягає у розкритті законодавчого гарантування соціальних прав людини як основи формування правової держави.

Виклад основного матеріалу

Сучасні глобалізаційні процеси дедалі активніше спонукають до розгалуження соціальної діяльності держави та права. Підвищення ролі охорони й захисту прав особи, узгодження інтересів між різними прошарками суспільства, подолання конфліктних ситуацій у соціумі стають найактуальнішими проблемами сучасності та потребують правового регулювання. Унаслідок глобалізаційних та євроінтеграційних процесів потребують вирішення питання клімату, екологічної ситуації, міграції населення, епідемій, епізоотій, економічних і світових взаємовідносин тощо. Задля розв'язання цих проблем рішень лише однієї держави недостатньо, необхідна певна концентрація та вироблення стратегічних напрямів виходу з кризових ситуацій. Досягнення таких цілей зумовлює як вироблення та внесення змін до внутрішнього законодавства шляхом здійснення адаптації, уніфікації та гармонізації, так і запровадження нових універсальних для всіх нормативно-правових актів [2, с. 78].

В науковій літературі існує кілька підходів до змісту поняття соціальної функції держави. Так, під формами реалізації соціальної функції держави розуміють:

– діяльність основних складових механізму держави (органів держави), тобто специфічні види державної діяльності на відміну від діяльності недержавних організацій;

– однорідну за своїми зовнішніми ознаками діяльність органів держави щодо реалізації її функцій і завдань, яка слугує виявленню того, яким чином держава використовує право для виконання своїх завдань і функцій.

Відповідно до першого підходу формами реалізації функцій держави є:

– законодавча, тобто прийняття відповідними органами законів, обов'язкових для виконання всіма державними органами, суспільними організаціями, органами місцевого самоврядування, посадовими особами і громадянами;

– управлінська, під якою розуміють адміністративну чи виконавчо-розпорядну діяльність, тобто оперативну, повсякденну і конкретну реалізацію органами виконавчої влади (державного управління) функцій держави у сфері розвитку економіки і культури, соціального забезпечення і охорони здоров'я, транспорту і зв'язку, охорони суспільного порядку і оборони країни тощо;

– судова діяльність, що полягає у здійсненні правосуддя всіма ланками судової системи країни, діяльності, яка пов'язана з розглядом і вирішенням судами у встановленому законом порядку цивільних, кримінальних та інших спорів;

– контрольна-наглядова діяльність або дії органів державного контролю і нагляду за законністю.

Керуючись другим підходом до класифікації форм реалізації соціальної функції держави, можна означити такі форми:

– правова, тобто однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність державних органів, пов'язана з виданням правових актів, яка тягне за собою правові наслідки (правотворча діяльність, правозастосовна діяльність, правоохоронна діяльність);

– неправова форма, під якою розуміють однорідну за своїми зовнішніми ознаками діяльність держави, яка не приводить до правових (юридичних) наслідків (організаційно-регламентуюча, організаційно-ідеологічна, організаційно-економічна, організаційно-господарська, організаційно-контрольна, організаційно-виховна, політична і, власне, організаційна робота);

– договірна форма, яка передбачає знайдення компромісів у функціонуванні різних сфер соціально-економічних відносин, що існують у суспільстві, з метою досягнення їх узгодженого функціонування в рамках правового поля і інституціональних норм і правил [3, с. 49-50].

Одним із принципів правової держави є гарантування державою соціальних прав і свобод, які забезпечують людині гідний рівень життя та її соціальну захищеність. За своєю суттю ці права і свободи є, з одного боку, вимогами держави, а з другого – її обов'язками щодо підтримання життя особи та її соціальної захищеності. Соціальні пи-

тання, за їх невирішеності, є одним з небезпечних джерел, пов'язаних з національною безпекою, самим існуванням в майбутньому державних інститутів.

Прийнята 26 червня 1996 року Конституція України [4] закріпила основні риси новоствореної держави, як суверенної, незалежної, демократичної, правової й соціальної, на відміну від загальнонародної держави, яка, за Конституцією УРСР 1978 р., виражала волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей. До цього держава йшла довгим і складним шляхом – від цілковитого заперечення самої можливості існування соціального напрямку діяльності держави, навіть у складі іншої функції, до конституційного закріплення відповідної функції, як самостійної, як одного з найпріоритетніших напрямів діяльності держави.

Сутність соціального напрямку функціонування держави, який за Конституцією України є одним з визначальних, основоположних орієнтирів її діяльності докорінно відрізняється від сутності соціального напрямку діяльності держави за Конституцією Української РСР 1978 р. Вперше на конституційному рівні правового регулювання людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю в державі (стаття 3 Конституції України). І хоча з часу прийняття Конституції України вже минуло багато років, на сучасному етапі державно-правового розвитку країни зазначена стаття містить більше норму-мету, ніж норму, що відображає повноцінно реальність [5, с. 1].

Така ситуація склалась тому, що однією з характерних особливостей перехідного періоду в Україні стало те, що початок ринкової трансформації всієї системи економічних та суспільних відносин не спирався на ретельно відпрацьовану концепцію, яка б дозволяла знайти ґрунтовний і зважений підхід до розробки актуальних питань стратегії і тактики держави в регулюванні тих або інших соціальних процесів. Повною мірою це відноситься і до спроб, що робилися в пошуку ефективних шляхів трансформації системи соціального захисту населення, яка склалась раніше. В цьому напрямі, переду-

сім, необхідно враховувати особливості становлення ринкового механізму соціального захисту [5, с. 1-2].

На жаль, і сучасна модель соціальної політики України спирається на низку тих принципів, які несумісні з ринковою системою. Так, добробут кожної людини залежить не тільки від інтенсивності та якості трудової діяльності, обраної стратегії життєвої поведінки, а також від загальної ефективності економіки і політики держави. Цілковито зрозуміло, що основні елементи системи соціальних гарантій, які існували за часів адміністративно-командної економіки, з переходом до ринкової економічної системи виявилися несумісними не лише з фінансовими можливостями держави, а й з ринковими механізмами. У зв'язку з цим, домінуючим напрямом соціальної політики України є консервація заходів соціального захисту на рівні грошово-компенсаційних механізмів, використання пільг, привілеїв, що підвищує ступінь податкового тиску, призводить до перевантаження соціальних фондів і бюджету, а також до фінансового дисбалансу. Тому розбудова демократичної соціально-правової держави супроводжується створенням ефективної системи соціального управління [6, с. 110-114].

Отже, головною умовою вирішення комплексу сучасних проблем соціального захисту населення є економічне зростання, здійснення цілеспрямованої соціальної політики.

Окрім того, ми повинні створити суспільство, головним принципом якого було б надійне партнерство між державою, ринком та людиною. При цьому в ході реформування законодавства держава повинна, з одного боку, йти шляхом забезпечення його ринкового спрямування з метою реалізації творчого потенціалу, закладеного у кожній особистості, а з іншого – активно захищати своїх громадян від можливих соціальних ризиків, які супроводжують людину протягом усього її життя та загострюються під час трансформації суспільного буття, зокрема за ринкових умов.

Одним із важливих напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення є затвердження державних стандар-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питань адміністративно-правового регулювання соціальної сфери України в умовах євроінтеграції, з огляду на те, що нині комплекс проблем у соціальній сфері України розглядається крізь призму стану суспільства, стану ринкових відносин, коли нові реалії громадського та економічного життя замінюють старі та віджили. Особливістю цього періоду є відставання розвитку нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства. Це відставання найбільш вразливе у порівнянні з соціальними стандартами (нормативами) Європейських країн. З огляду на це, звернуто увагу на недосконалість адміністративно-правової бази, яка регламентує соціальні аспекти, підкреслено необхідність структурних змін у цій сфері.

Ключові слова: соціальна сфера, адміністративно-правове регулювання, соціальні стандарти, євроінтеграція.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the issues of administrative and legal regulation of the social sphere of Ukraine in the context of European integration, given that today the complex of problems in the social sphere of Ukraine is considered through the prism of the state of society, the state of market relations, when new realities of social and economic life replace old and outdated. The peculiarity of this period is the lagging development of the normative base and standards of legal regulation of everyday needs of society. This lag is the most vulnerable in comparison with social standards (norms) of European countries. In view of this, attention was drawn to the imperfection of the administrative and legal framework regulating social aspects, emphasizing the need for structural changes in this area.

Key words: social sphere, administrative legal regulation, social standards, eurointegration.

тів і державних соціальних гарантій, які встановлюються законами та іншими нормативно-правовими актами. До них належать встановлення:

- а) мінімальних розмірів оплати праці; доходів громадян; пенсійного забезпечення;
- б) визначення видів і розміру соціальних допомог;
- в) визначення розмірів соціальних виплат, що забезпечують рівень життя, не нижчий за прожитковий мінімум.

Висновки

Отже, можемо констатувати, що основними передумовами ефективного соціального управління з боку держави є формування і застосування системи загально визначених соціальних стандартів рівня і якості життя з урахуванням системи соціальних гарантій в умовах становлення ринкових відносин, а також приведення економіко-правових основ у відповідність до інтересів соціальної стабільності та безпеки. Тому державні мінімальні стандарти слід використовувати для визначення пріоритетів державної політики, формування бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відно-

син, для розробки програм економічного і соціального розвитку, а також для оцінки досягнутого рівня розвитку соціальної сфери й формування інструментів розподілу ресурсів.

Література

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.
2. Старицька О. О. Соціальна сутність права та держави. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 78
3. Черевко Г., Лукаш В. Людський аспект соціально-економічної ефективності. *Економіка України*. 1998. № 3. С. 47–53.
4. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Бермічева О.В. Соціальна функція в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Нац. ун-т внутр. справа, Харків, 2002. С. 1.
6. Капыльцова В.В. Уровень жизни населения в условиях становления рыночной экономики в Украине. *Менеджер: Вісник ДонДАУ*. 2001. №1 (13). С. 110–114.

РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

ОЛІЙНИК Ярослав Святославович - аспірант Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права»

УДК 343.985

В статті проведено історико-правовий аналіз советського кримінального законодавства об відповідальності за угрозу или насильство относительно защитника или представителя лица, а также изучено современное состояние кримінального законодательства Украины относительно этого кримінального правонарушения.

Ключевые слова: угроза, насильство, защитник, представитель лица, кримінальное правонарушение, кримінальный кодекс, кримінальный процессуальный кодекс.

Постановка проблеми

Правова держава визнає права та свободи людини найвищою соціальною цінністю. На сторожі цих прав у правовій державі стоїть адвокатура. Адвокатам необхідно мати можливість вільно й у повній мірі виконувати свої обов'язки з метою встановлення верховенства права, сприяння забезпеченню доступу до правосуддя та правової допомоги, забезпечення дотримання їхніх прав в судовому процесі, створення змагальної системи судочинства, а також захисту прав людини.

Професійні права і гарантії адвокатської діяльності необхідні адвокатам для належного захисту прав їхніх клієнтів. Українське законодавство й краща міжнародна практика визначає для цього застосування належної правової процедури, процесу змагальності та рівності сторін, що в сукупності забезпечує захист професійних прав адвокатів в процесі надання ними правової допомоги своїм клієнтам.

Сьогодні існує нагальна потреба в детальному дослідженні злочинів, що посягають на законну діяльність захисників чи представників особи та методики їх розслідування, в контексті сучасних соціально-правових умов з урахуванням наявних теоретичних розробок правозастосовної та судової практики.

Стан дослідження

Вагомий внесок у дослідження питань розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи та криміналістичного забезпечення діяльності адвоката в кримінальному провадженні зробили відомі вітчизняні й зарубіжні вчені, фахівці в галузі кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, зокрема: Т.В. Авер'янова, Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, Л.І. Аркуша, М.О. Баєв, М.І. Бажанова, Ю.В. Баулін, В.П.Бахін, Р.С.Белкін, А.М.Бірюкова, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, Т.Б. Вільчик, І.С. Влазов, А.Ф. Волобуєв, А.Є. Галінська, Л.Д. Гаухман, А.В. Галахова, В.К. Гришука, Ю.М. Грошевий, О.М. Джужа, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.В. Капліна, З.І. Кірсанов, І.І. Когутич, В.А. Колесник, Ю.Г.Корухов, В.М. Кудрявцев, В.К. Лисиченко, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, В.М. Махов, О.К. Марін, М.І. Мельник, О.М. Моїсєєв, В.О. Навроцький, В.Т. Нор, Ю.К. Орлов, І.В. Пиріг, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, О.Р. Росінська, М.В. Сал-

тевський, Т.В. Сахнова, О.М. Скрябін, С.М. Стахівський, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.В. Тищенко, А.М. Титов, М.І. Хавронюк, П.В. Цимбал, В.В. Циркаль, В.Ю. Шепітько, Р.М. Шехавцов, М.Є. Шумило, М.Г. Щербаковський, О.Г. Яновська, С.С. Яценко та інші.

Метою даної статті є дослідження розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за правопорушення, пов'язаних із погрозою або насильством щодо захисника чи представника особи у радянські часи та сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи формувалась під впливом різних політичних процесів, які відбувались у державі в ході її історичного розвитку. Важливим підґрунтям для розробки пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального закону, що обумовлює актуальність цієї проблеми є з'ясування історичного досвіду законодавчого закріплення в джерелах кримінального права відповідальності за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи.

Українська Народна Республіка, після падіння Російської імперії, спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткочасною. Вона не встигла видати жодного закону, крім чотири політичних Універсали [1, с. 327]. У третьому універсалі Центральної Ради 1917 року йшлося про те, що «суд в Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу» [2]. Тоді ж, 17 грудня 1917 року Центральна Рада встановила Генеральний Суд, як найвищу судову установу країни [3, с. 42].

Довгий час на території України були чинними закони Російської імперії, Тимчасового уряду та Австро-Угорської монархії, у той час більшовицький уряд України оголосили нечинними на своїй території закони повалених урядів, у тому числі й уряду Центральної Ради. В Україні певний час допускалася можливість застосування законодавства Російської імперії, у тому числі й кримінального [4].

Відповідно до декретів про суд № 1 від 24 листопада 1917 року та № 2 від 7 березня 1918 року суди могли застосовуватися Кримінальні Уложення 1845 і 1903 року, «якщо воно не відмінялося революцією та не суперечило революційній совісті». Ці законодавчі норми застосовувалися лише в судах окружного рівня, місцеві народні суди їх не використовували [5, с. 24].

У лютому 1919 року Рада Народних Комісарів УСРР затвердила «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР», де передбачався порядок організації захисту в народних судах і революційних трибуналах. Для захисту були створені колегії правозаступників в народних судах та окремі – при революційних трибуналах. Члени обирались з числа громадян, що відповідали вимогам, установленим для виборців. У повітах члени колегії обирались відповідними виконкомми, в містах – міськими Радами, при ревтрибуналах – губвиконкомми.

У Тимчасовому положенні про народні суди і революційні трибунали УСРР вказувалось на обов'язкову участь захисника в усіх справах, підсудних революційним трибуналам. Оскільки питання про допуск такого захисника у стадії попереднього слідства було віднесено на розгляд слідчого, можна зробити висновок, що саме з цього часу починається активне втручання державних органів у діяльність адвокатури. Функції захисників до сформування колегій правозаступників у революційних трибуналах повинні були виконувати громадяни, призначені Народним комісаром юстиції та юридичними відділами губвиконкомів. У народних судах функції захисників і представників сторін у цивільних справах мали виконувати особи, призначені юридичними відділами міських Рад депутатів або повітових виконкомів на пропозицію суду [6].

Відповідно до «Положення про народний суд УСРР», яке було прийняте 26 жовтня 1920 року, правозаступники обов'язково залучалися як захисники обвинувачених у кримінальних справах, які розглядалися за участю шести народних засідателів, що суперечить основоположним принципам кримінального процесу [7, с. 194]. Сама ді-

яльність колегії правозаступників регулювалася «Тимчасовим положенням про революційні трибунали УСРР» від 14 лютого 1919.

У зв'язку із тим, що була потрібна уніфікація законодавства, як результат 23 серпня 1922 року, постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету було прийнято і введено у дію на території всієї Української Соціалістичної Радянської Республіки Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, який майже відображав Кримінальний кодекс РРФСР 1922 року [8, с. 55].

У кримінальних кодексах УСРР 1922 року і 1927 року не відбувалось виокремлення злочинів проти правосуддя, вони розглядались як складова державних злочинів [9, с. 55]. Кримінальний кодекс УСРР 1922 року у главі першій Особливої частини «Державні злочини» містив розділ «Про злочини проти порядку управління», де були зосереджені злочини (передбачені в статтях 74-104 КК УСРР 1922 року), спрямовані на порушення правильного функціонування органів управління або народного господарства, поєднані з опором чи непокорюю законам радянської влади, перешкоджанням діяльності її органів та іншими діями, що послаблювали силу та авторитет влади. До цього ж розділу було включено і склади злочинів, які (за чинним нині законодавством) вважаються злочинами проти правосуддя. Серед них: звільнення заарештованого з-під варти або з місця ув'язнення чи сприяння втечі; втеча з-під варти чи з місця ув'язнення; приховування банд і окремих їх учасників (ст. 76 КК УСРР 1922 року); недонесення про злочин (ст. 89 КК УСРР 1922 року); звільнення заарештованого з-під варти чи з місця ув'язнення, або сприяння його втечі (ст. 92 КК УСРР 1922 року); втеча арештованого з-під варти чи місця ув'язнення (ст. 95 КК УСРР 1922 року) [265, с. 27, 33-34]. Тобто перший український Кримінальний кодекс протиправні діяння, правова оцінка яким давалася не у процесуальній площині судового розгляду, а іншим уповноваженим державним органом, абсолютно справедливо не відносив до злочинів проти правосуддя. Заслуговує на інтерес стаття 86 Кримінального кодексу УСРР 1922 року, яка передбачала відповідальність за опір окремих громадян

представникам влади, при виконанні ними покладених на них законом обов'язків, або примушування до виконання явно незаконних дій, пов'язаних з вбивством, нанесенням каліцтв або насильством над особою представника влади, що каралося вищою мірою покарання з допущенням зниження, при пом'якшуючих обставинах, з покаранням до позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не нижче двох років. Якщо ж опір мало місце без вчинення насильства та інших, зазначених в частині першій цієї статті, злочинних дій, то таке каралося позбавленням волі на строк не нижче шести місяців

Також злочинним вважалося діяння, передбачене статтею 88 КК УСРР 1922 року, яке полягало у публічній образі окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків, що каралося позбавленням волі на строк не нижче шести місяців [10, с. 22-37].

У січні 1922 році відбулася судова реформа, яка стосувалася, зокрема, організаційного оформлення адвокатури. Для забезпечення трудящим юридичної допомоги у цивільних справах та захисту в кримінальних справах при губернських судах і під наглядом цих судів діяли колегії захисників [11, с. 78]. Після цього, 2 жовтня 1922 року було прийнято Положення про адвокатуру Української СРР, а 14 листопада 1922 року Народний комісаріат юстиції УСРР затвердив Інструкцію про організацію губернських колегій оборонців у кримінальних та цивільних справах, які створювалися при губернських радах народних суддів [12, с.396, 13, с. 122].

Положення про адвокатуру визначало, хто міг стати членом колегії: це були особи, які мали практичний стаж роботи не менше двох років в органах юстиції або теоретичну і практичну підготовку, ступінь і порядок визнання якої встановлювався інструкцією Народного комісаріату юстиції УСРР. Містився в ньому і перелік осіб, які не могли бути членами колегії оборонців: це – неповнолітні; особи, які не мають виборчих прав; особи, що перебувають під слідством або судом, звинувачені у злочинах, за скоєння яких встановлено позбавлення волі або

інше тяжке покарання; обмежені в правах за судовим вироком; особи, що перебувають під опікою; особи, виключені з колегії оборонців (тільки після трьох років з часу виключення дозволялося клопотати про поновлення членства у колегії) [14, с. 31-32].

Члени колегії оборонців не мали права працювати в державних установах та підприємствах, за винятком перебування на виборних посадах, науковій та викладацькій роботі [12, с. 397].

На членів колегії оборонців покладалися такі обов'язки:

1) участь у кримінальних і цивільних справах за призначенням, а також за погодженням з тими, хто до них звертався;

2) ведення справ за призначенням або за погодженням в адміністративних органах, наділених судовими правами;

3) складання паперів у судових й адміністративних справах, актів і договорів, надання усних і письмових порад;

4) обов'язкова участь у загальних зборах оборонців свого судового округу [15, с. 22-23].

Союзні республіки, як і УРСР, у період з 1960 року по 1962 рік приймали нові Положення про адвокатуру. 25 вересня 1962 року відповідно до Закону про судоустрій УРСР Міністерством юстиції республіки був розроблений проект Положення про адвокатуру, де у статті 1 було вказано, що колегія адвокатів визначалися як добровільні об'єднання осіб, що займаються адвокатською діяльністю, організаційною формою якої були лише юридичні консультації. Новим у Положенні про адвокатуру Української РСР було те, що вводився розділ про права та обов'язки адвокатів. Кожен адвокат мав право обирати та бути обраним до складу органів колегії адвокатів, брати участь в обговоренні питань, пов'язаних з діяльністю колегії, користуватися допомогою по тимчасовій непрацездатності, а також мав право на пенсійне забезпечення на загальних засадах. Зберігалось правило, згідно з яким члени колегії адвокатів не могли перебувати на службі в державних та громадських установах, організаціях і на підприємствах. Виняток становили адвокати, що займалися педагогічною чи науковою діяльністю [16, с. 235].

У Кримінальному кодексі Української РСР 1960 року вперше в історії радянського періоду була виділена спеціальна глава «Злочини проти правосуддя». Наявність самостійної глави про відповідальність за злочини проти правосуддя свідчить про важливість цієї сфери суспільного життя, роль кримінально-правових засобів в її становленні та охороні. Але як і в попередніх кодексах, норм щодо охорони від злочинних посягань захисника чи представника особи у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків кримінальне законодавство УРСР не містило. Певним чином таку кримінально-правову охорону зазначеним особам можливо було забезпечити через застосування статті 190 КК УРСР 1960 року «Погроза або насильство щодо службової особи або громадського працівника» [17 с. 67-74], яка після змін отримала назву «Погроза або насильство щодо посадової особи, громадського працівника або громадянина, який виконує громадський обов'язок». За цією статтею кваліфікувалася погроза як відносно посадової особи, громадського працівника, що виконували службовий або громадський обов'язок, громадянина, що брав участь у діяльності по попередженню або припиненні злочинів або порушень громадського порядку, так і у відношенні їх родичів чи близьких їм осіб. Разом з тим погроза повинна була бути викликана саме службовою або громадською діяльністю названих у статті осіб і спрямована на її припинення або зміну [18, с. 347].

Під інтересами особи, що загрозувала зазначеним у статті 190 КК УРСР 1960 року потерпілим, слід було розуміти не тільки його особисті інтереси, але й інтереси інших людей [19, с. 786].

Погроза відносно посадової особи або громадського працівника могла бути виконана до й під час їх діяльності. Про це свідчила її мета: припинення їх діяльності або зміна її характеру.

Погроза відносно громадянина могла бути здійснена або до, або під час, а також після його участі в попередженні або припиненні злочину або порушення громадського порядку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризувалася прямим умислом. Для застосуван-

ня статті 190 КК УРСР 1960 року не мало значення, чи розраховував винний реалізувати свою погрозу [18, с. 347].

Мета злочину була спеціальною: домогтися припинення службової або громадської діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто загрожував, якщо потерпілий посадова особа або громадський працівник. Якщо ж потерпілим був громадянин, то метою погрози могло бути як бажання припинити або змінити його діяльність по попередженню або припиненню злочинів або порушень громадського порядку, так і бажання помститися за неї [19, с. 787].

Суб'єктом злочину була особа, якій виповнилося шістнадцять років.

Частина друга статті 190 КК УРСР 1960 року передбачала відповідальність за нанесення легкого тілесного ушкодження, побоїв або здійснення інших насильницьких дій у відношенні тих же потерпілих, що й у частині першій цієї статті.

Іншими насильницькими діями вважався фізичний (крім побоїв) вплив на потерпілого. Ними могли бути: здавлювання частин тіла, викручування рук або ніг, катування, таскання за ніс, вуха, волосся, волоком за транспортним засобом, підвішування, залишення зв'язаним на холоді, під дощем, у воді, замикання в сирому приміщенні, насильницька ін'єкція наркотичного засобу, застосування до потерпілого газового балончика, пістолета, гранати тощо [19, с. 778].

Якщо внаслідок насильницьких дій потерпілому були заподіяні середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, вчинене кваліфікували за сукупністю злочинів, передбачених частиною другою статті 190 КК УРСР 1960 року і відповідно статтями 102 або 101 КК УРСР 1960 року. За сукупністю злочинів кваліфікували й випадки, коли внаслідок насильницьких дій наставала смерть потерпілого, психічне відношення до якої характеризувалося необережною формою вини. Умисне вбивство посадової особи або громадського працівника у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю, а також громадянина у зв'язку з його діяльністю по попередженню або припиненню злочинів і порушень громадського порядку

кваліфікувалося за пунктом «в» статті 93 КК УРСР 1960 року [17, с. 43, 45-46].

Треба відмітити, що на відміну від частини першої статті 190 КК УРСР 1960 року у другій її частині говорилося про нанесення легких тілесних ушкоджень, побоїв і вчиненні інших насильницьких дій відносно посадової особи та громадського працівника не тільки з метою припинення або зміни їх діяльності, але й у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю. Тому такі дії відносно зазначених осіб, а також громадянина у зв'язку з його участю в попередженні або припиненні злочинів і порушень громадського порядку могли бути вчинені як з метою домогтися припинення або зміни службової або громадської діяльності, так і метою помститися за неї [19, с. 787-788].

Конституційне оформлення статусу адвокатури відбулося лише з прийняттям Конституції УРСР 1978 року. У 1980 році було затверджене Положення про адвокатуру УРСР [20], де було розширено подано види юридичної допомоги громадянам, проте, встановленню безпосередньої кримінальної відповідальності за незаконні дії відносно захисника чи представника особи в Положенні не було.

На зміну Кримінальному кодексу України 1960 року прийшов прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року Кримінальний Кодекс України [21], який передбачив статтею 398 відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи, яка поряд зі статтями 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника особи», 399 «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи», 400 «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» увійшла до розділу XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти правосуддя».

Висновки

Вітчизняне радянське законодавство про охорону осіб, що приймали участь у здійсненні правосуддя носило ідеологічний характер і відображало всі суперечності ра-

дянського суспільства. Здійснивши аналіз законодавства про відповідальність за злочини, вчинені у сфері правосуддя, що діяло на теренах України в радянський період (кримінальні кодекси УСРР 1922, 1927, УРСР 1960 років), свідчить про те, що, незважаючи на значну увагу, яку законодавець приділяв злочинам проти правосуддя, безпека суддів, народних засідателів, адвокатів, а так само інших працівників судів практично не розглядалася як об'єкт, що підлягає захисту, що, безумовно, було недоліком кримінального законодавства, яке забезпечувало кримінально-правовий захист осіб, що приймали участь у судовому процесі, в тому числі і захисників чи представників особи.

Як ми бачимо, що вже з перших кроків існування незалежної України законодавство нової держави стало на захист прав і свобод працівників судових та правоохоронних органів.

У 1993 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», який встановлював систему особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих працівників. Але, на жаль, ні захисник (адвокат), ні представник особи в зазначеному нормативно-правовому акті не згадувалися.

Тільки прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року Кримінальний Кодекс України, передбачив статтею 398 відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи, яка увійшла до розділу XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти правосуддя».

Література

1. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 432 с

2. III Універсал Української Центральної Ради URL.: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.

3. Романюк Я. М., Іванченко І. Б. Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки».. Вісник Верховного суду України. 2015. № 12 (184). С. 40-45.

4. Вербицька Н.В. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. 244 с.

5. Ломоносова М. В. Курс уголовного права: В 5-ти т. Моск. гос. ун-т им.. Юрид. фак.; Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М.: Зерцало-М, 2002. Т. 1: Общая часть. Учение о преступлении / Борзенков Г. Н., Комиссаров В. С., Крылова Н. Е. и др.. 2002. 611 с.

6. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. № 1-23, 25-38. К.: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», Золотоворотская. 1919. № 11. 580 с., с. 156-164.

7. Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. та ін. за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина .Історія держави і права України : підруч.: у 2 т. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»,Т. 2. 2003. 580 с.

8. Уголовный кодекс с алфавитно-предметным указателем. М.: Юридическое издательство наркомюста РСФСР, 1925. 110 с.

9. Мірошніченко С. Злочини проти правосуддя за кримінальними кодексами радянської доби (історико-правовий аналіз). Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 2. С. 55-59.

10. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем): [6-е офиц. издание]. Х.: Юридическое Издательство Наркомюста УССР, 1924. 104 с.

11. .Сусло Д. С. Організація судових органів Української РСР в період 1917-1925 рр. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. 88 с.

12. Положення про адвокатуру // Зібрання узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1922. № 43. Ст. 630.

АНОТАЦІЯ

У статті проведено історико-правовий аналіз радянського кримінального законодавства про відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи, а також вивчено сучасний стан кримінального законодавства України щодо цього кримінального правопорушення.

13. Про організацію Губернських колегій захисників при Губраднарсудах: інструкція НКЮ УСРР від 14 листопада 1922 року / Бюлетень НКЮ. 1922. № 15. С. 121–123.

14. Святоцький О. Д., М. М. Михеєнко. Адвокатура України: Навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закладів і фак / О. Д. Святоцький, К.: Ін Юре, 1997. 224 с.

15. Яновська О. Г. Адвокатура України: Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 280 с.

16. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 25 вересня 1962 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1962. № 39. Ст. 494.

17. Кримінальний кодекс Української РСР / [Міністерство юстиції УРСР; ред. С. Касович]. К.: Держполітвидав, 1961. 133 с.

18. Советское уголовное право. Часть особенная: Учебник / [Бородин С. В., Владимиров В. А., Гришанин П. Ф., Загородников Н. И. и др.]; Под ред. В. А. Владимирова, Н. И. Загородникова, М. И. Якубовича. – М.: Юрид. лит., 1965. – 488 с.

19. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]. отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. К.: Правові джерела, 1998. 1088 с.

20. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 31 жовтня 1980 р. № 1050-X. URL. : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html.

21. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст. 131.

SUMMARY

The article is devoted to historical and legal analysis of Soviet criminal legislation on liability for threat or violence against an advocate or representative person, as well as analyze the contemporary state of criminal legislation of Ukraine concerning the criminal offense.

Analyzed Russian and foreign scientists, experts in the field of criminal law, criminal process, criminalistics research on the development of criminal liability for threat or violence against an advocate or representative of the person and criminal maintenance activities of a lawyer in criminal proceedings.

Analysed the legislation of the Soviet period, the interpretation of threats or violence against an advocate or representative of the entity and responsibility for this criminal offense, namely: the decree on the court No. 1 of November 24, 1917, and No. 2 of March 7, 1918, the Provisional regulations on the people's courts and revolutionary tribunals of the USSR, the provisions of the people's court of the USSR, RSFSR criminal code in 1922, the instruction about the organization of the provincial Collegium of advocates in criminal and civil cases, which were created under the provincial councils of people's judges, the regulations on the bar of the RSFSR, the Law on the judicial system of the USSR, The criminal code of the Ukrainian SSR in 1960, the Law of Ukraine «On state protection of court employees and law enforcement», criminal code of Ukraine 2001.

The Criminal code of the Ukrainian SSR in 1960 for the first time in the history of the Soviet period has been allocated a special Chapter on «Offences against justice». The presence of independent chapters on liability for crimes against justice shows the importance of this sphere of public life, the role of criminal law measures in its formation and preservation. But as in previous codes, norms on the protection from criminal attacks the defender or the representative person in connection with the performance of their duties criminal law of the RSFSR did not contain. In a certain way such criminal and legal protection of these persons it was possible to ensure through the application of article 190 of the criminal code of the Ukrainian SSR, 1960, «Threat or violence concerning service entity or public employee». Therefore, we analyzed in detail this article.

ПРИНЦИПИ КАДРОВОЇ РОБОТИ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

**ШЕВЧЕНКО Анна Василівна - кандидат юридичних наук, суддя Київського
окружного адміністративного суду**

УДК 342.9

У статті визначено поняття принципів кадрової роботи в судовій системі як керівних засад та ідей, що відображають синергію діяльності із кадрового менеджменту у сфері судового адміністрування.

Автор розглядає визначення змісту принципів кадрової роботи в судовій системі та їх видів, які повинні виходити із декількох важливих аспектів: (1) дуалістична публічна природа сутності принципів; (2) високі вимоги до професіоналізму, поведінки та високий рівень відповідальності; (3) на відміну від сфери публічного адміністрування, у якій кадрові процеси є її частиною, кадрова діяльність в судах не пов'язана зі здійсненням правосуддя.

В статті акцентовані критерії класифікації спеціальних принципів кадрової роботи в судовій системі.

Одним із ключових принципів кадрової роботи в судових органах, відмінним від принципів у сфері публічного адміністрування є законодавче закріплення норм про кадрову роботу. Такий стандарт, стосується не тільки органів та інституцій уповноважених на кадрову роботу, а й процедур підготовки суддів та підвищення ними кваліфікації. На наш погляд, закон не повинен детально описувати загалом усі кадрові процеси, а лиш ті, які вимагають найбільшої суспільної уваги та є інституційним «стержнем» у формуванні судового корпусу та зайнятті ключових адміністративних посад в судовій системі.

Ключові слова: принципи, кадрова робота, судова система, підготовка суддів, професійна кваліфікація, гласність, рівність.

Сучасне реформування судової системи України передбачає системний підхід до процесів кадрового менеджменту в органах правосуддя. Разом з цим, невід'ємною частиною управління людськими ресурсами є діяльність кадрових підрозділів апарату суду та допоміжних органів правосуддя. Принципи кадрової роботи в сучасній судовій системі повинні відповідати кращим ідеям судового урядування та, водночас, забезпечувати вимоги національного законодавства щодо обслуговування кадрів в умовах радикальних змін законодавства та роботи суддів. Незважаючи на теоретичний контекст даного питання, його значення має глибоке практичне застосування в кадрових процесах та кадровому менеджменті загалом. Отже, актуальність висвітлення принципів кадрової роботи в судовій системі обумовлена не тільки динамікою нормопроектної роботи, але й необхідністю збереження правових традицій судівництва.

Важливість дослідження проблеми принципів кадрової роботи в судовій системі пояснюється, в тому числі, відсутністю достатньої уваги вчених-правників до зазначених питань. Деякі праці відмічаються серед наступних представників правової думки: О.В. Зозуля, А.Д. Оліфіренко, Т.М. Віктор, В.І. П'ятковський, Г.І. Леліков, О.М. Лагнок тощо. Втім, принципи та їх реалізація в кадровій роботі механізму управління судової гілки влади лиш частково знайшли своє відображення в контексті сучасних демократичних перетворень.

Отже, *мета* статті полягає в аналізі принципів кадрової роботи в органах правосуддя через призму теоретико-правової думки.

Виклад основного матеріалу

Не секрет, що в адміністративно-правовій науці принципам відносять одну із основних ролей при дослідженні відносин публічного адміністрування. Будь-яка сфера, вид чи функція адміністративно-правового регулювання відбувається на законах основоположних засад, вихідних ідей та керівних цілей права як основного регулятора відносин між людьми. Окрім цього, функціонування та правове підкріплення принципів в адміністративному праві забезпечує сталість, прогнозованість, цілеспрямованість публічного адміністрування, а також захищеність прав та свобод людини і громадянина у нерівних відносинах із владними суб'єктами. Принципи – це цінності, які становлять квінтесенцію існування права, а їх дотримання означає, що правова норма діє.

Сучасний тлумачний словник термін «принцип» визначає як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, основний закон якої-небудь точної науки, особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось, переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [12]. Слід погодитись із О.Ф. Скакун у тому, що принципи – це об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги, які висуваються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [9, с. 221].

При визначенні змісту принципів кадрової роботи в судовій системі та їх видів необхідно виходити із декількох важливих аспектів.

По-перше, *дуалістична публічна природа*. Принципи кадрової діяльності є невід'ємним елементом сучасної інституційної та функціональної діяльності органів правосуддя, як і інших органів влади. Натомість, судді є особливою категорією публічних осіб, статус яких досить різниться від інших суб'єктів, уповноважених на реалізацію функцій дер-

жави. Державні службовців органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, службові особи правоохоронних органів наділені меншою автономією, вони більш підзвітні та підконтрольні в рамках системи ієрархічного устрою. З одного боку, слід погодитись із позицією Л.Д. Оліфіренка та Т. М. Віктора у тому, що кадровий менеджмент суду, як складний, багатосторонній та специфічний аспект судової влади, ґрунтується на основоположних принципах державного управління, закладених у нормах адміністративного права, зокрема, принципах єдності та оперативної самостійності у прийнятті рішень, відповідальності за їх результати [5]. З іншого боку, перешкодою цілковитій інтеграції класичних принципів кадрового менеджменту в кадрові функції судових органів є незалежність суду, суддів та допоміжних органів, які приймають кадрові рішення. Зокрема, у Рекомендаціях № R (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи чітко зазначено, що орган влади, який приймає рішення щодо добору та підвищення судді по службі, повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані самими ж суддями [7]. Отже, незалежність як принцип судочинства вимагає певної інституційної замкненості кадрових інституцій з метою недопущення необґрунтованого тиску на відбір, оцінку здатності чинити правосуддя та застосовувати відповідальність до суддів. Підтвердження незалежного статусу деяких інституцій у сфері забезпечення правосуддя можна відшукати у низці нормативних положень про діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Державної судової адміністрації.

По-друге, високі вимоги до професіоналізму, поведінки та високий рівень відповідальності потребують відповідного високоякісного кадрового обслуговування, що відображається на принципах роботи органів та інституцій, які виконують кадрові функції. У Висновку № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів наведено зобов'язання держав та національних органів забезпечити високий рівень професійної компетент-

ності суддів [1]. Подібне положення міститься і в Європейській Хартії про статус суддів, де у п. 2.3. передбачається забезпечення належної підготовки за державний кошт кандидатів, відібраних для ефективного виконання обов'язків судді [4].

По третє, на відміну від сфери публічного адміністрування у якій кадрові процеси є її частиною, кадрова діяльність в судах не пов'язана зі здійсненням правосуддя. Так, І. Л. Петрухін міркує, що робота з кадрового і матеріально-технічного забезпечення судів не пов'язана безпосередньо зі здійсненням правосуддя і є формою здійснення судової влади [11, с. 85]. В. В. Сердюк також вважає, що діяльність судової влади не обмежується правосуддям, а потребує здійснення також і додаткових видів діяльності (для кадрового, інформаційно-аналітичного, наукового забезпечення), яку, водночас, не можна ставити на один рівень із правосуддям [8, с. 44]. У Рекомендаціях № R (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи міститься рекомендація, що органи влади, які відповідають за організацію та функціонування судової системи, зобов'язані забезпечувати суддям умови, що дають їм змогу виконувати свою місію та досягати ефективності, захищаючи й поважаючи незалежність і неупередженість суддів [7].

Загалом принципи кадрової роботи в судовій системі відображають найбільш значущі, фундаментальні ідеї, настанови, що визначають специфіку застосування положень законів з кадрових питань. В. Волошко вважає, що принципами публічної служби це об'єктивно властиві цьому виду суспільної діяльності відправні засади, незаперечні вимоги, які ставляться перед суб'єктами здійснення правової охорони, що виражають найважливіші закономірності цього типу відносин і відрізняються універсальністю, вищою імперативністю, загальною значимістю та стабільністю [3]. Судовий кадровий менеджмент є комплексом взаємопов'язаних організаційних і соціально-психологічних методів, які забезпечують ефективність діяльності суду, моделюють норми та принципи відносин в апараті суду, безпосередньо впливаючи на ефективне функціонування судової системи,

обумовлюючи оптимізацію взаємозв'язків між законодавчою та виконавчою владою на засадах додержання гарантій незалежності та самостійності судової системи [5]. Отже, принципи кадрової роботи в судовій системі належать до роду принципів судового адміністрування. До інших ознак досліджуваних принципів необхідно віднести наступні:

- відображають сутність, напрямки та форми роботи із кадрами в судових органах;
- встановлюють правовий статус та межі компетенції органів та інституцій, що реалізують кадрові процедури;
- сприяють утвердженню незалежної політики добору та професійної оцінки кандидатів в судді;
- спрямовані на забезпечення рівності для кожного у праві брати участь у конкурсі на посади суддів.

Загально-правові принципи кадрової роботи спрямовані на забезпечення системи судового адміністрування висококваліфікованими кадрами, їх професійного зростання. До таких принципів можна віднести:

- законність;
- верховенство права;
- рівність;
- гласність;
- публічність;
- неупередженість (недопустимість існування конфлікту інтересів).

Зазначені принципи характеризують універсальне правове бачення не тільки працівників кадрових підрозділів, а й напрямків кадрових функцій. Реалізація загально-правових принципів має спільну природу для будь-якого працівника судових органів, незалежно від того, здійснює він правосуддя, чи створює умови для роботи судді.

Більш складним є вивчення *спеціальних* принципів кадрової роботи в судовій системі, оскільки їх прояв є комбінацією методів ефективного кадрового менеджменту та вимог законодавства, які встановлюються до конкретних посад в судових органах.

З урахуванням цього, підходами до класифікації спеціальних принципів кадрової роботи в судовій системі є:

- *за видом кадрової функції*: добір та призначення на посади, застосування дисциплінарної відповідальності, обслуговування проходження служби чи відправлення пра-

восуддя, в тому числі, підвищення кваліфікації;

- за правовим статусом суб'єктів, що піддані кадровим процедурам в судових органах: кандидати на посади суддів; судді, які призначені на посади в суди (судді судів загальної юрисдикції та судді судів конституційної юрисдикції); працівники патронатної служби; державні службовці; інші категорії персоналу.

Наприклад кадрові процедури добору та призначення на посади суддів повинні відповідати засадам:

- прозорості вимог та процедур конкурсу на посади судді;

- однаковості застосування строків та порядку обробки документів на посаду в суди в межах інстанційності;

- обґрунтованості відмов від недопуску до складання кваліфікаційних вимог у зв'язку із невідповідністю претендента обраній посаді;

- узгодженості, визначеності та зрозумілості дій кваліфікаційної (кадрової) комісії при відборі та оцінці професійної придатності суддів.

Сучасний підхід реалізації політики добору суддів викладений у Звіті «Відбір та оцінювання суддів в Україні». У Звіті зазначається, що відбір суддів не може бути повністю автоматизованим і ґрунтуватися на математичних алгоритмах. Для досягнення гарного балансу між прозорістю та справедливістю, ефективністю та результативністю, якістю та кількістю, судовий відбір має відбуватися з певною *дискрецією*, що дозволить враховувати всі важливі аспекти та інформацію про конкретного кандидата [2]. Отже, одним із сучасних кадрових принципів на етапі добору суддів – принцип *дискреції та індивідуального підходу*.

Окремо заслуговують на увагу принципи кадрової роботи щодо суддів, які призначенні на посади.

У Висновках № 4 (2003) міститься чітка рекомендація Консультативної ради європейських суддів, щоб у кожній країні законодавство про статус суддів передбачало підготовку суддів [1]. Із цього випливає один із ключових принципів кадрової роботи в судових органах, відмінний від принципів у сфері публічного адміністрування – *законодавче закріплення норм про кадрову роботу*. Такий стан-

дарт, зокрема, стосується не тільки органів та інституцій уповноважених на кадрову роботу, а й процедур підготовки суддів та підвищення ними кваліфікації. На наш погляд, закон не повинен детально описувати загалом усі кадрові процеси, а лише ті, які вимагають найбільшої суспільної уваги та є інституційним «стержнем» у формуванні судового корпусу та зайнятті ключових адміністративних посад в судовій системі.

Забезпечення кадрової участі у високоякісній підготовці та перепідготовці суддів тягне за собою ще один принцип – *добровільності*. У Висновку № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів це тлумачиться з позиції того, що пропонується підготовка суддів повинна бути достатньо привабливою, щоб у судді виникало бажання брати в ній участь, оскільки добровільна участь є найкращою гарантією ефективності. Цьому також має сприяти забезпечення того, щоб кожен суддя усвідомлював, що його етичним обов'язком є підтримання та оновлення своїх знань [1].

Наступним принципом кадрової роботи в судах, що випливає із практики судового урядування є *принцип колегіальності та комплексності прийняття ключових кадрових рішень*. Наприклад, застосування до судді дисциплінарної відповідальності, відповідно до ст. 108 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» здійснюють дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя [6], які є колективним органом у складі декількох суддів. Наприклад, склад Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя налічує п'ять членів [10].

Отже, принципи кадрової роботи в судовій системі – це керівні засади та ідеї, що відображають синергію діяльності із кадрового менеджменту у сфері судового адміністрування та положень законодавчих, підзаконних нормативних актів, спрямовані на формування високоякісного суддівського корпусу та апарату органів, що забезпечують здійснення правосуддя.

Література

1. Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів

на національному та європейському рівнях. – [URL]: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodnespivrobotnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudoc>.

2. Відбір та оцінювання суддів в Україні : Звіт підготовлений групою експертів: Георг Става (Австрія) Вілма Ван Бентхем (Нідерланди) Реда Молієне (Литва). – Проект ЄС Право-Justice, листопад 2018 року. – [URL]: https://vkksu.gov.ua/userfiles/Selection_and_Evaluation_of_Judges_UA.pdf.

3. Волошко В. В. Демократичні принципи діяльності органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] // Демократичне врядування. – 2008. – № 2. – [URL]: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik2/fail/Volosko.pdf.

4. Європейська Хартія про статус суддів : Лісабон, 10 липня 1998 року, (неофіційний переклад). – [URL]: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>.

5. Оліфіренко, Л. Д., Т. М. Віктор. Роль кадрового менеджменту в механізмі судового адміністрування в умовах реформування судової системи України: Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т 3. – 2015, №3. – [URL] : <https://pneu.stu.cn.ua/tmp/pdf/92.pdf>.

6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>.

7. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рекомендації; Рада Європи від 17.11.2010 № (2010)12 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_a38.

8. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія. Київ: Істина, 2007. 232 с.

9. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права. – Харків (2001).: Консум – 656 с.

10. Склад Ради Перша Дисциплінарна палата: відомості із офіційного веб-сайту Вищої ради правосуддя. – [URL]: http://www.vcu.gov.ua/section_mem/4.

11. Судебная власть: монография / Абова Т. Е., Абросимова Е. Б., Боровский М. В., Булаковский С. В. и др.; отв. ред.: Петрухин И. Л. Москва: ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.

12. Термін «принцип» : Словник української мови. – Академічний тлумачний словник (1970—1980). – [URL]: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>.

SUMMARY

The article is devoted to historical and legal analysis of Soviet criminal legislation on liability for threat or violence against an advocate or representative person, as well as analyze the contemporary state of criminal legislation of Ukraine concerning the criminal offense.

Analyzed Russian and foreign scientists, experts in the field of criminal law, criminal process, criminalistics research on the development of criminal liability for threat or violence against an advocate or representative of the person and criminal maintenance activities of a lawyer in criminal proceedings.

Analysed the legislation of the Soviet period, the interpretation of threats or violence against an advocate or representative of the entity and responsibility for this criminal offense, namely: the decree on the court No. 1 of November 24, 1917, and No. 2 of March 7, 1918, the Provisional regulations on the people's courts and revolutionary tribunals of the USSR, the provisions of the people's court of the USSR, RSFSR criminal code in 1922, the instruction about the organization of the provincial Collegium of advocates in criminal and civil cases, which were created under the provincial councils of people's judges, the regulations on the bar of the RSFSR, the Law on the judicial system of the USSR, The criminal code of the Ukrainian SSR in 1960, the Law of Ukraine «On state protection of court employees and law enforcement», criminal code of Ukraine 2001.

The Criminal code of the Ukrainian SSR in 1960 for the first time in the history of the Soviet period has been allocated a special Chapter on «Offences against justice». The presence of independent chapters on liability for crimes against justice shows the importance of this sphere of public life, the role of criminal law measures in its formation and preservation. But as in previous codes, norms on the protection from criminal attacks the defender or the representative person in connection with the performance of their duties criminal law of the RSFSR did not contain. In a certain way such criminal and legal protection of these persons it was possible to ensure through the application of article 190 of the criminal code of the Ukrainian SSR, 1960, «Threat or violence concerning service entity or public employee». Therefore, we analyzed in detail this article.

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИННЕ НЕЗДІЙСНЕННЯ ГРОШОВОГО УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ

КІРІНДЯСОВ Максим Геннадійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

Відповідно до сформульованої та актуалізованої в даній науково-правничій статті надзвичайно важливої дослідницько-тематичної проблеми, автор здійснює науковий розгляд та наукове осмислення питання щодо об'єктивної соціальної обумовленості сучасного інституту кримінальної відповідальності повнолітніх, працездатних та правоздатних дітей за злочинне нездійснення ними грошового утримання своїх непрацездатних батьків. Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми фундаментальної соціальної природи даного правопорушення та обумовлених нею норм правового кримінально-пенального реагування на його вчинення.

Ключові слова: соціальна обумовленість, грошове утримання, непрацездатні батьки, повнолітні, працездатні та правоздатні діти, кримінальне право, кримінальна відповідальність.

Актуальність

Ефективне вирішення повсякчас актуального для будь-якого сучасного економічно, політично, духовно та культурно розвинутого суспільства, стратегічно важливого соціального завдання загальнонаціонального масштабу, яке полягає у тактично вивіреному подоланні, поступовому викоріненні або ж завчасному попередженні, ефективній та всебічній профілактиці майбутніх проявів того чи іншого виду злочинної, протиправної, соціально неприйнятної поведінки, а також у результативній мінімізації її соціально руйнівних наслідків, вимагає не лише за-

гального усвідомлення, простого розуміння та врахування фундаментальної соціальної природи, об'єктивних соціальних витоків, гострих соціальних причин та соціальних наслідків того чи іншого злочину, але й достатньо прискіпливого, уважного, новітнього та методичного науково-дослідницького ставлення до цієї проблематики.

Не становлять собою виключення і актуальність та необхідність здійснення зазначеного науково-дослідницького предметно-тематичного опрацювання проблематики соціальної обумовленості такого соціально небезпечного діяння як злочинне, зокрема навмисне нездійснення повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми обов'язкового систематичного грошового утримання своїх непрацездатних батьків, чітко передбаченого за змістом відповідних, предметно-спрямованих норм сучасного кримінального права тих чи інших держав.

Однак не менш важливим та актуальним видається, на наш погляд, також і науково-дослідницьке, насамперед, кримінологічно-правниче розуміння того, що зміст відповідних, предметно-спрямованих діючих норм сучасного кримінального права будь-якої держави, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення означеного правопорушення, створюється, відтворюється, застосовується, обмежується у своїй дії, глумачиться, змінюється та актуалізується або ж, іншими словами, обумовлюється через структури, механізми всебічного та перманентного відтворення, макроцілі та

окремі важливі завдання існування, загальні принципи цілісного буття, притаманні макросоціальним спільнотам.

Як певні кримінально-правові, тобто суто каральні, так і протилежні їм некаральні, тобто різноманітні попереджувальні, профілактичні, обмежувальні та морально-виховні заходи впливу, застосування яких передбачено за вчинення означеного правопорушення, є сукупно спрямованими на ефективне досягнення подекуди варіативного за своїми конкретними цілями, однак нагально необхідного стратегічного соціального ефекту, важливими складовими якого в рамках результативної дії таких предметно-спрямованих правових норм є як очевидні соціальні результати необхідного та справедливого покарання фактичного правопорушника, так і власне не покарання, а якомога скоріше відновлення та подальше надійне підтримання порушеного внаслідок вчинення зазначеного правопорушення стратегічного соціального балансу, фундаментального консенсусу в рамках відносин між повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми та їхніми непрацездатними батьками.

Власне саме тому надзвичайно актуальним видається ґрунтовне, комплексне та детальне науково-дослідницьке осягнення, осмислення комплексу чинників соціальної обумовленості інституту кримінальної відповідальності повнолітніх, працездатних та правоздатних дітей за злочинне нездійснення ними систематичного грошового утримання своїх непрацездатних батьків.

Здійснення новітніх наукових досліджень в рамках цієї окремої та достатньо актуальної проблематики сучасного кримінального права в його широкому розумінні надасть українським науковцям-правникам, правникам-практикам, а також належно уповноваженим законодавцям сприятливу можливість розробляти та вносити ґрунтовні та раціональні проекти корисних, новаторських законотворчих пропозицій, змін та поправок, спрямованих на виважене, корисне, прогресивне реформування відповідних норм сучасного кримінального та іншого галузевого права України.

Метою даної науково-правничої статті, таким чином, є необхідне встановлення, розгляд та обґрунтування фундаментальної соціальної природи зазначеного правопорушення та доведення соціальної обумовленості норм правового кримінально-пенального та іншого реагування на його вчинення.

Використані джерела

Поступове та успішне досягнення визначеної мети даної науково-правничої статті здійснено нами за допомогою належного та необхідного звернення до змісту низки предметно-тематичних науково-дослідницьких статей та науково-дослідницьких монографій, авторами яких є українські та зарубіжні науковці-правники, фахівці у сфері дослідження проблематики національного та міжнародного правового тлумачення понять непрацездатності та інвалідності та їхньої соціальної обумовленості, змісту та соціального ефекту українських та зарубіжних діючих правових норм про кримінальну відповідальність повнолітніх, працездатних та правоздатних осіб за нездійснення ними передбаченого відповідними, предметно-спрямованими нормами сучасного кримінального права систематичного грошового утримання своїх непрацездатних близьких родичів по низхідній та висхідній лінії, зокрема і непрацездатних батьків. Достатньо багатий науково-дослідницький матеріал емпіричного характеру отримано та належно використано нами через звернення до змісту спеціальних частин англійських джерел сучасного кримінального права широкої низки окремих держав.

Виклад основного матеріалу

Об'єктивна соціальна природа, об'єктивні соціальні витоки певного правопорушення, гострі соціальні причини його вчинення та соціально обумовлені особливості правових норм про кримінальну відповідальність повнолітніх, дієздатних та правоздатних осіб за його вчинення об'єктивно та взаємопов'язано відтворюються, обумовлюються через багатотікову, безпосередню наявність та функціонування фундаментальних, історично обумовлених, усталених со-

ціальних, соціотворчих інститутів. Можливість, вірогідність вчинення, прагнення до вчинення, активне зазіхання на вчинення та саме фактичне вчинення певного правопорушення в світлі проблематики його соціальної обумовленості часто свідчать про фактичний стан та наслідки дисгармонійного, порушеного, девіантного, зруйнованого взаємозв'язку між, з одного боку, певним індивідуумом або групою індивідуумів, тобто в даному випадку фактичним правопорушником/фактичними правопорушниками, та, з іншого боку, одним або кількома представниками подекуди взаємопов'язаних соціальних інститутів, які, у свою чергу, є, як відомо, невід'ємними складовими природного буття будь-якої сучасної, соціально інтегрованої людини.

Надзвичайно важливо зазначити, що загальне існування та перманентне відтворення будь-якого фундаментального соціального інституту передбачає природну та необхідну наявність в його рамках системи діалектично взаємодіючих, взаємопов'язаних, невід'ємних, загальноприйнятих, усталених в рамках інституту морально-етичної або релігійної традиції, а також нормативно утверджених в рамках джерел права беззаперечних соціальних прав та обов'язків, злочинне порушення та невиконання яких відтворює очевидний та об'єктивний кримінально-правовий, кримінологічний змістовно-проблематичний спектр, який полягає у необхідності того чи іншого фактичного відновлення індивідуальних чи колективних соціальних прав, порушених внаслідок індивідуального або колективного невиконання певного соціального обов'язку та нагальної необхідності, очевидної раціональності здійснення справедливого кримінального або іншого покарання такого протиправного діяння/акту.

Злочинне, зокрема і об'єктивно навмисне, злісне та свідоме нездійснення повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми обов'язкового систематичного грошового утримання своїх непрацездатних батьків, чітко передбаченого за змістом відповідних, предметно-спрямованих норм сучасного кримінального права тих чи інших держав, представляє собою одноосібне зло-

чинне, неприйнятне, кримінально-каране порушення фактичним правопорушником стратегічного соціального балансу, фундаментально необхідного соціального консенсусу в рамках загальної системи обов'язок-право, притаманної відносинам між ним/нею/ними та його/її/їхніми похилими, інвалідними, таким чином, непрацездатними батьками.

Таким чином, саме зазначене правопорушення та встановлений факт його вчинення є прикладом, фактичним свідченням спричинення соціально неприпустимого, злочинного, позазаконного, протиправного порушення тією чи іншою повнолітньою, дієздатною та правоздатною особою або групою таких осіб системи природних двосторонніх соціальних зв'язків в рамках фундаментального соціотворчого інституту, яким є, безперечно, інститут сімейних відносин.

Зазначене правопорушення та його усталені, нормативізовані кваліфікаційно-складові ознаки, по-перше, перебувають у стані тісного, прямого, безпосереднього та беззаперечного зв'язку із невід'ємними та характерними змістовними рисами та складовими передбачених нормами сучасного національного та міжнародного права понять «інвалідність» та «непрацездатність», а по-друге, певною мірою підсилюють саме соціально-змістовний спектр, відчутний соціальний контекст цих понять, який, як відомо, починаючи із кінця другої половини ХХ ст., становить фундаментальну змістовно-цільову, функціональну альтернативу попередньому обмеженому, так званому суто «медичному» тлумаченню цих понять, для змісту якого, у свою чергу, характерним є виключний наголос на наявності у людини фізичних, сенсорних, психічних та розумових недоліків та їхньому соціально негативному, соціально фатальному детермінізмі.

Так, наприклад, сучасний російський дослідник проблематики тлумачення та соціально-змістовної обумовленості понять «інвалідність» та «непрацездатність», їхнього широкого та еволюційно-динамічного в часі змістовно-цільового виміру в рамках норм сучасного міжнародного права (права ООН) Лихіна Т. А., досліджуючи та підсумовуючи дані про поступову еволюцію міжнародно-

правового змістовного наповнення зазначених понять та спеціалізованих уявлень про них, посилаючись на текстуальний зміст відповідних діючих джерел сучасного права ООН та цілої низки інших міжнародних документів декларативного, рекомендаційного, орієнтовного та морально-етичного характеру, акцентує увагу на тому, що інвалідність та непрацездатність завжди відтворюють вагомий соціальний вимір – взаємовідносини інваліда, а також, безумовно, додамо, непрацездатної особи із державою та суспільством; даний дослідник зазначає, що чинник непрацездатності передбачає відносини між інвалідом та його оточенням, що термін «непрацездатність» використовується з метою підкреслити об'єктивні та вагомі *недоліки оточення та багатьох аспектів діяльності суспільства*, які обмежують можливості інвалідів брати участь в житті суспільства нарівні із іншими його членами [1, 148-149].

Варто зазначити, що в рамках соціально-змістовного спектру або соціально орієнтовного, соціальноцентричного тлумачення взаємопов'язаних, змістовно-синонімічних понять «інвалідність» та «непрацездатність» під «недоліками оточення та багатьох аспектів діяльності суспільства» маються на увазі *недоліки багатовікового консервативного суспільного ставлення до інвалідів та непрацездатних осіб, проявами якого є сукупне соціально безперспективне, соціально недалекоглядне, соціально негуманне, соціально жорстоке, соціально байдуже, соціально нерациональне, соціально безвідповідальне ставлення до людей, для фізичних, сенсорних або розумово-психічних можливостей, сил яких є характерною наявністю суттєвих вроджених або так чи інакше набутих обмежень, які, у свою чергу, певною мірою ускладнюють їхнє комплексне та гармонійне особистісне відтворення в якості соціально інтегрованих, соціально активних, соціально діяльних членів людського суспільства*.

Однак в рамках зазначеного достатньо широкого соціальноцентричного тлумачення цих понять та їхніх базових сутнісних, акторних та причино-наслідкових елементів непрямо відтворюється, на нашу думку, і потенційно надзвичайно можлива кримінально-правова, кримінологічна причинно-

наслідкова складова. Вона полягає у тому, що під «оточенням» інвалідних та/або непрацездатних осіб варто розуміти не лише надмірно абстрактне, надмірно широке соціально-функціональне, і будімо соціально хибне оточення в особі суспільства та інституту держави в цілому, але й безпосереднє близьке оточення зазначених інвалідних, непрацездатних осіб в особі їхніх близьких родичів, і зокрема, насамперед, повнолітніх, працездатних та правоздатних дітей.

Злочинне, злісне, навмисне нездійснення такими дітьми обов'язкового систематичного грошового утримання своїх інвалідних, непрацездатних батьків, тобто протиправне порушення обов'язку, чітко передбаченого за змістом відповідних, предметно-спрямованих норм сучасного кримінального права тих чи інших держав, суттєво, злочинно, небезпечно та надзвичайно фундаментально обмежує наявні соціальні та біологічні можливості, а також, таким чином, безумовно, злочинно порушує широко визнане соціальне право інвалідних/непрацездатних батьків брати відносно повноцінну, якомога широкую участь в житті суспільства нарівні із іншими його членами через вільне користування передбаченим законом правом перебувати на систематичному грошовому або іншому подібному матеріальному утриманні своїх повнолітніх, працездатних та правоздатних дітей.

Так, наприклад, Ромовська З. В., відомий український науковець-правник, дослідник проблематики правовідносин, що виникають між дітьми та батьками, вказує на те, що система зобов'язання-право у сфері здійснення грошового утримання є саме правовідносинами, в рамках яких соціальний обов'язок, наприклад, повнолітніх, працездатних та правоздатних дітей здійснювати грошове утримання своїх непрацездатних батьків, є обумовленим соціальним правом таких батьків [2, 74].

Таким чином, завдяки зазначеній нами соціальній природі, зокрема чіткій соціально-наслідковій детермінанті даного правопорушення, відтворюється його соціально обумовлений предмет, який, у свою чергу, визначає зміст та стратегічну соціально-цільову спрямованість предметно-спрямова-

них норм про кримінальну відповідальність за його вчинення.

Змістовні складові злочинного, навмисного, злісного нездійснення повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми обов'язкового систематичного грошового утримання своїх непрацездатних батьків, чітко передбаченого за змістом відповідних, предметно-спрямованих норм сучасного кримінального права тих чи інших держав, чітко відповідають, на нашу думку, сутності концептуального осмислення проблематики суспільних відносин як об'єкту злочину, наданому сучасним російським науковцем-правником Філімоновим В. Д. Сутність наданого ним широкого концептуального осмислення полягає у тому, що суспільні відносини в якості об'єкту злочину визначають своїм предметом соціальне благо, яке, у свою чергу, є предметом злочину [3, 101, 102].

Вчинення зазначеного правопорушення по відношенню до непрацездатних батьків представляє собою ніщо інше як неприпустиме, протиправне, злочинне позбавлення їх цілої низки життєво необхідних елементів соціального блага або злочинне посягання та таке позбавлення.

Інші ж сучасні російські дослідники даної проблематики, зокрема Пантюхіна І. Г., в якості предмету даного правопорушення виокремлюють більш конкретну, більш матеріалізовану ознаку, а саме виключно грошові кошти, які, як відомо, є невід'ємною складовою соціального блага, засобом його як одноразового, так і систематичного досягнення [4, 88].

Таке злочинне, безвідповідальне та небезпечне обмеження або позбавлення елементів соціального блага, як відомо, з високим ступенем вірогідності спричиняє також і низку об'єктивних суттєвих загроз для життя, безпеки та здоров'я інвалідних, непрацездатних батьків; трагічними та неоправданими наслідками даного злочинного, кримінально-караного позбавлення є їхня можлива смерть, або ж захворювання, або ж страждання та смерть від голоду, або ж відкрите жебрацтво, які є викликаними, у свою чергу, браком гідного, належного, достатнього харчування, браком питної води, від-

сутністю доступу до медичних препаратів, медичних, зокрема і оплачуваних послуг, шкідливими та небезпечними для здоров'я житлово-побутовими умовами.

В якості певного підсумку розгляду проблематики встановлення соціальної природи даного правопорушення можна навести аналіз відповідних теоретичних даних, який міститься у статті сучасного українського дослідника Семенова В. І., фахівця із проблематики злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, який, у свою чергу, наводить достатньо раціональну, на наш погляд, думку Гуторової Н. О., українського дослідника проблематики визначення предмету злочину та його базових, характерних ознак. Такими сукупними ознаками Гуторова Н. О. вважає не тільки фізичну ознаку, яка визначає натурально-речові властивості предмету, та юридичну, яка юридично нормативізує такий предмет, але й соціальну, яка, у свою чергу, зазначає та характеризує очевидний та безпосередній зв'язок такого предмету із сферою суспільних відносин [5, 61-62].

Об'єктивна, природна, чітка соціальна обумовленість, у свою чергу, безпосередньо самих національних предметно-спрямованих правових норм про кримінальну відповідальність за вчинення зазначеного правопорушення, іншими словами, їхня природна та нагально необхідна соціальна спрямованість відтворюється через зміст низки відповідних, безумовно, фундаментальних цільових фрагментів таких норм.

Очевидними прикладами нормативізації дещо загального, однак, безумовно, достатньо соціально вираженого змістовного поняття про «особу, якій потенційний правопорушник, згідно відповідних норм кримінального права або рішення судової та іншої інстанції, є зобов'язаний надавати фінансове утримання» є норми сучасного кримінального права, наприклад, Сербії (пп. 1 та 3 ст. 195 КК), Чорногорії (пп. 1 та 3 ст. 221 КК), Хорватії (пп. 1, 2 та 3 ст. 172 КК), Словенії (пп. 1 та 2 ст. 194 КК), Німеччини (п. 1 ст. 170 КК), Австрії (п. 1 ст. 170 КК), Румунії (підп. (с) п. 1 ст. 378 КК), Боснії і Герцеговини (п. 1 ст. 223 КК), Польщі (п. 1 ст. 209

КК), Македонії (п. 1 ст. 202 КК), Туреччини (п. 1 ст. 233 КК), Швейцарії (п. 1 ст. 217 КК) та Індонезії (ст. 304 КК) [6, 66; 7, 50; 8, 74; 9, 80; 10, 78; 11, 105; 12, 136-137; 13, 77; 14, 74; 15, 76; 16, 56; 17, 88; 18, 51].

В рамках же відповідних норм сучасного кримінального права американських штатів Нью-Гемпшир (ст. 639:4), Гавайї (ст. 709-903), Монтана (ст. 45-5-621) та Мен (ст. 552) передбачено соціальний обов'язок відповідних осіб здійснювати грошове утримання не тільки сторони в рамках офіційного шлюбу, дитини але й, як сказано, «будь-якої іншої особи, яка є залежною від сторонньої опіки, турботи та утримання» [19; 20; 21; 22].

Потенційними ж жертвами даних, таким чином, соціальних правопорушень, відповідно до змісту ст. 271 КК Південної Кореї, ст. 271 КК Північної Кореї, ст. 307 КК Таїланду, ст. 261 КК Китаю, ст. 143 КК Східного Тимору та ст. 294 і 295 КК Тайваню, визначено загальну категорію осіб, які потребують допомоги, зокрема і грошової (є безпомічними) або є нездатними проживати незалежно (окремо) та працювати через похилий або ж дитячий вік, хворобу, фізичну та/або розумову неміч [23, 57; 24, 45; 25, 28; 26; 27, 43; 28, 95-96].

Зазначені загальнофізичні, загальнопсихологічні і, таким чином, загальносоціальні риси поняття про особу, яка може стати жертвою даного правопорушення, узагальнено, на наш погляд, в рамках соціально чітко обумовленого суб'єктно-об'єктного поняття «вразлива доросла особа», яке міститься в нормах відповідних статей КК американських штатів Айдахо (ст. 18-1505А) та Аляска (ст. 11.51.210) [29; 30].

Прикладом так само достатньо непрямої нормативізації саме непрацездатних батьків в якості жертв зазначеного правопорушення є норми відповідних статей КК Об'єднаних Арабських Еміратів (ст. 330), Лівії, (ст. 396), Ірану (ст. 642), Судану (ст. 444), Південного Судану (ст. 378) та Франції (ст. ст. 227-3), в рамках яких нормативізовано поняття «родичів» та «членів сім'ї», а також родичів потенційного та фактичного правопорушника по висхідній (батьків, дідусів та бабусь), які, у свою чергу, користуються передбаченим законом правом перебувати за

тих чи інших фундаментальних обставин на фінансовому або іншому подібному матеріальному утриманні іншої особи/інших осіб, зокрема і своїх дорослих дітей [31, 59; 32, 166; 33; 34, 122; 35, 187].

На відміну ж від наведених норм сучасного кримінального права вищезгаданих двадцяти п'яти суверенних держав та шістьох американських штатів (США), у відповідних кримінально-правових нормах статей КК американських штатів Массачусетс (ст. 20) та Кентуккі (ст. ст. 530.050) містяться, навпаки, окремі та абсолютно чіткі норми про криміналізацію ухилення від утримання саме непрацездатних батьків, «які через несприятливі обставини, в існуванні яких немає їхньої вини, не мають засобів до існування та є нездатним через похилий вік, фізичну неміч або хворобу сам себе утримувати та забезпечувати» [36; 37].

Іншими очевидними прикладами прямого виокремлення непрацездатних батьків з поміж низки інших непрацездатних, соціально вразливих осіб є відповідні норми сучасного кримінального права Киргизстану (ст. 163), Азербайджану (п. 2 ст. 176), Узбекистану (ст. 123), Росії (п. 2 ст. 157), Казахстану (п. 2 ст. 136), Таджикистану (ст. 178), Туркменістану (п. 2 ст. 160) [38; 39; 40; 41; 42; 43; 44].

Соціально обумовлений характер зазначеного злочинного діяння відтворюється також і через його конкретні номінально-нормативізовані, подекуди достатньо подібні одне до одної форми діяння, які кваліфікуються за змістом притаманних йому певних, як загальних, так і окремих кваліфікаційних ознак; такими основними формами є: а) ненадання фінансового утримання особі, якій потенційний правопорушник, згідно відповідних норм кримінального права або рішення судової та іншої інстанції, є зобов'язаний надавати таке утримання (Сербія, Чорногорія, Хорватія, Словенія, Німеччина, Австрія, Румунія, Боснія і Герцеговина, Польща, Македонія, Туреччина, Швейцарія, Індонезія); б) злочинне залишення непрацездатних осіб, зокрема родича по висхідній лінії, або хворих та похилих осіб (Південна Корея, Таїланд, Східний Тимор, Тайвань, американські штати Айдахо, Аляс-

ка); в) нехтування обов'язком здійснювати турботу про осіб похилого віку (Північна Корея, Судан, Південний Судан); г) відмова або ухилення від виконання обов'язку здійснювати фінансове утримання (В'єтнам, Об'єднані Арабські Емірати, Іран, Франція, американські штати Нью-Гемпшир, Гавайї, Монтана, Мен); г) позбавлення родичів по висхідній лінії коштів до існування (Лівія); д) нехтування обов'язком із утримання саме непрацездатних батьків або відмова від його виконання (Киргизстан, Азербайджан, Росія, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, американські штати Массачусетс та Кентуккі).

Будь-які заходи безпосереднього правового реагування на вчинення зазначеного правопорушення, або ж, іншими словами, передбачені відповідною, предметно-спрямованою правовою нормою санкції як суто карального, так і некарального характеру, враховуючи і їхній загальний зміст, і їхню тривалість/розмір, є, так чи інакше, соціально спрямованими, соціально обумовленими.

Безумовно соціальна за своїм характером та призначенням функція такого карального заходу як позбавлення волі протягом фіксованого періоду є спрямованою не тільки на справедливе, дієве, заслужене покарання фактичного правопорушника. Так, терміни позбавлення волі в сучасному кримінальному праві значної кількості держав, становлячи, 1) у разі відсутності обтяжуючих та інших важливих обставин: а) до одного місяця (Судан, Південний Судан), б) до п'ятих місяців (Іран), в) до шести місяців (американський штат Монтана) г) до одного року (Чорногорія, Хорватія, Словенія, Македонія, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, американські штати Гавайї, Мен, Массачусетс та Кентуккі), г) до двох років (Сербія, Польща,), г) до двох років та восьми місяців (Індонезія); д) до трьох років (Німеччина, Австрія, Боснія і Герцеговина, Румунія, Швейцарія, Південна Корея, Таїланд), е) до п'яти років (Тайвань, американський штат Айдахо), а 2) за наявності вказаних обставин: а) до трьох років (Сербія, Чорногорія, Хорватія, Словенія,), б) до п'ятих років (Австрія, Німеччина, американський штат Кентуккі), в) до десятих років (американ-

ський штат Монтана), г) довічне ув'язнення (!) або до сімох років (Тайвань) виконують, як відомо, не лише функцію справедливого та законного кримінального покарання як такого, але й відчутного соціального виховання та наступного завчасного соціального попередження. Саме цими двома останніми надзвичайно важливими соціальними функціями обумовлено, на нашу думку, деякі вказані, відносно нетривалі терміни позбавлення волі за вчинення даного правопорушення.

Відчутний соціально-виховний ефект справляє, безумовно, і призначенням фактичному правопорушникові сплату фіксованого штрафу або ж застосування до нього такого заходу правового впливу як відбування ним громадських, обов'язкових та виправних робіт, терміни яких є достатньо різноманітними.

Так, наприклад, обов'язкові роботи на час від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або виправні роботи на термін до одного року, або ж арешт на термін до трьох місяців передбачено за вищенаведеною статтею КК Росії. За змістом КК Казахстану, термін відбування громадських робіт за вчинення зазначеного правопорушення складає, аналогічно російській нормі, від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин; передбачено також обмеженням або позбавленням волі на термін до двох років. В КК Таджикистану термін відбування громадських робіт, аналогічно російській та казахській нормам, також складає від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або ж засуджений правопорушник відбуває виправні роботи на термін до двох років, або позбавляється волі на той самий термін. Вчинення зазначеного правопорушення карається в Туркменістані штрафом від п'ятнадцяти до тридцяти середньомісячних розмірів оплати праці або виправні роботи на термін до двох років, а в Узбекистані – відбуванням виправних робіт на термін до трьох років, або ж арештом на термін до шести місяців.

Висновок

Таким чином, об'єктивна та комплексна соціальна обумовленість сучасного інституту кримінальної відповідальності повноліт-

ніх, працездатних та правоздатних дітей за злочинне нездійснення ними грошового утримання своїх непрацездатних батьків відтворюється через встановлений та доведений нами загальний соціальний характер даного правопорушення, невід'ємними та детермінуючими складовими якого є, з одного боку, злочинно порушене законне соціальне право непрацездатних, соціально вразливих батьків перебувати на грошовому утриманні своїх дорослих дітей, а з іншого, безпосередньо сам факт злочинного порушення дорослою дитиною свого соціального обов'язку здійснювати таке утримання своїх батьків.

Вчинення зазначеного правопорушення свідчить про фактичне порушення правопорушником стратегічного соціального балансу, фундаментально необхідного соціального консенсусу в рамках загальної соціальної системи обов'язок-право, притаманної відносинам між ним/нею/ними та його/її/їхніми похилими, інвалідними, таким чином, непрацездатними батьками; мова йде про протиправне порушення тією чи іншою повнолітньою, дієздатною та правоздатною особою/дитиною або групою таких осіб системи природних двосторонніх соціальних зв'язків в рамках фундаментального соціотворчого інституту, яким є, безперечно, інститут сімейних відносин.

Встановлена нами соціальна природа даного правопорушення природно, об'єктивно обумовлює і безпосередньо зміст фундаментальних цільових фрагментів самих національних предметно-спрямованих правових норм про кримінальну відповідальність за вчинення зазначеного правопорушення.

Заходи безпосереднього правового реагування на вчинення зазначеного правопорушення, як суто карального, так і некарального характеру, є спрямованими на досягнення стратегічного соціального балансу та відтворюють взаємопов'язані фундаментальні, історично детерміновані основи соціально-інституційного, морально-етично та кримінально-правового реагування на вчинення зазначеного правопорушення.

Література

---

1. Лыхина Т. А. Инвалидность с точки зрения современного международного права // Бизнес в законе. – 2010. – №2;
2. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей: монографія / З. В. Ромовська. – Львів: Вища школа, 1975. – 145 с.;
3. Филимонов В. Д. Норма уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб: Юрид. центр Пресс, 2004. – 281 с.;
4. Пантюхина И. В. Злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей или нетрудоспособных родителей (уголовно-правовые и криминологические проблемы): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Пантюхина Инга Владимировна. – Рязань, 2003 – 254 с.;
5. Семенов В. І. Предмет злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків: теоретико-правовий аналіз // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 1 (64);
6. Criminal Code of the Republic of Serbia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: www.legislationline.org/.../id/.../Serbia_CC_am2012_en.pdf;
7. Criminal Code of Montenegro // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/\\$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf);
8. Kazneni zakon Republike Hrvatske // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Kazneni%20zakon-neslu%C5%BEBeni%20pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni%20tekst.pdf>;
9. Criminal Code of the Republic of Slovenia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: www.legislationline.org/.../id/.../Slovenia_CC_2008_en.pdf;
10. Criminal Code of the Federative Republic of Germany // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/german_criminal_code.pdf;
11. Criminal Code of the Republic of Austria // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.use-of-force.info/>

images/un/use-of-force/western-europe-others/Austria/Criminal%20Code%20Austria%201998.pdf;

12. Penal Code of Romania // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8>;

13. The Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>;

14. Penal Code of the Republic of Poland // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.imolin.org/doc/amlid/Poland_Penal_Code1.pdf;

15. Penal Code of the Republic of Macedonia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=241273;

16. Penal Code of the Republic of Turkey // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/res/cld/document/tur/2004/criminal_code_law_no_5237_html/Turkey_Criminal_Code_Law_No_5237_2004.pdf;

17. Swiss Criminal Code // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.admin.ch/orc/en/classified_compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf;

18. Penal Code of the Republic of Indonesia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/res/cld/document/idn/indonesian_penal_code_html/I.1_Criminal_Code.pdf;

19. 2015 New Hampshire Revised Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/new-hampshire/2015/title-lxii/chapter-639/section-639-4/>;

20. 2015 Hawaii Revised Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/hawaii/2015/title-37/chapter-709/section-709-903/>;

21. 2015 Montana Code Annotated // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/montana/2015/title-45/chapter-5/part-6/section-45-5-621/>;

22. 2015 Maine Revised Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до доку-

менту: <http://law.justia.com/codes/maine/2015/title-17-a/part-2/chapter-23/section-552/>;

23. Criminal Act of the Republic of Korea // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46816472.pdf>;

24. The Criminal Law of the Democratic People's Republic of Korea // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009\(EN\).pdf](http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009(EN).pdf);

25. Thailand Criminal Code // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Thailand/THA_Pena_CodeEN.pdf;

26. Criminal Law of the People's Republic of China // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>;

27. Penal Code of Timor-Leste // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/res/cld/document/penal-code_html/Penal_Code_Law_No_19_2009.pdf;

28. Criminal of the Chinese Republic // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://docs.google.com/file/d/0B3trLdAfiNMfTjZLRXZLS254UWc/edit?pref=2&pli=1>;

29. 2015 Idaho Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/idaho/2015/title-18/chapter-15/section-18-1505a/>;

30. 2015 Alaska Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/alaska/2015/title-11/chapter-11.51/article-02/section-11.51.210/>;

31. Penal Code of the United Arab Emirates // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://mublegal.com/wp-content/uploads/2014/07/Federal-law-penal-code.pdf>;

32. Penal Code of Libya // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://archive.org/details/LibyanPenalCodeenglish>;

33. Penal Code of the Islamic Republic of Iran // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://iranhrdc.org/english/human-rights-documents/iranian->

codes/1000000351-islamic-penal-code-of-the-islamic-republic-of-iran-book-five.html#19;

34. Penal Code of Sudan // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Sudan/Penal_Code_2003.pdf;

35. Penal Code of the Southern Sudan // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ss/ss014en.pdf>;

36. 2015 Massachusetts General Laws // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/massachusetts/2015/part-iv/title-i/chapter-273/section-20/>;

37. 2015 Kentucky Revised Statutes // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://law.justia.com/codes/kentucky/2015/chapter-530/section-530.050/>;

38. Уголовный Кодекс Киргизской Республики // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.prokuror.kg/images/docs/criminal-code.pdf>;

39. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf;

40. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://www.lex.uz/pages/getact.aspx?lact_id=111457;

41. Уголовный Кодекс Российской Федерации // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.ug-kodeks.ru/ug/>

SUMMARY

In accordance with clearly formulated and actualized within this law scientific paper an extremely important research-thematic issue, the author makes scientific consideration and scientific conceptualization of an issue concerning objective social conditionality of the present criminal liability institution of adult, employable, capable of having rights and duties children for criminal non-supporting of their disabled parents. The author made theoretical analysis of the problem of fundamental social nature of this offence and thus conditioned legal penal norms of responding in case of committing.

Key words: social conditionality, support, disabled parents, adult, employable and capable of having rights and duties children, penal law, criminal liability.

[ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html](http://www.ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html);

42. Уголовный Кодекс Республики Казахстан // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032&doc_id2=1008032#pos=173;-7&pos2=1788;86;

43. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325&doc_id2=30397325#pos=36;-7&pos2=1536;1;

44. Уголовный Кодекс Туркменистана // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/tldb/pdf/TurkmenistanCriminalCode_Russian.pdf;

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СЕРЕД СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

МАЛАХОВСЬКА Ірина Борисівна - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

В статті в'яснена роль і місце Національної поліції України среди суб'єктів административно-правової захисти персональних даних. Констатировано, что Национальная полиция является одним из крупнейших распорядителей сведений конфиденциального характера в системе правоохранительных органов Украины, который должен определять детальную проработку вопросов правового регулирования обращения и защиты данной информации на всех уровнях управления, особенно при создании и использовании автоматизированных банков данных. Анализ специфики деятельности органов Национальной полиции также показывает, что в их подразделениях образуется значительное количество служебных сведений, которые используются значительным кругом сотрудников, но в то же время эти сведения должны быть защищены от произвольного распространения. Доказано, что одним из основных источников поступления информации о состоянии социальной среды в органы Национальной полиции, содержащей персональные данные физических лиц является сообщение об уголовных правонарушениях и других событиях, для которых определен отдельный порядок их регистрации и рассмотрения. Проанализирована инструкция, утвержденная приказом №100 МВД Украины, в которой содержится целый ряд норм, направленных на исключение лишней фиксации сведений о частной жизни граждан, однако они носят декларативный характер, в связи с чем они трудно поддаются практи-

ческой реализации. Констатировано, что специализированное ведомственное правовое регулирование в сфере защиты персональных данных недостаточно эффективно, отличается декларативностью, вследствие чего оно является малоприменимым для практического применения при организации защиты информации.

Ключевые слова: Национальная полиция Украина, административно-правовое обеспечение, защита персональных данных, конфиденциальная информация, правоохранительные органы, автоматизированный банк данных, сообщение об уголовных правонарушениях и других событиях, частную жизнь граждан, информационная безопасность.

Актуальність теми дослідження

У сучасному світі право фізичної особи на особисту таємницю закріплено конституціями всіх розвинених країн. Суть цього права полягає в тому, що тільки сама людина, що володіє якимись відомостями про себе, може вирішувати, підлягають вони розголошенню чи ні. У разі неправомірного розголошення таких відомостей їх власник має право на захист своїх порушених інтересів. У ряді країн, у тому числі в Україні, неправомірне розголошення персональних даних певного характеру є кримінальним злочином. Однак в судах все частіше розглядаються спори про розголошення персональних даних фізичних осіб. Вказана проблема, в тому числі, пов'язана з широким використанням інформаційних систем для обробки персональних даних.

Відповідно до норм національного законодавства відомості про громадян після обробки в органах Національної поліції вносяться в банки даних.

Таким чином, Національна поліція є одним з найбільших, а можливо й найбільшим розпорядником інформації про стан соціального середовища, в тому числі інформації про приватне життя громадян. Таке соціальне завдання поліції обумовлене її функціональною спрямованістю на забезпечення особистої безпеки громадян та боротьбу зі злочинністю. При цьому громадяни в одних випадках зобов'язані, в інших - вимушені, а іноді добровільно передають відомості про себе в розпорядження органів Національної поліції. Відтак, питання адміністративно-правового забезпечення захисту персональних даних в діяльності Національної поліції набувають особливого значення.

Стан дослідження

Проблематиці захисту персональних даних в діяльності поліції (органів внутрішніх справ) приділено увагу в роботах І.В. Арістової [15], І.В. Костенка [9], Д.О. Красікова [10], Є.О. Крапивіна [11], Б.В. Семерея [12], В.С. Сивухіна [13], С.В. Чирика [14]. У той же час, переважна більшість наукових досліджень вищевказаних авторів підготовлена ще за часів функціонування міліції (органів внутрішніх справ). А тому спеціальні комплексні дослідження щодо місця й ролі Національної поліції України серед державних органів, які забезпечують захист персональних даних, до теперішнього часу не проводились.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу наукової літератури, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у сфері захисту конфіденційної інформації, з'ясувати місце Національної поліції серед суб'єктів адміністративно-правового захисту персональних даних.

Виклад основних положень

Набрання чинності 04.08.2015 Закону України «Про Національну поліцію» змусило багатьох працівників поліції не тільки поновому поглянути на змістовне наповнення поняття «персональні дані», але й в якійсь мірі

переоцінити колишнє його сприйняття як чогось абстрактного, існуючого поза системою органів Національної поліції. Вперше у практиці національної правоохоронної системи згаданий законодавчий акт адресно звертається до одного з її елементів - поліції, надаючи їй право обробляти персональні дані про громадян і зобов'язуючи здійснювати цю обробку відповідно до вимог, встановлених законодавством у сфері захисту персональних даних.

Разом з цим, в системі правоохоронних органів, визначених частиною 1 статті 1 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», діяльність щодо збору, накопичення, обробки та використання персональних даних, окрім Національної поліції, здійснюють й інші державні правоохоронні інституції, такі як органи прокуратури, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1].

Наприклад, відповідно до статті 25 Закону України «Про Службу безпеки України» [2] зазначено, що Службі безпеки України, її органам і співробітникам для виконання покладених на них обов'язків надається право:

– одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу Служби безпеки України від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян і їхніх об'єднань дані й відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись із цією метою службовою документацією і звітністю;

– входити в порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їхню територію й у службові приміщення.

Відповідно до статей 23, 26 Закону України «Про прокуратуру» [3], під час здійснення повноважень прокурор має право:

– витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати

копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, що знаходяться в цих суб'єктів, у порядку, визначеному законом;

– отримувати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування усні або письмові пояснення;

– знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів та установ і в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування й усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії;

– вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень і причин та умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності;

– знайомитися з матеріалами виконавчого провадження щодо виконання судових рішень у кримінальних справах, робити з них виписки, знімати копії й у встановленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця.

Стаття 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [4] регламентує, що під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України надаються повноваження:

– заводити оперативно-розшукові справи. Постанова про заведення справи затверджується начальником спеціального підрозділу;

– на письмову вимогу керівників відповідних спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організа-

цій (незалежно від форм власності) інформацію й документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб [5];

– одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем і банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України;

– в разі одержання фактичних даних про організовану злочинну діяльність для їх перевірки витребувати й одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію та документи.

У статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6] зазначено, що оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав надається право ознайомлюватися з документами й даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів, на вимогу керівників підприємств, установ та організацій – виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України,

– витребувати документи й дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їхніх доходів із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, у яких вони витребувані, і забезпеченням їх збереження й повернення в установленому порядку.

Припущення автора щодо провідної ролі Національної поліції України в системі правоохоронних органів, які здійснюють захист персональних даних, обумовлено декількома факторами.

Так, відповідно до статті 25 Закону України «Про Національну поліцію», поліція здій-

сноє інформаційно-аналітичну діяльність виключно для реалізації своїх повноважень, визначених цим Законом. Поліція в рамках інформаційно-аналітичної діяльності: 1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) користується базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; 3) здійснює інформаційно-пошукову й інформаційно-аналітичну роботу; 4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями. Поліція може створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчі інформаційно-аналітичні системи, необхідні для виконання покладених на неї повноважень. Діяльність поліції, пов'язана із захистом та обробкою персональних даних, здійснюється на підставах, визначених Конституцією України, Законом України «Про захист персональних даних», іншими законами України [7].

Дослідницький інтерес в контексті організації захисту персональних даних в органах Національної поліції викликає затверджений на основі Закону України «Про захист персональних даних» наказ МВС України від 21.08.2013 № 805 «Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних «Електронний журнал обліку запитів на публічну інформацію» (скорочено – Наказ №805) [8], яким визначено комплекс організаційних та технічних заходів для забезпечення захисту персональних даних запитувачів від несанкціонованого доступу, витоку інформації, неправомірного використання або втрати під час обробки.

Зупинимось більш докладно на заходах, проаналізованих в роботах вітчизняних науковців [9-15] та спрямованих на забезпечення безпеки персональних даних, накопичення та оброблення яких здійснюється в органах Національної поліції України. Аналіз вищевказаного нормативно-правового акту дає підстави для висновку, що заходи, здійснювані в органах Національної поліції України щодо

створення системи технічного захисту персональних даних можна розділити на дві групи: а) організаційно-управлінські та б) організаційно-технічні. Перша група заходів спрямована на створення організаційно-правових передумов захисту персональних даних та безпосереднє управління цим процесом. Відповідно до Наказу №805, безпосереднім володільцем бази персональних даних визначено Міністерство внутрішніх справ. Зазначеним документом також визначено обов'язок МВС України інформувати Державну службу України з питань захисту персональних даних про кожну зміну відомостей, необхідних для реєстрації бази персональних даних „Електронний журнал обліку запитів на публічну інформацію”, не пізніше ніж протягом десяти робочих днів з дня настання такої зміни.

Друга група заходів безпосередньо спрямована на забезпечення безпеки персональних даних та атестацію інформаційних систем персональних даних на підставі вимог щодо захисту інформації.

Слід зауважити, що обидві групи заходів безпосередньо пов'язані між собою, адже обробка персональних даних в інформаційних системах Національної поліції повинна здійснюватися виключно після завершення робіт щодо створення системи технічного захисту персональних даних та вводу до експлуатації інформаційних систем, які містять персональні дані.

Службова діяльність Національної поліції щодо створення системи технічного захисту персональних даних врегульована нормативно [16] та передбачає виконання конкретних організаційно-практичних заходів, які включають в себе: а) отримання територіальним органом Національної поліції на регіональному рівні ліцензії на діяльність з технічного захисту конфіденційної інформації, наявність якої обумовлено необхідністю проведення атестації інформаційних систем, що обробляють персональні дані, за вимогами захисту інформації; б) створення комісії для визначення рівня захищеності інформаційної системи персональних даних; в) планування заходів, спрямованих на захист персональних даних, оброблюваних в інформаційних системах територіальних органів Національної поліції; г) організація взаємодії підрозділів, що забез-

печують створення і експлуатацію інформаційних систем персональних даних, з підрозділом по захисту персональних даних.

У якості висновків до вказаної статті автор хотів би зазначити наступне:

1. Національна поліція є одним з найбільших розпорядників відомостей конфіденційного характеру в системі правоохоронних органів України, що має визначати детальне опрацювання питань правового врегулювання обігу й захисту даної інформації на всіх рівнях управління, а особливо під час створення та використання автоматизованих банків даних. Аналіз специфіки діяльності органів Національної поліції також показує, що в їх підрозділах утворюється значна кількість службових відомостей, які використовуються значним колом співробітників, але в той же час ці відомості повинні бути захищені від свавільного поширення.

2. Одним із основних джерел надходження інформації про стан соціального середовища до органів Національної поліції, що містить персональні дані фізичних осіб, є повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, для яких визначено окремих порядок реєстрації та розгляду. В інструкції, затвердженій наказом №100 МВС України, міститься цілий ряд норм, спрямованих на виключення зайвої фіксації відомостей про приватне життя громадян, проте вони носять декларативний характер, у зв'язку з чим вони складно піддаються практичній реалізації. Приблизно на такому ж декларативному рівні правового регулювання знаходиться забезпечення захисту відомостей про приватне життя громадян при реєстрації та розгляді їх звернень до органів Національної поліції.

3. Слід констатувати, що спеціалізоване відомче правове регулювання в сфері захисту персональних даних недостатньо врегульовано в правовому відношенні, відрізняється декларативністю, внаслідок чого воно є малопридатним для практичного застосування при організації захисту інформації.

Література

1. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

2. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №22. – Ст. 303.

7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №40-41. – Ст. 379.

8. Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних «Електронний журнал обліку запитів на публічну інформацію: Наказ МВС України від 21.08.2013 № 805 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 75. – Ст. 2797.

9. Костенко І.В. Проблеми правового захисту персональних даних у діяльності Національної поліції / І.В. Костенко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2018. – № 1(15). – С. 296-303

10. Красіков Д.О. Правове забезпечення інформаційної безпеки в діяльності органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.О. Красіков. – К., 2012. – 22 с.

11. Права людини в діяльності української поліції – 2015. Науково-практичне видання / Упоряд. Крапивін Є.О. – К. : Асоціація УМДПЛ, 2016 р. – 408 с.

12. Семерей Б.В. Адміністративно-правові засади реалізації принципу відкритості та прозорості у діяльності національної поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Б.В. Семерей. – К., 2017. – 22 с.

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано роль та місце Національної поліції України серед суб'єктів адміністративно-правового захисту персональних даних. Констатовано, що Національна поліція є одним з найбільших розпорядників відомостей конфіденційного характеру в системі правоохоронних органів України, що має визначати детальне опрацювання питань правового врегулювання обігу й захисту даної інформації на всіх рівнях управління, а особливо під час створення та використання автоматизованих банків даних. Аналіз специфіки діяльності органів Національної поліції також показує, що в їх підрозділах утворюється значна кількість службових відомостей, які використовуються значним колом співробітників, але в той же час ці відомості повинні бути захищені від свавільного поширення. Доведено, що одним із основних джерел надходження інформації про стан соціального середовища до органів Національної поліції, що містить персональні дані фізичних осіб, є повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, для яких визначено окремий порядок реєстрації та розгляду. Констатовано, що спеціалізоване відомче правове регулювання в сфері захисту персональних даних недостатньо ефективно, відрізняється декларативністю, внаслідок чого воно є малопридатним для практичного застосування при організації захисту інформації.

Ключові слова: Національна поліція України, адміністративно-правове забезпечення, захист персональних даних, конфіденційна інформація, правоохоронні органи, автоматизований банк даних, приватне життя громадян, інформаційна безпека.

13. Сивухін В.С. Конституційне право людини і громадянина на невтручання в їх особисте і сімейне життя та його забезпечення органами внутрішніх справ України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К., 2007. — 238 с.

14. Чирик С.В. Принципи адміністративної діяльності патрульної поліції: автореф.

SUMMARY

The role of the National Police of Ukraine among the subjects of administrative and legal protection of personal data is clarified in the article. It is stated that the National Police is one of the largest managers of confidential information in the law enforcement system of Ukraine, which should determine in detail the issues of legal regulation of the circulation and protection of this information at all levels of government, especially when creating and using automated databases. An analysis of the specific nature of the activities of the National Police bodies also shows that a considerable amount of official information is used in their units, which is used by a large number of employees, but at the same time, this information should be protected from arbitrary distribution. It is proved that one of the main sources of information on the state of the social environment to the bodies of the National Police, containing personal data of individuals, are reports of criminal offenses and other events for which a separate procedure for registration and consideration is determined. It is stated that specialized departmental legal regulation in the field of personal data protection is not effective enough, differs in declarative nature, which makes it unsuitable for practical application in the organization of information protection.

Keywords: National Police of Ukraine, administrative and legal support, protection of personal data, confidential information, law enforcement agencies, automated data bank, privacy of citizens, information security.

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.В. Чирик. — Запоріжжя., 2018. — 22 с.

15. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / І.В. Арістова. — Х., 2002. — 39 с.

16. ДСТУ №7531-2015 “Інформаційні технології. Методи захисту. Основні положення щодо забезпечення невтручання в особисте життя (ISO/IEC 29100:2011. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0061774-15/print>.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ВІДДІЛІВ

**КРИВКО Ольга Олегівна - здобувач Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»**

УДК: 342.95 (477)

У статті узагальнюються теоретичні підходи щодо визначення понять «процедура», «правова процедура» та «адміністративна процедура», на основі чого запропоноване визначення поняття адміністративних процедур діяльності юридичних відділів.

Встановлено, що у найбільш загальному розумінні процедура – це певна послідовність дій, які мають бути здійснені для досягнення певної мети. Відзначено, що під правовою процедурою необхідно розуміти визначений нормами чинного законодавства України порядок здійснення відповідної діяльності, яка забезпечує реалізацію та функціонування певних матеріальних правовідносин. Саме дотримання правової процедури забезпечує досягнення цілей нормативно-правового регулювання у будь-якій сфері суспільних правовідносин. Підкреслено, що сутність та зміст правової процедури змінюється залежно від сфери суспільних відносин, а також норм права, які ці відносини регулюють.

Розглянуто як розмежовуються поняття адміністративна процедура та адміністративний процес. Наголошено на нетотожності вказаних наукових категорій. Ключова відмінність полягає у тому, що адміністративний процес перш за все спрямований та те, щоб забезпечити охорону та захист законних прав та інтересів певного суб'єкта, а адміністративні процедури спрямовані на їх належну реалізацію.

З'ясовано, що адміністративні процедури діяльності юридичних відділів представляють собою сукупність законодавчо визначених послідовних дій уповноваженого суб'єкта, які він має здійснити задля реалізації прав, свобод та

інтересів. Дотримання цих процедур сприяє реалізації завдань та функцій, що стоять перед юридичними відділами.

Узагальнено, що значення адміністративних процедур в контексті представленої проблематики полягає у тому, що вони: 1) забезпечують прозорість та ефективність діяльності юридичних відділів; 2) обмежують можливість виникнення зловживань з боку керівництва та посадових осіб відповідних підрозділів; 3) сприяють створенню необхідних умов для функціонування відділів та комфортних умов роботи в середині підрозділу; 4) їх дотримання сприяє дотриманню принципів верховенства права та законності при здійсненні відповідної діяльності.

Ключові слова: процедура, правова процедура, адміністративні процедури, юридичні відділи.

Постановка проблеми

Проведення реформ, у тому числі й адміністративної, спрямованих на підвищення ефективності державного управління та зміцнення довіри населення до державних органів, неможливе без реформування адміністративного законодавства. Саме тому на часі питання про вдосконалення нормативного регулювання адміністративних процедур, яке неможливе без розуміння їх сутності, змісту і призначення [1, с.11]. Зазначене, безумовно, є актуальним і в контексті дослідження діяльності юридичних відділів в Україні. Актуальність комплексного дослідження адміністративних процедур, підкреслює Д.В. Сущенко,

обумовлена передусім необхідністю створення теоретичної бази для визначення нової нормативної основи регулювання їх здійснення [1, с.11].

Стан дослідження

Проблема визначення поняття «адміністративна процедура» не є новою. Зокрема їй приділяли увагу: Яковенко О. В., Алімов Р.С., Біла В. Р., Левченко О. В., Фролов Ю. М., Мотрук Т.В., Лошицький М.В., Музичук О.М., Короєд С.О., Гандилов Т.М., Гришковец А.А., Тимошук В. П. та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових робіт, питання адміністративних процедур діяльності юридичних відділів залишається малодослідженим.

Саме тому **метою** статті є визначити сутність поняття адміністративних процедур діяльності юридичних відділів.

Виклад основного матеріалу

Етимологія слова «процедура» бере свій початок у латинській мові від слова «procedo» (рухаюсь), в українській та російській мовах відповідний термін з'явився шляхом запозичення його французькомовної трансформації – «procEDURE», яка має аналогічне значення. У процедурі відсутня головна детермінанта процесу – подовженість у часовому вимірі [2]. Відповідно до нового тлумачного словника «процедура» це – 1) офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; 2) низка яких-небудь дій, хід виконання чого – не будь [3, с. 828]. В англійській юридичній мові вживаються три терміни «procedure», «proceeding» і «process», але для позначення порядку діяльності публічної адміністрації використовується саме поняття «адміністративна процедура» (administrative procedure). І хоча, говорячи про правила правосуддя, також часто вживають слово «procedure», щодо судової діяльності і в законодавстві, і в теорії використовуються також терміни «процес» (process) і «юстиція» (justice). Що стосується терміна «proceeding», то в українській мові найближчим йому за значенням відповідником є категорія «провадження» [4, с.23].

Таким чином, у найбільш загальному розумінні процедура – це певна послідовність

дій, які мають бути здійснені для досягнення певної мети. З правової точки зору, пише О.С. Лагода, процедура - це регламентований юридичною нормою порядок дій або регулювання відповідних суспільних відносин у сфері правозастосування. Правова процедура, продовжує науковець, характеризується такими ознаками: а) це попередньо визначена модель її застосування у реальному житті, через яку досягається необхідний результат; б) юридична сила, тобто норми, що визначають процедурну діяльність, закріплені у законі, як і основні; в) межі регулятивного «впливу» процедурних норм. Процедурні норми не торкаються змістової (внутрішньої) сторони реалізації основних норм, лише передбачають зовнішній процес їх впровадження; г) синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна. Це забезпечує нерозривність правотворчості та правореалізації, теорії та практики; д) законність - відповідність процедури нормативній моделі, закріпленій у нормативно-правовому акті; е) ознака демократизму правової процедури стосується тільки тих, які є шляхом до реалізації владних відносин [5, с.13; 6, с.10].

О.В. Яковенко, правова процедура – це та, яка належить до законодавства, до правових актів, тобто процедура, що поміщена до правового середовища. Звідси, продовжує дослідник, даній процедурі притаманні наступні властивості, а саме: по-перше, це особлива процедура, що чітко викладена і закріплена в законах і підзаконних нормативних актах; по-друге, вона є нормативно встановленим порядком здійснення юридичної діяльності; по-третє, головною метою правової процедури є реалізація основної, тобто матеріальної юридичної норми, заснованих на ній матеріальних правовідносин [7, с. 43–44].

Ю.С. Шемшученко виділяє ряд ознак, які на його думку характеризують правову процедуру, зокрема [8]: межі регулятивного «впливу» процедурних норм. Процедурні норми не повинні торкатися змістового боку основних норм, суперечити їм. Вимога поширюється і на ті процедурні норми, які знаходяться на одному законодавчому рівні з основними, зокрема і на ті, що виходять з того ж правотворчого органу, що й основні норми; демократизм правової процедури. Ця вимога може стосува-

тися не всіх видів процедур, а лише тих, що реалізують владні відносини. Тільки юридичні процедури, для яких основними відносинами є відносини влади, можуть розцінюватися як демократичні або недемократичні; доступність. Вимога має кілька аспектів: доступність процедури в інформаційному плані, тобто доступність інформації про процедуру, її нормативну модель, доступність тексту процедурного нормативного акта, який є первинним джерелом прав, інформації. Доступність процесу, процедури визначається і тим, наскільки добре організовано юридичну допомогу населенню, наскільки реальною з юридичного і з фактичного боку є можливість звернутися до послуг кваліфікованого спеціаліста-юриста в потрібний момент [8].

Тож, узагальнюючи наведені вище наукові позиції слід відзначити, що під правовою процедурою необхідно розуміти визначений нормами чинного законодавства України порядок здійснення відповідної діяльності, яка своєю чергою забезпечує реалізацію та функціонування певних матеріальних правовідносин. Саме дотримання правової процедури забезпечує досягнення цілей нормативно-правового регулювання у будь-якій сфері суспільних правовідносин. Справедливим буде відзначити, що сутність та зміст правової процедури змінюється в залежності від сфери суспільних відносин, а також норм права, які ці відносини регулюють. А тому, в контексті обраної проблематики нас найбільше цікавлять саме адміністративні процедури.

На сьогоднішній день, в науковій літературі сформовано чималу кількість наукових підходів щодо зміст поняття «адміністративна процедура». Так, Р.С. Алімов, досліджуючи процедури в адміністративному праві, зазначав, що поняття «юридична процедура» має визначатись через категорію «правовідносини». Однак учений застерігає, що, по-перше, зміст суспільних відносин може становити в деяких випадках і пасивна поведінка, бездіяльність суб'єктів, однак процедура є сукупністю таких суспільних відносин, які послідовно виникають і мають своїм змістом саме дії суб'єктів. По-друге, певні правовідносини становлять юридичну процедуру тільки в тому випадку, якщо всі вони будуть спрямовані на досягнення певного правового резуль-

тату, що виражається в яких-небудь правових наслідках [9, с.132; 10]. О. В. Левченко пропонує розглядати адміністративну процедуру як встановлену законом сукупність послідовно здійснюваних суб'єктом публічної адміністрації процедурних дій з розгляду та вирішення адміністративної справи, результатом якої є прийняття адміністративного акта, який встановлює, змінює чи припиняє права та обов'язки суб'єктів адміністративно-правових відносин [11, с. 110]. О.М. Бандурка доводить, що адміністративна процедура - це передбачені спеціальним нормативно-правовим актом (кодексом, законом, положенням, інструкцією) послідовні, цілеспрямовані дії органів державної влади або органів місцевого самоврядування щодо: 1) гарантування реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, 2) виконання повноважень, покладених на органи державної влади, органи місцевого самоврядування або ж 3) завдань держави [12].

У своєму науковому дослідженні Ю.М. Фролов вказує, що адміністративну процедуру слід визначити як встановлений адміністративно-процесуальними нормами порядок розгляду та вирішення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування індивідуальних адміністративних справ. До основних визначальних ознак, які характеризують поняття «адміністративна процедура», на переконання вченого, слід віднести такі [13, с. 696]: 1) публічний характер та особливий суб'єктний склад — адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації і супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів; 2) нормативний характер — адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів та посадових осіб; 3) індивідуальний характер — прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації; 4) безспірний характер — предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, в яких не вирішуються суперечки і не розглядаються скарги

осіб на дії та рішення публічної адміністрації; 5) стадійний характер — передбачає послідовну реалізацію декількох стадій за умови, що кожен наступний етап має свою «відправною точкою» правовий результат попереднього етапу; 6) особлива спрямованість — адміністративна процедура не має своїм результатом застосування примусових заходів, її мета полягає у забезпеченні реалізації прав або обов'язків певного суб'єкту правовідносин у сфері державного управління; адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акту, обов'язкового для виконання [13, с. 696].

Інший науковець, - Т.В. Мотрук, доводить, що характерними ознаками адміністративних процедур є: дії, які покладені в основу адміністративної процедури, спрямовані на застосування норм матеріального адміністративного права, отже, сама процедура врегульована адміністративно-процесуальними нормами; дії, порядок вчинення яких регламентує адміністративна процедура, є послідовними, тобто складаються з чітко визначених послідовних етапів або стадій; суб'єктами адміністративно-процедурних правовідносин є органи державної влади, місцевого самоврядування та їхні посадові та службові особи, фізичні та юридичні особи; дії, які покладені в основу адміністративної процедури та вчиняються владним суб'єктом, мають на меті забезпечення або сприяння реалізації прав та законних інтересів осіб; логічним завершенням дій, здійснених владним суб'єктом, є закріплення їхнього результату у відповідному подзаконному індивідуальному акті, тобто в адміністративному акті. Проаналізувавши всі перераховані ознаки, Науковець дійшов до висновку, що адміністративна процедура - це встановлений адміністративно-процесуальними нормами порядок послідовного вирішення індивідуальної справи з метою забезпечення або сприяння реалізації прав та законних інтересів осіб, що завершується прийняттям адміністративного акту [14, с.193].

Вважаємо за необхідне погодитись із точкою зору В.Г. Перепелюка, який вказує, що ознаки та характеристики адміністративної процедури повинні формуватись виходячи з розроблених наукою адміністративного права властивостей адміністративно-процесуальних

правовідносин, серед яких варто вказати на такі: по-перше, адміністративно-процесуальні правовідносини передбачають визначеність взаємної поведінки його суб'єктів, що прописується відповідними правовими нормами. При цьому ступінь визначеності взаємної поведінки суб'єктів залежить від змісту того чи іншого виду адміністративно-процесуальних правовідносин, зумовленого характером тієї сфери державного життя, у межах якої воно виникає. Більшою визначеністю характеризується процесуальний статус суб'єктів юрисдикційних проваджень, що складаються з приводу вирішення спорів. По-друге, реалізація будь-яких адміністративно-процесуальних правовідносин, як і правових відносин загалом, забезпечується заходами державного впливу [15, с.21; 10].

Продовжуючи наукове дослідження варто відзначити, що в науковій літературі поняття «адміністративної процедури» досить часто ототожнюють із категорією «адміністративний процес», що на наше переконання, є не вірним. У вузькому розумінні адміністративний процес – це врегульований нормами адміністративного процесуального права порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень, а також застосування заходів адміністративного примусу [17, с.238]. О.О. Дьоміна, А.Ф. Клеймана, В.А. Лорія та інші вказують, що адміністративний процес – це врегульована законом адміністративно-процесуальна діяльність суб'єктів адміністративної юрисдикції – уповноважених (компетентних) виконавчих органів (посадових осіб) – із застосування норм матеріального права під час розв'язання адміністративно-правової справи або під час розгляду справ про адміністративно-правові порушення [17, с. 40]. На переконання Д.М. Бахраха, особливістю адміністративного процесу є те, що він регулює не тільки юрисдикційну діяльність, тобто діяльність по розгляду спорів застосуванню примусових заходів, але і діяльність щодо реалізації регулятивних норм, тобто діяльність позитивного характеру [18, с. 267].

Обов'язково, на нашу думку, слід навести точку зору В.П. Тимощука, який у своїй науковій праці узагальнює існуючі концепції розуміння адміністративного процесу й виділяє

серед таких: а) деліктну (адміністративно-деліктну), яка охоплює відносини щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу; б) юрисдикційну, яка зосереджує відносини щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство; в) судочинну (стосується лише адміністративного судочинства); г) адміністративно-юстиційну (охоплює відносини щодо розгляду скарг в адміністративному порядку та адміністративне судочинство); д) управлінську (вся діяльність органів публічної адміністрації); е) позитивно-управлінську (охоплює діяльність органів публічної адміністрації, за винятком відносин щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення); є) широку (всі відносини щодо застосування адміністративно-правових норм будь-якими суб'єктами, а також застосування в низці випадків матеріальних норм інших галузей права) [19, с.34].

Аналіз наведених вище наукових позицій дає змогу говорити про те, що відсутність єдиного наукового підходу щодо визначення понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес» призводить до певної правової невизначеності, що в результаті значно шкодить використанню даних наукових категорій на практиці. Ми ж в свою чергу переконані, що адміністративний процес та адміністративний процес слід розмежовувати. Ключова відмінність полягає у тому, що адміністративний процес перш за все спрямований та те, щоб забезпечити охорону та захист законних прав ті інтересів певного суб'єкта, а адміністративні процедури спрямовані на їх належну реалізацію.

Висновок

Таким чином, узагальнюючи наведений вище матеріал можна підсумувати, що адміністративні процедури діяльності юридичних відділів представляють собою сукупність законодавчо визначених послідовних дій уповноваженого суб'єкта, які він має здійснити задля реалізації прав, свобод та інтересів. Дотримання цих процедур сприяє реалізації завдань та функцій, що стоять перед юридичними відділами. Значення адміністративних процедур в контексті представленої проблематики по-

лягає у тому, що вони: 1) забезпечують прозорість та ефективність діяльності юридичних відділів; 2) обмежують можливість виникнення зловживань збоку керівництва та посадових осіб відповідних підрозділів; 3) сприяють створенню необхідних умов для функціонування відділів та комфортних умов роботи в середині підрозділу; 4) їх дотримання сприяє дотриманню принципів верховенства права та законності при здійсненні відповідної діяльності.

Література

1. Сущенко Д.В. Адміністративні процедури в Україні та країнах Європи: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юридич. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 211 с.
2. Тімашов В. О. Поняття адміністративного процесу, його ознаки, принципи, структура, класифікація [Електронний ресурс] / В. О. Тімашов // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 11. С. 137-143
3. Новий Тлумачний словник української мови у чотирьох томах 42 000 слів. Укладачі: проф. В.В. Яременко, кандидат філологічних наук О.С. Сліпушко. Київ: вид-во «Аконіт», 2000. 3690 с.
4. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П.Тимошук. К.: Факт, 2003. 496 с.
5. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Олександр Сергійович Лагода. Ірпінь, 2007. 187 с.
6. Гусаров С. Визначення понять адміністративної процедури та адміністративного процесу в адміністративному праві України / С. Гусаров, В. Білоус // Вісник Академії Управління МВС. 2008. № 3. С. 6–18
7. Яковенко О. В. Правовая процедура: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Яковенко О. В. Саратов, 1999. 219 с.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
9. Алімов Р.С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика

: дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Р.С. Алімов. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ, 2002. 164 с.

10. Біла В. Р. Адміністративна процедура як нормативна модель процесуальних правовідносин / В. Р. Біла // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 30(2). С. 12-15

11. Левченко О. В. Адміністративна процедура як правова форма надання адміністративних послуг: поняття, ознаки та співвідношення із суміжними правовими поняттями / О. В. Левченко // Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Випуск 2(8). С. 106-111

12. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: [підруч.] / за заг. ред. Академіка НАПрН України О.М.Бандурки. Х.:Золота миля, 2011. - 584с.

13. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості / Ю. М. Фролов // Форум права. - 2013. - № 3. - С. 692-698.

14. Мотрук Т.В. Поняття та ознаки адміністративної процедури / Т.В. Мотрук // Порівняльно-аналітичне право. 2016. №6. С.190-194

15. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : [навчальний посібник] / В.Г. Перепелюк. Чернівці : Рута, 2003. 367 с.

16. Лошицький М. В., Короєд С. О. Адміністративний процес: основні підходи до розуміння. Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 236-242

17. Словарь административного права / Бачило И.А., Гандилов Т.М., Гришковец А.А. и др. М.: Фонд "Правовая культура", 1999. 320 с.

18. Бахрах Д. Н. Советское законодательство об административной ответственности. Пермь. 1969

19. Тимошук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення : монографія / Віктор Павлович Тимошук. К. : Конус-Ю, 2010. 296 с.

SUMMARY

The article summarizes the theoretical approaches to the definition of "procedure", "legal procedure" and "administrative procedure", on the basis of which the definition of the concept of administrative procedures of legal departments is proposed.

It is established that in the most general sense, a procedure is a certain sequence of actions that must be performed to achieve a certain goal. It is noted that the legal procedure should be understood as defined by the norms of the current legislation of Ukraine the procedure for carrying out the relevant activities, which ensures the implementation and functioning of certain substantive legal relations. It is the observance of the legal procedure that ensures the achievement of the goals of normative-legal regulation in any sphere of public legal relations. It is emphasized that the essence and content of the legal procedure varies depending on the sphere of public relations, as well as the rules of law that govern these relations.

The concepts of administrative procedure and administrative process are considered. Emphasis is placed on the dissimilarity of these scientific categories. The key difference is that the administrative process is primarily aimed at ensuring the protection and defense of the legal rights and interests of a particular entity, and administrative procedures are aimed at their proper implementation.

It was found that the administrative procedures of the legal departments are a set of legally defined consistent actions of the authorized entity, which he must perform in order to exercise the rights, freedoms and interests. Adherence to these procedures facilitates the implementation of the tasks and functions facing the legal departments.

It is generalized that the importance of administrative procedures in the context of the presented issues is that they: 1) ensure transparency and efficiency of legal departments; 2) limit the possibility of abuse by management and officials of the relevant departments; 3) contribute to the creation of the necessary conditions for the functioning of departments and comfortable working conditions in the middle of the unit; 4) their observance contributes to the observance of the principles of the rule of law and legality in carrying out the relevant activities.

Key words: procedure, legal procedures, administrative procedures, legal departments.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПЕРІОД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ТАТАРИН Назарій Миколайович - кандидат юридичних наук, фахівець відділу режимно-секретного та документального забезпечення Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

УДК 343.985

У статті підкреслено, що розслідування кримінальних правопорушень є чітко регламентованою кримінальним процесуальним законодавством України діяльністю уповноважених суб'єктів. Зазначено, що організаційні аспекти їх функціонування досить часто врегульовуються нормативно-правовими актами підзаконного рівня. Наголошено, що визначення концептуальних засад організації та планування розслідування кримінальних правопорушень вважається неможливим без з'ясування генези нормативно-правового регулювання вказаної діяльності.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, інститут досудового розслідування, кримінальна процесуальна діяльність, нормативно-правові акти, організація розслідування, планування розслідування, генеза, становлення, розвиток, період запровадження та вдосконалення інституту досудового розслідування.

Постановка проблеми

Визначення концептуальних засад організації та планування розслідування кримінальних правопорушень вважається неможливим без з'ясування генези нормативно-правового регулювання вказаної діяльності. Це пов'язано з тим, що, як указує Г.І. Глобенко, «удосконалення інституту досудового розслідування передбачає поряд з процедурними змінами також відповідне реформування органів, що його здійснюють. Тому особливої актуальності набувають питання організації досудового

розслідування, визначення місця слідчого апарату в державно-правовому механізмі, стану їх нормативно-правового регулювання в чинному законодавстві. Для надання характеристики нинішнього стану досліджуваної інституції треба зрозуміти характерні для неї традиції й стереотипи, питання становлення та історичного досвіду» [1, с. 50]. У зв'язку з чим за допомогою аналізу етапів становлення та розвитку інституту досудового розслідування в кримінальному процесі України будуть визначені основні періоди в нормативно-правовому забезпеченні діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень узагалі й організації та планування розслідування зокрема.

Аналіз останніх досліджень

Велика кількість учених здійснила спроби виокремити історичні періоди розвитку інституту досудового розслідування. Зокрема, П.В. Берназ, Г.І. Глобенко, А.Г. Каткова, С.М. Стахівський, О.Ю. Татаров та інші. Проте доводиться констатувати, що генеза саме нормативно-правового регулювання такого аспекту слідчої діяльності як організація та планування розслідування кримінальних правопорушень залишилася поза увагою науковців.

Метою статті є надання характеристики нормативно-правовому регулюванню діяльності з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень

у період запровадження та вдосконалення інституту досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

У 2001 році на зміну попередньому розслідуванню прийшов інститут «досудове розслідування», зокрема відповідно до п. 21 ч. I закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12.07.2001 № 2670- III «у тексті Кодексу слова «попереднє слідство», «попереднього слідства», «попереднє», «попереднього» замінити відповідно словами «досудове слідство», «досудового слідства», «досудове», «досудового»» [2].

Звісно, вказаний інститут теж зазнавав постійних трансформацій, шляхом внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України й інших нормативно-правових актів, які визначають процесуальні й організаційні аспекти досудового розслідування злочинів. Крім того, продовжувалася діяльність з ратифікації міжнародно-правових актів, які регулюють сферу кримінального переслідування та здійснення правосуддя. Зокрема, в 2004 році було прийнято новий закон України «Про міжнародні договори», яким змінено «порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України» [3]. На активізацію процесу з приведення вітчизняного законодавства до міжнародних і європейських стандартів у галузі кримінального процесу та застосування міжнародно-правових актів у практичній діяльності правоохоронних органів, зокрема з організації та розслідування злочинів, указує й прийняття наступних законів: «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4] і «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5].

Так, у 2003 році було ратифіковано «Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» 1999 року; в 2007 році Україна приєдналася до «Другого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права,

що стосується скасування смертної кари» 1989 року; в 2004 році ратифіковано із застереженнями і заявами «Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності», «Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності», «Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» 2000 року; в 2006 році були ратифіковані «Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією» 1999 року і «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції» 2003 року; т. п.

Також у період запровадження та вдосконалення інституту досудового розслідування до законодавчих, у тому числі кодифікованих, актів, що його регламентують, з метою їх актуалізації були внесені зміни. Крім того, було прийнято нові закони, які дозволяють оптимізувати здійснення досудового розслідування злочинів, у тому числі його організацію та планування. Серед таких законів варто назвати: «Про доступ до судових рішень», «Про захист персональних даних», «Про безоплатну правову допомогу», тощо.

Крім того, прийнято велику кількість підзаконних нормативно-правових актів для врегулювання діяльності з досудового розслідування взагалі та організації і планування розслідування злочинів зокрема. Приміром, Президент України в указі від 18.02.2002 року № 143/2002 «з метою поліпшення роботи правоохоронних та інших державних органів у галузі додержання прав і свобод людини і громадянина, захисту життя та здоров'я особи, підвищення рівня боротьби зі злочинністю, забезпечення громадського порядку в державі» визначає «заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» [6]. У той же час Кабінет Міністрів України на виконання ст. 10 цього указу задля вдосконалення такого

аспекту організації розслідування злочинів як його науково-методичне забезпечення затверджує «Концепцію реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів». Причому «основною метою реформування є забезпечення концентрації і підвищення ефективності використання наукового потенціалу для функціонування правоохоронної системи шляхом створення ефективного механізму взаємодії її суб'єктів, запровадження ефективної системи координації наукової та науково-технічної діяльності, створення належних умов для впровадження результатів наукових досліджень у практику» [7].

Згодом, Президент України указом від 08.04.2008 року № 311/2008 затвердив «Концепцію реформування кримінальної юстиції», згідно з якою система кримінальної юстиції повинна реформуватися «у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством» [8]. Більше того, у вказаному нормативно-правовому акті наголошується, що «застарілим за своєю суттю залишається кримінальний процес. Намагання ухвалити новий Кримінально-процесуальний кодекс України без визначення його концептуальних засад, без створення нових стандартів діяльності органів системи кримінальної юстиції лише консервували чинну модель» [8]. При цьому велика увага при реформуванні кримінальної юстиції відводиться таким аспектам організації розслідування злочинів як «перебудові організаційно-функціональної структури кримінальної юстиції», «реформуванню процедури досудового розслідування», «реорганізації системи органів досудового розслідування, функціональному відмежуванню їхньої діяльності від діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів» [8].

Питання організації та планування розслідування злочинів у період запровадження та вдосконалення інституту досудового розслідування врегулювалися

низкою відомчих нормативно-правових актів, а саме:

– «Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України», затверджена наказом МВС України від 11.09.2001 року № 785;

– «Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події», затверджена наказом МВС України від 04.10.2003 року № 1155;

– «Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів», затверджена наказом МВС України від 25.12.2003 року № 1600;

– «Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються», затверджена наказом МВС України від 14.04.2004 року № 400;

– «Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості», затверджене наказом МВС України від 30.04.2004 року № 458;

– «Інструкція з організації діяльності підрозділів дізнання в системі МВС України та їх взаємодії з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті злочинів та розслідуванні кримінальних справ», затверджена наказом МВС України від 26.10.2006 року № 1066;

– наказ МВС України від 31.03.2008 року № 160 «Про організацію діяльності органів досудового слідства МВС України»;

– наказ МВС України від 02.09.2008 року № 422 «Про вдосконалення діяльності підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України»;

– «Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз», затверджений наказом Міністерства юстиції України від 02.10.2008 року № 1666/5 ;

– «Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експерт-

ної служби МВС України», затверджена наказом МВС України від 10.09.2009 року № 390;

– «Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України», затверджене наказом МВС України від 24.09.2010 року № 456;

– «Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів», затверджений наказом Міністерства юстиції України від 29.02.2012 року № 492/5; т. п.

Проте, як зазначають В. Маляренко та О. Шаповалова, «із набуттям Україною незалежності, ратифікацією низки міжнародно-правових актів та переорієнтацією у політичній, суспільній і соціальній сферах у Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. було внесено низку змін ідеологічного характеру, а також зміни, викликані конкретними проблемами дізнання, досудового слідства та судового розгляду справ. Але фактично це свідчило про те, що був зроблений лише «косметичний ремонт» окремих його норм» [9, с. 10].

Висновки

Отже, генеза нормативно-правового регулювання діяльності з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень знаходиться в прямій залежності від етапів становлення та розвитку інституту досудового розслідування в кримінальному процесі України.

Виокремлено й охарактеризовано такий період у нормативно-правовому забезпеченні діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень узагалі й організації та планування розслідування зокрема як період запровадження та вдосконалення інституту досудового розслідування. Вказаний період припадає на 12.07.2001–12.04.2012. У цей період на зміну попередньому розслідуванню прийшов інститут «досудове розслідування», який зазнавав постійних трансформацій, шляхом внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України й інших нормативно-правових актів, які визначають процесуальні й організаційні аспекти досудового розслідування злочинів. У період запровадження та вдосконалення

інституту досудового розслідування до законодавчих, у тому числі кодифікованих, актів, що його регламентують, з метою їх актуалізації були внесені зміни; було прийнято нові закони, які дозволяють оптимізувати здійснення досудового розслідування злочинів, у тому числі його організацію та планування; прийнято велику кількість підзаконних нормативно-правових актів для врегулювання діяльності з досудового розслідування взагалі та організації і планування розслідування злочинів зокрема.

Література

1. Глобенко Г.І. Досудове розслідування: ретроспективний погляд та шляхи подальшого реформування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80). С. 50–58. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/221>.

2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: закон України від 12.07.2001 № 2670-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 44. Ст. 234.

3. Про міжнародні договори України: закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

4. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

6. Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: указ Президента України 18.02.2002 № 143/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 8. Стор. 85. Ст. 331.

7. Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 № 649-р. *Офіцій-*

ний вісник України. 2002. № 47. Стор. 333. Ст. 2170.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 72.

9. Маляренко В., Шаповалова О. Новий кримінальний процесуальний кодекс України: переваги та недоліки. *Право України*. 2012. № 10. С. 9–19.

SUMMARY

The article emphasizes that the investigation of criminal offenses is an activity of authorized subjects clearly regulated by the criminal procedural legislation of Ukraine. It is noted that the organizational aspects of their functioning are quite often regulated by normative legal acts of the sub-legal level. It is emphasized that the determination of the conceptual foundations of the organization and planning of the investigation of criminal offenses is considered impossible without clarifying the genesis of the regulatory and legal regulation of the specified activity.

Key words: legal regulation, institution of pre-trial investigation, criminal procedural activity, legal acts, organization of investigation, planning of investigation, genesis, formation, development, period of introduction and improvement of the institution of pre-trial investigation.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 1, 2018

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 27.02.2018 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,01
Тираж 1200. Зам. № 444

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76